

सर्वतन्त्रस्वतन्त्रश्रीधर्मदत्तज्ञाविरचितः
व्याप्तिपञ्चकविवृत्यपराभिधानः

गूढार्थतत्त्वालोकः

विभागः - ४

॥ अभिनवसंस्कृतव्याख्या ॥

यशोलता

॥ नूतनगुर्जरविवरणम् ॥

वितमा

યશોલતા

વિભાગ - ૪

તતઃ પ્રારમ્ભોઽસ્ય

યત્પ્રાપ્ય પ્રશ્રામ્યન્તિ

પણ્ડિતા અપિ ।

તર્ક કી પરિસીમા

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક

જ્યાં પહોંચતા તો હાંફી જવાય છે,
ત્યાંથી અહીં શરૂઆત થાય છે...

વિભાગ

LONGEST NARRATION IN THE WORLD OF SANSKRIT SCRIPTURE

- ◆ Name of The Original Scripture : GUDHARTHA TATVALOKA
- ◆ Author of the Original Scripture : SHRI DHARMADATT ZHA
- ◆ Name Of the New Text : YASHOLATA
- ◆ Author of the New Text : Jain Ascetic SHRI
BHAKTIYASHVIJAYJI
(Disciple of His Holiness Jain Acharya
Shri **YASHOVIJAYSURIJI**)
- ◆ Subject : Logic
- ◆ Language : Sanskrit
- ◆ Name Of the Gujarati Text : Vinamra
- ◆ Author of the Gujarati Text : SHRI BHAKTIYASHVIJAYJI
- ◆ Total volumes : 14
- ◆ Edition : 1st, 2018 A.D.
- ◆ Price : ₹10,000 For The Whole Set (Volume 1 To 14)
- ◆ Publisher : SHRI DIVYADARSHAN TRUST
DHOLKA, Dist. Ahmedabad, Gujarat
- ◆ Type Setting : Bharat Graphics, M. 9925020106
- ◆ Printers : Parshwa Offset, Veraval, M. 9428702617

Distributers

Manojbhai Shah
CREATIVE PRAKASHAN
New & Old Book Center
"Vikram", M.G. Road,
VERAVAL-362 265
Ph.: 02876 222617
Mo. +91-94287 02617

Vikrambhai Shah
'VINAY', 2/5 Jaganath Corner,
Nr. Nandwana Brahmin Boarding,
Opp. Ramkrishna Ashram Temple,
RAJKOT - 360 001
Ph. : 0281 2461980
Mo. +91-94269 72609

Abhaybhai Shah
8, Sukita Appartment,
Nr. Ankur School,
B/h. Dipti Petrol Pump,
Fatehpura, Paldi,
Ahmedabad - 380007.
Mo. +91-94287 02794
Email: creativeprakashan@gmail.com

ISBN
978-93-8201967-1

© Divyadarshan Trust
Creative Prakashan

अभिनवसंस्कृतव्याख्यायशोलता-
नूतनगुर्जरविवरणविनम्रासुशोभितः
सर्वतंत्रस्वतंत्र
श्रीधर्मदत्तझाप्रणीतः

व्याप्तिपञ्चकविवृत्यपराभिधानः

गूढार्थतत्त्वालोकः

— अभिनव सर्जन सर्वस्व —

पश्म पूज्य विद्वत्कुलावतंश न्यायतीर्थ
आचार्यवर्य श्री यशोविजयसूरीश्वरजी महाशय

— अभिनव सर्जन सर्जक —

जैनमुनिभवितयशविजय

— संशोधक —

पश्म पूज्य शूक्ष्मशेमुषीशंपन्न
पंन्याशप्रवश श्री रत्नबोधिविजयजी महाशय

— प्रकाशक —

श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट

— मुख्य विक्रेता —

Creative Prakashan
www.creativeprakashan.com

૨૪૯ ૨૪૯

દિવ્યાશિષ

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પરમ પૂજ્ય સકલસંઘહિતચિંતક આચાર્યભગવંત
શ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

શુભાશિષ

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંતદિવાકર સુવિશાલગચ્છાધિપતિ
શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પરમ પૂજ્ય પૂના જિલ્લા ઉદ્ધારક આચાર્ય ભગવંત
શ્રી વિશ્વકલ્યાણસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પરમ પૂજ્ય ભવોદધિતારક ગુરુદેવ આચાર્ય ભગવંત
શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

આર્થિક સૌજન્ય

જેમની સખાવતોમાં દરિયાબઢિલી અને દૂરંદેશિતા
સદા આંખે ઊડીને વળગે છે તે

શ્રી ઉમરા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સુરત

ઘન્ય શ્રુતભક્તિ !

અદ્ભુત શ્રુતપ્રીતિ !

અનુમોદના !

સૂરિપ્રેમ સ્વર્ગારોહણ અર્ધ શતાબ્દી ત્યાગ-બ્રહ્મ વર્ષ

अशोक मलिक

ASHOK MALIK

राष्ट्रपति के प्रेस सचिव

Press Secretary to the President

राष्ट्रपति

भारत गणतंत्र

PRESIDENT

REPUBLIC OF INDIA

राष्ट्रपति सचिवालय,

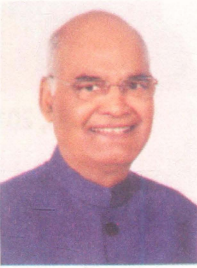
राष्ट्रपति भवन,

नई दिल्ली - 110004.

PRESIDENT'S SECRETARIAT,

RASHTRAPATI BHAVAN,

NEW DELHI - 110004.

संदेश

भारत के राष्ट्रपति, श्री राम नाथ कोविन्द को यह जानकर प्रसन्नता हुई है कि मुनि श्री भक्तियशविजयजी द्वारा "यशोलता" नामक नूतन संस्कृत व्याख्या ग्रंथ का प्रकाशन किया जा रहा है। आशा है कि ग्रंथ में संकलित सामग्री पाठकों को एक नई दिशा एवं ऊर्जा प्रदान करेगी।

राष्ट्रपति जी, ग्रंथ के सफल प्रकाशन के लिए अपनी शुभकामनाएं प्रेषित करते हैं।

राष्ट्रपति के प्रेस सचिव

Tel. : +91-11-23016535 (Direct), 23015321 Extn 4322, Fax 23794498

E-mail-press.secy@rb.nic.in, malik.ashok@rb.nic.in

भारत के उपराष्ट्रपति
VICE-PRESIDENT OF INDIA

19 अप्रैल, 2018

प्रिय श्री जैनाचार्य श्री यशोविजयसूरीश्वर जी,

(संकेत)

प्राचीन काल से समूचे विश्व में भारतीय संस्कृति विद्याक्षेत्र में अग्रेसर रही है। जो आज भी प्रबुद्ध वर्ग के लिए आश्चर्यकारी है। भारतीय प्रजा सांप्रदायिक सहिष्णुता की वजह से ही विभिन्न दर्शनों को अपने में पनपा रही है। न्यायविद्या तो तर्कशास्त्र की अप्रतिम प्रस्तुति है ... उस न्याय विद्या के सिरमौर ग्रंथ - पंडितवर्य श्री धर्मदत्तझाविरचित व्याप्तिपंचकविवृति, अपर नाम - गूढार्थतत्त्वालोक के ऊपर जैनाचार्य श्री यशोविजयजीसूरिजी के शिष्य मुनि श्री भक्तियशविजयजी के द्वारा 90,000 श्लोक प्रमाण महिष्ठ वृति का सृजन किया है, जो सचमुच में ही एक आश्चर्य है।

मुझे गर्व है इस भारतवर्ष पर, कि जहाँ अनवरत ऐसे विद्यापुरुष होते ही रहे हैं। मैं ऐसे संतपुरुष और विद्यापुरुष के चरणों में सादर नतमस्तक हूँ।

सद्भावनाओं सहित,

(एम. वैकैया नायडु)

श्री जैनाचार्य श्री यशोविजयसूरीश्वर जी,
द्वारा महेन्द्रभाई झवेरी, एच. भेडा एंड कं.,
705, प्रशाम, कस्तूरबा गांधी मार्ग,
राजकोट-360001 मोबाइल: 98251 68834
ई-मेल : bbrjk_ad1@yahoo.in

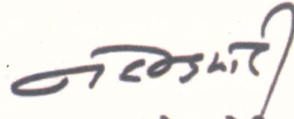
सत्यमेव जयते

प्रधान मंत्री
Prime Minister

संदेश

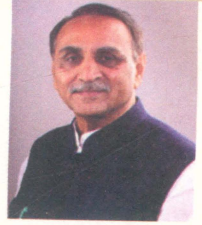
यह जानकर प्रसन्नता हुई है कि 'गूढार्थतत्त्वालोक' के व्याख्या ग्रंथ का विमोचन किया जा रहा है। श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट द्वारा प्रकाशित इस व्याख्या ग्रंथ में गूढार्थतत्त्वालोक की सरल विवेचना सराहनीय है।

श्री भक्तियशविजय जी द्वारा रचित यह ग्रन्थावली जीवन मूल्यों और आदर्शों से अवगत होने का अवसर दे और प्रेरणास्रोत के रूप में अपनी उपयोगिता सिद्ध करे, इसी आशा के साथ ग्रन्थावली के सफल प्रकाशन हेतु हार्दिक शुभकामनाएं।

(नरेन्द्र मोदी)

नई दिल्ली
23 अप्रैल, 2018

श्री यशोविजयसूरीश्वर जी
C/o- श्री महेन्द्रभाई झवेरी
एच. भेडा ऐंड कंपनी
705, प्रथम, कस्तूरबा गांधी रोड
राजकोट
गुजरात- 360001

apro/ug/2018/03/28/dt

વિજય રૂપાણી
મુખ્યમંત્રી, ગુજરાત રાજ્ય

તા. ૨૮-૦૩-૨૦૧૮

પરમ આદરણીય શ્રી યશોવિજય સૂરીશ્વરજી સાહેબ,

સપ્રેમ નમસ્કાર.

આપના પત્રપુષ્પ થકી મુનિ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી રચિત “યશોલતા” નામના બૃહદગ્રંથના પ્રકાશન અંગે જાણી આનંદની લાગણી અનુભવું છું.

સંસ્કૃતને દેવોની ભાષા માનવામાં આવે છે. ભારતમાં સંસ્કૃત વિદ્યાપીઠો સિવાય સંસ્કૃત ગ્રંથોની જો કોઈએ જાળવણી કરી હોય તો તે જૈન સંપ્રદાય છે. સંસ્કૃતના માધ્યમથી ઉતરી આવેલા જ્ઞાનના આ મહાસાગરની જાળવણી, જતન અને તેની પુનઃપ્રસ્તુતિ અભિનંદનીય ગણાય. કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમયથી જ ગુજરાત વિદ્યાસંપદાનું પ્રમુખ કેન્દ્ર રહ્યું છે. ભારતવર્ષીય પ્રાચીન વિદ્યાસંપદા અને સંસ્કૃતસંપદાની સુરક્ષામાં ગુજરાત જાગૃત અને અગ્રેસર રહ્યું છે.

તર્કશાસ્ત્રના કઠિન, ગૂઢાર્થતત્વાલોકને વ્યાખ્યાયિત કરવાની ક્ષમતા ધરાવતા જૂજ વિદ્વાનો બચ્યા છે, એવા સમયે “યશોલતા” જેવી અત્યંત સરળ અને વિશ્વની સૌથી વિશાળ સંસ્કૃત વ્યાખ્યાનું સર્જન મુનિ શ્રીભક્તિ યશવિજયજીના હસ્તે થયું જે ગુજરાત માટે ગૌરવપૂર્ણ ઘટના છે. આ વિરલ પ્રસંગે મહારાજશ્રીની વિદ્યાસાધનાને નમન કરતાં અંતઃકરણપૂર્વક શુભેચ્છાઓ પાઠવું છું.

આપનો,

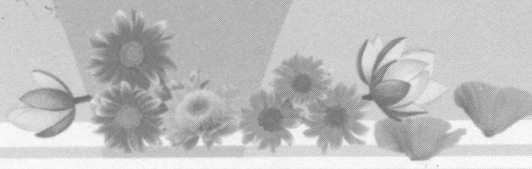

(વિજય રૂપાણી)

To,
Shree Yashovijayasoreeshwarajee Maharaj, Author.
C/o Mahendrabhai Zaveri,
H. Bheda & Company, 705, Prasham,
Kasturba Gandhi Road, Rajkot - 360001
Email: bbrjk_ad1@yahoo.in

સીમર્પણ

પૂજ્ય
સિદ્ધાંતમહોદયિ
શ્રીપ્રેમસૂરીસ્વરજી મહારાજને

મારા જીવનના જે ઉચ્ચ આદર્શ છે.

આ અહીં મળશે...

વિષય

પૃષ્ઠાંક

૧	Preface	11
૨	મીઠો આવકાર	
	પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ.....	13
૩	અંતરનો રણકાર, ઉષ્માભર્યો આવકાર	
	પૂજ્યપાદ પરમારાધ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ	16
૪	શુભાશંસનમ્	
	પ્રો. વશિષ્ઠ ત્રિપાઠીજી (રાષ્ટ્રપતિ સન્માનિત)	21
૫	અનુશંસા	
	પ્રો. મહેશજી ઝા (લબ્ધસ્વર્ણપદક)	22
૬	શુભાશંસા	
	પ્રો. શંકરજી ઝા.....	23
૭	પ્રકાશકીય પ્રાફ્કથન.....	24
૮	સંશોધકીય વક્તવ્ય.....	25
૯	વ્યાપ્તિપંચક પરિચય (પ્રસ્તાવના)	
	પરમ પૂજ્ય સૂક્ષ્મશેમુખીસંપન્ન ગણિવર્ય શ્રી વૈરાગ્યરતિવિજયજી મહારાજ.....	38
૧૦	સાગરનો સાર ગાગરમાં (ચતુર્થ વિભાગનો સંક્ષિપ્ત સાર)	
	પરમ પૂજ્ય સંશોધકવર્ય પંન્યાસ પ્રવર શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજ.....	68
૧૧	અથાતો વિષયજિજ્ઞાસા.....	77
૧૨	ગ્રંથારંભ	૧૦૮૯

Preface

ROUND ABOUT THE UNIQUE WORK

For ages, Indian Civilization has gifted the world in the various fields of literature with remarkable and unique piece of work. Amongst the various fields, the subject of “logic” has proved to be the most difficult to comprehend for anyone.

One of the most challenging and complicated scripture named “**GUDHARTHA TATVALOKA**” in the field of logic was innovated by Shri Dharmadatta Zha around 100 years back. The text originally written in Sanskrit language consisting of only 28,800 alphabets has remained unchallenged by majority of scholars. Even at present, there are probably no more than five people in this world who can understand the text and explain it to others.

As we all know, Albert Einstein has gifted the world with his “Theory of Relativity”. However, it was so complicated that most scientists found it a difficult task to explain it to others.

From time to time history repeats itself. In the field of Scripture the same comparison could be made for the Sanskrit text mentioned above in terms of its complexity with that of Einstein's theory. Jain Monk named Shri **Bhaktiyashvijayji** has done an outstanding job in writing the longest new narration of the Sanskrit Scripture in Sanskrit. The length, depth and the altitude of the text will leave readers astonished. Mysteries revealed in the text are simply incomparable to any. The long journey of segregating this great piece of literature began at only a young age of 21. The compilation was completed only within a year and a half, consisting of 28,80,000 alphabets, one of the **LONGEST** narrations of any Scripture at present. The new text has been named “**YASHOLATA**”, dedicated and devoted to his guru, Jain Acharya Shri **Yashovijaysuriji**.

The sharp intellect of this young scholar has opened gateways in the field of logic for others to study with very lucid explanation of mysteries buried deep in the original text.

The future generation will always be in debt and grateful, to have been privileged, to cherish the largest narration published in 14 volumes in Sanskrit, along with Gujarati narration.

In Sanskrit literature, scripture is measured in form of verses. 32 alphabets make a verse. The original “GUDHARTHA TATVALOKA” has 900 verses, thus consisting **28,800** alphabets.

To explain the same very lucidly, the Jain Monk has simplified his new narration text “**YASHOLATA**” with **90,000** verses i.e. **28,80,000** alphabets. Thus the new text named “**YASHOLATA**” is the “Longest Narration in the World of Sanskrit Scripture.”

“

મુનિરાજ શ્રી ભક્તિદેશ વિજયભાઈએ રીતગિરિ પોતાનું રાજા જે
 ઉત્તમ કૌગદાન આપ્યું એ માટે મારાઓએ અંતરના આશિષ
 છેલ્લે — એમના સંયમરૂપી સુવર્ણજ્વલામાં વિદ્યા -
 રત્નાદમાયની રત્નગંધ સદા ઉભરાતી જ રહે અને શ્રી સંઘ
 સમૃદ્ધિ શાશ્વત અને રાષ્ટ્રનું ગૌરવ વધારતા રહે
 પોતાના ગુરુના જોગે ઉજવેલ દેશસ્વી બને
 એ વિજય જયધોષસૂરિ

”

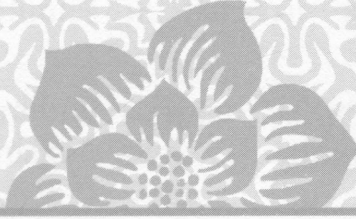
મીઠો આવકાર

પૂજ્યપાદ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ

સિદ્ધાંતદિવાકર આચાર્યદેવેશ

શ્રીમદ્ વિજય જયધોષસૂરીશ્વરજી

મહારાજા

પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિશ્રી બે-બે પેઢીથી ગુરુવર્યોના વિશ્વાસઘામ બન્યા છે. અને આજે સર્વ સમુદાયોમાં એમની સૈદ્ધાંતિક વિદ્વતા સુપ્રસિદ્ધ અને સુમાન્ય છે. સ્વગુરુદત્ત ‘સિદ્ધાંતદિવાકર’ બિરુદ એમની સાચી ઓળખ છે. ૫૫૫ થી અધિક શ્રમણોના વિશાળ પરિવારના એકાતપત્રી સામ્રાજ્યના ઘણી એ મહાપુરુષમાં નાના-નાના શ્રમણોના સત્કાર્ય પ્રત્યે જે હૂંફ અને લાગણી છે તે એમના શુભાશિષમાં પડઘાય છે.

મીઠો આવકાર

અનેકાન્તવાદ જૈનદર્શનનો પાયાનો પ્રમુખ સિદ્ધાંત છે. આ સિદ્ધાંતને પચાવી જાણનાર સહેજે વૈચારિક સમભાવ, સિદ્ધાન્ત-સમન્વય અને ધાર્મિક સહિષ્ણુતાને ધરાવતો થઈ જાય છે. બાહ્ય વેશ અને દૈહિક આચારથી ઉપર ઊઠી એની દૃષ્ટિ મૂળભૂત તત્ત્વને - મર્મને પકડતી થઈ જાય છે. એની દૃષ્ટિને આંતરિક ઔદાર્યનો ઓપ મળતો જાય છે. કદાચ આ જ કારણે જૈન શ્રમણોએ કોઈ પણ વિષયને પોતાની સર્જકતાથી પ્રાયઃ અસ્પૃશ્ય રહેવા દીધો નથી. જૈનાચાર્યોની પ્રજ્ઞાશક્તિ, પ્રેક્ષાશક્તિ, પરિશીલનશક્તિની વિચક્ષણતા કોઈ દર્શનના વિષયમાં અછતી નથી.

‘ન્યાય’ એ પણ એવો જ વિષય છે, જે જૈન શ્રમણોના હાથે ચિરંજીવિતાને પામ્યો છે. અન્ય ધર્મના તાર્કિક પરાકાષ્ઠા સમાગ્રંથને ખોલવા માટે કેવળ તીવ્ર બૌદ્ધિકતાની જ નહિ, આંતરિક ઔદાર્યની, વિચક્ષણ પ્રકૃતિની પણ જરૂર પડે છે. સ્યાદ્વાદી વિના આવું ઔદાર્ય જવલ્લે જ જોવા મળવાનું.

મને ગૌરવ સાથે આનંદ છે કે અમારા સમુદાયના એક યુવાન શ્રમણ, મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ (વય - ૨૫ વર્ષ, દીક્ષાપર્યાય - ૧૨ વર્ષ) ગુરુકુલવાસ, વિદ્યાવ્યાસંગ અને સૂક્ષ્મબોધનિષ્ઠાના જોરે એક અદ્ભુત નવ્યન્યાય વ્યાખ્યાનું સર્જન કર્યું છે. મારા એમને અંતરના આશિષ છે કે ‘એમના સંયમરૂપી સુવર્ણજીવનમાં વિદ્યા-સ્વાધ્યાયની સુગંધ સદા ઉભરાતી જ રહે અને શ્રીસંઘ-સમુદાય-શાસન અને રાષ્ટ્રનું ગૌરવ વધારતા રહે, પોતાના ગુરુની જેમ ઉજ્જવળ યશસ્વી બને.’

સ્ત્રી. વિજય જયદોષ સુરિ

“

જામૃતા - સરજાતા - પદ્મિનાદિ આમિત ગુણસમૃદ્ધિના
શિખરે જાણે થઈ ઝડપથી પડખાદને સાદે રૂપી
અરિદાને અંતરથી આગમ્યથેના
પ્રેમ વિનયસૂર

”

અંતરનો રણકાર,

ઉષ્માભર્યો આવકાર

પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિદ્યાનિધિ ષડ્દર્શનનિષ્ણાત આચાર્ય ભગવંત
ગુરુદેવ શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

જેમના આશિષ મારી જીવનમૂઠી છે,
જેમનું સાંન્નિધ્ય આ સર્જનને સાકાર કરનાર છે,
જેમના અનલ્પ પરિશ્રમથી હું કંઈક વિદ્યાને પામી શક્યો છું,
જેઓ સ્વયં વિરાટ વૃત્તિઓના સર્જક છે,
દાર્શનિક વિદ્યાના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન છે,
અંતર્મુખતા જેમના જીવનમાં છે,
અધ્યાત્મ જેમના હૈયામાં છે,
એકાંતને જેઓ કાયમ ઝંખે છે,
એવા વિદ્વતા અને સાધકતાના સુમેળ સમા પૂજ્ય
ગુરુદેવશ્રી અહીં સંતોષ લ્યક્ત કરી રહ્યા છે.

અંતરબો રણકાર ઉષ્માભર્યો આવકાર

- પરમ પૂજ્ય વિદ્યાલંકાર સાધનાતીર્થ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

આજે અંતઃકરણમાં આનંદની અવધિ નથી, અપાર-અગાધ આનંદની છોળો અંદર ઉછળી રહેલ છે. કારણ કે મારા વિદ્વાન અને વિનયી શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ સંસ્કૃત વ્યાખ્યા ‘યશોલતા’ અને વિશદ ગુજરાતી વ્યાખ્યા ‘વિનમ્રા’ - બન્નેનું સર્જન કરી તેનાથી ‘વ્યાસિપંચકગૂઢાર્થતત્વાલોક’ને સુશોભિત કરીને વિદ્વત્સમાજ સમક્ષ રજૂ કરેલ છે, જે આપના કરકમલને અત્યારે શાણગારી રહેલ છે.

આજથી આશરે ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલ મૈથિલ પંડિત શિરોમણિ ધર્મદત્ત ઝાના (ઉપનામ : બચ્ચા ઝા) મસ્તક/મગજના રિસર્ય માટે અંગ્રેજ સરકારે તેની ખોપરીની માંગણી તેમના સ્વજનો સમક્ષ કરી હતી. સર્વ દર્શનોમાં તેમની સર્વત્ર અવ્યાહત પ્રજ્ઞા - બહુમુખી પ્રતિભાના લીધે ‘સર્વતન્ત્રસ્વતન્ત્ર’ નું બિરુદ તેમને આપવામાં આવેલ છે. તેમણે રચેલા અનેક વિવરણ ગ્રંથોમાં એક અતિ જટિલ ગ્રંથ એટલે ‘વ્યાસિપંચક ગૂઢાર્થતત્વાલોક’. આ ગ્રંથની પ્રત્યેક પંક્તિ એવી ગૂઢ છે કે ભલભલા વિદ્વાનોને પણ તે મૂઢ બનાવી દે છે. તેથી જ આ ગ્રંથને ઉકેલવા માટે પ્રતિવર્ષ બનારસ વગેરે સ્થળે સેમિનારો યોજાય છે. દિગ્ગજ પંડિતો પોતાની પંડિતાઈનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે તો પણ પૂરેપૂરો ન ખૂલે એવો રહસ્યમય આ ગ્રંથ છે.

વ્યુત્પત્તિવાદ, પ્રામાણ્યવાદ વગેરે નવ્યન્યાયગ્રંથોના તલસ્પર્શી

અધ્યયન બાદ, પોતાની પ્રેક્ષા-પ્રજ્ઞા-પ્રતિભાનો પ્રકર્ષ થતાં 'વ્યાસિપંચક ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક' ગ્રંથની જટિલ પંક્તિઓને સંસ્કૃત-ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમે ખોલવાનો, સ્પષ્ટ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ કર્યો.

વર્ષો સુધી બુદ્ધિના અત્યંત અટપટા આટાપાટા ખેલવાથી પણ જે ગ્રંથ ખોલી ન શકાય તેવા અતિકર્કશ-સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથને મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ માત્ર બે વર્ષના અતિ ટૂંકા સમયગાળામાં સંસ્કૃત + ગુજરાતી બંને ભાષામાં વિશાળ અને વિશદ વિવેચન દ્વારા અતિસ્પષ્ટ કર્યો છે. મૂળ ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષામાં અને નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં તર્ક-વ્યાસિ-નિયમ સંબંધી છે. જે ગ્રંથની એક-એક પંક્તિનું વિવેચન કરવા જતાં એકાદ શબ્દ આધો - પાછો થાય, ઓછો - વત્તો થાય તો અર્થ-પદાર્થ-ઐદમ્પર્યાર્થ-ભાવાર્થ બદલાઈ જતાં વાર ન લાગે, અર્થનો અનર્થ સર્જાતા વિલંબ ન થાય, એવી સૂક્ષ્મમતિગમ્ય ગૂઢ-અતિગૂઢ પંક્તિઓ, ભલ-ભલા દિગ્ગજ પંડિતોને પણ મૂઢ-અતિમૂઢ બનાવતા વાર ન લગાડે તેવી પંક્તિઓ ઉપર સંસ્કૃત ભાષામાં અને નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં કલમ ચલાવવી અને તે પણ માત્ર ૨૦વર્ષની ઉંમરે, દીક્ષા જીવનના સાતમા વર્ષે ! 'કમાલ ! કમાલ ! કમાલ !' શબ્દો મોઢામાંથી નીકળ્યા વિના ન જ રહે. તેમાં પણ માત્ર બે જ વર્ષની અતિ અલ્પ સમયાવધિમાં સંસ્કૃત + ગુજરાતી બન્ને વ્યાખ્યાનું નિર્માણ થયેલ છે. આ પણ નાનો સૂનો ચમત્કાર નથી. પરમગુરુ અને સદ્ગુરુની મહત્તી કૃપા વિના આ શક્ય જ નથી. ૪૨ પાનાના મૂળગ્રંથને ૪૫૦૦ પૃષ્ઠના વિશાળ ફલક ઉપર સંસ્કૃત-ગુજરાતી બન્ને વ્યાખ્યા દ્વારા સ્પષ્ટ કરવો, એ પણ રસાળ અને સરળ પદ્ધતિથી, અહો આશ્ચર્યમ્ ! ૧૪ વોલ્યુમમાં પ્રકાશિત થતા આ ગ્રંથરત્ન દ્વારા વ્યાખ્યા સાહિત્યની દુનિયામાં સીમાચિહ્ન સમાન શકવર્તી મહાભારત કાર્યની ભેટ મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ આપી છે તેને વિદ્વાનો કદાપિ ભૂલી નહિ શકે.

મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ પોતાના ભગીરથ પુરુષાર્થ દ્વારા

જ્ઞાનભાગીરથીને આ અવનીતલ ઉપર લાવવાનું કાર્ય કરેલ છે, જેમાં નિમજ્જન કરીને વિદ્વજ્જનો અવશ્ય પાવન-પવિત્ર-પુનિત થશે. આમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી. વિદ્વાનો આ મહાત્માના પરિશ્રમની કદર કરી, અધ્યયન-અધ્યાપનના ક્ષેત્રમાંથી ચિરકાળથી બહાર રહેલા આ ગ્રંથમાં નિહિત અમૃતનું રસપાન કરશે જ એવો વિશ્વાસ હવે અસ્થાને નહિ ગણાય.

‘વિદ્ધાનેવ વિજાનાતિ, વિદ્વજ્જનપરિશ્રમમ્’ આ પંક્તિ અનાયાસે અહીં યાદ આવી જાય છે.

જૈન આગમવિદ્યા અને આન્વીક્ષિકીવિદ્યાના ક્ષીરસમુદ્રમાં સતત નિમજ્જન કરનારા ગુણીયલ પ્રકૃતિના સ્વામી મુનિરાજ શ્રીભક્તિયશવિજયજી મહારાજના માધ્યમે હજુ એક-એકથી ચડિયાતા નૂતન ગ્રંથરત્નોની તથા અભિનવઉન્મેષશાલી વ્યાખ્યાગ્રંથોની ભેટ વિદ્યાવિશ્વને મળતી જ રહે અને તેમના ઉપર પરમગુરુની, સદ્ગુરુની, શારદામાતાની અમીનજર સતત ઠરતી જ રહે તેમ જ નમ્રતા-સરળતા-પવિત્રતાદિ આત્મિકગુણસમૃદ્ધિના શિખરે આરૂઢ થઈ ઝડપથી પરમપદને સાધે એવી અરિહંતને અંતરથી અભ્યર્થના..

લિ.

પૂનાજિદ્ધાઉદ્ધારક

શ્રીવિશ્વકલ્યાણસૂરીશ્વરનો શિષ્યાણુ

યશોવિજયસૂરિ

शुभाशंसनम्

न्यायशास्त्रे व्याप्तिस्वरूपप्रतिपादकेष्वनेकेषु ग्रन्थेषु
अन्यतमः प्रथमसोपानरूपोपपन्नः व्याप्तिपञ्चकाख्यः ग्रन्थोऽस्ति ।
यद्यपि तमनुसृत्य अनेकटीकाग्रन्थाः सम्प्रति समुपलब्धाः । तथापि
तेष्वन्यतमा न्यायाध्वपान्थानां पाथेयभूता स्वनामधन्या
गूढार्थतत्त्वालोकव्याख्या प्रथितचरैः विद्वत्तल्लजैः धर्मदत्तझामहोदयैः
(बच्चा झा) प्रणीता ।

तत्त्वालोकविचारे दरीदृश्यमाने शेमुषीश्रमे अवगत-
शास्त्ररीतीनां निरस्तन्यायाध्वध्वान्तानां शास्त्रेषु कृतभूरिपरिश्रमाणां
विदुषां साक्ष्येव प्रमाणं । ईदृशस्य तत्त्वालोकस्य अध्ययनमेव
दुष्करम्, अध्यापनं तु सुतराम्, किमुत व्याख्यानम् ।

तदाधारीकृत्य मन्दामन्दोपकारिणी अनास्वादित-
न्यायपरिष्काररसानामप्यास्वाद्या भावावेदने चन्द्रिकायिता
यशोलतानाम्नी सुविस्तृता व्याख्या, सदाचारनिष्ठैः शास्त्रेषु
कृतभूरिपरिश्रमैः श्रीमद्भिः मुनिभक्तियशविजयमहाशयैः रचितेति
अवलोक्य चित्तम् मोमुदीति ।

अनया शास्त्रसेवया सन्तोषितमस्मदुपास्यं श्रीकाशी-
विश्वनाथम्, 'इतोप्यधिकं नैकग्रन्थव्याख्यानसामर्थ्यप्रदानेन एतान्
समनुगृह्णन्तु' इति आशास्महे ।

महामहोपाध्याय राष्ट्रपतिसम्मानित

वशिष्ठत्रिपाठी

प्रो. वशिष्ठत्रिपाठी

अनुशंसा

आसीन्मिथिलामान्यो
गङ्गेशो नाम विश्रुतो विद्वान् ।
नव्यन्यायसुशास्त्रं
चिन्तामणिनामाऽकरोद्दिव्यम् ॥१॥
रघुनाथो विख्यात-
स्तदुपरि दीधितिमातनोदनुपमाम् ।
जगदीशेन च तस्या-
ष्टीका जागदीशी रचिता ॥२॥
धर्मदत्तरचितो यो
गम्भीरार्थप्रकाशको ग्रन्थः ।
तदुपरि विश्रुतकीर्तिः
गूढार्थतत्त्वालोकाख्यः ॥३॥
जैनश्रमणस्तरुणः
स्वल्पे वयसि तदीयदिव्यटीकाम् ।
यशोलतां विख्यातां
भक्तियशविजयोऽयं तनुते ॥४॥
पञ्चलक्षणीमूला
भूयाद् भव्या यशोलता ख्याता ।
धर्मदत्तविवृतेर्या
गूढार्थं सम्प्रकाशयताम् ॥५॥
अद्भुतविशालकाया
श्रीयशोविजयसूरिशिष्यकृता ।
गुरु-शिष्ययशोऽनल्पं
स्वल्पे काले भृशं कुर्यात् ॥६॥
नव्यन्यायनयाब्धौ
गम्भीरेऽवगाहने कृतयत्नः ।
सफलो मुनिश्रीभक्ति -
यशविजयो वर्धतां यशसा ॥७॥

Phones: 0172-2534646(O), 09915389217(M)
E-mail: shankarjijha@gmail.com

Panjab University, Chandigarh- 160014

SHANKARJI JHA

D.Litt.

Professor,

Department of Sanskrit

Ref. No
15/04/2018

Dated:

शुभाशंसा

जगज्जननीजानकीजननमहिम्नैव मन्ये मिथिलामहीयमादिकालत एव विलक्षणदार्शनिकविचारजन्मभूरित्यत्र जनकगौतमप्रभृत्याचार्यख्यानप्रतिपादकोपनिषादिवाङ्मयमेव प्रामाण्यं भजतेतराम्। तत्रापि सूक्ष्मचिन्तनप्रयोजकनव्यन्यायशास्त्रजन्मभूमिर्मिथिलेति नाविदितं दर्शनसरणिसञ्चरणशीलतत्त्वान्वेषणनिष्पक्षविपश्चिद्वाराणामिति। अत्रैव श्रीमद्भक्तेशोपाध्यायकृततत्त्वचिन्तामणिनामधेयग्रन्थव्याख्याग्रन्थलेखनपरम्परायामेव प्रायशः समस्तनव्यन्यायशास्त्रं समाहितमित्यत्रापि नैव कस्यापि विप्रतिपत्तिः। अत्रैव परम्परायां प्रथते प्रायशोऽन्तिमो ग्रन्थकारः स्वनामधन्यो धर्मदत्तापरपर्यायः श्रीमद्ब्रह्मचार्वाक गूढार्थतत्त्वालोक-ग्रन्थकृतित्यवधेयं संस्कृतदर्शनशास्त्रानुशीलनशीलैर्नूतनजिज्ञासुभिः ; यतो हि दर्शनसाहित्येतिहासमधिकृत्य लिखितेष्वधुनिकप्रसिद्धप्रामाणिकग्रन्थेषु धर्मदत्तप्रसिद्धब्रह्मचार्वाक-प्रणीत-गूढार्थतत्त्वालोक-परिचयो नावलोक्यते सम्यगित्याश्चर्यकरं विद्वच्चित्तोद्वेजकञ्च तथ्यमिति। परमेश्वरपरमानुग्रहेण विद्वत्सौभाग्योदयादिदानीमेको जैनविद्वान् ग्रन्थमिममाश्रित्य बृहद्दीकां विलिख्य प्राकाशयमानीतावानिति परमप्रमोदास्पदं वस्तु। टीकेयं मया सावधानं व्यलोकि। अत्र ग्रन्थविषयोपस्थापनक्षमता स्फुटं परिदृश्यते, यत्र टीकाकृज्ज्ञानगाम्भीर्यं तद्भाषाशैलीसारल्यञ्चात्र करणीभूतमितिमन्ये। भूयो भूयोऽभिनन्द्यते वन्द्यते चायं जैनविद्वान्। एतेन सत्प्रायासेन मुनिश्रीभक्तियशोविजयकृत- यशोलतासहितगूढार्थतत्त्वालोकग्रन्थकृदोऽपि समुचितः प्रकाशः सम्भवतीति परमोपकारः समपद्यत संस्कृतदार्शनिकजगत इति दृढं विश्वसिमः। विषयबोधलोलुपचेतसां निष्पक्षतत्त्वान्वेषणपराणां जिज्ञासूनामध्ययनाय नूतनग्रन्थोऽयं

भूयो भूयोऽनुशंस्यत इति शम्।

(शङ्करजी झाः)

પ્ર
કા
શ
કી
ય

પ્રા
ક
થ
ન

પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીપ્રેમસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું સ્વર્ગારોહણ અર્ધશતાબ્દી વર્ષ,

પૂજ્ય સકલસંઘહિતચિંતક આચાર્ય ભગવંત શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું સ્વર્ગારોહણરજતવર્ષ

પૂજ્ય સિદ્ધાંતદિવાકર સુવિશાલગચ્છાધિપતિ શ્રીજયઘોષસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું સામ્રાજ્ય રજતવર્ષ....

આ ત્રિવેણી સંગમના અવસરે સંઘ-શાસન-સમુદાય-રાષ્ટ્ર માટે
ગૌરવરૂપ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરતા આજે અમે અત્યંત આનંદિત છીએ...

શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટના માધ્યમે દર વર્ષે વિશિષ્ટ ગ્રંથરત્નોનું પ્રકાશન
થતું જ રહે છે. એ શ્રેણિમાં આજે એક એવા જ વિશિષ્ટ ગ્રંથરત્નનો પ્રવેશ
થઈ રહ્યો છે. એ પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજની દેન છે
કે શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુસૂરિ સમુદાયમાં નવ્યન્યાયનું અધ્યયન વિપુલ
પ્રમાણમાં થાય છે. અને એ જ કારણ છે કે આજે નવ્યન્યાયના શિરમોર ગ્રંથ
ગૃહાર્થતત્વાલોકનું અભિનવ સંસ્કૃત વ્યાખ્યા - યશોલતા અને નૂતન
ગુજરાતી વિવેચન - વિનમ્રા સાથે ચૌદ ભાગમાં પ્રકાશન થવા જઈ રહ્યું છે.
બંને નૂતન વ્યાખ્યાના સર્જક છે મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી કે જેઓ
અપ્રતિમ વિદ્વાન પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી
મહારાજના શિષ્ય છે. પૂજ્ય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા વિશાળકાય
ગ્રંથોની શ્રેણિ સફળતાપૂર્વક સર્જી ચૂક્યા છે, જ્યારે તેમના જ એક જીવંત
સર્જને એમના જ પંથે પગલા પાડ્યા છે, ત્યારે હૃદયમાં આશા અને વિશ્વાસ
છે કે હજુ વધુ ને વધુ તેમના આણમોલ ગ્રંથોના પ્રકાશનનો લાભ અમને
મળતો જ રહેશે...

શ્રી ઉમરા શ્વે. મૂ. જૈન સંઘ, સુરત ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે,
જેણે આવી અદ્ભુત શ્રુતભક્તિ દાખવી છે. અન્ય પાણ નામી-અનામી સહુ
સહાયકોને અંતરથી અભિનંદન...

એ જ લિ. શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ વતી,
શ્રી કુમારપાળભાઈ વી. શાહ

“

ગ્રાંથમર્જન અને ગ્રાંથપકનનું
ખસં કળ તો અદ્યાત્મમાં ઊંડા
ઊતરવું અને સમતામાં
લીન બનવું એ છે.
પં. રત્નબોધિ વિજય

”

સંશોધકીય પક્તવ્ય :

ગાગરમાંથી સાગર

- પરમ પૂજ્ય ધીધનસંપન્ન તપસ્વી પંન્યાસપ્રવર
શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા

આ ગ્રંથ ઉપર જેમનો અનંતો ઉપકાર છે,
જેમના હસ્તાક્ષર વિના આ
ગ્રંથ પ્રકાશિત થવો શક્ય ન હતો તેવા સંશોધકશ્રીના
ઉદ્ગાર અહીં પ્રસ્તુત છે.
આ ગ્રંથને સાઘંત સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સંશોધિત
કરનાર પૂજ્યશ્રીએ લખેલા વચનો
આ ગ્રંથ માટે ખરેખર પ્રમાણપત્ર છે.
વિરાટ સંશોધનકાર્ય જેમણે કુશળતાથી પાર પાડ્યું છે,
જેમની સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાનો મને વારંવાર અનુભવ થયો છે
તે ગુણગણસમૃદ્ધ સંશોધકવર્યશ્રીની
પાવન કલમનો સ્પર્શ કરવા પધારો.

ગાગરમાંથી સાગર

- પરમ પૂજ્ય વિદ્વત્કુલાવતંસ પંચાસપ્રવર

શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા

સં
શો

ધ
કી

ય

વક્તવ્ય

એક શિષ્યએ એક કલાક મહેનત કરીને પાંચ શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યો. તે ખુશ થયો. તેણે ગુરુજી પાસે જઈને પોતે કરેલા અભ્યાસની વાત કરી. ગુરુજીએ તેની પ્રશંસા કરીને હિતશિક્ષા આપતા કહ્યું,

‘તેં એક કલાકમાં પાંચ શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેનો મને ખૂબ આનંદ છે. પણ તું જ્યારે પાંચ કલાકમાં એક શ્લોકનો અભ્યાસ કરીશ ત્યારે મને તેનાથી પણ વધુ આનંદ થશે.’

શિષ્ય ગુરુજીના કહેવાનો ભાવ સમજી ગયો અને અભ્યાસમાં મચી પડ્યો.

એક કલાકમાં પાંચ શ્લોકનો અભ્યાસ કરવો હજી સહેલો છે, પણ પાંચ કલાકમાં એક શ્લોકનો અભ્યાસ કરવો ઘણો અઘરો છે. કેમકે તેની માટે તે શ્લોક ઉપર ખૂબ ઊંડું ચિંતન કરવું પડે, તેને બધી રીતે વિચારવો પડે, તેના શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ-રહસ્યાર્થ જાણવા પડે. આ બધા માટે બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા જરૂરી છે. સરાણ ઉપર ચપ્પુને ઘસવાથી ચપ્પુ ધારદાર બને છે તેમ ચિંતન-મનનાદિની સરાણ દ્વારા બુદ્ધિને પરિકર્મિત કરવાથી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ બને છે.

નેટપ્રેક્ટીસ કરીને ક્રિકેટ રમનાર સેન્યુરી મારી શકે છે.

ત્રણમાસિક, છમાસિક, નવમાસિક પરીક્ષાઓમાં પાસ થનાર ફાઈનલ પરીક્ષામાં સારા ટકાએ પાસ થાય છે.

હોજરીને પરિકર્મિત કરનાર ભારે ખાદ્યપદાર્થોને પચાવી શકે છે.

તેમ પરિકર્મિત થયેલી બુદ્ધિથી શાસ્ત્રોના રહસ્યાર્થો સમજાય છે અને આરાધનાના સાચા માર્ગે આગળ વધાય છે.

ન્યાયના અભ્યાસ દ્વારા બુદ્ધિ પરિકર્મિત થાય છે.

એક વાતનો ખ્યાલ રાખવો કે તર્કસંગ્રહ, મુક્તાવલી, વ્યાપ્તિપંચક વગેરે ન્યાયગ્રંથો એ સાધનગ્રંથો છે, સાધ્યગ્રંથો નથી. એટલે એ સાધનગ્રંથોના અભ્યાસમાત્રથી કૃતકૃત્ય થઈ જવાતું નથી. તે સાધનગ્રંથો દ્વારા બુદ્ધિને ઘડવાની છે, તે ઘડાયેલી બુદ્ધિ દ્વારા શાસ્ત્રોના મર્મને સમજવાના છે અને તેમને જીવનમાં ઉતારવાના છે.

બુદ્ધિને ઘડવાના ઘણા પ્રકારો છે. તેમાંથી એક પ્રકાર એ છે કે વસ્તુનું દોષરહિત લક્ષણ બનાવવું.

કોઈ પણ વસ્તુતની વ્યાખ્યાને લક્ષણ કહેવાય. જેનું લક્ષણ કરાય તેને લક્ષ્ય કહેવાય. લક્ષણ એવું હોવું જોઈએ કે બધા લક્ષ્યોમાં હોય. જો અમુક લક્ષ્યોમાં લક્ષણ રહે અને અમુક લક્ષ્યોમાં ન રહે તો એ લક્ષણ અવ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય. જો લક્ષણ લક્ષ્ય સિવાય અલક્ષ્યમાં પણ રહે તો એ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય. જો લક્ષણ એકે'ય લક્ષ્યમાં ન રહે તો તે લક્ષણ અસંભવ દોષવાળું કહેવાય. આ ત્રણે દોષથી રહિત લક્ષણ સાચું કહેવાય.

ન્યાયગ્રંથોમાં અનેક લક્ષ્યોના આવા દોષરહિત લક્ષણો બનાવવાની ચર્ચાઓ કરીને બુદ્ધિને ઘડવાના પ્રયત્નો કરાયા છે.

જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય.

જ્યાં જ્યાં અગ્નિ ન હોય ત્યાં ત્યાં ધૂમાડો ન હોય.

આને વ્યાપ્તિ કહેવાય. આ વ્યાપ્તિનું એક ઉદાહરણ છે. આવી ઘણી વ્યાપ્તિઓ બનાવી શકાય.

વ્યાપ્તિપંચક, વ્યધિકરણ, સિદ્ધાંતલક્ષણ વગેરે ગ્રંથોમાં વ્યાપ્તિના સાચા લક્ષણને બનાવવાના પ્રયાસો થયા છે. તે લક્ષણોમાં પ્રશ્ન કરનાર દોષો ઊભા કરે છે. ગ્રંથકાર તેમના સમાધાનો આપવા લક્ષણમાં ઉમેરા કરે છે, જેને પરિષ્કાર કહેવાય છે. અથવા તો ગ્રંથકાર લક્ષણ બદલી નાંખે છે.

ગ્રંથકારે બનાવેલ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો બતાવવા માટે બુદ્ધિને ઘણી કસરત આપવી પડે છે. પ્રશ્ન કરનારે બતાવેલા દોષોને દૂર કરવા પરિષ્કારો કરવા અને નવા લક્ષણો બનાવવા માટે પણ પ્રજ્ઞાને પુષ્કળ વ્યાયામ આપવો પડે છે. આ કસરત દ્વારા બુદ્ધિ ઘડાય છે.

શ્રી ગંગેશ ઉપાધ્યાયજીએ તત્ત્વચિંતામણિ નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. તેની ઉપર શ્રી રઘુનાથ શિરોમણિજીએ દીધિતિ નામની ટીકા લખી છે. તત્ત્વચિંતામણિમાં આવતા વ્યાપ્તિના પાંચ લક્ષણો ઉપરની દીધિતિ ટીકા ઉપર શ્રી જગદીશ તર્કાલંકારજીએ જાગદીશી લખી છે. તેની ઉપર શ્રી બચ્ચા ઝા (ધર્મદત્ત ઝા)જીએ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક (વ્યાપ્તિપંચકવિવૃત્તિ) નામની ટીકા લખી છે.

આ ટીકાઓમાં લક્ષણો બનાવવાના માધ્યમે બુદ્ધિને કસરત અપાઈ છે.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ખૂબ જ ગૂઢ ટીકા છે. ટીકાકારે તેમાં ખૂબ જ સૂક્ષ્મ અનુપ્રેક્ષા કરી છે. ઘણા ઊહાપોહ અને ચિંતન-મનન દ્વારા તેમને પ્રાપ્ત થયેલું નવનીત તેમણે તે ગ્રંથમાં ખૂબ જ ટૂંકાણમાં પીરસ્યું છે. જેમ સારભૂત ખાદ્યપદાર્થો પચવા મુશ્કેલ હોય છે તેમ સારભૂત આ ગ્રંથ સમજવો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. ગ્રંથકારે આ ગ્રંથમાં પદાર્થો ખૂબ ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યા છે. તેમણે પદાર્થો ઉપર લાંબું વિવેચન કર્યું નથી, ટૂંકમાં પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે. જેમ થેલીમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી વસ્તુઓ કાઢવી મુશ્કેલ હોય છે તેમ આ ગ્રંથમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા પદાર્થો સમજવા બહુ અઘરા છે. તેથી સામાન્યથી અભ્યાસીઓ દીધિતિ, જાગદીશી, માથુરી વગેરે ટીકાઓનો અભ્યાસ કરે છે. બહુ ઓછા અભ્યાસીઓ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકમાં ડૂબકી લગાવે છે.

વિદ્વદ્વ્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ઉપર ખૂબ જ સરળ અને સુંદર ટીકા તથા તેના અનુવાદ લખ્યા છે. આ બન્ને દ્વારા ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકની ઉપાદેયતા વધશે. આ બન્ને દ્વારા ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકના મર્મને સમજવો ખૂબ સરળ બનશે. મા જેમ સાકર સાથે બાળકના ગળે કડવી દવા ઉતારી દે છે તેમ મુનિરાજશ્રીએ એકદમ અઘરા પદાર્થો સાવ સાદી-સરળ-સુગમ ભાષામાં રજૂ કરી ટીકાને સમજવી સહેલી બનાવી છે. મુનિરાજશ્રીનો આ પ્રયાસ ખૂબ જ અનુમોદનીય છે.

યશોલતા ટીકા અને વિનમ્રા વ્યાખ્યામાં તેમણે પદાર્થોનો ભાવાર્થ સમજાવીને પછી શબ્દાર્થ સમજાવ્યો છે. તેથી પંક્તિઓનો અર્થ એકદમ સરળતાપૂર્વક અને બરાબર બેસી જાય છે. પદાર્થોને તેમણે ખૂબ ખોલ્યા છે, એકદમ સ્પષ્ટ કર્યા છે, વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. એકદમ સહેલાઈથી પદાર્થો મગજમાં બરાબર ફીટ થઈ જાય તેવી તેમની શૈલી છે. એક-એક શબ્દ ઉપર ઊંડું ચિંતન-મનન કરીને તેમના રહસ્યાર્થો તેમણે બહાર કાઢ્યા છે. ક્યાંક-ક્યાંક તો તેમણે ચાર લીટી ઉપર ૫૦૦-૮૦૦ પાનાનું વિવેચન કર્યું છે. આનાથી તેમની ઊંડી અનુપ્રેક્ષાશક્તિ વ્યક્ત થાય છે.

વ્યાપ્તિપંચક ઉપરની ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા ૪૧ પાનાની છે. તેમાંથી ૧૮ પાનાની ટીકાનું મુનિરાજશ્રીએ ૪૫૦૦ થી વધુ પાનામાં વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. ૧૮ પાનાની ટીકા દ્વારા પરિકર્મિત બુદ્ધિવાળા જીવો માટે બાકીની ટીકા સમજવી સહેલી હોવાથી તેમણે બાકીની ટીકાનું વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું નથી.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા ૯૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. તેમાંથી શરૂઆતના લગભગ ૪૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા ઉપર મુનિરાજશ્રીએ ૯૦,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી છે, તે તેમના બુદ્ધિકૌશલ્યને આભારી છે.

અનેક સ્થળોએ નવા-નવા પ્રશ્નો ઉઠાવી તેના સમાધાન કરી તેમણે પદાર્થોને સ્પષ્ટ કર્યા છે. એકલી ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા વાંચો તો ખબર જ ન પડે કે ‘કયો પ્રશ્ન છે અને કયો જવાબ છે ? કયો પ્રશ્ન ક્યાં શરૂ થયો અને ક્યાં પૂરો

થયો ? વચ્ચે કયા કયા પ્રશ્ન-જવાબ આવ્યાં ? એમાં પણ કયો જવાબ કયાં શરૂ થયો અને કયાં પૂરો થયો ? વચ્ચે કેટલા અને કયા કયા શંકા-સમાધાન આવ્યા ?’ મુનિરાજશ્રીએ બધું છૂટું છૂટું કરીને એકદમ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પ્રશ્ન-જવાબના પ્રારંભ-અંત, વચ્ચે આવતા પ્રશ્ન-જવાબ વગેરે એકદમ વિશદ રીતે સમજાવ્યા છે. તેથી વાર્તા વાંચતા હોઈએ તેમ આ ગ્રંથ વાંચવામાં રસ પડે છે અને સુગમ બોધ થાય છે.

આ સંપૂર્ણ ગ્રંથ ૧૪ વિભાગોમાં પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. યશોલતા ટીકા અને વિનમ્રા વ્યાખ્યાના તેમણે નવ વિભાગો કર્યા છે. એક-એક વિભાગને દીધિતિ એવું નામ આપ્યું છે. આ ગ્રંથ નવ દીધિતિઓમાં ગૂંથાયેલ છે.

સંસ્કૃત ટીકાનું નામ યશોલતા રાખ્યું છે અને ગુજરાતી વ્યાખ્યાનું નામ વિનમ્રા રાખ્યું છે. આ નામો મુનિરાજશ્રીની કૃતજ્ઞતાને સૂચવે છે. પોતાના ગુરુદેવ પૂજ્ય વિદ્વત્શિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજના નામ પરથી તેમણે ટીકાનું નામ યશોલતા રાખ્યું છે. પોતાના દીક્ષિત પિતાશ્રી મુનિરાજ શ્રી નમ્રયશવિજયજી મહારાજના નામ પરથી તેમણે ગુજરાતી વ્યાખ્યાનું નામ વિનમ્રા રાખ્યું છે.

નાની ઉંમરમાં અને માત્ર નવ વર્ષના સંયમપર્યાયમાં તેમણે ખૂબ જ સુંદર શ્રુતઅર્જન અને અદ્વિતીય શ્રુતસર્જન કર્યું છે. આ વારસો તેમને તેમના ગુરુદેવશ્રી પાસેથી મળ્યો છે. તેમના ગુરુદેવશ્રી ખૂબ સારા વિદ્વાન, ટીકાકાર, ચિંતક અને લેખક છે. તેઓ પણ તેમના ગુરુદેવશ્રીના માર્ગે જ આગળ વધી રહ્યા છે. તેમના સર્જનો દ્વારા તેમણે તેમના ગુરુદેવશ્રીનું નામ ઉજ્જવળ કર્યું છે, તેમની પાટ દીપાવી છે. તેમના ગુરુદેવશ્રીએ માત્ર સાત વર્ષના સંયમપર્યાયમાં તેમની પ્રથમ ટીકા ભાષારહસ્ય ગ્રંથ ઉપર રચી હતી.

ટીકામાં ઘણા સ્થળોએ તેમણે લક્ષણમાં આવતા પદોને રાખવા - ન રાખવાથી થનારા ભાંગા બતાવ્યા છે. તે ભાંગાઓમાંથી એક ભાંગો શુદ્ધ હોય અને બાકીના ભાંગા અશુદ્ધ-દોષગ્રસ્ત હોય. અશુદ્ધ ભાંગાઓમાં કયા સ્થળમાં કયો

દોષ કેવી રીતે આવે છે ? તે તેમણે ખૂબ વિસ્તારથી અને ખૂબ જ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાવ્યું છે. શુદ્ધ લક્ષણનો સત્સ્થળમાં સમન્વય શી રીતે થાય ? તે પણ તેમણે ઠેકઠેકાણે ચોકસાઈથી સમજાવ્યું છે. ઘણા ઠેકાણે સરખી વાતનું થોડા ફેરફારપૂર્વક પુનરાવર્તન થતું હોવા છતાં તેમણે લગભગ અતિદેશ કર્યો નથી, પણ એ જ પદાર્થો વારંવાર સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા છે. તેથી વાચકને પદાર્થો બરાબર સમજાઈ જાય અને તેને જાતે બહુ મહેનત કરવી ન પડે. તેથી આગળ વાંચનમાં તેને રસ પડે અને અસ્ખલિત પ્રવાહે તેનો અભ્યાસ આગળ વધે. ઘણા સ્થળોએ તેમણે મૂળગ્રંથની એક પંક્તિ ઉપર ખૂબ ઊંડું ચિંતન કરીને આનુષંગિક અનેક પદાર્થો પણ સમજાવ્યા છે. લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ, અતિવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો કેવી રીતે આપવા ? તેની માટેનું સ્થળ શોધવું, તે દોષો ટાળવા લક્ષણમાં કયો પરિષ્કાર કરવો ? તેનાથી લક્ષણનો સમન્વય કઈ રીતે થાય ? વગેરે બાબતોનું સૂક્ષ્મતમ નિરૂપણ તેમણે કર્યું છે. લક્ષણના, મૂળ ગ્રંથમાં નહીં બતાવેલા, પદ્ધત્યો પણ તેમણે ખૂબ જ ઝીણવટથી સમજાવ્યા છે. તેથી લક્ષણનો સાંગોપાંગ બોધ થાય છે અને લક્ષણના તે તે પદો બાબત કોઈ શંકા રહેતી નથી. દરેક બાબત તેમણે માત્ર ઉપર ઉપરથી સમજાવી નથી, પણ ખૂબ જ ઊંડાણથી સમજાવી છે. ઘણા સ્થળોએ પદાર્થને પુષ્ટ કરવા અને સિદ્ધ કરવા તેમણે અન્ય ગ્રંથોના સાક્ષીપાઠો મૂકીને ગ્રંથને સુશોભિત કર્યો છે. આનાથી તેમની બહુશ્રુતતા વ્યક્ત થાય છે.

ન્યાયગ્રંથો સમજવા પણ અઘરા હોય છે અને બીજાને સમજાવવા તો તેથી વધુ અઘરા હોય છે. પોતાને ગ્રંથ બરાબર સમજાઈ ગયો હોય, બધા પદાર્થો સ્પષ્ટ થઈ ગયા હોય તો જ બીજાને તે સમજાવી શકાય. વળી, બીજાને બરાબર સમજાવવા માટે તેની કક્ષાએ ઊતરીને સમજાવવું પડે, તેના મનમાં ઊઠતી શંકાઓના સચોટ સમાધાન કરવા પડે, તેના મનમાં ઊઠનારી શંકાઓને સ્વયં વિચારીને તેના નિરાકરણ આપવા પડે. આ બધું કાર્ય ખૂબ ભારે હોય છે અને ખૂબ ખંત માગી લે તેવું હોય છે. છતાં મુનિરાજશ્રીએ નિષ્ઠાપૂર્વક, આ બધું કાર્ય પાર પાડ્યું છે.

એમ કહેવું હોય તો કહી શકાય કે બચ્ચા ઝાજીએ પોતાની અદ્વિતીય

બુદ્ધિપ્રતિભા વડે સાગરને ગાગરમાં સમાવી દીધો છે. બહુ જ ઓછા શબ્દોમાં તેમણે અતિગહન પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે. ટીકાકાર મુનિરાજશ્રીએ પોતાના અજોડ પ્રજ્ઞાપાટવ વડે ગાગરમાંથી સાગર કાઢ્યો છે. તેમણે શબ્દોનો છૂટથી પ્રયોગ કરીને અતિસંક્ષિપ્ત પદાર્થોને ખૂબ વિસ્તૃત રીતે સમજાવ્યા છે. તે તે પદાર્થો પાછળનું અગમ્ય રહસ્ય તેમણે સ્વબુદ્ધિથી ઉકેલીને પ્રગટ કર્યું છે.

વર્ષો પૂર્વે સંસારી અવસ્થામાં કે. લાલ જાદુગરના જાદુના ખેલ જોયેલા. તેમાં તે એક ગાગરમાંથી ‘Water Of India’ ના નામે અઢળક પાણી બહાર કાઢતા, છતાં ગાગર ખાલી થતી નહીં. અહીં પાણ એવી સરખામણી કરી શકાય કે મુનિરાજશ્રીએ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકરૂપી ગાગરમાંથી વિવેચનરૂપી અઢળક પાણી આ ગ્રંથમાં ઉલેચ્યું છે, છતાં હજી એ મૂળગ્રંથ - ગાગરમાં ઘણા ગૂઢ પદાર્થો આણઉકેલ્યા (આણઉલેચ્યા) પડ્યા છે. આશા છે મુનિરાજશ્રી એ આણઉકેલ્યા ગૂઢપદાર્થોને પાણ ધીમે ધીમે ઉકેલી નવા નવા ગ્રંથોનું સર્જન કરશે.

પૂજ્યોની કૃપાથી મને આ ગ્રંથના સંશોધનનો લાભ મળ્યો છે. વિ.સં. ૨૦૬૯ માં મારું ચોમાસુ પિંડવાડા હતું. ચોમાસાના અંતે મારી ઉપર પૂજ્ય વિદ્વત્સિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજનો પત્ર આવ્યો. તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે, ‘બચ્ચા ઝા રચિત ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ઉપર લગભગ ૩૪૦૦ ફૂલસ્કેપ જેટલી સંસ્કૃત ટીકા અને ૧૬૦૦ ફૂલસ્કેપ જેટલું ગુજરાતી વિવેચન તૈયાર થયું છે. તે તમે સંશોધન કરી આપશો ?’ હું સમજ્યો કે આ ટીકા-વિવેચન પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના સર્જન છે. મેં જવાબ લખ્યો, ‘આપશ્રીની વિદ્વત્તા સામે મારો ક્ષયોપશમ અતિઅલ્પ છે. એટલે આ ટીકા-વિવેચનના સંશોધનની મારી કોઈ ચોચતા નથી. છતાં આપની ઈચ્છા હોય તો હું પ્રયત્ન કરી જોઈશ. વળી સંશોધનકાર્ય પૂરું કરવામાં સમયમર્યાદા ન રાખશો.’ પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ મારી પાસે જ સંશોધનનો આગ્રહ રાખ્યો અને મારી વિનંતિ સ્વીકારી. તેઓ મને બીજું પ્રૂફ મોકલવાના હતા, જેથી વાંચવામાં સરળતા રહે. લગભગ દોઢ વર્ષ પછી વિ.સં. ૨૦૭૧ ના વૈશાખ મહિનામાં ગિરનાર તળેટીમાં પૂજ્ય આચાર્યશ્રીને રૂબરૂ મળવાનું થયું. બધી વાત થઈ. ત્યારે ખબર પડી કે આ

નૂતન સર્જનના કર્તા વિદ્વદ્વ્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજ છે. તેમની કલમ પણ તેમના ગુરુદેવ જેવી જ છે. જો મેટરમાં ટીકાકાર તરીકે તેમનું નામ ન લખ્યું હોત અને રૂબરૂ વાતમાં આ બાબતનો ખુલાસો ન થયો હોત તો હું તો એમ જ સમજત કે આ ટીકા એ પૂજ્ય આચાર્યશ્રીનું સર્જન છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ ટીકાની ગરિમા ઘણી ઊંચી છે.

ગિરનાર તીર્થમાં તેમના તરફથી મેટર મળ્યું. મારા ગુરુદેવશ્રીની અનુમતિ લઈને અન્ય કાર્યોની વ્યસ્તતા વચ્ચે સમય કાઢીને આ ગ્રંથનું સંશોધન કરતો ગયો. જો કે નવ્યન્યાયનો એવો તલસ્પર્શી અભ્યાસ મેં કર્યો નથી, છતાં મારા ક્ષયોપશમ અનુસાર સંશોધનકાર્ય શરૂ થયું અને આગળ વધ્યું. મુનિરાજશ્રી પાસેથી મેટર કટકે કટકે આવતું હોવાથી સંશોધનમાં સરળતા રહી, બહુ બોજારૂપ ન લાગ્યું. હકીકતમાં આ સંશોધન દ્વારા મેં મુનિરાજશ્રી ઉપર કોઈ ઉપકાર કર્યો નથી. ઊલટું, મુનિરાજશ્રીએ મને આ ગ્રંથના સંશોધનનો લાભ આપી મારી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

જો આ સંશોધનકાર્ય ન આવ્યું હોત તો હું મારા જીવનમાં ગૂઢાર્થતત્વાલોક વાંચવાનો ન હતો અને કદાચ વાંચત તો મને કેટલું સમજાત ? એ પ્રશ્ન હતો. પણ સંશોધનના બહાને મને આ એક નવા ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાનો લાભ થયો. આ સંશોધન દ્વારા મને ઘણું ઘણું નવું જાણવાનું મળ્યું છે. ન્યાયગ્રંથનું સંશોધનકાર્ય એક જટિલ અને કંટાળાજનક કાર્ય હોય છે. પણ મુનિરાજશ્રીની નિરૂપણશૈલી એટલી બધી સુગમ અને સરળ છે કે સંપૂર્ણ સંશોધનકાર્ય દરમિયાન મને ક્યારેય કંટાળો કે અણગમો થયો નથી. સંશોધનકાર્યમાં મને આનંદ આવતો. જેમ જેમ સંશોધન કરતો ગયો તેમ તેમ મારો રસ વધતો ગયો. પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ અને મુનિરાજશ્રીએ આ કાર્ય માટે મારી પસંદગી કરી મને આ કાર્ય સોંપીને મારી ઉપર ઘણો ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. હું સદા તેમનો ઋણી રહીશ.

મુનિરાજશ્રીનો મને બહુ પરિચય નથી, કેમ કે અત્યાર સુધી અમે બે જ

વાર અલપઝલપ મળ્યા છીએ. પણ ગ્રન્થસંશોધન અને તેની માટેના પરસ્પર પત્રવ્યવહાર દ્વારા તેમનો પરોક્ષ રીતે વિશેષ પરિચય થયો છે, તેમની ગુણસૌરભને માણવાનું થયું છે અને તેમની સાથેની આત્મીયતા વધી છે.

વાયકોને વિનંતિ કરીશ કે જે ભાવનાથી મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રંથ રચ્યો છે તે ભાવનાને આ ગ્રન્થના સાંગોપાંગ અભ્યાસ દ્વારા તેઓ પૂર્ણ કરે. જેમ મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રન્થના સર્જન માટે ઘણી મહેનત કરી છે તેમ વાયકો પણ આ ગ્રન્થના પઠન માટે ખૂબ મહેનત કરે. જેમ મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રન્થ સમજાવવા માટે ખૂબ ખંત અને ધીરજ ધારણ કર્યા છે તેમ વાયકો પણ આ ગ્રન્થને સમજવા માટે અત્યંત ખંત અને ધીરજને ધારણ કરે. આ ગ્રન્થના સમ્યગ્ અભ્યાસથી પરિકર્મિત થયેલી બુદ્ધિ દ્વારા વાયકો અન્ય સાધનગ્રન્થો અને સાધ્યગ્રન્થોનો સ્વયં અભ્યાસ કરતા થાય, તે ગ્રન્થોના પદાર્થોને આત્મસાત્ કરે અને શીઘ્ર મુક્તિગામી બને એ જ શુભેચ્છા.

મુનિરાજશ્રીની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરું છું અને તેમને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ આપું છું. તેમણે એક ભગીરથ કાર્ય પૂર્ણ કર્યું છે. સામાન્ય વ્યક્તિ માટે લગભગ અશક્ય કહી શકાય એવી અજોડ શ્રુતસેવા તેમણે કરી છે. તેમણે કોઈ ચીલાચાલુ કાર્ય કર્યું નથી. પણ ઘણું ઉમદા અને ઊંચું કાર્ય કર્યું છે. સામાન્ય માણસ કદાચ એમના આ શ્રુતસર્જનનું મૂલ્ય સમજી નહીં શકે, પણ વિદ્વાનો અવશ્ય તેમના આ શ્રુતસર્જનનું મૂલ્યાંકન કરી શકશે.

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીની પણ ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરું છું કે તેમણે પોતાના જેવા એક વિદ્વાન શિષ્યરત્નને તૈયાર કર્યો છે. તેમણે મુનિરાજશ્રીને ખૂબ સુંદર રીતે ઘડ્યા છે. તેમણે એક કુશળ માળી અને કુશળ શિલ્પીનું કાર્ય કર્યું છે. તેમના પીઠબળ, પ્રેરણા, હુંફ અને માર્ગદર્શનના બળે જ મુનિરાજશ્રી આ અતિકષ્ટસાધ્ય કાર્ય સહેલાઈથી પાર પાડી શક્યા છે.

મુનિરાજશ્રીના સહવર્તી મુનિવરોની પણ ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કે જેમણે સહાય કરીને મુનિરાજશ્રીને આ ગ્રન્થસર્જન માટે બધી રીતની અનુકૂળતા કરી

આપી. તેઓ ઈર્ષ્યાથી ગ્રસ્ત ન થયા, પણ પ્રમોદભાવનાથી ભાવિત થઈને તેમણે મુનિરાજશ્રીને પ્રોત્સાહન આપ્યું, એ તેમની ઉત્તમતા છે.

મુનિરાજશ્રી સમક્ષ મારી અંતરની ભાવના વ્યક્ત કરું છું. આ ગ્રન્થની જેમ ન્યાયના અન્ય જટિલ ગ્રન્થો ઉપર પણ તેઓ પોતાની કલમ ચલાવી આવી સરળ ટીકાઓ લખે તો મધ્યમ બુદ્ધિવાળા જીવોને ન્યાયગ્રન્થો ભણવાનો રસ જાગે અને તેઓ તે ગ્રન્થો ભણી શકે. બીજી વાત, ન્યાયગ્રન્થો તો સાધનગ્રન્થો છે. સાધ્યગ્રન્થો તો આપણા આગમશાસ્ત્રો અને આગમેતર શાસ્ત્રો છે. તે ગ્રન્થો ઉપર આવું સૂક્ષ્મચિંતન કરીને તેઓ આવી સરળ ટીકાઓ લખે તો શાસ્ત્રો ભણવાની જીવોને રુચિ જાગે અને તેમને તેમનો સુગમ બોધ થાય. ઘણીવાર એવું બનતું હોય છે કે મધ્યમ કે મંદ ક્ષયોપશમવાળા જીવો ગ્રન્થ વાંચવાની શરૂઆત કરે છે. પણ અમુક પંક્તિઓ તેમને સમજાતી નથી, તે પંક્તિ સમજાવનાર કોઈ હોતું નથી, ત્યારે તેમનો અભ્યાસ અટકી જાય છે. વારંવાર આવતી આવી પંક્તિઓને લીધે વારંવાર અટકવાનું થવાથી તેમનો અભ્યાસ કરવાનો ઉત્સાહ ઘટી જાય છે. ધીમે ધીમે તેઓ સ્વાધ્યાય છોડી દે છે અથવા સહેલા ગ્રન્થો કે ગુજરાતી પુસ્તકો વાંચતા થઈ જાય છે. જો મુનિરાજશ્રી અઘરા શાસ્ત્રો પર આવી સરળ ટીકાઓ રચે તો અનેક જીવો માટે તે આધારભૂત બને. જેમ પાંગળો માણસ લાકડીના ટેકાથી પર્વત ઉપર ચડી જાય છે તેમ મુનિરાજશ્રી દ્વારા રચિત સરળ ટીકાઓ રૂપી લાકડીના સહારે અલ્પ ક્ષયોપશમવાળા જીવો અઘરા ગ્રન્થો રૂપી પર્વતોને સર કરી શકશે. શાસ્ત્રગ્રન્થો ઉપર રચાયેલી આવી સરળ ટીકાઓ દ્વારા જીવો ઉપર તાત્ત્વિક અને અનેકગણો ઉપકાર થશે. આશા છે મુનિરાજશ્રી મારી ભાવના સફળ કરવા અવશ્ય પ્રયત્નશીલ બનશે.

હું એવું કંઈ ભણ્યો નથી કે મારો એવો ક્ષયોપશમ પણ નથી. છતાં પુણ્યોદયે લોકોમાં મારી વિદ્વાન તરીકેની છાપ પડી ગઈ છે. તેથી જ આવા સંશોધનાદિના કાર્યો મને સોંપાય છે. સહજ છે કે મારા મંદ ક્ષયોપશમ અને પ્રમાદના કારણે આ સંશોધનકાર્યમાં ક્ષતિઓ રહી ગઈ હોય. તે બદલ હું ત્રિવિધે ત્રિવિધે ક્ષમા યાચું છું. આ સંશોધનકાર્યમાં અને આ વક્તવ્યમાં જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ

કંઈ પણ નિરૂપણ થયું હોય તો તેની ક્ષમા યાચું છું અને બહુશ્રુત વિદ્વાનોને તે સુધારવાની ભલામણ કરું છું.

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદયિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા, પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા, પરમ પૂજ્ય સમતાસાગર પંન્યાસપ્રવર શ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજા, પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંત દિવાકર વર્તમાનગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા, પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ ગુરુદેવશ્રી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા - આ ગુરુદેવોની અને પરમાત્માની કૃપાથી જ હું આ સંશોધનકાર્ય કરી શક્યો છું. આ કાર્યનો સંપૂર્ણ શ્રેય તેમને જાય છે. આ કાર્યની ક્ષતિઓનો ભાગી હું છું. તે પૂજ્યોના ચરણોમાં આ અવસરે કૃતજ્ઞભાવે વંદન કરું છું.

આ ગ્રંથના લેખકને અને પાઠકોને ખાસ ભલામણ કે ગ્રંથસર્જન અને ગ્રંથપઠનનું ખરું ફળ તો અધ્યાત્મમાં ઊંડા ઊતરવું અને સમતામાં લીન બનવું એ છે. ગ્રંથસર્જન અને ગ્રંથપઠન દ્વારા આ લક્ષ્ય સિદ્ધ ન થતું હોય તો એ ગ્રંથસર્જન અને ગ્રંથપઠન વ્યર્થ છે. માટે એ લક્ષ્યપૂર્વક જ ગ્રંથસર્જન અને ગ્રંથપઠન કરવું તથા ગ્રંથસર્જન અને ગ્રંથપઠન બાદ એ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું. માત્ર ગ્રંથસર્જન અને ગ્રંથપઠન કરીને પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય ન માનવી.

પ્રાંતે, આ ગ્રંથરત્ન ખૂબ પ્રસિદ્ધિને પામે, ખૂબ ઉપાદેય બને અને યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ વંચાતો રહે એ જ શુભેચ્છા. પાઠક, લેખક, વાચક વગેરે સહુ શીઘ્ર પરમપદને પામે એ જ પવિત્ર ભાવના.

વિ.સં. ૨૦૭૪, ચૈત્ર સુદ ૧૫
(પુંડરીકસ્વામી આદિ ૫ કરોડ
મુનિવરોનો નિર્વાણ દિન)
શનિવાર, ગાંધીનગર

પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્વિજય હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનો
શિષ્યાણુ
પંન્યાસ રત્નબોધિ વિજય

“

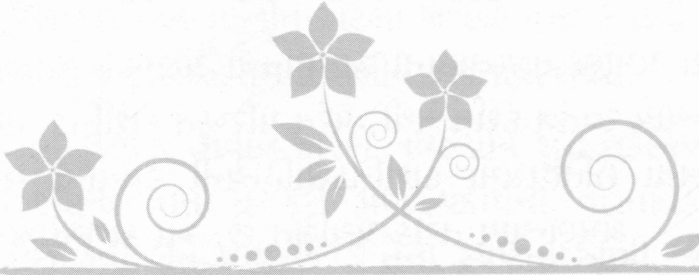
જે વિધિલે કાશીના પંડિતો ઉડેલી શકવાનાં કાજ
 શત્રુભલે છે લેની બિર વિશ્વત દીકાની રચના કરીને
 મુમિશ્ચ છે શાશાનનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

વૈરાગ્યરતિવિજય

”

વ્યાપ્તિપંચક પરિચય

પરમ પૂજ્ય સૂક્ષ્મશેમુષીસંપત્ત ગણિવર્ય
 શ્રી વૈરાગ્યરતિવિજયજી મહારાજ

ગ્રન્થના મોભા પ્રમાણેની શોભા અને આભા વધારતી,
સંસ્કૃત અને ગુજરાતી - બન્ને ભાષાની પ્રસ્તાવના
પાઠવવાની કૃપા કરી છે, પૂજ્યશ્રીએ.

પ્રસ્તાવનામાં વ્યાપ્તિ ઉપર વિશદ ચિંતન સમાવ્યું છે...
વિલક્ષણ વિચારોને વિચક્ષણ રીતે સાકાર કરવાનું
પૂજ્યશ્રીને ઘણું ફાવે છે. આ પ્રસ્તાવનામાં પણ વિલક્ષણ
અને વિચક્ષણ વિચારો પ્રસ્તુત થયા છે...

મનનીય પ્રસ્તાવનામાં મનીષીઓ સાદર આમંત્રિત છે.
પૂજ્યશ્રીએ ઔદાર્યભર્યો અભિગમ
આ ગ્રંથ પ્રત્યે રાખ્યો છે,
તે બદલ તેમનો ઋણસ્વીકાર કરું છું.

વ્યાપ્તિપંચક પરિચય

પરંપરા પ્રમાણે નવ્યન્યાયના અધ્યયનનો પ્રારંભ વ્યાપ્તિપંચકથી થાય છે. નવ્યન્યાય સ્વતંત્ર દર્શન નથી, પરંતુ પરિષ્કૃત દાર્શનિક પરિભાષા છે. દર્શનશાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં દાર્શનિકસાહિત્યની રચનાનો મધ્યકાળ શ્રમણન્યાય તરીકે પ્રચલિત છે. આ કાળમાં જૈન અને બૌદ્ધ વિદ્વાનોએ બ્રાહ્મણ વિદ્વાનો દ્વારા પ્રસ્તુત થયેલા ઉપનિષદ્ આધારિત દાર્શનિક સિદ્ધાંતોની ટીકા કરતા ગ્રંથોની રચના કરી. બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોએ તેનો પ્રતીકાર કરતા ગ્રંથોની રચના કરી. આમ શ્રમણન્યાય અને બ્રાહ્મણન્યાય વચ્ચે વૈચારિક સંઘર્ષનો પ્રારંભ થયો. વિક્રમની દસમી સદીમાં આ વૈચારિક સંઘર્ષ તેની ચરમ સીમા પર હતો. આ સમયે બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોને તેમની સૈદ્ધાંતિક વિભાવનામાં અને તેની નિરૂપણશૈલીમાં

પરિષ્કાર કરવાની જરૂર જણાઈ. અત્યાર સુધી દાર્શનિક સિદ્ધાંતોની ચર્ચાનું કેન્દ્રબિંદુ પદાર્થવ્યવસ્થા હતી, પ્રમાણો ગૌણ હતાં. તેમને પ્રમાણોને વધુ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર જણાઈ. કેમ કે પ્રમાણોના ઠોસ આધાર વિના પદાર્થવ્યવસ્થાની સ્થાપના જ દુષ્કર છે.

પરમ પૂજ્ય શ્રીતત્ત્વવનપ્રણેતા ગણિવર્ય
શ્રી વૈરાગ્યરતિવિજયજી મહારાજ

ગંગેશ ઉપાધ્યાયે પ્રમાણોને મહત્ત્વ આપતા તત્ત્વચિંતામણિની રચના કરી નવ્યન્યાયનો પાયો નાંખ્યો. તત્ત્વચિંતામણિ પ્રમાણપ્રધાન શાસ્ત્ર તરીકે પ્રચલિત થયું. તે પહેલાનાં શાસ્ત્રો પ્રમેયપ્રધાન હતાં. આ રીતે બ્રાહ્મણન્યાયનું મુખ્ય અને પ્રતિનિધિ ગણાતું ન્યાયદર્શન બે ભાગમાં વહેંચાયું. પ્રમેયપ્રધાન શાસ્ત્રો પ્રાચીનન્યાય તરીકે પ્રચલિત થયાં. પ્રમાણપ્રધાન શાસ્ત્રો નવ્યન્યાય તરીકે પ્રચલિત થયાં. આચાર્ય ઉદયન સુધી પ્રાચીનન્યાય ચાલ્યો.

ગંગેશ ઉપાધ્યાયથી નવ્યન્યાયના યુગનો પ્રારંભ થયો. ગંગેશ ઉપાધ્યાયની પદ્ધતિ, પરિષ્કાર અને પ્રસ્તુતિ એટલા બળકટ હતા કે તેની પછી થયેલાં દરેક વિદ્યાશાખાના ગ્રંથકારોએ તેમની શૈલીને અપનાવી લીધી.

પ્રમાણશાસ્ત્ર હોવાને કારણે નવ્યન્યાય શુદ્ધ તર્કનિષ્ઠ બની રહ્યું. તેણે પદાર્થવ્યવસ્થાની વાત ન કરી પણ પદાર્થની વાસ્તવિક અનુભૂતિ અને અભિવ્યક્તિ કેવી રીતે થાય છે ? તેની સ્પષ્ટતા આપી, જેથી કહેનાર અને સાંભળનારની ગેરસમજને કારણે પદાર્થનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિકૃત ન બને. તેણે મોક્ષપુરુષાર્થની વાત પછી કરી, પહેલા તેના માર્ગની સત્યતાની વાત કરી. તેણે અંતિમ લક્ષ્યની વાત કરવા કરતાં તે લક્ષ્યની પ્રાપ્તિના માર્ગની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી.

ટૂંકમાં, નવ્યન્યાયમાં પદાર્થના ભૌતિક અસ્તિત્વ કરતાં પદાર્થના બૌદ્ધિક અસ્તિત્વ પર વધુ વિચાર થયો. પદાર્થના બૌદ્ધિક અસ્તિત્વને સ્પષ્ટ શાબ્દિક આકાર આપવા પ્રતિયોગિતા, વિષયતા, અવચ્છેદકતા જેવા શબ્દોનો પ્રયોગ કર્યો. આમ નવ્યન્યાયની આગવી વિચારધારાનો અને વ્યાખ્યાનશૈલીનો વિકાસ થયો. તેને જ કારણે નવ્યન્યાય દુર્ગમ પણ બની ગયો. આથી જ નવ્યન્યાયની પરિષ્કૃત દાર્શનિક પરિભાષા શીખવા માટે વિશેષ બુદ્ધિક્ષમતાની અપેક્ષા રહે છે.

તત્ત્વચિંતામણિમાં ગંગેશ ઉપાધ્યાયે ચાર પ્રમાણોનું વિસ્તૃત વિવેચન કર્યું છે. તેમાં પણ સહુથી વધુ વિચાર અનુમાન પ્રમાણનો કર્યો છે. અનુમિતિરૂપ જ્ઞાનના અસાધારણ કારણને અનુમાન પ્રમાણ કહેવાય છે. અનુમિતિરૂપ જ્ઞાનનું અસાધારણ કારણ વ્યાપ્તિજ્ઞાન છે. માટે વ્યાપ્તિજ્ઞાન જ અનુમાન પ્રમાણ છે. અનુમિતિમાં ત્રણ પદાર્થો મહત્ત્વના છે - પક્ષ, સાધ્ય અને હેતુ. આ ત્રણે પદાર્થોના અરસપરસના સંબંધથી અનુમિતિ થાય છે. પહેલા પક્ષ અને હેતુનો સંબંધ દેખાય છે. જેમ, પર્વત ઉપર ધૂમાડો દેખાય છે. પછી હેતુ અને સાધ્યનો સાહચર્ય સંબંધ યાદ આવે છે. જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ હોય જ - આ નિયમ યાદ આવે. તે પછી 'હંમેશા અગ્નિ સાથે રહેનારો ધૂમાડો પર્વત ઉપર છે' તેવું સંકલનાત્મક જ્ઞાન થાય. તેને પરામર્શ કહેવાય છે. તેના આધારે સાધ્ય અને

પક્ષના સંબંધનું જ્ઞાન થાય છે. પર્વત ઉપર ધૂમાડો છે માટે પર્વત ઉપર અગ્નિ છે. આ જ અનુમિતિ છે.

ઘણાં જ્ઞાનોનો સરવાળો થઈ અનુમિતિ થાય છે. અનુમિતિની પ્રક્રિયામાં વ્યાપ્તિજ્ઞાન બહુ જ અગત્યનું છે. વ્યાપ્તિજ્ઞાન વિના અનુમિતિ સંભવિત નથી. પર્વત ઉપર ધૂમાડો દેખાય પણ વ્યાપ્તિજ્ઞાન ન થાય તો કેવળ ધૂમાડાનું પ્રત્યક્ષ થાય, અનુમિતિ ન થાય. એટલે ધૂમાડો જોયા પછી પણ પર્વત ઉપર અગ્નિ છે તેવી અનુમિતિ ન થાય. આમ, અનુમિતિને સમજવા માટે અનુમાન પ્રમાણ સ્વરૂપ વ્યાપ્તિજ્ઞાનને સમજવું પડે અને વ્યાપ્તિજ્ઞાનને સમજવા વ્યાપ્તિને સમજવી પડે. તે માટે વ્યાપ્તિની વ્યાખ્યા બાંધવી પડે અને તે દરેક જગ્યાએ સમાનપણે લાગુ થાય છે કે નહિ તે તપાસવું પડે.

અલગ અલગ પરંપરાનાં દાર્શનિક ગ્રંથોમાં વ્યાપ્તિ માટે અલગ અલગ શબ્દો પ્રયોજાયા છે. અવિનાભાવ, સાહચર્ય, અનૌપાધિક સંબંધ, નિયમ વગેરે વ્યાપ્તિના પર્યાયવાચી શબ્દો છે. ન્યાયકોશમાં સાક્ષર શ્રી ભીમાચાર્ય ઝળકીકરે વ્યાપ્તિનો સામાન્ય અર્થ ‘સંબંધવિશેષ’ દર્શાવ્યો છે. અનુમિતિના સંદર્ભમાં વ્યાપ્તિના ચાર વિશેષ અર્થ દર્શાવ્યા છે^૧. વ્યાપ્તિના બે પ્રકાર છે. અન્વયવ્યાપ્તિ અને વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ. અન્વયવ્યાપ્તિ બે પ્રકારની છે - પૂર્વપક્ષવ્યાપ્તિ અને સિદ્ધાંતવ્યાપ્તિ^૨. પૂર્વપક્ષની અન્વયવ્યાપ્તિના એકવીસ લક્ષણ છે. પહેલા પાંચને વ્યાપ્તિપંચક અથવા પંચલક્ષણી કહે છે. તે જ પ્રસ્તુત પુસ્તકનો વિષય છે. બે

૧. વ્યાપ્તિ: - સમ્બન્ધવિશેષ: । સ ચ સાધ્યસાધનસ્થલે (ક) અનૌપાધિક: સમ્બન્ધ: । (વૈશેષિકસૂત્ર-ઉપસ્કાર ૩।૧।૧૪) । (ખ) સ્વાભાવિક: સાધ્યહેત્વો: સમ્બન્ધ: (તર્કભાષા) । (ગ) ઉપાધિવિધુર: સમ્બન્ધ: (સર્વદર્શનસંગ્રહ) (તાર્કિકરક્ષા શ્લો. ૧૪) । (ઘ) યદ્વિશિષ્ટસમાનાધિકરણા યાવન્ત: સાધ્યસમાનાધિકરણાસ્તદ્વત્ત્વમ્ (ન્યાયસિદ્ધાન્તમઞ્જરી) । (ન્યાયકોષ, ભીમાચાર્ય ઝળકીકર, ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાશોધસંસ્થાન, પૂણે, ઈ. ૧૯૯૬, ૫૩-૮૩૧-૮૪૧)

૨. સા વ્યાપ્તિ: દ્વિવિધા અન્વયવ્યાપ્તિ: વ્યતિરેકવ્યાપ્તિશ્ચ । તત્રાન્વયવ્યાપ્તિરપિ દ્વિવિધા-પૂર્વપક્ષવ્યાપ્તિ: સિદ્ધાન્તસિદ્ધવ્યાપ્તિશ્ચેતિ । ઉભયવિધાન્વયવ્યાપ્તિજ્ઞાને વ્યભિચારજ્ઞાનાભાવ: સહચારજ્ઞાનં ચ કારણમ્ । વ્યતિરેકવ્યાપ્તિજ્ઞાને તુ સાધ્યાભાવે હેત્વભાવસ્ય સાહચર્યજ્ઞાનં વ્યભિચારજ્ઞાનાભાવશ્ચ કારણમ્ ઇતિ વિવેક: । (ન્યાયકોષ, ભીમાચાર્ય ઝળકીકર, ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાશોધસંસ્થાન, પૂણે, ઈ. ૧૯૯૬, ૫૩-૮૩૧-૮૪૧)

સિંહલ્યાદ્રલક્ષણ છે. આ લક્ષણો જૈન સૂરિભગવંતોએ પ્રસ્તુત કર્યા છે તેમ સાંભળ્યું છે. સૌંદર્ય ઉપાધ્યાયના અભિપ્રાય મુજબ વ્યધિકરણધર્માવસ્થિન્ન અભાવના ચૌદ લક્ષણ છે. આ ચૌદ લક્ષણમાં, પહેલાં બે દીધિતિકારે પોતે કહેલાં છે. તેથી સ્વલક્ષણ કહેવાય છે. ત્રણ લક્ષણ ચક્રવર્તિનાં છે. બે લક્ષણ પ્રગલ્ભનાં છે. એક લક્ષણ વિશારદનું છે. ત્રણ લક્ષણ મિશ્રનાં છે. એક કૂટાઘટિત લક્ષણ છે. એક કૂટઘટિત લક્ષણ છે. છેલ્લું લક્ષણ પુચ્છલક્ષણ કહેવાય છે^૧. સિદ્ધાંત

૧. (૧) સાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વમ્ । (૨) સાધ્યવદ્વિન્નસાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વમ્ । (૩) સાધ્યવત્પ્રતિયોગિકાન્યોન્યાભાવાસામાનાધિકરણ્યમ્ । (૪) સકલસાધ્યાભાવવન્નિષ્ઠાભાવપ્રતિયોગિત્વમ્ । (૫) સાધ્યવદન્યાવૃત્તિત્વં વા । (૬) સાધ્યાસામાનાધિકરણ્યાનધિકરણત્વમ્ । इदं लक्षणं सिंहलक्षणम् इत्युच्यते । (७) साध्यवैयधिकरण्यानधिकरणत्वम् । इदं लक्षणं व्याघ्रलक्षणम् इत्युच्यते । (८) यत्समानाधिकरणाः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताका यावन्तः अभावाः प्रतियोगिसमानाधिकरणाः तत्त्वम् । इदं लक्षणं च दीधितिकृता स्वयं कृतम् इति प्रथमं स्वलक्षणम् इत्युच्यते । (९) यत्समानाधिकरणानां साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां यावदभावानां प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यम् तत्त्वं वा । इदमपि च लक्षणं दीधितिकृता स्वयं कृतम् इति द्वितीयं स्वलक्षणम् इत्युच्यते इति बोध्यम् । (१०) व्याप्यवृत्तेर्हेतुसमानाधिकरणस्य साध्याभावस्य प्रतियोगिताया अनवच्छेदकं यत् साध्यतावच्छेदकम् तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यम् । (११) हेतुसमानाधिकरणस्य व्याप्यवृत्तेरभावस्य प्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकं यत् साध्यतावच्छेदकम् तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यम् । (१२) हेतुसमानाधिकरणस्य प्रतियोगिव्यधिकरण-स्याभावस्य प्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकं यत् साध्यतावच्छेदकम् तदवच्छिन्न-सामानाधिकरण्यं वा । एतानि त्रीणि लक्षणानि चक्रवर्तिलक्षणानि इत्युच्यन्ते । (१३) साध्यतावच्छेदक-विशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदक-स्वसमानाधिकरणसाध्याभावत्वकत्वम् । (१४) यत्समानाधि-करणसाध्याभावप्रमायां साध्यवत्ताज्ञानप्रतिबन्धकत्वं नास्ति तत्त्वम् । (१५) साध्याभाववति यद्वૃત્તૌ પ્રકૃતા-નુમિતિવિરોધિત્વં નાસ્તિ તત્ત્વમ્ । इदं च विशारदलक्षणम् इत्युच्यते । अथ मिश्रकृतं लक्षणत्रयं प्रदर्श्यते । (१६) यावन्तः साध्याभावाः प्रत्येकं तत्तत्सजातीयया ये तत्तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावाः तद्वत्त्वम् । (१७) यावन्तस्तादृशाः साध्याभावाः प्रत्येकं तेषां सजातीयस्य व्यापकीभूतस्य व्याप्यवृत्तेरभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेन धर्मेण यद्रूपावच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वमवच्छिद्यते तद्रूपवत्त्वं वा । (१८) यावन्तः तादृशाः साध्याभावाः प्रत्येकं प्रतियोगितावच्छेदकेन धर्मेण यद्रूपावच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वमवच्छिद्यते तद्रूपवत्त्वं वा । (१९) परे तु वृत्तिमद्वૃત્तयो यावन्तः साध्याभाववदवૃત્तित्वाभावाः तद्वत्त्वम् इत्याहुः । इदं लक्षणं च कूटाघटितलक्षणम् इत्युच्यते । (२०) अन्ये तु वृत्तिमद्वૃत્तयो यावन्तः साध्याभावसमुदायाधि-करणवृत्तित्वाभावाः तद्वत्त्वम् इत्याहुः । इदं लक्षणं तु कूटघटितलक्षणम् इत्युच्यते । (२१) साध्यता-वच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताक-व्याप्यवृत्ति-स्वसमानाधिकरणयावद-भावाधिकरणवृत्तित्वाभावा वृत्तिमद्वૃત્तयो यावन्तः तद्वत्त्वम् । इदं लक्षणं तु पुच्छलक्षणम् इत्युच्यते इति विज्ञेयम् । (ન્યાયકોષ, ભીમાચાર્ય ઝળકીકર, ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાશોધસંસ્થાન, પૂણે, ઈ. ૧૯૯૬, પત્ર-૮૩૧-૮૪૧)

અન્વયવ્યાપ્તિનાં ચૌદ લક્ષણ છે^૧.

વ્યાપ્તિ એટલે હેતુ અને સાધ્યનો સાહચર્ય સંબંધ. વ્યવહારમાં આ સંબંધ આ રીતે દર્શાવાય છે. જ્યાં જ્યાં હેતુ હોય ત્યાં ત્યાં સાધ્ય હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે - જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય છે. અહીં પ્રશ્ન ઊઠે કે - જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય જ - આવું સાર્વત્રિક રીતે કહી શકાય ખરું ? જો હા, તો તેની પાછળ કયો નિયમ કામ કરે છે ? કોઈ શંકા કરે કે - ધૂમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ હોવો જ જોઈએ - એ જરૂરી નથી. 'કોઈક જગ્યાએ ધૂમાડો હોય અને અગ્નિ ન હોય' એવું પણ બની શકે. આ શંકાનું પ્રતીતિકર સમાધાન આપવા ધૂમાડાનો અગ્નિ સાથે સાર્વત્રિક સંબંધ પૂરવાર કરતો નિયમ દર્શાવવો જોઈએ. તેના વગર આ ગૃહીતની (Theory) સિદ્ધાંત રૂપે સ્થાપના ન

૧. અથ સિદ્ધાન્તવ્યાપ્તયઃ પ્રદર્શ્યન્તે । તત્ર સિદ્ધાન્તસિદ્ધાન્વયવ્યાપ્તિસ્તુ (૧) વ્યાપકસ્ય વ્યાપ્યાધિકરણ ઉપાધ્યભાવવિશિષ્ટઃ સમ્બન્ધઃ । इयं सिद्धान्तसिद्धा व्याप्तिश्च हेतुनिष्ठा साध्यनिरूपिता च अन्वयव्याप्तिः इत्युच्यते । (૨) अव्यभिचारितसाध्यसामानाधिकरण्यम् । (૩) साधनत्वाभिमतसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यकत्वम् । (૪) प्रतियोग्यसमानाधिकरणयत्समानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नं यन्न भवति तेन समं तस्य सामानाधिकरण्यम् । (૫) प्रतियोग्यसमानाधिकरणयद्रूपविशिष्टसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदको यो धर्मः तद्धर्मावच्छिन्नेन येन केनापि समं सामानाधिकरण्यं तद्रूपविशिष्टस्य तद्धर्मावच्छिन्नयावन्निरूपिता व्याप्तिः । (૬) विशेषणताविशेषावच्छिन्नयद्धर्मविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं तत्सम्बन्धावच्छिन्नसाधनसमानાધિકરणाત્યન્તાભાવપ્રતિયોગિતાસામાન્યે નાસ્તિ સાધને તદ્ધર્મવિશિષ્ટસામાનાધિકરણ્યં વ્યાપ્તિઃ । (૭) यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणतावदन्यत्वं हेतुतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नहेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणतावतः तन्निरूपितसाध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताशून्यं यत् साध्यतावच्छेदकम् तदवच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणतावदवृत्तिवृत्ति यत् हेतुतावच्छेदकं तद्वत्त्वम् (कणादसूत्रवृत्ति ३।१।१४) । (૮) यद्धर्मविशिष्टानधिकरणत्वं हेत्वधिकरणस्य तद्धर्मभिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानાધિકરણ્યમ્ (दिनकरी व्याप्तिनिरूपण) । (૯) प्रतियोगिव्यधिकरणस्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगिना सामानાધિકરણ્યમ્ । (૧૦) यत्समानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगि यद्वन्न भवति तेन समं तस्य सामानાધિકરણ્યં वा । अन्यवृत्तिवद्भि-तद्वत्તોરन्यवृत्तिधूमवनिष्ठात्यन्ताभावान्योन्याभावप्रतियोगित्वाद् व्यधिकरणवद्भिधूमयोर्न व्याप्तिः । किं तु तत्तद्धूमस्य समानाधिकरणतत्तद्वह्निना । (૧૧) स्वસમાનાધિકરણાન્યોન્યાભાવાપ્રતિયોગિ યદ્વત્ તત્કત્વં વા । (૧૨) યાવત્સ્વસમાનાધિકરણાત્યન્તાભાવપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકાવચ્છિન્નં યત્ તત્પ્રતિયોગિકાત્યન્તાભાવસમાનાધિકરણં યત્ તેન સમં સામાનાધિકરણ્યમ્ । (૧૩) યદ્વા યાવદ્યત્સમાનાધિકરણાત્યન્તાભાવાપ્રતિયોગિપ્રતિયોગિકાત્યન્તાભાવાસામાનાધિકરણ્યં યસ્ય તસ્ય તદેવાનોપાધિકત્વરૂપા વ્યાપ્તિઃ । (૧૪) યદ્વા યત્સમ્બન્ધિતાવચ્છેદકરૂપત્વં યસ્ય તસ્ય સા વ્યાપ્તિઃ । (ન્યાયકોષ, ભીમાચાર્ય ઝળકીકર, ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાશોધસંસ્થાન, પૂણે, ઈ. ૧૯૮૬, ૫૪-૮૩૧-૮૪૧)

થઈ શકે. આ નિયમ આંતરિક સંબંધનો છે. ધૂમાડો અને અગ્નિ ચોક્કસ સંબંધથી (કાર્ય-કારણભાવથી) જોડાયેલા છે. મોટે ભાગે બન્ને સાથે જોવા મળે છે. નિયત સંબંધ ધરાવતા બે પદાર્થ એકમેકનું જ્ઞાન કરવામાં પૂરક બને છે. આ અનુભવજન્ય નિષ્કર્ષ ઉપરોક્ત ગૃહીતને સિદ્ધાંતરૂપે સ્થાપિત કરે છે. આ નિયમને સહચારનો નિયમ કહેવાય છે. સહચારનો નિયમ એટલે હેતુ અને સાધ્યનું સહ-અસ્તિત્વ. બે પદાર્થો વચ્ચે સહચારનો નિયમ છે તે પૂરવાર કરવા માટે બે પૂર્વશરત છે. એક, જે બે પદાર્થો વચ્ચે સહચાર હોય તે બન્ને સાથે રહેતા દેખાવા જોઈએ. આને અન્વયવ્યાપ્તિ કહેવાય છે. બે, બે પદાર્થોમાં જે મુખ્ય હોય તેની ગેરહાજરીમાં બીજો પદાર્થ ન રહેતો હોય. આને વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ કહેવાય છે.

હવે પ્રશ્ન આ નિયમની વ્યાખ્યા કરવાનો છે. આ નિયમની વ્યાખ્યા એટલે જ વ્યાપ્તિની વ્યાખ્યા. ગંગેશ ઉપાધ્યાયે વ્યાપ્તિની વ્યાખ્યા પર વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કર્યું છે. તેની શરૂઆત પૂર્વપક્ષવ્યાપ્તિથી કરી છે. અન્વયરૂપમાં વ્યાપ્તિની વ્યાખ્યા સાર્વત્રિક નથી થતી. તેથી ગંગેશ ઉપાધ્યાયે પૂર્વપક્ષવ્યાપ્તિની વ્યાખ્યા વ્યતિરેકરૂપમાં રજૂ કરી છે. પૂર્વપક્ષના મતે વ્યાપ્તિની વ્યાખ્યા ‘અવ્યભિચરિત્વ’ છે. વસ્તુતઃ ‘કોઈક જગ્યાએ ધૂમાડો હોય અને અગ્નિ ન હોય એવું પણ બની શકે.’ આ શંકાનું પ્રતીતિકર સમાધાન પણ વ્યાપ્તિની આ પ્રકારની વ્યાખ્યા દ્વારા જ સંભવ છે. અવ્યભિચરિત્વ શબ્દનો અર્થ છે - વ્યભિચાર વગરનું. એટલે વ્યભિચારનો અભાવ. વ્યભિચાર એટલે સહચારનો અભાવ. આમ, અવ્યભિચરિત્વ શબ્દના અર્થમાં બે અભાવનો સમાવેશ થયો છે. તેથી તેનું વિવરણ અનેક રીતે થઈ શકે છે. ગંગેશ ઉપાધ્યાયે અવ્યભિચરિત્વનું વિવરણ પાંચ પ્રકારે કર્યું છે. તેને જ વ્યાપ્તિનું લક્ષણ કહેવાય છે. આ પાંચ લક્ષણને જ વ્યાપ્તિપંચક અથવા પંચલક્ષણી કહેવાય છે. ક્રમશઃ તેનો વિચાર કરીએ.

- (૧) સાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વમ્ ।
- (૨) સાધ્યવદ્વિન્નસાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વમ્ ।
- (૩) સાધ્યવત્પ્રતિયોગિકાન્યોન્યાભાવાસામાનાધિકરણ્યમ્ ।

(૪) સકલસાધ્યાભાવવન્નિષ્ઠાભાવપ્રતિયોગિત્વમ્ ।

(૫) સાધ્યવદન્યાવૃત્તિત્વમ્ ।

અહીં ત્રણ વાત સમજી લેવી જરૂરી છે. એક, સહચારના નિયમમાં હેતુ અને સાધ્યનું સહ-અસ્તિત્વ શું દરેક સ્થળે જોવું જરૂરી છે ? બે, વ્યાપ્તિ વ્યતિરેકમુખી કેમ છે ? ત્રણ, વ્યાપ્તિ હેતુમાં કેમ રહે છે ?

(૧) ‘હેતુ હોય ત્યાં સાધ્ય હોય અને સાધ્ય ન હોય ત્યાં હેતુ પણ ન હોય’ આ વ્યાપ્તિનો આકાર છે. સહચારના નિયમમાં હેતુ અને સાધ્યનું સહ-અસ્તિત્વ અપેક્ષિત છે પરંતુ આ સહ-અસ્તિત્વ દરેક સ્થળે જઈને જોવું શક્ય નથી અને જરૂરી પણ નથી. તે જ પ્રમાણે ‘સાધ્ય ન હોય ત્યાં હેતુ પણ ન હોય’ આવો વ્યતિરેકનિયમ પણ દરેક સ્થળે જઈને જોવો શક્ય નથી. કોઈ વિશેષ સ્થળે વ્યતિરેકનિયમ જોવા મળી જાય તો સહ-અસ્તિત્વની પૂર્વશરત પૂરી થઈ જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે - સરોવરમાં અગ્નિ નથી અને ધૂમાડો પણ નથી તે જોઈને ધૂમ અને અગ્નિનું સાહચર્ય નિશ્ચિત થઈ શકે છે.

(૨) એકલા અન્વયનિયમથી સહચારના નિયમનું ગ્રહણ થઈ શકે છે. પરંતુ તેમાં પ્રતીતિકર નિર્ણાયકતા આવતી નથી. તે વ્યતિરેકનિયમથી આવે છે. માટે વ્યાપ્તિ વ્યતિરેકમુખી છે. ‘જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય છે’ આ અન્વયનિયમથી ધૂમ અને અગ્નિના સાહચર્યનું ગ્રહણ થાય છે પણ અગ્નિ વિના ધૂમાડો નથી હોતો. આ વ્યતિરેકનિયમથી તેમાં પ્રતીતિકર નિર્ણાયકતા આવે છે. બે પદાર્થોનું સહ-અસ્તિત્વ જોવા મળે તેથી તે બન્ને વચ્ચે આંતરિક સંબંધ છે-તેવું કહી શકાતું નથી. પર્વત પર કે બીજે ક્યાંય પણ ધૂમાડા સાથે ઘણા પદાર્થો જોવા મળે છે તે દરેક સાથે ધૂમનો આંતરિક સંબંધ છે - તેવું કહી શકાય નહિ. ધૂમનો આંતરિક સંબંધ અગ્નિ સાથે જ છે. કેમ કે - ધૂમ અગ્નિ વિના રહેતો નથી. આ વાત વ્યતિરેકનિયમથી જ દૃઢ થાય છે. માટે વ્યાપ્તિની વ્યતિરેકમુખી વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે.

(૩) સહચારના નિયમ દ્વારા હેતુ અને સાધ્યનું સહ-અસ્તિત્વ પૂરવાર કરવામાં આવે છે. જે બે પદાર્થો વચ્ચે સહ-અસ્તિત્વનો સંબંધ હોય તેમાં એક પદાર્થ મુખ્ય હોય છે અને અન્ય પદાર્થ ગૌણ હોય છે. અથવા બન્ને પદાર્થો

સમબળી હોય છે. વ્યાપ્તિ ગૌણ પદાર્થમાં રહે છે. ધૂમ અને અગ્નિના ઉદાહરણમાં ધૂમ ગૌણ છે અને અગ્નિ મુખ્ય છે. તેનું કારણ એ છે કે ધૂમ અગ્નિને પરાધીન છે. અગ્નિ ધૂમનું કારણ છે. ધૂમ કાર્ય છે. કાર્યનું અસ્તિત્વ કારણને આધીન હોય છે. કારણ વિના કાર્ય હોતું નથી. અગ્નિ વિના ધૂમ હોતો નથી. પણ ધૂમ વિના અગ્નિ હોઈ શકે છે. તપેલા લોઢાના ગોળામાં અગ્નિ છે પણ ધૂમાડો નથી. આમ, ધૂમાડો ગૌણ છે. માટે વ્યાપ્તિ તેમાં રહે છે. વ્યતિરેકનિયમમાં આ મુખ્યગૌણભાવ સ્પષ્ટ થાય છે. ધૂમાડાનો અગ્નિ સાથે સાહચર્ય સંબંધ છે, અગ્નિનો ધૂમાડા સાથે નથી. કારણ કે અગ્નિ ધૂમને આધીન નથી.

વ્યાપ્તિથી તદ્દન અપરિચિત વ્યક્તિ માટે વિષયપ્રવેશની આટલી પૂર્વભૂમિકા બાદ મથુરાનાથ તર્કવાગીશની ‘રહસ્ય’ ટીકામાં જોવા મળતી વિશેષતાઓનો ઉલ્લેખ અવસરોચિત ગણાશે.

પૂર્વપક્ષવ્યાપ્તિનું પહેલું લક્ષણ સાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વમ્ છે. પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ આ અનુમિતિમાં ધૂમ હેતુ છે. તેમાં વ્યાપ્તિનું પહેલું લક્ષણ આ રીતે સંગત થાય છે. અહીં અગ્નિ સાધ્ય છે. અગ્નિનો અભાવ સાધ્યાભાવ છે. મતુપ્ પ્રત્યયનો અર્થ અધિકરણ છે. સાધ્યાભાવનું અધિકરણ જલહ્રદ (સરોવર) છે. તેમાં હેતુ ધૂમ રહેતો નથી એટલે અવૃત્તિ છે. માટે ધૂમ અગ્નિનો વ્યાપ્ય છે. અગ્નિની વ્યાપ્તિ ધૂમમાં રહે છે. કોઈ વ્યક્તિ અગ્નિના આધારે ધૂમની અનુમિતિ કરવા ઈચ્છે તો વ્યાપ્તિનું આ લક્ષણ સંગત નહિ થાય. કારણ કે એ સ્થિતિમાં સાધ્ય ધૂમ થશે. અગ્નિ હેતુ થશે. સાધ્યાભાવ ધૂમાભાવ થશે. તેનું અધિકરણ તપેલો લોઢાનો ગોળો છે. તેમાં અગ્નિ હેતુ રહે છે. તેથી અવૃત્તિ નથી. આમ, આ લક્ષણ ધૂમાડાનો અગ્નિ સાથે સાહચર્ય સંબંધ સાબિત કરે છે.

‘રહસ્ય’ ટીકાકાર મથુરાનાથના કહેવા મુજબ અવ્યભિચરિત્વનું તાત્પર્ય સાધ્યાભાવાધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ છે. મતુપ્ પ્રત્યયનો અર્થ અધિકરણ છે. અવૃત્તિત્વનો અર્થ વૃત્તિત્વાભાવ છે. તે આધેય છે. અધિકરણતા અને આધેયતા સાપેક્ષ છે. સાપેક્ષ પદાર્થો વચ્ચે નિરૂપ્યનિરૂપકભાવ હોય છે. તેથી સાધ્યાભાવમાં

રહેતી અધિકરણતા અને વૃત્તિત્વાભાવમાં રહેતી આધેયતા વચ્ચે નિરૂપ્યનિરૂપકભાવ હોય છે. આમ, સાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વનો અર્થ સાધ્યાભાવાધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ છે. આ અર્થ સાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વમ્ પદનો ત્રિપદવ્યધિકરણબહુવ્રીહિ સમાસ માનીને કરવામાં આવ્યો છે. સાધ્યાભાવવતો ન વૃત્તિઃ યત્ર સ સાધ્યાભાવવદવૃત્તિ, તેને ભાવ અર્થમાં ત્વ કરવાથી સાધ્યભાવવદવૃત્તિત્વમ્ પદ બને છે. જો કે વ્યધિકરણબહુવ્રીહિ સમાસ બધે સાધુ મનાતો નથી. તેમ છતાં સાધ્યાભાવના અધિકરણમાં હેતુનું અવૃત્તિત્વ અન્ય રીતે સમજાવી શકાતું નથી. માટે ન છૂટકે તે સ્વીકારવું પડે છે.^૧

રઘુનાથ શિરોમણિએ અવ્યાપ્યવૃત્તિ^૨સાધ્યક હેતુમાં આ લક્ષણની અવ્યાપ્તિ દર્શાવી છે^૩. વૃક્ષઃ કપિસંયોગી એતદ્વૃક્ષત્વાત્ આ સદ્હેતુસ્થળમાં હેતુ એતદ્વૃક્ષત્વ વ્યાપ્યવૃત્તિ છે પણ સાધ્ય અવ્યાપ્યવૃત્તિ છે. સંયોગ અવ્યાપ્યવૃત્તિ ગુણ છે. તેથી વૃક્ષમાં તેનો અભાવ પણ છે. વૃક્ષ સાધ્યનું અધિકરણ પણ છે અને સાધ્યાભાવનું અધિકરણ પણ છે. તેમાં એતદ્વૃક્ષત્વ હેતુ રહે છે. આ રીતે વ્યાપ્તિના લક્ષણ માટે અપેક્ષિત વૃત્તિત્વાભાવ નથી. તેથી એતદ્વૃક્ષત્વ હેતુમાં આ લક્ષણની અવ્યાપ્તિ છે. આ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ દોષ હોવાથી જ તત્ત્વચિંતામણિકારે સાધ્યવદ્વિન્નસાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વમ્ આ બીજું લક્ષણ પ્રસ્તુત કર્યું છે. આ પ્રમાણે દીધિતિકારે સંગતિ કરી છે.

જ્યારે મથુરાનાથે નિરવચ્છિન્ન અભાવની વિવક્ષા કરીને પ્રથમ લક્ષણમાં જ પરિષ્કાર દર્શાવ્યો છે.^૪ તેમના મતે અવ્યાપ્યવૃત્તિસાધ્યક હેતુમાં લક્ષણની

૧. પરિચ્છેદ (૪) Vyaptipanchakam, Author - Dr. Baliram Shukla, Editor - Muni Vairagyarativijay Gani, Pub. - Shrutbhavan Research Center, Pune. 2015

૨. જે પદાર્થ પોતાના અધિકરણમાં પૂર્ણપણે વ્યાપીને રહે તેને વ્યાપ્યવૃત્તિ કહેવાય અને જે પદાર્થ પોતાના અધિકરણમાં કોઈ એક ભાગમાં જ રહે તેને અવ્યાપ્યવૃત્તિ કહેવાય. રૂપગુણ પોતાના અધિકરણ ઘટ આદિમાં પૂર્ણપણે વ્યાપીને રહે છે. તેથી તે વ્યાપ્યવૃત્તિ છે. જ્યારે સંયોગ પોતાના અધિકરણના કોઈ એક ભાગમાં જ રહે છે. તેથી તે અવ્યાપ્યવૃત્તિ છે. અવ્યાપ્યવૃત્તિ પદાર્થ જે અધિકરણમાં રહેતો હોય તે જ અધિકરણમાં તેનો અભાવ પણ રહેતો હોય.

૩. પરિચ્છેદ (દી. ૨) એજન.

૪. પરિચ્છેદ (૨૦) એજન.

અવ્યાપ્તિનું વારણ સાધ્યાભાવનિષ્ઠાધેયતાનિરૂપિતઅધિકરણતાને નિરવચ્છિન્ન માનવાથી થઈ શકે છે. સાધ્યાભાવ જ્યાં રહેતો હોય તે અધિકરણ સાવચ્છિન્ન ન હોવું જોઈએ. અવ્યાપ્યવૃત્તિ પદાર્થો પોતાના અધિકરણના કોઈ એક ભાગમાં જ રહે એટલે તે સાવચ્છિન્ન ગણાય. તે જ રીતે અવ્યાપ્યવૃત્તિ પદાર્થોનો અભાવ પણ પોતાના અધિકરણના કોઈ એક ભાગમાં જ રહે એટલે તે સાવચ્છિન્ન ગણાય. વૃક્ષમાં કપિસંયોગ શાખા પર છે, મૂળમાં નથી. માટે વૃક્ષમાં કપિસંયોગ શાખાવચ્છેદન છે - તેમ કહેવાય. વૃક્ષમાં કપિસંયોગાભાવ મૂળમાં છે, શાખા પર નથી. માટે વૃક્ષમાં કપિસંયોગાભાવ મૂલાવચ્છેદન છે - તેમ કહેવાય.

વૃક્ષ: કપિસંયોગી એતદ્વૃક્ષત્વાત્ - આ સ્થળે કપિસંયોગાભાવ પોતાના અધિકરણ વૃક્ષમાં મૂલાવચ્છેદન જ રહે છે. આમ, તે સાવચ્છિન્ન છે. તેથી સાધ્યાભાવના અધિકરણ તરીકે વૃક્ષનું ગ્રહણ કરી શકાય નહિ. જ્યાં સાધ્યાભાવ કોઈ એક ભાગમાં નહિ, સંપૂર્ણપણે રહેતો હોય તેવા નિરવચ્છિન્ન અધિકરણનું ગ્રહણ થઈ શકે. પ્રસ્તુતમાં તે ગુણ વગેરે છે. કેમ કે તેમાં સંયોગાભાવ સર્વાંશે રહે છે. તેથી તે નિરવચ્છિન્ન અધિકરણ છે. તેમાં એતદ્વૃક્ષત્વ હેતુ રહેતો નથી. માટે અવ્યાપ્તિ નથી.^૧

તેમ છતાં વૃક્ષ: કપિસંયોગાભાવવાન્ સત્ત્વાત્ આ સદ્હેતુસ્થળમાં આ લક્ષણની અવ્યાપ્તિ છે. કારણ કે નિરવચ્છિન્ન અધિકરણની વિવક્ષા પ્રમાણે આ સ્થળે સાધ્યાભાવ જ પ્રસિદ્ધ નથી. અહીં સાધ્યાભાવ કપિસંયોગ છે. (સાધ્ય = કપિસંયોગાભાવ, સાધ્યાભાવ = કપિસંયોગાભાવાભાવ = કપિસંયોગ) સંયોગ અવ્યાપ્યવૃત્તિ પદાર્થ હોવાથી તેનું નિરવચ્છિન્ન અધિકરણ જ મળશે નહિ. આમ, સાધ્યાભાવ અપ્રસિદ્ધ થવાથી ઉપરોક્ત હેતુમાં લક્ષણની અવ્યાપ્તિ છે. આ શંકા ઉપસ્થિત કરી તેના જવાબમાં મથુરાનાથે એમ કહ્યું કે - સંયોગાભાવ કેવલાન્વયી છે. અર્થાત્ તેનો અભાવ પ્રસિદ્ધ નથી. જેનો ક્યાંય અભાવ હોય તે પદાર્થ કેવલાન્વયી કહેવાય છે. જેમ પ્રમેયત્વ કેવલાન્વયી છે. કેવલાન્વયિસાધ્યક હેતુમાં દરેક લક્ષણની અવ્યાપ્તિ તત્ત્વચિંતામણિકારે સ્વયં દર્શાવી છે.^૨

૧. પરિચ્છેદ (૨૧) એજન, ૨. પરિચ્છેદ (૨૧) એજન.

તત્ત્વચિંતામણિકારે અવ્યાપ્યવૃત્તિસાધ્યક હેતુમાં પહેલાં લક્ષણની અવ્યાપ્તિ હોવાથી બીજું લક્ષણ પ્રસ્તુત કર્યું છે, આ દીધિતિકારે કરેલી સંગતિ છે. મથુરાનાથે અવ્યાપ્યવૃત્તિસાધ્યક હેતુમાં પહેલાં લક્ષણમાં જ પરિષ્કાર કરી અવ્યાપ્તિ દૂર કરી. દીધિતિકારે કરેલી સંગતિને અયોગ્ય ગણાવતા તેમણે તર્ક રજૂ કર્યો છે કે - અવ્યાપ્યવૃત્તિસાધ્યક હેતુમાં લક્ષણની અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા સાધ્યાભાવવદવૃત્તિત્વમ્ લક્ષણમાં સાધ્યવદ્ભિન્ન વિશેષણ ઉમેરવાથી સાધ્યાભાવવદ્ પદ જ વ્યર્થ થઈ જશે.^૧

તેમણે તત્ત્વચિંતામણિકારે બીજું લક્ષણ શા માટે પ્રસ્તુત કર્યું ? આ પ્રશ્નનું અન્ય રીતે સમાધાન આપ્યું છે. સંયોગી દ્રવ્યત્વાત્ આ સદ્હેતુસ્થળમાં લક્ષણની અવ્યાપ્તિનું વારણ કરવા સાધ્યવદ્ભિન્ન વિશેષણ જરૂરી છે. આ સ્થળે સાધ્ય સંયોગ છે. સંયોગ અવ્યાપ્યવૃત્તિ હોવાથી જે અધિકરણમાં સંયોગ છે તે જ અધિકરણમાં સંયોગાભાવ પણ છે. સંયોગનું અધિકરણ દ્રવ્ય છે. તેમાં જ સંયોગાભાવ પણ છે. સાધ્યાભાવના અધિકરણ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યત્વ હેતુ વૃત્તિ છે. તેથી અવ્યાપ્તિ છે. સાધ્યવદ્ભિન્ન વિશેષણનું ઉપાદાન કરવાથી તેનું વારણ થાય છે. અહીં સપ્તમી તત્પુરુષ સમાસ વિવક્ષિત છે. એટલે સાધ્ય જેમાં રહેતું હોય તે અધિકરણથી ભિન્ન અધિકરણમાં રહેતો સાધ્યાભાવ ગ્રાહ્ય બને. પ્રસ્તુત ઉદાહરણમાં સાધ્યનું અને સાધ્યાભાવનું અધિકરણ એક જ છે. તેથી દ્રવ્યમાં રહેતો સાધ્યાભાવ ગ્રાહ્ય બનશે નહિ. ગુણાદિમાં રહેતો સાધ્યાભાવ ગ્રાહ્ય બનશે. તેમાં દ્રવ્યત્વ હેતુ વૃત્તિ નથી. માટે અવ્યાપ્તિ નથી. મથુરાનાથ અધિકરણભેદે અભાવ ભિન્ન હોય છે - આ નિયમ સ્વીકારે છે. તેથી જ આ રીતે અવ્યાપ્તિનું વારણ કરે છે. દીધિતિકાર અધિકરણ ભેદે અભાવનો ભેદ સ્વીકારતા નથી. આથી જ તત્ત્વચિંતામણિકારે ત્રીજું લક્ષણ રજૂ કર્યું છે - તેમ કહે છે.^૨

મથુરાનાથના મતે બીજા લક્ષણમાં સાધ્યાભાવવદ્ પદ વ્યર્થ છે. કેમ કે - લક્ષણમાં સાધ્યવદ્ભિન્ન વિશેષણ ઉમેરવાથી જ અવ્યાપ્યવૃત્તિસાધ્યક હેતુમાં લક્ષણની અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય છે.

૧. પરિચ્છેદ (૨૯) એજન, ૨. પરિચ્છેદ (૩૦) એજન.

સાધ્યવત્પ્રતિયોગિકાન્યોન્યાભાવાસામાનાધિકરણ્યમ્ આ ત્રાજુ લક્ષણ છે. આ લક્ષણ અન્યોન્યાભાવઘટિત છે. અહીં અવૃત્તિત્વનો અર્થ અસામાનાધિકરણ્ય કરવામાં આવ્યો છે. સાધ્યના અધિકરણથી ભિન્ન અધિકરણમાં જે હેતુ રહેતો ન હોય તેમાં વ્યાપ્તિ રહે છે. મથુરાનાથ આ લક્ષણની સંગતિ આ રીતે કરે છે. પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ આ સ્થળે સાધ્ય વહ્નિના અધિકરણ પર્વતથી ભિન્ન અધિકરણ સરોવરમાં ધૂમ રહેતો નથી. આ રીતે સદ્હેતુમાં લક્ષણ સંગત થાય છે. પર્વતો ધૂમવાન્ વહ્નેઃ આ અસદ્હેતુમાં લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ પણ નથી. કેમ કે - સાધ્ય ધૂમના અધિકરણ પર્વતથી ભિન્ન અધિકરણ લાલચોળ તપેલા લોઢાના ગોળામાં હેતુ વહ્નિ રહે છે.

દીધિતિકારે દરેક સદ્હેતુમાં આ લક્ષણની અવ્યાપ્તિ દર્શાવી તેનું ખંડન કર્યું છે. દરેક સદ્હેતુ સાધ્યના અધિકરણ પક્ષથી ભિન્ન અધિકરણ દૃષ્ટાંતમાં રહેતો જ હોય છે. ઉપરોક્ત અવ્યાપ્તિના વારણ માટે સાધ્યવત્પ્રતિયોગિતાક અન્યોન્યાભાવને સાધ્યવત્વાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક માનીએ (એટલે બધાં જ સાધ્યનાં અધિકરણથી ભિન્ન અધિકરણોની વિવક્ષા કરીએ તો પક્ષ અને દૃષ્ટાંતને લઈને દર્શાવવામાં આવેલા અસંભવનું વારણ થઈ જાય છે. પરંતુ) તો પાંચમું લક્ષણ અને ત્રીજું લક્ષણ એક થઈ જશે. ઉપર કહેલી અવ્યાપ્તિના નિવારણ માટે જ તત્ત્વચિંતામણિકારે ચોથું લક્ષણ રજૂ કર્યું છે.^૧

સકલસાધ્યાભાવવન્નિષ્ઠાભાવપ્રતિયોગિત્વમ્ આ લક્ષણમાં પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે - સકલ પદ કોનું વિશેષણ છે, સાધ્યાભાવનું કે સાધ્યાભાવના અધિકરણનું ? દીધિતિકારના મતે સકલ પદ બન્નેનું વિશેષણ છે.^૨ મથુરાનાથના મતે તે સાધ્યાભાવના અધિકરણનું વિશેષણ છે.^૩ સકલ પદનાં ઉપાદાનથી ઉપર જણાવ્યું તે મુજબ પર્વતો ધૂમવાન્ વહ્નેઃ આ અસદ્હેતુમાં લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિનું વારણ થઈ જાય છે.

સકલ પદ કેવળ સાધ્યાભાવનું વિશેષણ હોય તો લક્ષણમાં અસંભવ

૧. પરિચ્છેદ (દી. ૫) એજન. ૨. પરિચ્છેદ (દી. ૬) એજન. ૩. પરિચ્છેદ (૩૯) એજન.

દોષ આવશે. કારણ કે અલગ અલગ અધિકરણમાં રહેતા બધા જ સાધ્યાભાવોનું એક અધિકરણ કોઈ રીતે સંભવિત નથી. આમ, અધિકરણની અપ્રસિદ્ધિને કારણે અસંભવ દોષ આવશે. માટે સકલ પદને સાધ્યાભાવના અધિકરણનું વિશેષણ માનવું જોઈએ. સકલ અધિકરણ અપ્રસિદ્ધ નથી. તેથી અસંભવ દોષ નથી.

દીધિતિકારના મતે એતદ્રૂપવાન્ એતદ્રસત્વાત્ આ સદ્હેતુમાં ચોથા લક્ષણની અવ્યાપ્તિ છે. અહીં એક રૂપવ્યક્તિ સાધ્ય છે. તેથી સકલ સાધ્ય જ અપ્રસિદ્ધ છે.^૧ મથુરાનાથના મતે અહીં સકલ પદનો અર્થ અશેષ = દરેક = જેટલાં હોય તેટલાં એ અભિપ્રેત છે, નહિ કે ઘણાં. આવો અર્થ કરવાથી એકવ્યક્તિસાધ્યક હેતુમાં સાધ્યની અપ્રસિદ્ધિ નહિ થાય. તેથી અવ્યાપ્તિ નથી.^૨

સાધ્યવદન્યાવૃત્તિત્વમ્ । આ પાંચમું લક્ષણ સરળ છે. ત્રીજા અને પાંચમા લક્ષણમાં બહુ સૂક્ષ્મ અંતર છે. ત્રીજા લક્ષણમાં અન્યોન્યાભાવનું પ્રતિયોગી સાધ્યવત્ છે, જ્યારે પાંચમા લક્ષણમાં સાધ્યવત્ છે.^૩ ત્રીજા લક્ષણમાં ચાલનીય ન્યાયથી સદ્હેતુમાં અવ્યાપ્તિ દર્શાવવામાં આવે છે.

તત્ત્વચિંતામણિકારે કેવલાન્વયિસાધ્યક હેતુમાં પાંચે ય લક્ષણોની અવ્યાપ્તિ દર્શાવી છે. મથુરાનાથના મતે પહેલા લક્ષણને બાદ કરતા બાકીના ચાર લક્ષણની વૃક્ષ: કપિસંયોગી એતદ્વૃક્ષત્વાત્ આ સ્થળે અવ્યાપ્તિ છે.^૪

વ્યાપ્તિપંચક પર રહસ્ય, દીધિતિ-જગદીશી, દીધિતિ-ગાદાધરી જેવી પ્રૌઢ વ્યાખ્યાઓ છે. તેની વ્યાખ્યાઓ પણ થઈ છે. તેમાં સહુથી અઘરી વ્યાખ્યા ગૃહાર્થતત્ત્વાલોક નામની છે. આ વૃત્તિના રચયિતા ધર્મદત્ત ઝા (બચ્ચા ઝા) છે.

ભારતમાં નવ્યન્યાયની ધારાના મુખ્ય ત્રણ કેંદ્રો હતા. મિથિલા, બનારસ અને દક્ષિણ. આ ત્રણે કેંદ્રોએ સર્વોચ્ચ નૈયાયિકો આપ્યા છે. ગદાધર ભટ્ટાચાર્ય મધ્યકાલના અંતિમ નૈયાયિક ગણાય છે. ત્યાર પછી નવ્યન્યાયનો આધુનિક યુગ પ્રારંભાયો. તેમાં મૈથિલ પરંપરામાં ધર્મદત્ત ઝા (બચ્ચા ઝા) આધુનિક યુગના અંતિમ નૈયાયિક ગણી શકાય. ત્યાર પછી નવ્યન્યાયની ધારા ક્રમશઃ ક્ષીણ થતી

૧. પરિચ્છેદ (દી. ૯) એજન. ૨. પરિચ્છેદ (૪૭) એજન. ૩. પરિચ્છેદ (૩૮) એજન. ૪. પરિચ્છેદ (૫૪) એજન

રહી છે. અલબત્ત, વિદેશમાં તેનું આકર્ષણ છે. જાપાનની યુનિવર્સિટીમાં વાડા નામના પ્રોફેસર નવ્યન્યાય ભણાવે છે. તેમના પેપર બહુ પ્રચલિત છે. ભારતના વિદ્વાનો અમેરિકા જઈને નવ્યન્યાય ભણાવે છે. પણ ભારતમાં આ પરંપરા ક્ષીણ થઈ રહી છે.

ન્યાયના ગ્રંથો પર ટીકા બે પ્રકારની લખાઈ છે - એક, ગ્રંથને સમજાવનારી અને બે, તેમાં નવા પરિષ્કારો કરનારી. બીજા પ્રકારની ટીકા કરનારા વિદ્વાનો વિરલ છે. તેમને આધારે જ પરંપરા ચાલે છે. ધર્મદત્ત ઝા આ પ્રકારના વિદ્વાન હતા. તેમની ટીકાઓ વિદ્વાનોને પણ સમજાતી નથી.

ન્યાયવિશારદ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજય યશોવિજયસૂરિજીના શિષ્ય પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે વ્યાપ્તિપંચકના ગૂઢાર્થતત્વાલોક પર વ્યાખ્યા રચી છે. તેમના ગુરુ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજય યશોવિજયસૂરિજીએ દીક્ષાના સાતમા વરસે જ નવ્યન્યાય શૈલીમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના કઠિન-દાર્શનિક ગ્રંથોની વ્યાખ્યા કરી છે. સાથે જ સંસ્કૃત ભાષા ન જાણતા જિજ્ઞાસુઓ માટે હિન્દી-ગુજરાતીમાં અનુવાદ પણ કર્યા છે. છેલ્લા કેટલાક સમયથી તેમની સર્જન પ્રવૃત્તિ દેખાતી ન હતી. પરંતુ આ સંપાદન જોઈને તેનું સાચું કારણ જાણવા મળ્યું કે તેમણે વધુ સમય પ્રતિભા નિર્માણ કરવામાં વીતાવ્યો છે. અને પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજ જેવી જબરદસ્ત પ્રતિભા ઘડીને તેમણે પોતાના ગુરુત્વને સાર્થક કર્યું છે.

ગુજરાતમાં નવ્યન્યાયને જીવંત રાખવાનું શ્રેય: જૈન શ્રમાણોને ફાળે જાય છે. જૈન શ્રમાણોમાં ન્યાયનું પરંપરાગત રીતે પઠન-પાઠન કરવાની પ્રવૃત્તિ અટકી નથી. તેઓ બનારસથી વિદ્વાનોને આમંત્રિત કરીને પણ ન્યાયનો અભ્યાસ કરે છે. તથા તૈયાર થઈ ગયા પછી અન્ય શ્રમાણોને સ્વયં ભણાવે છે. આ એક આદર્શભૂત પરંપરા છે. જૈન શ્રમાણ તરીકે પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત આ પરંપરાના સંવાહક પણ બન્યા છે. તેમણે તૈયાર કરેલા આ નૈયાયિક શિષ્ય તેમણે વર્તમાન સંઘને કરાવેલી સર્વોત્તમ ઉપલબ્ધિ હશે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથનો ચોથો ભાગ અંદાજે ૩૦૦ પૃષ્ઠનો છે. વ્યાપ્તિના બીજા લક્ષણમાં દીધિતિ અને જાગદીશીની બે પંક્તિઓ છે. તેની ઉપર બચ્ચા ઝાએ એક પેજની ટીકા લખી છે અને તેની ઉપર પૂ. મુનિશ્રીએ ૨૦૦ પેજની સંસ્કૃત અને લગભગ ૧૦૦ પેજની ગુજરાતી ટીકા રચી છે. આ ઉપરથી મુનિશ્રીના અભ્યાસનો ખ્યાલ આવે છે. દીધિતિ-જાગદીશીમાં પૂર્વપક્ષ વ્યાપ્તિના બીજા લક્ષણમાં વ્યાખ્યવૃત્તિસાધ્યક સ્થળે અવ્યાપ્તિનું વારણ કરવા સાધ્યતાવચ્છેદકાવચ્છિન્નત્વનો નિવેશ કરવાનું જણાવ્યું. આ અંશ પર બચ્ચા ઝાએ શંકા ઉઠાવી સાધ્યતાવચ્છેદકાવચ્છિન્નત્વનો નિવેશ કરવા છતાં મહાનસીયવક્ત્ર્યભાવને લઈને અવ્યાપ્તિનું વારણ થતું નથી - તે દર્શાવ્યું. તેનું વારણ કરવા અવાંતર પૂર્વપક્ષે પરિષ્કાર દર્શાવ્યો કે સાધ્યતાવચ્છેદક ધર્મમાં રહેલી અવચ્છેદકતા સાધ્યતાથી નિરૂપિત હોવા સાથે અન્ય અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોવી જોઈએ. મહાસીયવક્ત્રિત્વમાં રહેલી અવચ્છેદકતા સાધ્યતાથી નિરૂપિત તો છે પણ સાધ્યતાવચ્છેદક ધર્મથી ભિન્ન મહાનસીયત્વથી પણ નિરૂપિત છે. માટે તેનું ગ્રહણ કરી શકાય નહીં. આ મુખ્ય દલીલને કેંદ્રમાં રાખીને પ્રસ્તુત ભાગમાં વિવેચના થઈ છે. તેમાં મુખ્યત્વે નીચે જણાવેલ સિદ્ધાંત અથવા નિયમ પર વિચાર થયો છે.

જુદા જુદા ધર્મો રૂપે જણાતી અથવા જુદા જુદા સંબંધો દ્વારા જણાતી અવચ્છેદકતા એક હોય કે જુદી હોય ?

દરેક પદાર્થમાં બે પ્રકારના ધર્મ હોય છે. સાધારણ ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ. નવ્યન્યાયના મતે પદાર્થ = ધર્મી પોતાના ધર્મ દ્વારા ઓળખાય છે. સાધારણ ધર્મ, વિશેષ ધર્મના આલોકમાં જ ઓળખાય છે એટલે વિશેષ ધર્મ સાધારણ ધર્મનો જ્ઞાપક અને વ્યાવર્તક આ બંને અર્થમાં અવચ્છેદક બને છે. સાધારણ ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ કોઈ એક સંબંધથી ધર્મી સાથે જોડાય છે. ઘટ અને પટ - આ બંને પદાર્થો તેના અવચ્છેદક ધર્મને કારણે જુદા પડે છે. ભૂતલમાં ઘટની વૃત્તિતા અને કપાલમાં ઘટની વૃત્તિતા તેના અવચ્છેદક સંબંધને કારણે ભિન્ન બને છે. પ્રતિયોગિતા વિ. અવચ્છેદક ધર્મમાં અવચ્છેદકતા રહે છે. તેનો પણ વિશેષ ધર્મ અને વિશેષ સંબંધ હોય.

અવચ્છેદકભેદથી ધર્મિભેદ થાય તેમ અવચ્છેદકતાના ભેદથી ધર્મિભેદ થાય કે નહીં ? એ પ્રશ્ન છે. જેમ ઘટનો અવચ્છેદક ધર્મ ઘટત્વ છે. ઘટત્વમાં અવચ્છેદકતા રહેલી છે. તે ઘટત્વત્વાચ્છિન્ના છે અને સ્વરૂપસંબંધાવચ્છિન્ના છે. હવે અવચ્છેદકતાની પ્રકારતા ઘટત્વત્વને બદલે મૃણ્મયત્વત્વ વિવક્ષા કરીએ તો અવચ્છેદક ધર્મ ઘટત્વમાં કોઈ પરિવર્તન થાય કે નહીં ? તે જ રીતે અન્ય સંબંધની વિવક્ષા કરીએ તો ઘટત્વમાં કોઈ પરિવર્તન થાય કે નહીં ? બહુ સૂક્ષ્મ અને વિચારણીય પ્રશ્ન બચ્ચા ઝાએ ઉપસ્થિત કર્યો છે અને તેનો વિસ્તૃત વિચાર પણ કર્યો છે. જો એક માનીએ તો તેનાથી પ્રતિબદ્ધ થતાં જ્ઞાનો પર અસર પડે. જો ભિન્ન માનીએ તો બે વિરુદ્ધ સંબંધ માનવાની આપત્તિ આવે. આ આખી વાતને વૃત્તિમાં વ્યાપ્તિના સંદર્ભમાં વિચારવામાં આવી છે. અવચ્છેદકતાની પ્રકારતા વિશેષણને કારણે બને છે. વિશેષણ - વિશેષ્યનું જ્ઞાન બે રીતે થાય. વિશેષ્યે વિશેષણમ્ ન્યાયે અને વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિ ન્યાયે. આ બંને જ્ઞાનપ્રક્રિયાની પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધક ભાવ પર શું અસર પડે છે ? તે પણ અહીં ચર્ચવામાં આવ્યું છે.

યશોલતા ટીકામાં અત્યંત સૂક્ષ્મ અને સંકુલ જણાતા આ પદાર્થોને સરળ રીતે પદ્ધતિસર સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે. તે માટે જરૂરી રેખાચિત્રો પણ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. દરેક દલીલો અને ચર્ચાઓના મૂળમાં રહેલા નિયમ અને ગૃહીતો સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે. તેથી ગ્રંથનો આશય સમજવામાં સ્પષ્ટતા રહે છે.

પૂજ્ય મુનિશ્રીની સર્જનયાત્રાનો પહેલો મુકામ જ નવ્યન્યાયના ઉચ્ચ શિખરો પર છે તો આગળના મુકામો આકાશને આંબશે તેમાં કાંઈ શંકા નથી. પૂજ્ય મુનિશ્રી પાસે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના અષ્ટસહસ્રીતાત્પર્યવિવરણમ્, સ્યાદ્વાદ કલ્પલતા અને ન્યાયખંડખાદ્ય જેવા ગ્રંથોની વૃત્તિ મળે તેવી અપેક્ષા સહેજે જાગે છે. આ આકર ગ્રંથોની વ્યાખ્યા નવ્યન્યાયમાં જૈન શ્રમણોના પ્રદાનને ઉચ્ચ કક્ષાએ લઈ જશે.

શ્રુતભવન, પૂણે

વિ.સં. ૨૦૭૩, શ્રાવણ સુદ-૮,

તા. ૩૧-૭-૨૦૧૭, સોમવાર

- વૈરાગ્યરતિવિજય

व्याप्तिपञ्चक प्रस्तावना

परम्परामनुसृत्य नव्यन्यायस्याध्ययनं व्याप्तिपञ्चकादारभ्यते । नव्यन्यायः स्वतन्त्रं दर्शनं नास्ति अपि तु, परिष्कृता दार्शनिकी परिभाषा वर्तते । दर्शनशास्त्रस्येतिहासे दार्शनिकशास्त्ररचनाया मध्यकालः श्रमणन्यायकाल उच्यते । कालेऽस्मिन् जैनविद्वद्भिर्बौद्धविद्वद्भिः च ब्राह्मणविद्वद्भिः प्रस्तुतानाम् उपनिषदभिमतानां दार्शनिकसिद्धान्तानां समीक्षका ग्रन्था विरचयाश्चक्रिरे । ब्राह्मणविद्वद्भिरपि तत्प्रतिकारकाणि शास्त्राणि ससृजिरे । इत्थं श्रमण-ब्राह्मणन्याययोर्वैचारिकः सङ्घर्षः प्रारभे । वैक्रमीये दशमे शतकेऽयं सङ्घर्षः प्रकर्षभावम् आपेदे । तदा ब्राह्मणविद्वांसः स्वकीयसैद्धान्तिकविभावनायां निरूपणशैल्यां च परिष्कार आवश्यक इति मेनिरे । एतावता पदार्थव्यवस्थैव दार्शनिकसिद्धान्तवादे प्रधानासीद्, प्रमाणव्यवस्था तु गौण्यासीत् । अतः ते प्रमाणानां परिष्कार अनिवार्य इति निर्धारयामासुः । यतो हि प्रमाणाधीनैव पदार्थव्यवस्था भवति । विना प्रमाणानि पदार्थव्यवस्थैव दुष्करा स्यात् । प्रमाणप्रधानं तत्त्वचिन्तामणिसञ्ज्ञकं ग्रन्थं व्यरचयन् गङ्गेशोपाध्यायो नव्यन्यायरूपं बीजं वेपे । अयमेव ग्रन्थः प्रमाणप्रधानशास्त्राणां शिरोमणिर्वर्तते । तत्पूर्वाणि शास्त्राणि प्रमेयप्रधानान्यासन् । तदेवं ब्राह्मणन्यायस्य प्रतिनिधीभूतमिदं न्यायदर्शनं द्विधा व्यभज्यत । प्रमेयप्रधानशास्त्राणि प्राचीनन्यायत्वेन प्रसिद्धानि प्रमाणप्रधानशास्त्राणि पुनर्नव्यन्यायत्वेन प्रसिद्धानि । महर्षिगौतमकृताद् न्यायसूत्राद् आरभ्याचार्योदयनरचितकिरणावल्यादिपर्यन्तानि शास्त्राणि प्राचीनन्याये समाविशन्ति । तत्त्वचिन्तामणेर्नव्यन्यायस्याभिनवो युग आरभ्यत । तस्य ग्रन्थप्रस्तुतिः, निरूपणपद्धतिः, लक्षणपरिष्काराः चैतावन्तः प्रभाविण आसन् येन तदनुगामिनः सकलविद्याशाखीयाः सर्वे ग्रन्थकाराः तच्छैलीमन्वसरन् ।

प्रमाणशास्त्रत्वात् नव्यन्यायः तर्काधिष्ठितो वर्तते । नव्यन्याये पदार्था न व्यवस्थाप्यन्ते किन्तु पदार्थस्यानुभूतिरभिव्यक्तिश्च कथं भवतीति स्पष्टीक्रियते, यस्माद् वक्तुः श्रोतुश्च भ्रमवशात् पदार्थस्य वास्तविकं स्वरूपं न विकुर्यात् । तथाहि - भौतिकपदार्थास्तित्वापेक्षया बौद्धिकास्तित्वविषयको

विचारोऽत्र प्रधानः । पदार्थस्य बौद्धिकास्तित्वं शब्दैः स्पष्टमाविष्कर्तुं तैः प्रतियोगितानुयोगिता-विषयतावच्छेदकतादयो नैके पारिभाषिकाः पदार्था उपकल्पिताः । एवं नव्यन्यायस्य नवीना दुर्गमा च व्याख्यानशैली व्यक्तसत् ।

तत्त्वचिन्तामणौ गङ्गेशोपाध्यायेन चत्वारि प्रमाणानि विस्तृतं व्यवचिन्तन्त । तत्राप्यनुमानमेवाधिकतया विवृतम् । अनुमितेरसाधारणं कारणमनुमानमित्युच्यते । तच्च व्याप्तिज्ञानम् । अत एव तदनुमानम् पक्षः, साध्यम्, हेतुः चेत्येते त्रयः पदार्था अनुमितौ विशेषं महत्त्वं बिभ्रति । एतेषां त्रयाणां सम्बन्धेनानुमितिरुत्पद्यते । प्रथमं पक्षहेत्वोः सम्बन्धो दृग्गोचरीभवति । यथा पर्वते धूमो दृश्यते । तदनु हेतु-साध्ययोः साहचर्यसम्बन्धः स्मृतिपथम् आरोहति । यथा यत्र धूमः तत्र वह्निर्भवत्येवेति नियमः स्मर्यते । तदनन्तरं वह्निना सह साहचर्यं बिभ्राणो धूमः पर्वतेऽस्तीति सङ्कलनात्मकं ज्ञानं सञ्जायते । एतदेव परामर्शो लिङ्गपरामर्शो वेत्युच्यते । एतस्मात् जायमानं साध्य-पक्षयोः सम्बन्धज्ञानमेवानुमितिरित्युच्यते । यथा पर्वतो वह्निमान् इति ।

तदेवम् अनेकज्ञानसमवायजन्यायाम् अनुमितौ व्याप्तिज्ञानम् असाधारणं कारणं विद्यते । तेन विनानुमितिर्न भवत्येव । व्याप्तिज्ञानम् अन्तरा केवलं धूमदर्शनेन पर्वते धूमप्रत्यक्षं स्याद्, नानुमितिः । अतोऽनुमितेरवगमनायानुमानप्रमाणस्वरूपस्य व्याप्तिज्ञानस्य ज्ञानम् आवश्यकम् । तदर्थं च तद्विशेषणीभूताया व्याप्तेर्ज्ञानम् आवश्यकम् । सा च लक्षणे कृते ज्ञायते । तत्रापि सर्वत्र तल्लक्षणं सम्भवति न वेत्यपि परीक्षणीयम् ।

विविधासु दार्शनिकपरम्परासु व्याप्तिर्विभिन्नैः शब्दैः प्रोच्यते । अविनाभावः, साहचर्यम्, अनौपाधिकः सम्बन्धः, नियम इत्यादयो व्याप्तेः पर्यायाः सन्ति । झळकीकरोपाह्वेन भीमाचार्येण न्यायकोशे व्याप्तेः सम्बन्धविशेष इति सामान्यार्थो निदर्शितः^१ । तत्रैव चत्वारो विशेषार्था अपि

१. व्याप्तिः (१४।१।३ उपस्कार-वैशेषिकसूत्र) अनौपाधिकः सम्बन्धः । (क) सम्बन्धविशेषः । स च साध्यसाधनस्थले - । स्वाभाविकः (ख) (घ) । (१४ तार्किकरक्षा श्लो.) (सर्वदर्शनसंग्रह) उपाधिविधुरः सम्बन्धः (ग) । (तर्कभाषा) साध्यहेत्वोः सम्बन्धः यद्विशिष्टसमानाधिकरणा यावन्तः साध्यसमानाधिकरणास्तद्वत्त्वम् (न्यायसिद्धान्तमञ्जरी) । (न्यायकोष, भीमाचार्य ३७६।३२, भांडारकर प्राच्यविद्याशोधसंस्थान, पूणे, छ. १९८६, पृ. ८३१-८४१)

निदर्शिताः^१ । व्याप्तिर्द्विधा - अन्वयव्याप्तिर्व्यतिरेकव्याप्तिः च ।
 अन्वयव्याप्तिरपि द्विधा - पूर्वपक्षव्याप्तिः सिद्धान्तव्याप्तिः च ।
 पूर्वपक्षान्वयव्याप्तेरेकविंशतिर्लक्षणानि सन्ति । तत्रादिमानि पञ्च लक्षणानि
 व्याप्तिपञ्चकं पञ्चलक्षणी वेत्युच्यते । द्वे सिंहव्याघ्रलक्षणे एते च काभ्याश्चन
 जैनसूरिभ्यां कृते इति श्रूयते । सौदण्डोपाध्यायमतेन व्यधिकरणधर्मा-
 वच्छिन्नाभावस्य चतुर्दश लक्षणानि सन्ति । तत्र आद्ये द्वे दीधितिकृता स्वयम्
 उक्ते तस्मात् स्वलक्षणे इति नाम्ना प्रसिद्धे । त्रीणि लक्षणानि चक्रवर्तिना
 प्रोक्तानि, द्वे प्रगल्भप्रोक्ते, एकं विशारदेनोक्तम्, त्रीणि मिश्रोक्तानि, एकं
 कूटाघटितम्, एकं कूटघटितम्, चरमं च पुच्छलक्षणम् इति सर्वाणि सम्मील्य
 चतुर्दश लक्षणानि^२ ।

१. सा व्याप्तिः द्विविधा अन्वयव्याप्तिः व्यतिरेकव्याप्तिश्च । तत्रान्वयव्याप्तिरपि द्विविधा
 पूर्वपक्षव्याप्तिः सिद्धान्तसिद्धव्याप्तिश्चेति । उभयविधान्वयव्याप्तिज्ञाने व्यभिचारज्ञानाभावः सहचारज्ञानं च
 कारणम् । व्यतिरेकव्याप्तिज्ञाने तु साध्याभावे हेत्वभावस्य साहचर्यज्ञानं व्यभिचारज्ञानाभावश्च कारणम् इति
 विवेकः । (न्यायकोष, भाष्यार्थ ७७५३२, भा० ३२२ प्राच्यविद्याशोधसंस्थान, पूणे, ई. १८८६,
 ५३-८३१-८४१)

२. (१) साध्याभाववदवृत्तित्वम् । (२) साध्यवद्भिन्नसाध्याभाववदवृत्तित्वम् । (३)
 साध्यवत्प्रतियोगिकान्योन्याभावासामानाधिकरण्यम् । (४) सकलसाध्याभाववन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वम् ।
 (५) साध्यवदन्यावृत्तित्वं वा । (६) साध्यासामानाधिकरण्यानधिकरणत्वम् । इदं लक्षणं सिंहलक्षणम्
 इत्युच्यते । (७) साध्यवैयधिकरण्यानधिकरणत्वम् । इदं लक्षणं व्याघ्रलक्षणम् इत्युच्यते । (८)
 यत्समानाधिकरणाः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताका यावन्तः अभावाः
 प्रतियोगिसमानाधिकरणाः तत्त्वम् । इदं लक्षणं च दीधितिकृता स्वयं कृतम् इति प्रथमं स्वलक्षणम् इत्युच्यते ।
 (९) यत्समानाधिकरणानां साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां
 यावदभावानां प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यम् तत्त्वं वा । इदमपि च लक्षणं दीधितिकृता
 स्वयं कृतम् इति द्वितीयं स्वलक्षणम् इत्युच्यते इति बोध्यम् । (१०) व्याप्यवृत्तेर्हेतुसमानाधिकरणस्य
 साध्याभावस्य प्रतियोगिताया अनवच्छेदकं यत् साध्यतावच्छेदकम् तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यम् । (११)
 हेतुसमानाधिकरणस्य प्रतियोगिव्यधिकरणस्याभावस्य प्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकं यत्
 साध्यतावच्छेदकम् तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यं वा । एतानि त्रीणि लक्षणानि चक्रवर्तिलक्षणानि इत्युच्यन्ते ।
 (१३) साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदक-स्वसमानाधिकरणसाध्याभावत्वकत्वम् ।
 (१४) यत्समानाधिकरणसाध्याभावप्रमायां साध्यवत्ताज्ञानप्रतिबन्धकत्वं नास्ति तत्त्वम् । (१५) साध्या-
 भाववति यद्वृत्तौ प्रकृतानुमितिविरोधित्वं नास्ति तत्त्वम् । इदं च विशारदलक्षणम् इत्युच्यते । अथ मिश्रकृतं
 लक्षणत्रयं प्रदर्श्यते । (१६) यावन्तः साध्याभावाः प्रत्येकं तत्तत्सजातीया ये तत्तदधिकरणनिरूपित-
 वृत्तित्वाभावाः तद्वत्त्वम् । (१७) यावन्तस्तादृशाः साध्याभावाः प्रत्येकं तेषां सजातीयस्य व्यापकीभूतस्य
 व्याप्यवृत्तेरभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेन धर्मेण यद्रूपावच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वमवच्छिद्यते तद्रूपवत्त्वं वा ।
 (१८) यावन्तः तादृशाः साध्याभावाः प्रत्येकं प्रतियोगितावच्छेदकेन धर्मेण यद्रूपावच्छिन्नं प्रति

सिद्धान्तव्याप्तरेपि चतुर्दश लक्षणानि तत्रैवोक्तानि ।

व्याप्तिर्नाम हेतुसाध्ययोः साहचर्यसम्बन्धः । व्यवहारेऽयं सम्बन्धोऽनेन प्रकारेण प्रदर्श्यते । यत्र यत्र हेतुर्भवति तत्र तत्र साध्यं भवति । यत्र यत्र धूमो भवति तत्र तत्र वह्निर्भवति । अत्र कश्चित् शङ्केत किं यत्र यत्र धूमो भवति तत्र तत्र वह्निर्भवत्येवेति सार्वत्रिकरूपेण वक्तुं शक्यम् ? यदि शक्यं तर्हि केन

व्यापकत्वमवच्छिद्यते तद्रूपवत्त्वं वा । (१९) परे तु वृत्तिमद्वृत्तयो यावन्तः साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावाः तद्वत्त्वम् इत्याहुः । इदं लक्षणं च कूटाघटितलक्षणम् इत्युच्यते । (२०) अन्ये तु वृत्तिमद्वृत्तयो यावन्तः साध्याभावसमुदायाधिकरणवृत्तित्वाभावाः तद्वत्त्वम् इत्याहुः । इदं लक्षणं तु कूटाघटितलक्षणम् इत्युच्यते । (२१) साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकव्याप्यवृत्ति-स्वसमानाधिकरणयावदभावाधिकरणवृत्तित्वाभावा वृत्तिमद्वृत्तयो यावन्तः तद्वत्त्वम् । इदं लक्षणं तु पुच्छलक्षणम् इत्युच्यते इति विज्ञेयम् । (न्यायकोष, भीमाचार्य ञ्णकीकर, भांडारकर प्राच्यविद्याशोधसंस्थान, पूणे, ई. १८८६, पृ. ८३१-८४१)

१. अथ सिद्धान्तव्याप्तयः प्रदर्श्यन्ते । तत्र सिद्धान्तसिद्धान्तव्यव्याप्तिस्तु -

(१) व्यापकस्य व्याप्याधिकरण उपाध्यभावविशिष्टः सम्बन्धः । इयं सिद्धान्तसिद्धा व्याप्तिश्च हेतुनिष्ठा साध्यनिरूपिता च अन्वयव्याप्तिः इत्युच्यते । (२) अव्यभिचारितसाध्यसामानाधिकरण्यम् । (३) साधनत्वाभिमतसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यकत्वम् । (४) प्रतियोग्यसमानाधिकरणयत्समानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नं यन्न भवति तेन समं तस्य सामानाधिकरण्यम् । (५) प्रतियोग्यसमानाधिकरणयद्रूपविशिष्टसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदको यो धर्मः तद्धर्मावच्छिन्नेन येन केनापि समं सामानाधिकरण्यं तद्रूपविशिष्टस्य तद्धर्मावच्छिन्नयावन्निरूपिता व्याप्तिः । (६) विशेषणताविशेषावच्छिन्नयद्धर्मविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं तत्सम्बन्धावच्छिन्नसाधनसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितासामान्ये नास्ति साधने तद्धर्मविशिष्ट-सामानाधिकरण्यं व्याप्तिः । (७) यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-निरूपकताकाधिकरणतावदन्यत्वं हेतुतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नहेतुतावच्छेदकतावच्छिन्ननिरूपकता-काधिकरणतावतः तन्निरूपितसाध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताशून्यं यत् साध्यता-वच्छेदकम् तदवच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणतावद्वृत्तिवृत्ति यत् हेतुतावच्छेदकं तद्वत्त्वम् (कणादसूत्रवृत्ति ३।१।१४) । (८) यद्धर्मविशिष्टानधिकरणत्वं हेत्वधिकरणस्य तद्धर्मभिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-सामानाधिकरण्यम् (दिनकरी व्याप्तिनिरूपण) । (९) प्रतियोगिव्यधिकरण-स्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावा-प्रतियोगिना सामानाधिकरण्यम् । (१०) यत्समानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगि यद्वन्न भवति तेन समं तस्य सामानाधिकरण्यं वा । अन्यवृत्तिवद्विद्वत्तोरन्यवृत्तिधूमवन्निष्ठात्यन्ताभावान्योन्याभावप्रतियोगित्वाद् व्यधि-करणवह्निधूमयोर्न व्याप्तिः । किं तु तत्तद्धूमस्य समानाधिकरणतत्तद्वह्निना । (११) स्वसमानाधि-करणान्योन्याभावाप्रतियोगि यद्वत् तत्कत्वं वा । (१२) यावत्स्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगिता-वच्छेदकावच्छिन्नं यत् तत्प्रतियोगिकात्यन्ताभावसमानाधिकरणं यत् तेन समं सामानाधिकरण्यम् । (१३) यद्वा यावद्यत्समानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगिप्रतियोगिकात्यन्ताभावासामानाधिकरण्यं यस्य तस्य तदेवानौपाधिकत्वरूपा व्याप्तिः । (१४) यद्वा यत्सम्बन्धितावच्छेदकरूपवत्त्वं यस्य तस्य सा व्याप्तिः । (न्यायकोष, भीमाचार्य ञ्णकीकर, भांडारकर प्राच्यविद्याशोधसंस्थान, पूणे, ई. १८८६, पृ. ८३१-८४१)

नियमेनेति वक्तव्यम् । यदि कश्चिद् आशङ्केत यत्र धूमः तत्र वह्निना भाव्यम् एवेति नियमो नास्ति । कुत्रचिद् वह्निं विनापि धूमः सम्भवेत् । अस्या निरासार्थं धूमस्य वह्निना सह सार्वत्रिकसम्बन्धस्य साधको नियमः प्रदर्शनीयः । तेन विना इदं गृहीतं (Theory) सिद्धान्तो न भवेत् । उपर्युक्तो नियमो द्वयोः पदार्थयोरान्तरिकं सम्बन्धं दर्शयति । वह्निर्धूमः च कार्यकारणभावात्मकेन विशिष्टसम्बन्धेन सम्बद्धौ । बहुधा तौ सहभाविनौ दृश्येते । नियतसम्बन्धयोः पदार्थयोरेकसम्बन्धिज्ञानम् अपरसम्बन्धिनं स्मारयतीत्यनुभवजन्यो निष्कर्ष उपर्युक्तं गृहीतं सिद्धान्तत्वेन स्थापयति । अयमेव हेतुसाध्ययोः सहास्तित्वरूपो नियतसाहचर्यनियम इत्युच्यते । साहचर्यनियमस्य सिद्धये एतत् नियमद्वयम् आवश्यकम् । तथाहि तत्सत्त्वे तत्सत्त्वम्, तदभावे च तदभाव इति । ययोर्द्वयोः पदार्थयोः साहचर्यम् अपेक्ष्यते तयोर्भूयोऽनेकत्र च सहदर्शनम् आवश्यकम् । अयमेव नियमोऽन्वयव्याप्तिरित्युच्यते । यदि तयोरेव यो मुख्यः (व्यापककारणादिः) तस्याभावे गौणस्य (व्याप्यकार्यादिः) अप्यभावो दृश्यते तदायं नियमो व्यतिरेकव्याप्तिरित्युच्यते । नियमस्यास्य व्याख्यैव व्याप्तेर्लक्षणं भवति । व्याप्तिं लिलक्षयिषुर्गङ्गेशोपाध्याय आदौ पूर्वपक्षव्याप्तिं व्याचख्यौ । अन्वयरूपेण व्याप्तेर्लक्षणं सार्वत्रिकं नास्तीति स पूर्वपक्षव्याप्तिमेव व्यतिरेकमुखेन प्रास्तौत् । पूर्वपक्षव्याप्तिः त्वव्यभिचरितत्वरूपा भवति । अनेनैव लक्षणेन पूर्वोक्ताया धूमोऽस्तु वह्निर्मास्त्विति शङ्काया निवारणमपि सम्भवति ।

अव्यभिचरितत्वं नाम व्यभिचारस्याभावः । व्यभिचारो नाम साहचर्यस्याभावः । तदेवम् साहचर्याभावाभावरूपोऽभावद्वयघटितोऽयम् अव्यभिचरितत्वशब्दः । तस्य च विवरणम् अनेकधा कर्तुं शक्यते । गङ्गेशोपाध्यायेनैतद् अव्यभिचरितत्वं पञ्चधा विवृतं तदेव व्याप्तिपञ्चकं पञ्चलक्षणी वेत्युच्यते । तदत्र विचार्यते -

- (१) साध्याभाववदवृत्तित्वम् ।
- (२) साध्यवद्भिन्नसाध्याभाववदवृत्तित्वम् ।
- (३) साध्यवत्प्रतियोगिकान्योन्याभावासामानाधिकरण्यम् ।

(४) सकलसाध्याभाववन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वम् ।

(५) साध्यवदन्यावृत्तित्वम् ।

अत्र प्राधान्येन त्रयः प्रश्ना विचार्यन्ते । तत्र प्रथमः साहचर्यनियमे सर्वत्र हेतुसाध्ययोः सहास्तित्वज्ञानम् अनिवार्यम् ? द्वितीयः केन कारणेन व्याप्तिर्व्यतिरेकमुखी भवति ? तृतीयः कस्माद् व्याप्तिर्हेतौ वर्तते ? प्रथमस्य समाधानम् इदम् - साहचर्यनियमे सर्वत्र हेतुसाध्ययोः सहास्तित्वज्ञानम् अनिवार्यम् नास्ति । हेतुसत्त्वे साध्यसत्त्वं साध्याभावे हेत्वभाव इति व्याप्तेराकारः । हेतुसाध्ययोरपेक्षितं सहास्तित्वं सर्वत्र गत्वा द्रष्टुम् अशक्यम् अनावश्यकं च । केषुचिद् विशेषस्थलेषु व्यतिरेकनियमम् उपलभ्य सहास्तित्वं सुतरां निर्णेतुं शक्यते । यथा हृदे वह्निर्नास्ति धूमोऽपि नास्तीति दृष्ट्वा धूमवहन्योः सहास्तित्वं निश्चेतुं सुशकम् ।

द्वितीयस्य समाधानमिदम् अन्वयव्याप्त्या सहचारनियमो गृह्यते किन्तु तत्र प्रतीतिकरो निर्णयो न भवति । स च व्यतिरेकव्याप्त्यैव भवतीति व्याप्तिर्व्यतिरेकमुखी भवति । यत्र धूमः तत्र वह्निरित्याकारिकयान्वय-व्याप्त्या धूमवहन्योः साहचर्यं गृहीतेऽपि तत्र प्रतीतिकरो निर्णयो यत्र वह्निर्नास्ति तत्र धूमोऽपि नास्तीत्याकारिकया व्यतिरेकव्याप्त्या भवति । केवलेन सहास्तित्वेनैव द्वयोः पदार्थयोरान्तरिकसम्बन्धो वक्तुं न शक्यते किन्तु येन विना यन्न भवति तस्यैव तेन सहान्तरिकसम्बन्धो वक्तुं शक्यते । पर्वतेऽन्यत्र वा धूमेन सह नैकेषां सहास्तित्वं दृश्यते किन्तु तैः सर्वैः सह धूमस्यान्तरिकसम्बन्धो नास्ति । वह्निना तु वर्तते यतः धूमो वह्निं विना नावतिष्ठते । व्यतिरेकनियमेनान्तरिकसम्बन्धस्य निर्णयो भवतीति व्याप्ति-र्व्यतिरेकमुखी भवति ।

तृतीयस्य समाधानमिदं सहचारनियमेन हेतुसाध्ययोः सहास्तित्वं साध्यते । ययोः सहास्तित्वं साध्यते तयोरेकः प्रधानोऽन्यः च गौणो वर्तते । यद्वा उभावपि समौ भवतः । व्याप्तिर्गौणपदार्थे वर्तते । धूमवहन्योर्वह्निः प्रधानो धूमः तु गौणः । तस्य वह्नेराधीनत्वात् । वह्नेः तु धूमानाधीनत्वात् प्राधान्यम् । वह्निः कारणं धूमः च कार्यम् । कार्यं सर्वदा कारणाधीनं विद्यत इति तु सार्वत्रिकमेव । अतो धूमस्य गौणत्वाद् व्याप्तिर्गौणे धूमे विद्यते । व्यतिरेकव्याप्त्यायं गुणप्रधानभावः स्पष्टो भवति ।

व्याप्तेः प्राथमिकं परिचयं दत्वा पञ्चलक्षणान्येव विवृण्मः । साध्याभाववदवृत्तित्वम् इति व्याप्तेः प्रथमं लक्षणम् । पर्वतो वह्निमान् धूमाद् इत्यत्रैव सङ्गतिम् अञ्चति । अत्र साध्यो वह्निः साध्याभावो वह्न्यभावः, अधिकरणं मतुप्प्रत्ययार्थः । साध्याभावस्याधिकरणं जलहृदः, तत्र धूमस्यावृत्तित्वाद् धूमो वह्निव्याप्यो भवति अर्थाद् वह्नेर्व्याप्तिर्धूमे वर्तते इति । धूमवान् वह्नेरित्यादि व्यभिचारिस्थले लक्षणम् इदं न सङ्गच्छते । तथा च साध्यो धूमः, साध्याभावो धूमाभावः, तस्याधिकरणं तप्तायोगोलकः, तत्र वह्नेर्वृत्तित्वाद् वह्निर्धूमव्याप्यो न भवति । एवं च लक्षणम् एतद् वह्निधूमयोः साहचर्यं साधयति ।

वृक्षः कपिसंयोगी एतद्वृक्षत्वाद् इति अव्याप्यवृत्तिसाध्यक-सद्भेदस्थले लक्षणम् एतत् न सङ्गच्छत इत्यव्याप्तिः । तथाहि - साध्यं कपिसंयोगः, साध्याभावः कपिसंयोगाभावः, संयोगोऽव्याप्यवृत्तिगुणोऽस्ति । यः पदार्थः स्वीयम् अधिकरणं व्याप्य वर्तते स व्याप्यवृत्तिरित्युच्यते यथा घटे रूपम् । यः पदार्थः स्वीयम् अधिकरणं व्याप्य न वर्तते नाम अधिकरणैकदेशे तस्याभावोऽपि लभ्यते सोऽव्याप्यवृत्तिरिति कथ्यते यथा भूतले घटसंयोगः । घटसंयोगः सम्पूर्णं भूतलाधिकरणं न व्याप्नोति । भूतलस्यैवैकस्मिन् देशे घटसंयोगाभावोऽपि लभ्यते । संयोगोऽव्याप्यवृत्तिगुणो वर्तते । प्रस्तुतोदाहरणे कपिसंयोगो वृक्षे शाखावच्छेदेन वर्तते, मूलावच्छेदेन तु तदभावो वर्तते इति साध्याभावस्य अधिकरणं वृक्ष एव भवति । तत्र च एतद्वृक्षत्वरूपहेतोः सत्त्वाद् अवृत्तित्वं न लभ्यत इत्यव्याप्तिः । अत एव तत्त्वचिन्तामणिकृता व्याप्तेरन्यत् लक्षणं कृतमिति दीधितिकृतां रघुनाथशिरोमणीनाम् आशयः । मथुरानाथेन तु निरवच्छिन्नम् अभावं विवक्ष्य प्रथमे लक्षण एव परिष्कारः प्रदर्शितः^१ । तथाहि साध्याभावाविच्छाद्येयतानिरूपिताधिकरणता निरवच्छिन्ना ग्राह्या । अव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले साध्याभावाधिकरणं निरवच्छिन्नं ग्राह्यम् । वृक्षः कपिसंयोगी एतद्वृक्षत्वाद् इत्यत्र साध्याभावाधिकरणे वृक्षे वर्तमानः कपिसंयोगाभावः मूलावच्छेदेन वर्ततेऽतो निरवच्छिन्नो नास्ति । वृक्षभिन्ने भूतलादौ वर्तमानः कपिसंयोगाभावो निरवच्छिन्नो वर्तते तत्र च एतद्वृक्षत्वरूपहेतोरवृत्तित्वात् लक्षणसमन्वयः ।^३

१. परिच्छेद-दी. २ (Vyaptipanchakam, Author - Dr. Baliram Shukla, Editor - Muni Vairagyarativijay Gani, Pub. - Shrutbhavan Research Center, Pune. 2015)

२. परिच्छेदः-२० (तदेव) ३. परिच्छेदः-२१ (तदेव)

निरवच्छिन्नाधिकरणताविवक्षायाम् अपि वृक्षः कपिसंयोगाभाववान् सत्त्वाद् इत्यत्र सद्भेदस्थलेऽव्याप्तिः । यतोऽत्र निरवच्छिन्नसाध्याभावाधिकरणम् एवाप्रसिद्धम् । तथाहि - अत्र साध्यं कपिसंयोगाभावः, साध्याभावः कपिसंयोगः अभावाभावस्य स्वप्रतियोगिरूपत्वात्, संयोगस्य अव्याप्यवृत्तित्वेन निरवच्छिन्नाधिकरणम् अप्रसिद्धम् । एवं साध्याभावाधिकरणस्याप्रसिद्ध्याव्याप्तिः । तन्निवारणाय मथुरानाथ एवम् आह - संयोगाभावस्य केवलान्वयित्वात् तस्याभावोऽप्रसिद्ध इति । अत्यन्ताभावाप्रतियोगित्वं हि केवलान्वयित्वं यथा प्रमेयत्वादि । संयोगाभावो वृक्षेऽपि वर्तते वृक्षभिन्ने भूतलादावपि वर्तते तस्माद् केवलान्वयी भवति । केवलान्वयिसाध्यकस्थले सर्वलक्षणानाम् अव्याप्तिर्ग्रन्थकृता स्वयमेव दर्शिता^१ ।

साध्यवद्भिन्नसाध्याभाववदवृत्तित्वम् इति द्वितीयं लक्षणम् । द्वितीयलक्षणप्रस्तुतौ दीधितिकृतोपस्थापितां सङ्गतिं दूषयन् मथुरानाथ एवं कथयति - यदि अव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले प्रथमलक्षणस्याव्याप्तिपरिहाराय साध्याभाववदवृत्तित्वे साध्यवद्भिन्नम् इति विशेषणं दीयते तदा साध्यभाववद् इति पदस्य वैयर्थ्यं स्यात्^२ । तन्मते वृक्षः संयोगी द्रव्यत्वात् इत्यत्र सद्भेदस्थलेऽव्याप्तिवारणाय साध्यवद्भिन्नम् इति पदं चिन्तामणिकृतोपात्तम् इति । तथाहि - साध्यं संयोगः, साध्याभावः संयोगाभावः । संयोगस्याव्याप्यवृत्तित्वाद् यस्मिन् अधिकरणे संयोगो वर्तते तस्मिन् एव संयोगाभावोऽपि वर्तते । संयोगस्य चाधिकरणं द्रव्यं तत्रैव संयोगाभावोऽपि वर्तते एवं साध्याभावाधिकरणे द्रव्ये द्रव्यत्वहेतोर्वृत्तित्वमेव नावृत्तित्वम् इत्यव्याप्तिः । तद्वारणाय साध्यवद्भिन्नम् इति साध्याभावाधिकरणस्य विशेषणत्वेनोपात्तम् । अत्र साध्यवद्भिन्ने यः साध्याभाव इति सप्तमीतत्पुरुषो विवक्षितः । साध्यस्याधिकरणाद् भिन्नेऽधिकरणे विद्यमानः साध्याभावोऽत्र ग्राह्यः । प्रकृते च साध्याभावसाध्ययोरधिकरणम् द्रव्यम् एकम् एवेत्यतः द्रव्ये विद्यमानः संयोगाभावो ग्रहीतुं न शक्यते । अतो गुणादौ वर्तमानः संयोगाभावो ग्राह्यः । तत्र द्रव्यत्वहेतोर्वृत्तित्वात् नाव्याप्तिः ।

१. परिच्छेदः-२१ (तदेव)

२. परिच्छेदः-२९ (तदेव)

अधिकरणभेदेनाभावो भिद्यत इति मत्वैव मथुरानाथेनाव्याप्तिर्वारिता । दीधितिकारः त्वधिकरणभेदाद् अभावभेदं न स्वीकरोति । अत एताम् अव्याप्तिं वारयितुम् एव मणिकृता तृतीयं लक्षणं प्रोक्तम् इत्याह^१ ।

साध्यवत्प्रतियोगिकान्योन्याभावासामानाधिकरण्यम् इति तृतीयं लक्षणम् । अन्योन्याभावघटितेऽस्मिन् लक्षणेऽवृत्तित्वपदस्यासामानाधिकरण्यम् इत्यर्थः । लक्षणार्थस्तु साध्याधिकरणाद् भिन्नेऽधिकरणेऽविद्यमाने हेतौ व्याप्तिर्वर्तते । पर्वतो वह्निमान् धूमाद् इत्यत्र साध्याधिकरणं महानसादि, तद्भिन्नं जलहृदादि तत्र च धूमस्यावृत्तित्वात् तेन सहासामानाधिकरण्यं लभ्यते । वृक्षः संयोगी द्रव्यत्वाद् इत्यत्र साध्यवद् द्रव्यं तद्भिन्नं गुणादि तेन सह द्रव्यत्वस्यासामानाधिकरण्यं वर्ततेऽतो नाव्याप्तिः । दीधितिकृता सर्वत्र सद्भेतावव्याप्तिं दर्शयित्वा तृतीयस्यास्य लक्षणस्य खण्डनं कृतम् । सद्भेता साध्याधिकरणात् पक्षाद् भिन्नम् अधिकरणं सपक्षोऽपि भवति । तत्र च हेतुसामानाधिकरण्यमेव वर्तत इत्यव्याप्तिः । यथा पर्वताद् भिन्ने महानसादौ धूमसामानाधिकरण्यम् एव वर्तते । यद्यपि साध्यवत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिकान्योन्याभावासामानाधिकरण्यविवक्षयैषाव्याप्तिर्वार्यते तथापि तथा सति तृतीयस्य लक्षणस्य पञ्चमेन सह ऐक्यापत्तिः स्यात् । अतः तद्वारणाय चिन्तामणिकृता चतुर्थं लक्षणं प्रस्तुतम्^२ ।

सकलसाध्याभाववन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वम् इति चतुर्थं लक्षणम् । पर्वतो वह्निमान् धूमाद् इत्यत्र सकलसाध्याभावस्य अधिकरणं जलहृदादि तत्र वर्तमानस्य धूमाभावस्य प्रतियोगित्वं धूमे वर्तत इति लक्षणसमन्वयः । धूमवान् वह्नेरित्यत्र तु सकलसाध्याभावस्याधिकरणेऽयोगोलके वर्तमानस्य वह्न्यभावस्य प्रतियोगित्वं वह्नौ नास्ति, तत्र वह्नेर्वृत्तित्वात् । इत्यसद्भेदस्थले नातिव्याप्तिः ।

लक्षणेऽस्मिन् सकलपदं कस्य विशेषणम् साध्याभावस्य साध्याभावाधिकरणस्य वा इति प्रश्नः । दीधितिकारस्य मते इदम् उभयोर्विशेषणम्^३ । मथुरानाथस्य मते तु साध्याभावाधिकरणस्य विशेषणम्^४ ।

१. परिच्छेदः-३० (तदेव)

२. परिच्छेदः-दी. ५ (तदेव)

३. परिच्छेदः-दी. ६ (तदेव)

४. परिच्छेदः-३९ (तदेव)

सकलपदं यदि साध्याभावस्यैव विशेषणं भवेत् तदासम्भवदोषः स्यात् । यतो हि भिन्नेष्वधिकरणेषु विद्यमानानां सकलानां साध्याभावानाम् एकम् अधिकरणं न सम्भवति । इत्थं चाधिकरणाप्रसिद्ध्यासम्भवदोषः । अतः सकलपदं साध्याभावाधिकरणस्य विशेषणम् इति मन्तव्यम् । सकलान्याधिकरणान्यप्रसिद्धानीति नासम्भवः ।

दीधितिकारमते चतुर्थलक्षणस्य एतद्रूपवान् एतद्रसत्वाद् इत्यत्र सद्भेदुत्थलेऽव्याप्तिः । अत्रैका रूपव्यक्तिः साध्या ततः सकलसाध्यमेवा-प्रसिद्धम् इत्यव्याप्तिः^१ । मथुरानाथमतेऽत्र सकलपदस्याशेषोऽर्थः । सकलानि यावन्तीत्यभिप्रेतं न तु बहूनीति । ततः चैकव्यक्तिसाध्यके हेतौ साध्याप्रसिद्ध्या नाव्याप्तिः^२ ।

साध्यवदन्यावृत्तित्वम् इति पञ्चमं लक्षणं स्पष्टप्रायम् । तृतीयपञ्चमयोरतीवः सूक्ष्मभेदो विद्यते तृतीयलक्षणे साध्यवद् अन्योन्याभावस्य प्रतियोगि, पञ्चमे च साध्यवत्त्वम् एव भेदः^३ । तृतीयलक्षणे चालनीयन्यायेन सद्भेदावव्याप्तिः प्रदर्शिता ।

तत्त्वचिन्तामणिकृता पञ्चानाम् अपि लक्षणानां केवलान्वयिसाध्यके हेतावव्याप्तिः प्रदर्शिता । मथुरानाथेन प्रथमं परित्यज्य चतुर्षु लक्षणेषु वृक्षः कपिसंयोगी एतद्वृक्षत्वाद् इत्यत्राव्याप्तिः प्रदर्शिता^४ ।

व्याप्तिपञ्चकस्य दीधिति-जागदीशी-गादाधरी-रहस्यप्रमुखा बह्व्यः प्रौढा व्याख्याः सन्ति । तासाम् अपि विवृत्त्यादय उपलभ्यन्ते । तासु झा-उपाह्व-धर्मदत्त(बच्चा)महोदयानां गूढार्थतत्त्वालोकनाम्नी विवृत्तिन्यायदर्शनस्य सूक्ष्मान् पदार्थान् अवगाहते । अस्यां टीकायां प्रतिपादिताः कोटयः तर्काः च विदुषाम् अपि दुरवगाहाः प्रतिभासन्ते । यद्यपि विद्वांसोऽस्या अध्ययनेन परममानन्दम् अनुभवन्ति स्म तथापि दुरूहत्वात् सामान्या अध्येतारः तस्या बिभ्यन्ति स्म ।

१. परिच्छेदः-दी.९ (तदेव)

२. परिच्छेदः-४७ (तदेव)

३. परिच्छेदः-३८ (तदेव)

४. परिच्छेदः-५४ (तदेव)

नव्यन्यायविशारदानां परमपूज्याचार्यदेवश्रीमद्विजयशोविजयसूरीणां विनेयेन नव्यन्यायनिपुणेन मुनिना श्रीमता भक्तियशविजयेनाध्येतृणाम् अनायासेनावबोधायाभिनवां यशोलताभिधां टीकां विरच्य न केवलं विद्वज्जगति सन्मानम् प्राप्यपि तु विशेषतो नव्यन्यायम् अधिजिगमिषूणां कृते महान् उपकारोऽप्यकारि । अल्पीयस्येव वयसि नव्यन्यायस्येदृशं पाण्डित्यं कुत्रचिदेव दृश्यते । गौर्जरात्रे नव्यन्यायस्य पठनपाठनपरम्परा बहुधा जैनश्रमणेष्वेव जीवन्ती दृश्यते । टीकाकारस्य गुरवो नव्यन्यायस्य परमोच्चशिखरम् अधिरूढाः सन्ति । तैर्न केवलं नैके ग्रन्था विरचिता अपि तु न्यायशास्त्रे स्वस्यैकः शिष्योऽपि टीकां कर्तुं समर्थः व्यधायि । एवं च कुर्वद्भिः तैः विलुप्यमानाया नव्यन्यायपरम्परायाः संवर्धनम् अपि कृतम् इत्यहो तेषां महोपकारः ।

सम्पादनस्यास्य चतुर्थे भागे व्याप्तिपञ्चकस्य द्वितीयलक्षणविचारे व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले विशिष्टाभावम् आदाय जागदीश्यां घटः सत्तावान् पृथिव्या इत्यत्र विशिष्टसत्ताम् आदाय अव्याप्तिः प्रदर्शिता । तद्वारणाय साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वं निवेशनीयम् इत्युक्तम् । अत्र साध्यता-वच्छेदकावच्छिन्नत्वनिवेशेऽपि महानसीयवहन्यभावम् आदाय नाव्याप्ति-परिहार इति गूढार्थतत्त्वालोक उक्तम् । तत्रावान्तरपूर्वपक्षेण परिष्कारः प्रदर्शितः । साध्याभावीयप्रतियोगिता साध्यतानिरूपितत्वे सति साध्यता-भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वविशिष्टा विवक्षणीया । महानसीयवह्नित्व-निष्ठावच्छेदकतायाः साध्यतानिरूपितत्वेऽपि साध्यताभिन्नावच्छेदकताऽ-निरूपितत्वाभावात् तस्या ग्रहणं कर्तुं न शक्यत इति नाव्याप्तिः ।

तत्र झा-उपाह्वधर्मदत्तेन एकपुटप्रमाणो विशिष्टाभावविषये परिष्कारः प्रस्तुतः । तत्र नानाविशेष्यतानिरूपिता अवच्छेदकप्रकारता भिन्नाभिन्ना वेति विषयो विचारितः । प्रत्येकस्मिन् पदार्थे धर्मद्वयं विद्यते । प्रतियोगितादिः साधारणो घटत्वादिर्विशेषः च । धर्मी धर्मेणावलक्ष्यते । विशेषधर्मः साधारणधर्मस्यावच्छेदको भवति । अवच्छेदकधर्मभेदाद् अवच्छेदक-

सम्बन्धभेदाच्च पदार्था भिद्यन्ते । यथा घटः पटाद् घटत्वधर्मेण भिद्यते । घटस्य कपाले वृत्तिता भूतलवृत्तितायाः समवायेन भिद्यते । अवच्छेदकधर्मे-
ऽवच्छेदकता वर्तते । यथावच्छेदकभेदात् पदार्था भिद्यन्ते तथावच्छेदकता-
भेदात् पदार्था भिद्यन्ते न वेति प्रश्नः । यदि भिद्यन्ते तदा परस्परविरुद्ध-
सम्बन्धद्वयस्वीकारापत्तिः । यदि न भिद्यन्ते तदा प्रतिबध्यप्रतिबन्धक-
भावनियमभङ्गः स्यात् । अवच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकधर्मावच्छिन्न-
पदार्थस्य ज्ञानं विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिरीत्या वा
भवति । उभयथापि प्रतिबध्यप्रतिबन्धकभावस्य सङ्गतिः कथं स्याद् ? इत्यत्र
विचारितम् ।

गूढार्थतत्त्वालोकस्य यशोलताभिधानायां वृत्तौ सूक्ष्माः सङ्कुलाः च
पदार्थाः सरलतया प्रतिपादिताः । तत्र तत्र स्पष्टतायै च रेखाचित्राण्यपि
प्रस्तुतानीत्यस्या वैशिष्ट्यम् । ग्रन्थगताशयं स्फुटम् अवगन्तुं तर्काधिष्ठिता
नियमाः स्पष्टीकृताः । शतत्रयपत्रप्रमाणम् आलेखान्वितं सरलतमं संस्कृत-
भाषानिबद्धम् उपशतपत्रप्रमाणं गुर्जरभाषानिबद्धं विवरणं च मुनिवरस्य
वैदुष्यद्योतकं विस्तृतं विवरणमिदं विदुषां मनःसन्तोषायाध्येतृणां च बोधवृद्ध्यै
भविष्यतीति विश्वासो मे । मुनिवरम् इमम् अष्टसहस्रीतात्पर्यविवरण-
स्याद्वादकल्पलता-न्यायखण्डखाद्यादिग्रन्थानां वृत्तिविरचनार्थम् प्रार्थयन्
परिचयलेखनेऽतुलं साहाय्यम् आचरितवन्तं मस्के-उपाख्यम् अतुलं साधुवादं
वितरंश्च विरमति परमगुरुवराचार्यवर्यश्रीमद्विजयरामचन्द्रसूरीश्वराणां विनेया-
न्यतमः पितृगुरूणां मुनिप्रवरश्रीसंवेगरतिविजयानाम् अनुजस्य च मुनिप्रवर-
श्रीप्रशमरतिविजयस्य सतीर्थः

वैक्रमीये त्रिसप्तत्यधिके द्विसहस्रतमेऽब्दे
श्रावणशुक्लाष्टमीतिथौ श्रुतभवने पुण्यपत्तने ।

वैराग्यरतिविजय

- वैराग्यरतिविजयः

“

મુનિરાજશ્રીએ ઘણો પરિશ્રમ કરીને આ અતિકઠિન ગ્રંથ વાચકોમાં
અતિસરળ બનાવી હીધો છે. માટે, આ ગ્રંથનું નામ, વિષય, પ્રમાણ
નોઈને જ ગભરાઈ ન જવું. જેમ જેમ આ ગ્રંથ વાંચના જશો તેમ તેમ
પદાર્થો સહેલાઈથી બેસતા જશે, પદાર્થો બેસાડવા માટે તમારે કોઈ મહેનત
કરવી નહીં પડે.

પં. રત્નબોધિ વિજય

”

શાગરનો શારગાગરુમાં

વિભાગ - ૪
સંક્ષિપ્તસાર

- પરમ પૂજ્ય સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞ પંન્યાસપ્રવર શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજ

વિરાટ વ્યાખ્યાદ્વયનું સંશોધનકાર્ય એકલા હાથે પાર પાડવું, પછી સંશોધકીય વક્તવ્ય લખી આપવું, તે પછી'ય ચૌદે ભાગનો સંક્ષિપ્તસાર લખી આપવો - આટલું કાર્ય પછી પણ આટલું કાર્ય સોંપનારને ધન્યવાદ આપવા, તેનો ઉપકાર માનવો.... ઘડીભર ભ્રમણા થઈ આવે : સત્સુગમાં તો નથી આવી ચડ્યો ને !

કમાલ છે એમની ધીરજ, ધારણા શક્તિ અને ધીમત્તા ! સલામ છે એમની સદ્ભાવનાને ! સહૃદયતાને ! અને સહાયકતાને !

પૂજ્યશ્રીના ચરણોમાં નાનકડી પ્રાર્થના : આપની ઉપકારવર્ષાનું આ તો મંગલાચરણ હો !

સાગરનો સાર ગાગરમાં

(સંક્ષિપ્ત સાર)

માણસ કાર્યક્રમની રૂપરેખા જાણીને તેમાં involve થાય છે.

ફરવા જતા પહેલા માણસ guidebook નો અભ્યાસ કરી લે છે.

પુસ્તકની summary વાંચીને માણસ પુસ્તકવાંચનમાં પ્રવેશ કરે છે.

મુસાફર નકશો જાણીને પછી મંજિલ તરફ પ્રયાણ કરે છે.

મેચ રમાયા પછી તેના મુખ્ય દશ્યો highlights માં બતાડાય છે.

ગ્રંથ વાંચ્યા પછી વિદ્યાર્થી તેના મુદ્દાઓ નોંધી લે છે.

વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે આ મહાકાવ્ય ગ્રંથનું સર્જન કર્યું છે.

‘સાગરનો સાર ગાગરમાં’ માં આ વિશાળકાવ્ય ગ્રંથનો સંક્ષિપ્ત સાર લખવાનો મેં પ્રયત્ન કરેલ છે. મુનિરાજશ્રીએ સાગર જેવો ગ્રંથ રચ્યો છે. મેં ગાગર જેવા આ લેખમાં તેનો સાર ભરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ સાર એ આ ગ્રંથની રૂપરેખા છે,
 આ ગ્રંથની guidebook છે,
 આ ગ્રંથની summary છે,
 આ ગ્રંથનો નકશો છે,
 આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછીની highlights છે,
 આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછી નોંધેલા મુદ્દા છે.

આ સારમાં મેં કશું નવું લખ્યું નથી. મુનિરાજશ્રીએ બનાવેલ ગ્રંથ-બગીચામાંથી શબ્દ-પુષ્પોને ચૂંટીને મેં આ સાર-માળામાં ગોઠવ્યા છે.

આ ગ્રંથ નવ દીધિતિઓ (વિભાગો)માં રચાયેલો છે. આ સારમાં દરેક દીધિતિના પદાર્થોની ટૂંકનોંધ કરી છે.

ચાલો, આ લેખના માધ્યમે આ ગ્રંથની એક ઊડતી મુલાકાત લઈ લઈએ.

પાંચમી દીધિતિ

(પૂર્વપક્ષવક્તવ્યતા)

(ગયા વિભાગના સંક્ષિપ્તસારમાં જે વિષય ચર્ચ્યો હતો તેના જ અનુસંધાનમાં હવે આગળ વિષયનિરૂપણ ચાલે છે. ગયા ભાગમાં ૧ થી ૭ મુદ્દા જોયા હતા, હવે ત્યાંથી આગળ -)

(૮) **મુખ્ય પૂર્વપક્ષ** - (અવાંતર પૂર્વપક્ષની સામે મુખ્ય પૂર્વપક્ષ હવે જવાબ આપે છે.) જે સ્થલમાં અથવા તો જે ધર્મમાં, પ્રતિયોગિતામાં રહેલી અનેક પ્રકારની વિશેષ્યતાથી નિરૂપિત અને (વા શબ્દ ચ અર્થમાં છે) પરંપરાથી અનિરૂપિત પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકનિષ્પ્રકારતા હોય ત્યાં જ = તે સ્થલમાં અથવા તો તે ધર્મમાં જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જુદી જુદી હોય - આવો નિયમ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ થશે. અને તેથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં (= તત્ર) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું વૈશિષ્ટ્ય જ આવશે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનો ભેદ નહીં મળે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપક અભાવ તરીકે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ પર્વત. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે, લક્ષણઅસમન્વય થતા અવ્યાપ્તિ પૂર્વવત્ ઊભી ને ઊભી જ રહેશે. એટલે કે પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં તમારા નૂતન પરિષ્કાર મુજબ પણ અવ્યાપ્તિ તદવસ્થા જ રહેશે.

(૯) **અવાંતર પૂર્વપક્ષ** - સ્વાનવચ્છેદક = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક એવા મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્નત્વ તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થઈ શકે.

તેથી પૂર્વોક્ત ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ જે પ્રતિયોગિતા-

અવચ્છેદકતા તદ્ભિન્નત્વ તાદૃશમહાનસીયવક્ત્રિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સંભવિત થઈ જવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ તાદૃશમહાનસીયવક્ત્રિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહેશે.

તેથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવક્ત્રિઅભાવ લઈ નહીં શકાય.

વક્ત્રિઅભાવ જ લેવો પડે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આમ, લક્ષણસમન્વય થઈ જતા તમે આપેલ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૧૦) **મુખ્ય પૂર્વપક્ષ** - તમારા લક્ષણમાં તાર્ણવક્ત્રિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે. તાર્ણત્વ જાતિ છે. માટે મહાનસીયત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે રીતે મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન છે તે રીતે તાર્ણત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વત્વથી અવચ્છિન્ન નહીં થાય. તેથી તાર્ણવક્ત્રિઅભાવ લઈ શકાશે. તેના અધિકરણમાં હેતુ વૃત્તિ હોવાથી અવ્યાપ્તિ આવશે.

(૧૧) **અવાંતર પૂર્વપક્ષ** - પ્રતિયોગીમાં રહેલી અનેક વિશેષ્યતાઓથી નિરૂપિત અને પરંપરાથી અનિરૂપિત પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકમાં રહેલી પ્રકારતા જ્યાં હોય ત્યાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન થાય - આ નિયમ વ્યાજબી નથી. નિયમ આ પ્રમાણે છે કે - એક સંબંધથી અને એક ધર્મરૂપે ભાસમાન = એક પ્રકારે ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સંભવી શકે. જો આ ન માનો તો એક જ પ્રતિયોગિતા વગેરેની અવચ્છેદકતામાં પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા સાવચ્છિન્નત્વનો અને નિરવચ્છિન્નત્વનો તથા બે સંબંધથી અવચ્છિન્નત્વનો સ્વીકાર કરવાની આપત્તિ આવશે. આ નિયમના આધારે મહાનસીયવક્ત્રિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વક્ત્રિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તથા તાર્ણવક્ત્રિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વક્ત્રિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન સાબિત થશે. તેથી અમારા લક્ષણ મુજબ તાર્ણવક્ત્રિઅભાવ કે મહાનસીયવક્ત્રિઅભાવ લઈ શકાશે નહીં. પરિણામે, પર્વતો વક્ત્રિમાન્ ધૂમાત્ આ સ્થલમાં તાર્ણવક્ત્રિઅભાવને અને મહાનસીયવક્ત્રિઅભાવને લઈને આવતી

અવ્યાપ્તિનું નિરાકરણ થઈ જશે.

પ્રશ્ન - તે તે ધર્મમાં વૃત્તિતા જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં આવે છે તે તે વૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સાવચ્છિન્નત્વ અને નિરવચ્છિન્નત્વ - ઉભયનો સ્વીકાર કરવામાં કોઈ દોષ નથી.

અવાંતર પૂર્વપક્ષ - તત્તદ્ધર્મવૃત્તિત્વઅવચ્છેદેન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાવચ્છિન્નત્વનો અને નિરવચ્છિન્નત્વનો તથા સંબંધદ્વયઅવચ્છિન્નત્વનો સ્વીકાર કરવા જતાં પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની આપત્તિ આવે. તે આ રીતે - સમવાયથી મહાનસીયત્વથી વિશિષ્ટ હોતે છતે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત દેશમાં છે - આવા પ્રકારની બુદ્ધિમાં = બુદ્ધિ પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વ-વિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ પદાર્થ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા પ્રકારની બુદ્ધિને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે. કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોતે છતે જ પ્રતિયોગિતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય તે પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ કે જે પ્રતિબંધકતાઅવચ્છેદક છે તે તદ્બુદ્ધિમાં પણ = સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી - આ પ્રકારની બુદ્ધિમાં પણ રહેલું છે. આથી તમારે મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત હોતે છતે જે પ્રતિયોગિતા વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત હોય તે પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિ-નિશ્ચયત્વરૂપે પ્રતિબંધકતા કહેવી જોઈએ. આ પ્રમાણે તમારા મતમાં ગૌરવ આવશે.

(યશોલતામાં રેખાયિત્રો અને વિશદ વિવરણ દ્વારા પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ બરાબર સમજાવ્યો છે.)

પ્રશ્ન - સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ(નિષ્ઠ)પ્રકારતાનિરૂપિતકાલિક-

સંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ(વિશેષ્યતા)અવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતા-અવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિનિષ્ઠ)પ્રકારતાનિરૂપિત-(અભાવનિષ્ઠ)અભાવત્વઅવચ્છેદવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાશાલિનિશ્ચયત્વરૂપે (વિષય હંમેશા જ્ઞાનમાં વિષયતા સંબંધથી રહે. તાદૃશ પ્રકારતા એ વિષય છે. તે જ્ઞાનમાં = નિશ્ચયમાં વિષયતાસંબંધથી રહે. માટે, પ્રસ્તુતમાં પ્રકારતાશાલિનિશ્ચય દર્શાવ્યો છે.) પ્રતિબંધકતા કહેવાની, માટે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની જે આપત્તિ આપી હતી તે નહીં આવે.

આ પદ્ધતિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વચ્ચે આવતી નથી. તથા આવા પ્રકારના જ્ઞાનમાં એક પદાર્થનો અન્ય પદાર્થમાં અન્વય થાય.... અને અખંડ સવિકલ્પક વગેરે જ્ઞાન થાય. માટે, દરેક પદાર્થો ક્રમશઃ પ્રકાર-વિશેષ્ય બનતા જ હોય.

આ રીતે ‘અનેક ધર્મોરૂપે ભાસમાન અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોઈ શકે છે’ - આ વાતને અમે સ્વીકારીશું તો પણ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની આપત્તિને કોઈ અવકાશ નથી. કારણ કે તત્ત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વના પ્રવેશ વિના પણ ઉક્ત રીતે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ બની જાય છે. તથા જે વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-પ્રકારતા વગેરેનો સમાવેશ કર્યો છે તે તો ઉભયવાદિસ્વીકૃત છે. અમારા મતમાં પૂર્વે જે રીતે તત્ત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ વધારામાં કરવો પડતો હતો તે રીતે વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-પ્રકારતાનો પ્રવેશ કરાવવો નથી પડતો. માટે ગૌરવનો કોઈ સવાલ જ ઊઠતો નથી.

(યશોલતામાં રેખાચિત્રોની સહાયથી ઉપરોક્ત બાબત સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ આવે છે.)

અવાંતર પૂર્વપક્ષ - સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન ... ઇત્યાદિ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ તમે સ્વીકારી નહીં શકો. કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતા-

અવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદ-પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાશાલિ (= તથાવિધ) અભાવવત્તા બુદ્ધિમાં = ટૂંકમાં, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારની બુદ્ધિમાં (= બુદ્ધિ પ્રત્યે) વિશેષ્યે વિશેષણમ્ ... ઇત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતી ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારની બુદ્ધિ પ્રતિબંધક ન બની જાય તે માટે તે તે સંબંધથી અવચ્છિન્ન તે તે ધર્મોમાં રહેલી પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપક (નિરૂપક અને નિરૂપિત ઉભય શબ્દપ્રયોગ થઈ શકે છે.) પ્રકારતાશાલિ (વિષયિતાસંબંધથી વિશિષ્ટ સમજવું. ‘અવગાહિ’ પણ કહી શકાય.) નિશ્ચયત્વરૂપે પ્રતિબંધકતા કહેવી જોઈએ.

(યશોલતામાં વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાન અને વિશેષ્યે વિશેષણ એ રીતે થતું જ્ઞાન - આ બન્ને જ્ઞાનોની રેખાચિત્રો દ્વારા સુંદર સમજૂતી આપી છે. અને બન્ને જ્ઞાનોનો નવ મુદ્દાઓ દ્વારા તફાવત જણાવ્યો છે.)

આવી પ્રતિબંધકતા કહેવાથી ‘ઉપલક્ષણ ધર્મ પ્રકારતાઅવચ્છેદક બને’ - તે બાબતમાં કોઈ પ્રમાણ ન હોવાથી પૂર્વોક્ત આપત્તિ (= સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ આ જ્ઞાન પ્રત્યે વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતાં ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ) નહીં આવે.

આ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવમાં જો એક અવચ્છેદકતા સ્વીકારો (અથવા તો ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિસ્થલે એક અવચ્છેદકતાનો = એક પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરો) તો કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના વૈશિષ્ટ્યનું અવગાહન કરનારી (= ‘કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા

પ્રકારની વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ) બુદ્ધિને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ દૂર કરવા તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરવો જરૂરી બની જવાથી ગૌરવ તો તમારા મતમાં (=અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતા સ્વીકારનારાઓના મતમાં) તદ્વસ્થ જ રહેશે. ગૌરવને તમે દૂર નહીં કરી શકો.

પ્રશ્ન - અમે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક માનીએ છીએ, પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાને એક નથી માનતા, પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા તો ભિન્ન ભિન્ન જ છે. માટે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુભૂત થઈ જવાની આપત્તિ અમારા મતમાં નથી આવતી.

અવાંતર પૂર્વપક્ષ - આવું નહીં કહેવું. કારણ કે જો પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાને તમે એક ન માનો તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને પણ એક ન માની શકાય.

આમ અમારું લક્ષણ નિર્દોષ છે.

*

વિ.સં. ૨૦૭૪

ચૈ.વ. દ્વિ.૧૦

(નમિનાથ મોક્ષકલ્યાણક દિન,

વીસ વિહરમાન જિન જન્મકલ્યાણક દિન)

ગાંધીનગર

- પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય

હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનો

શિષ્યાણુ

પં. રત્નબોધિવિજય

॥ अथातो विषयजिज्ञासा ॥

(विभाग - ४ विषयानुक्रमः)

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
सम्बन्धचतुष्टयघटितलक्षणे आपत्त्याशङ्का	१०९०	महानसीयत्वादौ एकावच्छेदकतासिद्धिः	११०३
महानसीयत्वे वह्नित्वे चैकैवाऽवच्छेदकता	१०९१	न स्यान्महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता-	
प्रतियोगिताअवच्छेदकता अेक ४ : आलेखन		ऽधुनाऽविशिष्टा	११०४
महानसीयवह्नित्वे यथा एकप्रकारता तथा		ग्राह्यः स्यादेव महानसीयवह्न्यभावः	११०५
प्रकृतेऽपि	१०९२	अव्याप्ति दूर करवा मथामश	
प्रकार-विशेष्यभेदे विशेष्यता भेद		तदवस्था एव सम्बन्धचतुष्टयाङ्गीकारेऽप्यापत्तिः ..	११०६
नानाविशेष्यतानिरूपितत्वे एव प्रकारताभेदः	१०९३	किरणावलीरहस्यसंवादेन साङ्कर्यदोषनिरूपणम्	११०७
महानसीयवह्न्यभावीय प्र.अ. अेक ४		यारे संबंधोनी विचारशा	
केषाञ्चिदभिप्रायेण व्याख्या	१०९४	महानसीयत्वं न जातिः, साङ्कर्यात्	११०८
रक्तदंड स्थले केवी रीते नियम लागु पडशे ?		महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता	
दण्डत्वनिष्ठप्रकारतायाः अनेकत्वाऽऽपत्तिः	१०९५	अविशिष्टा	११०९
‘परम्पराऽनिरूपिता’ इत्यस्य तात्पर्यम्	१०९६	स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽविशिष्टा ...	१११०
परंपराऽनिर्गुणितत्वनो प्रवेश		स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन वैशिष्ट्यसम्भवः	११११
अन्येषामभिप्रायेण व्याख्यानम्	१०९७	महानसीयवह्निअभावने लईने अव्याप्ति अशक्य	
महानसीयवह्न्यअभावीय प्रति.अ. अभिन्न		सम्बन्धचतुष्टयेन नास्त्येव विशिष्टा	१११२
परम्पराऽनिरूपितत्वस्य अन्यथाऽर्थघटनम्	१०९८	सम्बन्धचतुष्टयघटितलक्षणे निर्दोषत्वसिद्धिः	१११३
प्रति.अ. अेक तो आपत्ति छाजर		शब्दशः भावार्थ - भावभर्या शब्दोभां	
महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च न स्वातन्त्र्येण		साङ्कर्यं न जातिबाधकम्	१११४
प्रकारीभूते	१०९९	तार्श्ववह्निअभावने लईने अव्याप्ति तदवस्था	
महानसीयवह्नित्वघटकीभूते महानसीयत्व		तार्णत्वं निर्विवादं जातिः	१११५
-वह्नित्वे	११००	तार्णवह्न्यभावग्रहणम्	१११६
प्रतियोगितानो भेद तदन वाडियात		तार्श्वत्व जति स्वरूप, नही के उपाधि	
न्यायकोशसंवादोपदर्शनम्	११०१	साध्यतावच्छेदकतया सह वैशिष्ट्यविचारः	१११७
समुचितव्याख्याविवेकः स्वयं कर्तव्यः	११०२	आद्यसम्बन्धद्वयेन वैशिष्ट्यसम्भवः	१११८
सारांश सार शब्दोभां		तृतीयसम्बन्धेनाऽपि भवति विशिष्टा	१११९

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
સ્વવૃત્તિત્વસમ્બન્ધેનાડપિ વિશિષ્ટા.....	૧૧૨૦	एकावच्छेदकतायां	
ચારે સંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિ. અ. વિશિષ્ટ		सम्बन्धद्वयाऽवच्छिन्नत्वाऽऽपत्तिः	૧૧૩૭
ધર્તુ શક્યતે એવ તાર્ણવહ્ન્યભાવઃ	૧૧૨૧	એક રૂપે + સંબંધથી ભાસમાનમાં જ એક	
તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાય સ્યાદેવાડવ્યાપ્તિઃ	૧૧૨૨	અવચ્છેદકતા	
અપરિમિત અર્થ પરિમિત શબ્દોમાં		तार्णवह्न्यभावं गृहीत्वा विमर्शः	૧૧૩૮
જૂની-નવી વાતોનું વિહંગાવલોકન		तार्णत्वनिष्ठाऽवच्छेदकता सावच्छिन्ना	૧૧૩૯
સહ્ક્ષિપ્તસારપ્રદર્શનમ્	૧૧૨૩	અવચ્છેદકતાને એક માનતાં વિરોધ દોષ	
તાર્ણત્વાદૌ ભિન્નાડવચ્છેદકતાઙ્ગીકારે		नानासम्बन्धेन भासमानधर्माणां ग्रहणम्	૧૧૪૦
નાડવ્યાપ્તિઃ	૧૧૨૪	અવચ્છેદકતાભેદે અવ્યાપ્તિ વગેરે દૂર	
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ભવતિ		द्विविधः तार्णवह्न्यभावः	૧૧૪૧
વિશિષ્ટા	૧૧૨૫	भिन्नसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेकस्यामेव स्यात्	૧૧૪૨
તાર્ણત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા નાસ્તિ વિશિષ્ટા	૧૧૨૬	તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ અશક્ય	
તાર્ણવહ્ન્યભાવો નૈવ ધર્તવ્યઃ	૧૧૨૭	न हि एकस्यां सावच्छिन्नत्व-	
તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાડવ્યાપ્તિઃ ન સમ્ભવેત્	૧૧૨૮	निरवच्छिन्नत्वोभयसम्भवः	૧૧૪૩
પ્ર.અ.ને ભિન્ન સાબિત કરતો અવાંતર પૂર્વપક્ષ		नास्ति नानासम्बन्धेन भासमानेषु	
તાર્ણત્વાદૌ ભિન્નાડવચ્છેદકત્વસિદ્ધ્યૈ પ્રયાસઃ	૧૧૨૯	एकावच्छेदकत्वम्	૧૧૪૪
એકપ્રકારેણ ભાસમાનધર્મेषુ એવ એકાવચ્છેદકત્વમ્. ૧૧૩૦		अवच्छेदकभेदसिद्धौ अव्याप्यभावः	૧૧૪૫
ભિન્ન રૂપે કે ભિન્ન સંબંધથી જણાતા ધર્મમાં જ		तार्णत्वनिष्ठ प्र.अ.नी विचारणा	
અવચ્છેદકતાભેદ		एकप्रकारेण भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्. ૧૧૪૬	
તાદૃશનિયમાનઙ્ગીકારે વિરોધાપત્તિઃ	૧૧૩૧	तार्णत्व-वह्नित्वादौ भिन्नावच्छेदकत्वम्	૧૧૪૭
યથા ભવતિ વિરોધઃ તથા ઉપદર્શનમ્	૧૧૩૨	इदितार्थ - स्पष्ट शब्दोभां	
વિરુદ્ધધર્મયોઃ એકત્ર સમાવેશાડપત્તિઃ	૧૧૩૩	सम्बन्धचतुष्टयघटितलक्षणे न स्यादव्यापतिः	૧૧૪૮
બે પ્રકારના મહાનસીયવહ્નિઅભાવ		शब्दशः अर्थ + भावार्थ - आगवी शैलिभां	
એકૈવાડવચ્છેદકતા સાવચ્છિન્નાડપિ,		एकसम्बन्धेन भासमानधर्मेषु एव	
નિરવચ્છિન્નાડપિ !	૧૧૩૪	एकावच्छेदकत्वम्	૧૧૪૯
મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય પ્ર.અ. જુદી જુદી		गङ्गानिर्झरिण्यां समानः एव ग्रन्थः	૧૧૫૦
ભિન્નાડવચ્છેદકત્વાઙ્ગીકારે નાસ્તિ વિરોધઃ	૧૧૩૫	तार्णत्व-वह्नित्वादौ एकावच्छेदकत्वसाधनप्रयासः ... ૧૧૫૧	
તાર્ણવહ્નિઅભાવને આશ્રયીને વિચારણા		भिन्न - भिन्न अपेक्षाએ વિરુદ્ધનો પણ સમાવેશ	
દ્વિવિધો મહાનસીયવહ્ન્યભાવઃ	૧૧૩૬	पितृत्व-पुत्रत्वयोः विरुद्धयोरप्येकत्र समावेशः	૧૧૫૨
		अवच्छेदकभेदेन एकत्र विरुद्धधर्मसमावेशः	૧૧૫૩
		महानसीयत्ववृत्तिताऽवच्छेदेन सावच्छिन्नत्वम्	૧૧૫૪

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
वह्नित्ववृत्तिताऽवच्छेदेन निरवच्छिन्नत्वम्	११५५	अभिन्नपदार्थयोरधिकरणेऽप्यभेदः	११७४
तत्तद्धर्मवृत्तिताअवच्छेदेन समावेश		वह्नित्वे वर्तमानाऽवच्छेदकता महानसीयत्वेऽपि ! ११७५	
एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारेऽपि विरोधविरहः	११५६	असमानप्रतीत्योरपि समानत्वम्	११७६
तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेदेन विरुद्धयोरेकत्र वृत्तित्वम् . ११५७		तत्तद्धर्मवृत्तिताअवच्छेदत्वानो प्रवेश आवश्यक	
प्रतिबध्य - प्रतिबंधक भाव गुरुत्व आपत्ति		शब्दानां पूर्वाऽपरभावेऽपि अर्थाभेदः	११७७
सामान्येन प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावव्यवस्था	११५८	प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावव्यवस्थाभङ्गः	११७८
प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावस्थलीयमर्यादा	११५९	तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेदत्वप्रवेशः	११७९
प्रतिबन्धकज्ञाने प्रतिबध्यज्ञानसादृश्यमावश्यकम्	११६०	तत्तद्धर्मावच्छेदेनैव तत्तत्सम्बन्धावच्छिन्नत्वम्	११८०
द्विविधप्रतीतिविचारः	११६१	अवच्छेद्यशब्दप्रयोगप्रयोजनम्	११८१
प्रतिबन्धको निश्चयो भवति, न तु संशयः	११६२	प्रतिबंधकीभूत निश्चयनी विचारः	
प्रतियोगितावच्छेदकादिसम्बन्धभेदेऽपि		अप्रतिबन्धकस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिवारणम्	११८२
प्रतिबन्धकत्वलयः	११६३	तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेदत्वप्रवेशः अधिकः	११८३
‘तदभाववत्ताबुद्धिः प्रतिबन्धिका’ इत्यस्य		अप्रतिबंधकने प्रतिबंधक मानवानी	
परिष्कारः	११६४	आपत्तिनुं वारः	
प्रतिबध्य-प्रतिबंधक भाव		अभेदाऽभ्युपगमे आपत्तिवारणाय कर्तव्यः	
प्रकृतपदार्थे योजना	११६५	परिष्कारः	११८४
भिन्नसम्बन्धेन महानसीयत्वादिविशिष्टस्याऽभावः .. ११६६		कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन . ११८५	
प्रतिबन्धकीभूतनिश्चयस्य परिचयनम्	११६७	महानसीयत्ववृत्तिताऽवच्छेदेनैव	
अप्रतिबंधकने पक्ष प्रतिबंधक मानवानी आपत्ति		समवायावच्छिन्नत्वम्	११८६
वह्निसामान्याऽवगाहिबोधः प्रतिबध्यः	११६८	प्रतीतिद्वयमध्ये वैषम्यम्	११८७
वह्निविशेषाभावबुद्धिः अप्रतिबन्धिका	११६९	जुष्टी जुष्टी प्र.अ. मानता तत्तद्धर्मवृत्तितानो प्रवेश	
महानसीयत्वनिष्ठा प्रकारतावच्छेदकता		अनावश्यक	
समवायाऽवच्छिन्ना	११७०	प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावोपदर्शनम्	११८८
अन्यूनानतिरिक्तवृत्तिधर्म एव		प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मप्रदर्शनम्	११८९
प्रतिबन्धकतावच्छेदकः	११७१	अभेदपक्षे गौरवम्	११९०
एकावच्छेदकताङ्गीकारे आपत्तिः	११७२	भेदपक्षे लाघवम्	११९१
समवायावच्छिन्नाऽवच्छेदकता		टूंकसार, टूंकल शब्दोभां	
कालिकेनाऽप्यवच्छिन्ना	११७३	भेदपक्षे सौकर्येण प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावसङ्गतिः ११९२	
भिन्न धर्मनिष्ठ प्र.अ.ने अेक मानता आपत्ति		प्रतियोगितावच्छेदकतानां भेद एवाभ्युपगन्तव्यः ... ११९३	
		महानसीयत्व-वह्नित्वादौ भिन्ना अवच्छेदकता	११९४
		नास्ति अप्रतिबन्धकस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः	११९५

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અભાવાદે: પ્રકારત્વકથનપ્રયોજનમ્.....	૧૧૯૬	તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વાડન્તર્ભાવોડનિવાર્ય:	૧૨૧૬
મહાનસીયત્વને જાતિ ન માનતા હો તો...		અપ્રતિબન્ધક: નિશ્ચય: ન સ્યાત્ પ્રતિબન્ધક: ..	૧૨૧૭
મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વાડનડ્ગીકારે વૃષ્ટાન્તદ્વયમ્. ૧૧૯૭		અવચ્છેદકતાભેદાડ્ગીકારે નાસ્તીયમાપત્તિ:	૧૨૧૮
સમવાયસમ્બન્ધસ્થાને આશ્રયતાયા:		પ્રતિબધ્ધ-પ્રતિબંધકભાવગુરુત્વઆપત્તિ	
સમ્બન્ધવિધયા પ્રહણમ્	૧૧૯૮	તાર્ણત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા તાર્ણત્વે એવ, ન તુ	
આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાનં		વહ્નિત્વેડપિ	૧૨૧૯
પ્રતિબધ્ધમ્	૧૧૯૯	ન સમ્ભવત્યેવ અપ્રતિબન્ધકસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વમ્	૧૨૨૦
પ્રતિબધ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવાડસડ્ગતિ:	૧૨૦૦	નાસ્ત્યેવ તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાડવચ્છેદ્યત્વાવશ્યકતા	૧૨૨૧
કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટાભાવાવગાહિનોડપિ		અવચ્છેદકતાભેદોડવશ્યમભ્યુપગમ્ય:	૧૨૨૨
પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તિ:	૧૨૦૧	અર્ધમડ્ગીક્રિયતે, અર્ધ ન - પ્રશ્નકાર:	૧૨૨૩
તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાડવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશોડસપત્તિ:	૧૨૦૨	અર્ધસ્યૈવાડ્ગીકારેડપિ આપત્તિવારણમ્	૧૨૨૪
આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં મહાનસવૃત્તિતાવચ્છેદેન ૧૨૦૩		એક ધર્મ + સંબંધથી જણાતા ધર્મમાં જ એક અવ.	
મહાનસીયત્વના સ્થાને તાર્ણત્વને લઈને વિચારણા		ભિન્નસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મોષુ નૈકાવચ્છેદકત્વમ્. ૧૨૨૫	
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં		નાસ્ત્યેકાવચ્છેદકતા તાદૃશમહાનસીયત્વાદૌ	૧૨૨૬
વહ્નિત્વવૃત્તિતાડવચ્છેદેન	૧૨૦૪	અર્ધાડ્ગીકારે અર્ધજરતીયન્યાયાપાત:	૧૨૨૭
તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશગૌરવં ધ્રુવમ્	૧૨૦૫	શબ્દશ: અર્થ, ભાવાર્થ અનુસારે	
અવચ્છેદકતાભેદાડ્ગીકારે ગૌરવવિલય:	૧૨૦૬	અપ્રતિબન્ધકેડપિ પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકસત્ત્વમ્	૧૨૨૮
પ્રતિબન્ધકીભૂતનિશ્ચયપ્રદર્શનમ્	૧૨૦૭	યથા ગૌરવં તથા ઉપદર્શનમ્	૧૨૨૯
મહાલાઘવસમ્પત્તિ:	૧૨૦૮	ગૌરવપરિહારાય પ્રયતતે પ્રશ્નકાર:	૧૨૩૦
તૃતીયવૃષ્ટાન્તાનુસારેણ પુન: ગૌરવપ્રદર્શનમ્	૧૨૦૯	ગૌરવ દૂર કરવા પ્રયત્ન	
પ્રતિ. અ. એક ન માનતા ગૌરવાભાવ		અન્યરીત્યા નિશ્ચયાકારપ્રદર્શનમ્	૧૨૩૧
મહાનસીયત્વસ્થાને તાર્ણત્વં ગૃહીત્વા વિચારણા	૧૨૧૦	મહાનસમ્ મુખ્યવિશેષ્યમ્	૧૨૩૨
અવચ્છેદકતાડભેદે પ્રતિબધ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવવ્યવસ્થા ૧૨૧૧		પ્રકાર-વિશેષ્ય વગેરેની વ્યવસ્થા	
કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટાભાવાવગાહિનોડપિ		વિશેષ્યતાવચ્છેદકતા-પ્રકારત્વયો: નૈક્યમ્	૧૨૩૩
પ્રતિબન્ધકત્વાડસપત્તિ:	૧૨૧૨	મહાનસીયત્વે પ્રકારતા સમવાયાવચ્છિન્ના	૧૨૩૪
તત્તદ્વૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વં પ્રવેશ્યમાપત્તિવારણાય	૧૨૧૩	ક્રમશ: પદાર્થનું સ્પષ્ટ-સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ	
સમવાયાદિસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં		રેખાડ્કનેન સ્પષ્ટાર્થજ્ઞાપનપ્રયાસ:	૧૨૩૫
તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદેન	૧૨૧૪	પ્રકાર-સંસર્ગ-વિશેષ્યાણાં બહ્વ્ય: ત્રિપુટ્ય:	૧૨૩૬
કાલિકાદિસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં		પ્રતિબધ્ધ-પ્રતિબંધક ભાવમાંથી ગૌરવ રવાના	
તાર્ણત્વાદિવૃત્તિતાડવચ્છેદેન નાસ્તિ	૧૨૧૫		
સમવાય સંબંધના સ્થાને આશ્રયતાનું પ્રહણ			

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अभावाऽनवगाहिनिश्चयेऽपि तथैव निश्चयाकारः .. १२३७		विशिष्टविशेषणकज्ञानपरिचयः १२५९	
यथा पदार्थाः भासन्ते तथा स्थापनयोपदर्शनम् १२३८		पुनः गौरव आपादन	
अर्थतः भासमानस्य बोधाकारे शब्दतः उल्लेखः .. १२३९		द्विविधं विशिष्टविशेषणकं ज्ञानम् १२६०	
अभावावगाहिनिश्चये यथा पदार्थाः भासन्ते तथा		विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानम् १२६१	
चिन्तनम् १२४०		विशेषणोपलक्षितप्रतियोगिकवैशिष्ट्या-	
अभावावगाहिनिश्चयस्य स्थापना १२४१		वगाहिज्ञानभेदाः १२६२	
निश्चयस्याऽखण्डबोधोपदर्शनम् १२४२		‘विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्...’	
प्रकारत्व-विशेष्यत्वावच्छेदकत्वयोः नास्त्यभेदः १२४३		इति रीत्या बोधः १२६३	
महानसीयत्व-वह्नित्वयोः प्रकारताऽभ्युपगमे		ज्ञानं यवान्ती पद्धतिना अनेकं भेद	
तद्भेदः १२४४		उभयविधज्ञानयोः स्थापना १२६४	
प्रकारताऽभेदे नास्त्यभिलषितसिद्धिः १२४५		विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानं निरूपयति	
एकत्र प्रकारत्वस्याऽन्यत्रावच्छेदकत्वस्य च ग्रहणं		दण्डत्वं विशेषणमपि, अपेक्षया उपलक्षणमपि १२६५	
समुचितम् १२४६		उभयविधज्ञानयोः मिथो विशेषः १२६६	
अष्टविधः तादृशनिश्चयाकारः १२४७		भेदं प्रकारना ज्ञानं वच्येनी स्पष्टं भेदरेखा	
तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेद्यत्वाऽप्रवेशेऽपि नापत्तिः १२४८		दण्डत्वं विशेषणतावच्छेदकम् १२६७	
महानसीयत्वस्य जातित्वाऽनभ्युपगमे		उभयविधज्ञानसामग्र्यां विशेषः १२६८	
तार्णत्वग्रहणम् १२४९		उभयविधज्ञानयोः पदार्थोपस्थित्यामपि विशेषः १२६९	
तार्णत्वे प्रकारता वह्नित्वे चाऽवच्छेदकता १२५०		एकत्र दण्डत्वं विशेषणतावच्छेदकमन्यत्र	
तार्णत्वस्याऽवच्छेदकत्वाङ्गीकारे वह्नित्वस्य		विशेषणम् १२७०	
प्रकारत्वम् १२५१		एकत्र शृङ्खलाबद्धोपस्थितिः, अन्यत्र	
तार्णत्व-वह्नित्वयोः प्रकारत्वे निश्चयाकारः १२५२		विशृङ्खला १२७१	
उभययोः प्रकारतावच्छेदकत्वे निश्चयाकारः १२५३		किमर्थमेतादृशं वैचित्र्यम् ? १२७२	
उभयत्राऽवच्छेदकताङ्गीकारे नाभिप्रेतसिद्धिः १२५४		भेदं प्रकारना ज्ञानमां भेदं लोका पाठ्यन्तुं प्रयोजन	
नास्त्येवाऽऽपत्तिः,		भीमाचार्योक्तिसंवादः १२७३	
प्रकारत्वावच्छेदकत्वयोरभेदाभावात् १२५५		विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानं प्रति तादृशस्यैव	
अष्टधा निश्चयत्वसत्त्वेऽपि		प्रतिबन्धकत्वम् १२७४	
प्रतिबन्धकतावच्छेदकाऽभावः १२५६		प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकं भावन्तुं निरूपयति	
आपत्तिविनिर्मुक्तः प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः १२५७		अभावावगाहिज्ञानमवश्यं विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि	
प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावगौरवपरिहारः १२५८		भवति १२७५	
अलग्नी रीते प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकं भाव अङ्गीकार			

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
‘દળ્ડી પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યજ્ઞાનમેવ પ્રતિબન્ધકમ્	૧૨૭૬	તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશાઽઽવશ્યકતા નાસ્તિ	૧૨૯૩
પ્રતિબન્ધજ્ઞાનસ્ય રેખાઙ્કનમ્	૧૨૭૭	પ્રકારતાઅવચ્છેદક - ઉપલક્ષણ તરીકે ભેદ	
પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબંધક જ્ઞાનોની રેખાંકન દ્વારા સમજૂતી		અતથાવિધનિશ્ચયસ્ય તથાવિધજ્ઞાનં પ્રતિ	
પ્રતિબન્ધકાઽપ્રતિબન્ધકજ્ઞાને	૧૨૭૮	પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તિઃ	૧૨૯૪
અપ્રતિબન્ધકોઽપિ સ્યાત્ પ્રતિબન્ધકઃ	૧૨૭૯	અપ્રતિબન્ધકેઽપિ પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકસત્ત્વમ્	૧૨૯૫
તાદૃશપ્રતિબન્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવાદરે આપત્તિઃ	૧૨૮૦	વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાનં તુ પ્રતિબન્ધકં	
અવચ્છેદકતાઘટિતપૂર્વોક્તપ્રતિબન્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવે નાઽપત્તિઃ	૧૨૮૧	ભવત્યેવ	૧૨૯૬
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યજ્ઞાને એવ પ્રકારતાવચ્છેદકત્વં સમ્ભવતિ	૧૨૮૨	વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન જ પ્રતિબંધક	
‘દળ્ડી પુરુષઃ’ ઇતિ વત્ પ્રકૃતે યોજનીયમ્	૧૨૮૩	મહાનસીયત્વં વસ્તિત્વજ્વોપલક્ષણતયાઽપિ ભાસેતે ..	૧૨૯૭
સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટબુદ્ધિપ્રદર્શનમ્	૧૨૮૪	પ્રકારતાવચ્છેદકતાઘટિત એવ પ્રતિબન્ધ-	
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યજ્ઞાને મહાનસીયત્વાદિ પ્રકારતાવચ્છેદકમ્	૧૨૮૫	પ્રતિબન્ધકભાવઃ	૧૨૯૮
વિશિષ્ટ વૈશિષ્ટ્ય અવગાહી પ્રસ્તુત જ્ઞાનની સમજણ		અપ્રતિબંધક પ્રતિબંધક થઈ જવાની આપત્તિ	
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યજ્ઞાનસ્થાપના	૧૨૮૬	ઉપલક્ષણીભૂતો ધર્મઃ ન પ્રકારતાવચ્છેદકો ભવતિ ..	૧૨૯૯
‘વિશેષ્યે વિશેષણમ્...’ ઇતિ રીત્યા તાદૃશો નિશ્ચયઃ	૧૨૮૭	પ્રકારત્વયોઃ અભેદાઽધ્યુપગમઃ	૧૩૦૦
ઉભયોઃ પ્રકારત્વવિવક્ષણે નિશ્ચયાકારઃ	૧૨૮૮	પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવનિર્ણયઃ	૧૩૦૧
શુદ્ધસ્વભાવિતયઘટિતબોધઃ	૧૨૮૯	તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશઃ પ્રકારત્વયોરભેદે	૧૩૦૨
કાલિકથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ પ્રકારક નિશ્ચયની વિચારણા		કાલિકાવચ્છિન્ના એવ પ્રકારતા	
મહાનસીયત્વસ્ય વિશેષ્યતાવચ્છેદકત્વે નિશ્ચયાકારઃ	૧૨૯૦	સમવાયાઽવચ્છિન્નાઽપિ	૧૩૦૩
પૂર્વોક્તપ્રતિબન્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવો દુષ્ટઃ	૧૨૯૧	એક સ્પષ્ટતા - કૌંસ અંગે	
નૂતનપ્રતિબન્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવોપદર્શનમ્	૧૨૯૨	અવિરુદ્ધવિષયકજ્ઞાનસ્યાઽપિ	
અપ્રતિબંધકને પણ પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ		પ્રતિબન્ધકત્વાઽપત્તિઃ	૧૩૦૪
		ઘટાભાવવિષયકજ્ઞાનં પ્રતિ પટવિષયકજ્ઞાનં ન	
		પ્રતિબન્ધકમ્	૧૩૦૫
		તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાના પ્રવેશથી ગૌરવ	
		તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાઽવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશં વિના ન નિસ્તારઃ	૧૩૦૬
		પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવસંઙ્ગતિઃ	૧૩૦૭
		પ્રકારતાવચ્છેદકતાયાઃ એકત્વેઽપિ સમન્વયઃ	૧૩૦૮
		કાલિકાવચ્છિન્નત્વં વસ્તિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યમ્	૧૩૦૯

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
एकरूपेण भासमानधर्मेषु		उपलक्षणं नास्ति प्रकारतावच्छेदकम्	१३३१
एवैकावच्छेदकत्वाङ्गीकारे न परिष्कारः	१३१०	उपलक्षणप्रकारतावच्छेदकं न भवे	
तत्तद्वृत्तितावच्छेद्यत्वविरहितः		उपलक्षणत्वकथनतात्पर्यम्	१३३२
प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः	१३११	अप्रतिबन्धकस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिवारणम्	१३३३
अेक अवच्छेदकता न मानता गौरव नही		एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारे पुनरापत्तिः	१३३४
नास्ति आपत्तिः कुत्रापि तादृशप्रतिबध्य-		आपत्तिवारणाय तत्तद्वृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशः	१३३५
प्रतिबन्धकभावे	१३१२	विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वकथनतात्पर्यम्	१३३६
लाघवसहकारेण तादृशनियमसिद्धिः	१३१३	पूर्वोक्तगौरवतादवस्थापत्तिः	१३३७
तार्णादिवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः नास्ति	१३१४	अनिष्टस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः	१३३८
लाघव सङ्कारथी अवच्छेदकताभेद सिद्ध ...	१३१४	तद्वारणाय परिष्कारः	१३३९
सारांश - सार शब्दोभां	१३१४	महानसीयत्वस्य जातित्वानङ्गीकर्तृमते निरूपणम्	१३४०
लक्षणनिर्दोषतासिद्धिः	१३१५	तार्णत्व-वह्नित्वादिकमादाय विमर्शः	१३४१
तार्णत्वने लघने विचारणा	१३१६	एकस्मिन् निश्चये नैकानि निश्चयत्वानि	१३४२
तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वनो प्रवेश		निश्चयत्वचतुष्टयम्	१३४३
अपरिहार्य	१३१८	अदुष्टः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः	१३४४
अवच्छेदकताभेद स्वीकारता लाघव	१३२०	अविरुद्धविषयकस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिविलयः	१३४५
अेक धर्म इपे भासमान धर्मभां ज अेक		तत्तद्वृत्तितावच्छेद्यत्वाऽन्तर्भावः	१३४६
अवच्छेदकता	१३२१	तार्णत्वं समवायेन वृत्तिमत्	१३४७
आश्रयता संबंधने आश्रयिने विचारणा	१३२२	तदभावावगाहिज्ञानस्य प्रतिबध्यत्वं	
अेक अवच्छेदक मानता आपत्ति	१३२४	किमर्थमावृतम् ?	१३४८
गौरवग्रस्त प्रतिबध्य - प्रतिबंधक भाव	१३२४	विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये	
अेक धर्म + संबंधथी भासमान धर्मभां ज अेक		प्रतिबन्धकतावच्छेदकसम्भवः	१३४९
अवच्छेदकता	१३२६	प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतनिश्चयत्वपरिचयनम्	१३५०
पूर्वपक्षदर्शितप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावदूषणम्	१३२७	तत्तद्वृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशेनाऽऽपत्तिवारणम्	१३५१
प्रकारतावच्छेदकतामन्तर्भाव		तार्णत्वाद्यवच्छेदेन तत्तत्सम्बन्धावच्छिन्नत्वम्	१३५२
प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः	१३२८	समवायेन वह्नित्ववैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयः	
शब्दार्थ = शब्दशः अर्थ		प्रतिबन्धकः	१३५३
अभ्युपगन्तव्यप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावप्रदर्शनम्	१३२९	प्रतिबन्धकत्वसङ्गतिः	१३५४
अतथाविधनिश्चयस्य		गौरवमपरिहार्य तादृशनियमाङ्गीकारे	१३५५
प्रतिबन्धकत्वापत्तिवारणम्	१३३०		

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અભાવાવગાહિનિશ્ચયો વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યરૂપ એવ . ૧૩૫૬		પૂર્વપક્ષાશંકાખણ્ડનમ્ ૧૩૭૯	
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક નહીં		અર્ધજરતીયન્યાયાડપત્તિ: ૧૩૮૦	
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નૈકા ૧૩૫૭		નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ નૈકાવચ્છેદકત્વમ્ ... ૧૩૮૧	
પ્રકારતાવચ્છેદકતા એવ એકા ૧૩૫૮		નાનારૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકત્વમ્ ૧૩૮૨	
પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક જ		એવંકલ્પને આપત્તિવિરહ: ૧૩૮૩	
પ્રકારતાવચ્છેદકતાયા અનૈક્યે નાસ્તિ ગૌરવમ્ ... ૧૩૫૯		તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિનું વારણ	
કથચ્ચિનિન્યામાઙ્ગીકાર: ૧૩૬૦		તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા દ્વિવિધા ૧૩૮૪	
પુન: ગૌરવાશંકા ૧૩૬૧		તૃતીયસમ્બન્ધેન વૈશિષ્ટ્યવિચાર: ૧૩૮૫	
અનભિપ્રેતસ્યાડપિ પ્રતિબન્ધકત્વમ્ ૧૩૬૨		ચતુર્થસમ્બન્ધેન ભવતિ વિશિષ્ટા ૧૩૮૬	
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતામનનન્તર્ભાવ્ય પ્રતિબદ્ધ-		તાર્ણવત્વનિષ્ઠ પ્ર.અવ.ને આશ્રયીને વિચારણા	
પ્રતિબન્ધકભાવ: ૧૩૬૩		તાર્ણવત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયા: વિચાર: ૧૩૮૭	
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયા એક્યે આપત્તિ: ૧૩૬૪		દ્વિતીયસમ્બન્ધેન ભવતિ વિશિષ્ટા ૧૩૮૮	
તત્તદ્વૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશોડવશ્યં કાર્ય: ૧૩૬૫		તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય	
તત્તદ્વૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશે આપત્તિવારણમ્ ૧૩૬૬		તૃતીયસમ્બન્ધેન વૈશિષ્ટ્યવિચાર: ૧૩૮૯	
તત્પ્રયુક્તં ગૌરવં દુષ્પરિહાર્યમ્ ૧૩૬૭		ચતુર્થસમ્બન્ધેન ભવતિ વિશિષ્ટા ૧૩૯૦	
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયા અનૈક્યે ન ગૌરવમ્ ૧૩૬૮		સંબંધયતુષ્ટયઘટિત લક્ષણ નિર્દુષ્ટ	
નાસ્તિ અવિરુદ્ધવિષયકસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તિ: ૧૩૬૯		પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક માનતા	
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાભેદસિદ્ધિ: ૧૩૭૦		અવ્યાપ્તિ	
અયુક્તા શંકા, વિપરીતપ્રરૂપકત્વાત્ ૧૩૭૧		તાર્ણવત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા નાસ્તિ વિશિષ્ટા ૧૩૯૧	
ન હિ અભાવાવગાહિજ્ઞાનં વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યકં		તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાય સમ્ભવદાપત્તિ: નિવારિતા ૧૩૯૨	
ન ભવતિ ૧૩૭૨		પરિષ્કારથી અવ્યાપ્તિનિવારણ	
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયા એક્યેડપિ નાપત્તિ: ૧૩૭૩		અવચ્છેદકતૈક્યેડપિ પરિષ્કારકરણે	
પુનરાશંકા ૧૩૭૪		સમન્વયસમ્ભવ: ૧૩૯૩	
અભાવાવગાહિજ્ઞાનં 'વિશેષ્યે...' ઇત્યાદિરીત્યા ન		અવચ્છેદકતા યથા પ્રકારતાયા: તથૈવ	
જાયતે ૧૩૭૫		પ્રતિયોગિતાયા: ૧૩૯૪	
તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા એકા ૧૩૭૬		પ્રશ્ન - ઉત્તર શબ્દાર્થભાં	
તાર્ણવહ્ન્યભાવીયાવચ્છેદકતાયા: વૈશિષ્ટ્યવિચાર: ... ૧૩૭૭		સ્વાનધિકરણાડવૃત્તિત્વપ્રવેશ: ૧૩૯૫	
સ્યાદેવાડવ્યાપ્તિ: ૧૩૭૮		અવચ્છેદકતૈક્યેડપિ સમન્વય: ૧૩૯૬	
અર્ધજરતીયન્યાયની આપત્તિ			

અથ ॥ પઞ્ચમી લીધિતિઃ ॥

એતદ્રીત્યાઽવ્યાપ્તિનિરાકરણમસહમાનો મુખ્યપૂર્વપક્ષઃ એતત્ત્વખંડનાય પ્રયતતે - ઇતિ વાચ્યમિત્યા-
દિના । ન ચેતિ પૂર્વોક્તસ્યાઽત્રાન્વયઃ, તથા ચ 'સ્વસામાનાધિકરણ્યાદિસમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતોક્તલક્ષણેન
પર્વતો વહ્નિમાન્, ધૂમાદ્ - इत्यत्र या महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः आसीत् तन्निराकरणं
भवती'ति नैव वाच्यम् इत्यर्थः ।

કુતઃ ? इत्याह - यत्रेत्यादि ।

અયમાશયઃ - ભવતા અતીવ સમુચિતં લક્ષણમુપદર્શિતમ્, સમ્બન્ધચતુષ્ટયવ્યાવૃત્તિરપિ સુષ્ટુ
પ્રદર્શિતા । કિન્તુ કિમેતેન ? યતઃ યદર્થમેવમુપન્યાસઃ ભવતાઽઽદૃતઃ તત્કાર્યમેવ ન સિધ્યતિ ।
ભવતા 'પર્વતો વહ્નિમાન્, ધૂમાદ્' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः न भवेत्,
તદર્થમેવં લક્ષણમુપન્યસ્તમ્ । કિન્તુ ભવતા લક્ષણં યદુપદર્શિતં તદનુસારેણાઽપિ પર્વતો વહ્નિમાન્
ધૂમાદ્ - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः भवति एव । ભવતા આદિતઃ એવ વિપર્યાસેન
પ્રરૂપણા કૃતા । તથા હિ - ભવતા ઉક્તમ્ - महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता
દ્વિધા વર્તતે - महानसीयत्वनिष्ठा वह्नित्वनिष्ठा च । તત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
મહાનસીયત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચ ભિન્ને એવેત્યુપદર્શિતમ્ । અત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠા

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- (અવાંતર પૂર્વપક્ષની સામે આ મુખ્ય પૂર્વપક્ષ હવે જવાબ આપશે -)
જુઓ ભાઈ ! તમે લક્ષણ તો ઘણું સુંદર બનાવી દીધું. પણ, અમને દિલગીરી છે કે પર્વતો
વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ દૂર કરવાના તમારા
મનોરથો સાકાર થઈ શકે તેમ નથી. તમે તમારા લક્ષણ દ્વારા અવ્યાપ્તિ કેવી રીતે દૂર
કરી ? - તે જોઈએ.

×× મહાનસીયવહ્ન્યભાવ ગ્રાહ્ય ××

તમે બતાવ્યું તે મુજબ જ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં જે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ
અવ્યાપ્તિઆપાદકતયા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તેની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ
અને વહ્નિત્વમાં અથવા તો મહાનસીયવહ્નિત્વમાં રહે છે. જો મહાનસીયવહ્નિત્વમાં
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વીકારો તો તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
વિશિષ્ટ થતી ન હોવાથી અવ્યાપ્તિ આપવી શક્ય નથી. માટે, મહાનસીયવહ્નિત્વ કે જે

ય
શો
લ
તા

પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાઽવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ, કિન્તુ મહાનસીયત્વનિષ્ઠા યા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા સમ્બન્ધચતુષ્ટયેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવતિ इति તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વનિષ્ઠાઽવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વમપિ વર્તતે, સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વમપિ વર્તતે, અસ્મલ્લક્ષણાઽનુસારેણ યદભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાઽવચ્છેદકતાઽ-નિરૂપિતા ભવેત્ તાદૃશઃ એવાઽભાવઃ ગ્રહીતું શક્યઃ, મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતા-વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યમહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાનિરૂપિતા એવ વર્તતે, ન તુ અનિરૂપિતા इति મહાનસીયવહ્ન્યભાવઃ ધર્તું ન શક્યતે તતઃ કુતઃ તમાદાયાઽવ્યાપ્તિસમ્ભવઃ ?

એતત્સર્વમપ્યવિચારિતરમણીયમ્, યતઃ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા યા મહાન-સીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા યા ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા સા એકૈવ, ન તુ ભિન્ના ભિન્ના । મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયવહ્નિત્વે વર્તતે, યદ્વા મહાનસીયત્વે વહ્નિત્વે ચ । ન તુ મહાનસીયવહ્નિત્વેઽપિ મહાનસીયત્વેઽપિ વહ્નિત્વેઽપિ ચ વર્તતે, મહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાધિકરણતયા ઉત્કર્ષેણાઽપિ દ્વયોરેવ પ્રાપ્તેઃ । તથા ચેદં કલ્પયિતું શક્યતે

●
મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વના મિશ્રણ સ્વરૂપ છે તેમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વમાં વિભાજિત કરી. એટલે કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય અખંડ-મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને છોડી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાન-સીયવહ્નિત્વના ખંડનિષ્ઠ (= મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ નિષ્ઠ) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લીધી.

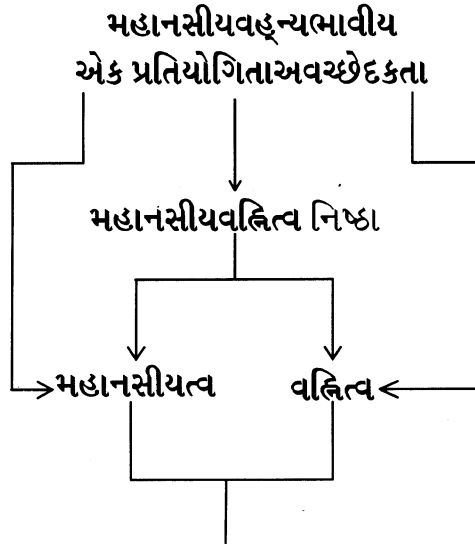
વિ
ન
મ્રા
મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાંથી વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. કિંતુ વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવ-ચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી નથી. તેથી તમારા લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ ન આવી. પણ, આ રીતે લક્ષણસમન્વય કરતા તમે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે વહ્નિત્વમાં રહે છે તેના કરતા ભિન્ન એવી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં સ્વીકારી. મતલબ કે ‘મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે છે - (૧) મહાનસીયત્વનિષ્ઠા, (૨) વહ્નિત્વનિષ્ઠા’ - આવું તમે સ્વીકારી લીધું. તો જ

યદુત મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતા એવ મહાનસીયત્વે વહ્નિત્વે ચ વર્તતે, યતઃ મહાનસીયવહ્નિત્વં મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયઘટિતમ્, મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ચ મહાનસીયવહ્નિત્વસ્યૈવ ઘટકીભૂતે । યદિ ઘટિતે એકા એવાઽવચ્છેદકતા તદા તદ્ઘટકે કથં સા ભિદ્યતે ? યથા ઘટે વર્તમાનમેકં ઘટત્વં કિં ઘટાવયવેષુ વર્તમાનં સદ્ ભિદ્યતે ? મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠાઽવચ્છેદકતૈવ મહાનસીયત્વે વહ્નિત્વે ચ વર્તતે इत्यभ्युपेयमेव, अन्यथाઽવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા ત્રિતયપ્રાપ્તિઃ સ્યાદિતિ ।

કિંજ્ચ, મહાનસીયવહ્નિત્વમેવ પ્રકારવિધયા મહાનસીયવહ્નૌ ભાસતે । અતઃ મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રકારતા એકૈવ । તતશ્ચ તન્નિરૂપિતમહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠવિશેષ્યતાઽપિ એકૈવ, ન તુ

તમારા લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ શકે. પણ, વસ્તુસ્થિતિ એવી નથી. મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે.

✽ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ : આલેખન ✽

આ બંનેમાં પણ તે એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જ રહે.

મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિત્વના જ ખંડ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિત્વમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વમાં પણ રહેશે. જો મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ હોય તો મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કેવી રીતે ભિન્ન ભિન્ન હોઈ શકે ?

ય નાના, મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠયદ્વિશેષ્યતાનિરૂપિતા પ્રકારતા મહાનસીયવહ્નિત્વે વર્તતે તદ્વિશેષ્યતા-
શો નિરૂપિતા સૈવ પ્રકારતા મહાનસીયત્વે વહ્નિત્વે ચ વર્તતે । મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાતઃ
લ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠપ્રકારતા ન ભિન્નેતિ તુ સર્વવાદિસિદ્ધમ્ । તથા ચ મહાનસીયત્વ
તા -વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠપ્રકારતા મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠા યા એકા વિશેષ્યતા તન્નિરૂપિતા એવ, ન તુ
મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા ।

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ત્યારે જ બદલાય જ્યારે પ્રતિયોગીમાં રહેલ અનેક વિશેષ્યતા-
નિરૂપિત પ્રકારતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકમાં આવતી હોય. દા.ત. દંડીઅભાવ લઈએ. આ
સ્થલમાં પ્રતિયોગી - દંડી છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક - દંડ છે. દુનિયામાં રક્ત, પીત
ઈત્યાદિ અનેક દંડો છે. તથા તે તે દંડ વિશિષ્ટ દંડી પણ અનેક જ છે.

✱ પ્રકાર-વિશેષ્યભેદે વિશેષ્યતા ભેદ ✱

જ્યારે પ્રકાર બદલાય કે વિશેષ્ય બદલાય ત્યારે વિશેષ્યતા બદલાઈ જાય. જેમ કે
ઘટત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત ઘટનિષ્ઠવિશેષ્યતા અને દ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત ઘટનિષ્ઠ-
વિશેષ્યતા - આ બન્ને વિશેષ્યતાઓ જુદી - જુદી જ હોય. કારણ કે પ્રકાર બદલાઈ ગયેલ
છે. પ્રથમવિશેષ્યતાનિરૂપક પ્રકારતાનું અધિકરણ ઘટત્વ છે. જ્યારે દ્વિતીય વિશેષ્યતાનિરૂપક
વિ પ્રકારતાનું અધિકરણ દ્રવ્યત્વ છે.

તથા ઘટત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત રક્તઘટનિષ્ઠવિશેષ્યતા અને ઘટત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-
નિરૂપિત પીતઘટનિષ્ઠવિશેષ્યતા ભિન્ન - ભિન્ન જ હોય. કારણ કે પ્રસ્તુતમાં રક્તઘટ અને
પીતઘટ નિષ્ઠ વિશેષ્યતાનિરૂપકપ્રકારતાઅધિકરણ ઘટત્વ = પ્રકાર એક જ હોવા છતાં પણ
મિ વિશેષ્ય બદલાઈ ગયા. માટે, વિશેષ્યતા બદલાઈ જ જાય. પ્રથમ વિશેષ્યતાનું અધિકરણ
રક્તઘટ છે. અને દ્વિતીય વિશેષ્યતાનું અધિકરણ પીતઘટ છે.

પ્રસ્તુતમાં દંડી = રક્તદંડવાનું, પીતદંડવાનું વગેરે ભિન્ન ભિન્ન છે. તથા દંડ =
રક્તદંડ, પીતદંડ વગેરે ભિન્ન ભિન્ન છે.

રક્તદંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત રક્તદંડવાનુંનિષ્ઠવિશેષ્યતા.

પીતદંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત પીતદંડવાનુંનિષ્ઠવિશેષ્યતા.

શ્યામદંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત શ્યામદંડવાનુંનિષ્ઠવિશેષ્યતા.

આ રીતે, રક્તદંડ, પીતદંડ... વગેરે પ્રકાર બદલાઈ જવાથી દંડીનિષ્ઠવિશેષ્યતા પણ
બદલાઈ જશે. દંડીઅભાવને લેવામાં આવે ત્યારે દંડી = પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિત

યથા દણ્ડ્યભાવઃ ગૃહ્યતે તદા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા દણ્ડે વર્તતે, દણ્ડાશ્ચ બહવઃ ઇતિ દણ્ડિનિષ્ઠપ્રકારતાઽપિ ભિન્ના ભિન્ના, તાદૃશભિન્નભિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઽપિ દણ્ડિનિ નાના । તથા ચ દણ્ડિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતપ્રકારતા દણ્ડેષુ વર્તન્તે । યત્ર ચૈવં પ્રતિયોગિદણ્ડ્યાદિ- નિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતપ્રકારતા અવચ્છેદકે વર્તતે તત્રૈવ અવચ્છેદકનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ભિન્ના ભિન્ના ભવતિ । અતઃ દણ્ડિનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નાના ભવિતુમર્હતિ । કિન્તુ પ્રાગુક્તરીત્યા મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિમહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતપ્રકારતા અવચ્છેદ- કીભૂતમહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયસ્મિન્ન વર્તતે ઇતિ તત્ર મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ન ભિદ્યતે, કિન્તુ એકૈવ ભવતિ । ઇત્થં મૂલસ્થં ‘પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા અવચ્છે- દકપ્રકારતા’... ઇત્યાદિવાક્યં વિવૃતમ્ । મૂલે ‘પરમ્પરાઽનિરૂપિતા વા’ ઇત્યેવમુક્ત્યા અન્યો વિકલ્પઃ ઉપન્યસ્તો વર્તતે । અધુના તદ્વ્યાખ્યાનાવસરઃ ।

દંડનિષ્ઠ = પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા છે. માટે, પ્રસ્તુત દંડીઅભાવીયપ્રતિયોગિતા- અવચ્છેદકતા દરેક દંડમાં રહેલી જુદી - જુદી છે.

❀ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીય પ્ર.અ. એક જ ❀

મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક મહાનસીયવહ્નિત્વ છે. મહાનસીય- વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠવિશેષ્યતા એક જ છે. કારણ કે પ્રસ્તુતમાં ન તો પ્રકાર બદલાયેલ છે કે ન તો વિશેષ્ય બદલાયેલ છે. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયવહ્નિત્વમાં એક જ છે. ભિન્ન ભિન્ન નથી. જ્યારે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે ત્યારે મહાનસીયવહ્નિત્વના ખંડભૂત મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન કેવી રીતે હોઈ શકે ? મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયવહ્નિત્વમાં રહે છે તે જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહે છે - આ તો સર્વસમ્મત હકીકત છે. એટલે જ તમે પણ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ત્રણ નથી માનતા. (૧) મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠા, (૨) મહાનસીયત્વનિષ્ઠા, (૩) વહ્નિત્વ- નિષ્ઠા. એટલે કે મહાનસીયવહ્નિત્વ, મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ આ ત્રણેય જુદા - જુદા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક નથી બનતા. કાં મહાનસીયવહ્નિત્વને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક માનો અથવા મહાનસીયત્વને અને વહ્નિત્વને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક માનો. બેમાંથી એક જ વિકલ્પ સ્વીકારી શકાય. બન્ને વિકલ્પ નહીં. આથી, જો મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા- અવચ્છેદકતા જ મહાનસીયવહ્નિત્વના ખંડભૂત મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેતી હોય

અત્ર તદ્વ્યાખ્યાનં કેચન એવં વર્ણયન્તિ - “યત્ર પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા અવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા તત્રૈવ અવચ્છેદકનિષ્ઠાવચ્છેદકતાભેદઃ ઇત્યેવં નિયમે સ્થાપિતે તદસહમાનઃ કશ્ચન શડ્કેત - નનુ ‘ભૂતલં દણ્ડિવિશિષ્ટમ્, દણ્ડિસંયોગાદ્’ - ઇત્યત્ર રક્તદણ્ડચભાવમાદાયાઽવ્યા-
 પ્તિવારણાય સિદ્ધાન્તલક્ષણે દીધિતિકૃતા “પરમ્પરાસમ્બદ્ધં દણ્ડત્વાદિકમેવ સાધ્યતાવચ્છેદકમ્” -
 શો ઇતિ સ્વીકૃતમ્ । તથા ચ દણ્ડિનિષ્ઠવિશેષ્યતા તુ ભિન્ના ભિન્ના એવ વર્તતે, પ્રતિયોગિત્વાક્રાન્તદણ્ડીનાં
 લ ભેદાત્, યદ્વા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકસ્વસમવાયિસંયોગસમ્બન્ધસ્ય નાનાત્વાત્, ન હિ યાદૃશસમવાયિસંયોગેન
 તા દણ્ડત્વં રક્તદણ્ડિનિ વર્તતે તાદૃશેનૈવ શ્યામદણ્ડિનિ ઇતિ દણ્ડત્વનિષ્ઠપ્રકારતા દણ્ડિનિષ્ઠનાના-
 વિશેષ્યતાનિરૂપિતા એવ તથાપિ દણ્ડત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન ભિન્ના, દણ્ડત્વનિષ્ઠ-
 પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તુ એકૈવેતિ સર્વૈરપિ વાદિભિઃ અવિગાનેન પ્રતીયતે અભ્યુપગમ્યતે ચ ।
 અતઃ નાયં નિયમો ભવતાં યુક્તિક્ષમઃ - પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા યત્ર અવચ્છેદકપ્રકારતા
 તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોવાથી
 મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન કેવી રીતે
 હોઈ શકે ?

❁ રક્તદંડ સ્થલે કેવી રીતે નિયમ લાગુ પડશે ? ❁

શંકા :- જુઓ ભાઈ ! “જ્યાં પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા હોય ત્યાં જ અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાય” - આ
 નિયમના આધારે તમે મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન
 ભિન્ન સાબિત કરવા માંગો છો. પણ, આ નિયમ જ બોદો છે.

તમે દૃષ્ટાંત આપ્યું કે રક્તદંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત રક્તદંડવાનનિષ્ઠવિશેષ્યતા, પીતદંડ-
 નિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત પીતદંડવાનનિષ્ઠવિશેષ્યતા... આ રીતે દંડી = પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાના-
 વિશેષ્યતા હોવાથી અને તન્નિરૂપિતઅવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
 ભિન્ન - ભિન્ન થશે.

પરંતુ, એક વાત અહીં નોંધપાત્ર છે કે જ્યારે દંડીઅભાવની પ્રતિયોગિતાનું અવચ્છેદક
 પરંપરાસંબંધથી દંડત્વ બનશે ત્યારે દંડત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે - આ
 સર્વસમ્મત છે. પ્રસિદ્ધ છે કે દેશઃ દણ્ડિમાન્ દણ્ડિસંયોગાત્ - આ સ્થલમાં રક્તદંડીઅભાવને
 લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે દીધિતિકાર વગેરે નૈયાયિકોએ દંડત્વને પરંપરાસંબંધથી
 સાધ્યતાઅવચ્છેદક તરીકે સ્વીકારેલ છે. આ જ રીતે જ્યારે સ્વાશ્રયાશ્રયત્વ / સ્વસમવાયિ-

તત્ર અવચ્છેદકતાભેદઃ ઇતિ, દળ્ડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાયાઃ દળ્ડિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતત્વેઽપિ દળ્ડત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયામ્ ંક્યાત્ ।

ંતદાશઙ્કામપાકર્તુઃ ગ્રન્થકારઃ આહ - પરમ્પરાઽનિરૂપિતા ઇતિ । વા સમુચ્ચયાર્થે । તતશ્ચ યત્ર અવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતાઽપિ ભવેત્, પરમ્પરાઽનિરૂપિતાઽપિ ભવેત્ તત્રૈવ તાદૃશાવચ્છેદકનિષ્ઠાવચ્છેદકતાભેદઃ અભ્યુપગમ્યતે ઇતિ નિયમઃ

સંયોગસંબંધથી (સ્વ = દંડત્વ. દંડત્વ દંડમાં સમવાયસંબંધથી રહે છે. માટે, દંડત્વસમવાયિદંડ. તેનો સંયોગ દંડીમાં છે. માટે, સ્વસમવાયિસંયોગસંબંધથી દંડત્વ દંડીમાં રહી જાય. તથા દંડીમાં દંડત્વ રહેતું હોવાથી દંડીનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદક પણ દંડત્વ થઈ જાય. તે જ રીતે પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાની જગ્યાએ પ્રતિયોગિતા સમજી લેવું.) દંડત્વને દંડીઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદક બનાવવામાં આવે ત્યારે દંડત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ માનવામાં આવે છે, ભિન્ન ભિન્ન નહીં. જ્યારે તમારા મત (= નિયમ) મુજબ હવે દંડત્વનિષ્ઠદંડી-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને ભિન્ન ભિન્ન માનવી પડશે.

તે આ રીતે →

દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત રક્તદંડવાન્નિષ્ઠવિશેષ્યતા.

દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત પીતદંડવાન્નિષ્ઠવિશેષ્યતા.

દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત શ્યામદંડવાન્નિષ્ઠવિશેષ્યતા.

આ તમામે તમામ વિશેષ્યતાઓ ભિન્ન ભિન્ન માનવી પડશે. કારણ કે વિશેષ્યભેદે વિશેષ્યતાનો પણ ભેદ થાય જ. પ્રસ્તુતમાં રક્તદંડવાન્, પીતદંડવાન્ વગેરે દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-નિરૂપિતવિશેષ્યતાવાન્ છે તે ભિન્ન ભિન્ન છે. આમ, રક્તદંડવાન્ વગેરે બધાં દંડીસ્વરૂપ પ્રતિયોગી હોવાથી પ્રતિયોગિમાં અનેક વિશેષ્યતાઓ આવે. આ દંડીનિષ્ઠ નાના વિશેષ્યતાથી નિરૂપિત દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતા છે. એટલે કે પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા દંડત્વમાં છે. માટે, દંડત્વમાં જે દંડાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા આવશે તેને ભિન્ન-ભિન્ન માનવી પડશે. વસ્તુતઃ દંડીઅભાવીય જે દંડત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા છે તે તો એક જ છે.

આમ, તમારો નિયમ દોષગ્રસ્ત હોવાથી સ્વીકાર્ય નથી. તો પછી તે નિયમના આધારે ‘મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે મહાનસીયત્વમાં જાય છે અને વહ્નિત્વમાં જાય છે, તે જુદી - જુદી ન હોઈ શકે’ - આવું તમે જે સાધવા માંગો છો તે

પર્યવસન્નઃ । દળ્ઢત્વં ન સાક્ષાત્ પ્રકારઃ દળ્ઢિનિ, કિન્તુ પરમ્પરાસમ્બન્ધેન સ્વસમવાયિસંયોગલક્ષણેન, તથા ચ દળ્ઢત્વનિષ્ઠપ્રકારતા પરમ્પરાસમ્બન્ધનિરૂપિતા । યા પ્રકારતા પરમ્પરાનિરૂપિતા ભવેત્ તદાશ્રયાવચ્છેદકનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ઇવ ભિન્ના ભિન્ના ભવેત્, અતઃ દળ્ઢત્વનિષ્ઠપ્રકારતાયાં પ્રતિયોગિત્વાક્રાન્તદળ્ઢિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતત્વસત્ત્વેડપિ પરમ્પરાનિરૂપિતત્વવિરહાદ્ દળ્ઢત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ન ભિદ્યતે ઇતિ ન કાડપ્યનુપપત્તિઃ । મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે વહ્નિત્વે ચ વર્તતે, યતઃ મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ચ મહાનસીયવહ્નૌ પ્રકારતયા ભાસેતે । મહાનસીયત્વજ્ચ વહ્નિત્વજ્ચ મહાનસીયવહ્નૌ પરમ્પરાસમ્બન્ધેન ન વર્તેતે કિન્તુ સાક્ષાદેવેતિ મહાનસીયત્વવહ્નિત્વોભયનિષ્ઠા પ્રકારતા પરમ્પરાનિરૂપિતા નાસ્તિ, મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતાડપિ નાસ્તિ, યદવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતાડપિ ભવેત્, પરમ્પરાનિરૂપિતાડપિ ભવેત્, તદવચ્છેદકનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઃ ઇવ ભિન્નત્વેન મહાનસીયત્વાદિનિષ્ઠાવચ્છેદકતા નૈવ ભિન્ના સ્યાત્, કિન્તુ ઇકૈવેતિ સ્થિતમ્ ।”

કેવી રીતે સિદ્ધ થશે ?

❧ પરંપરાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ ❧

સમાધાન :- અરે ભાઈ ! પહેલાં અમારો નિયમ તો પૂરેપૂરો સાંભળો, હજુ તો અમારો નિયમ જ પૂરો નથી થયો અને આપ દોષ દેખાડવા બેસી ગયા ? એ જગ્યાએ દંડીઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે દંડત્વમાં જાય છે તે પરંપરાસંબંધથી જાય છે. પૂર્વે બતાવી દીધું તેમ દંડત્વ એ સ્વસમવાયિસંયોગસંબંધથી = પરંપરાસંબંધથી પ્રતિયોગિતાવચ્છેદક બને છે. માટે, દંડત્વમાં જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા આવે છે તે પરંપરાસંબંધથી નિરૂપિત છે. કારણ કે જો દંડત્વ અને દંડી વચ્ચે પરંપરાસંબંધ ન હોત તો દંડત્વ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ન બની શક્યું હોત. માટે, દંડત્વમાં જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા આવી તે પરંપરાસંબંધથી નિરૂપિત છે. આપણે નિયમ જોઈ જ ગયા છીએ કે - જે ધર્મ પ્રતિયોગીમાં વિશેષણ હોય તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક બને. દંડત્વ એ સ્વસમવાયિસંયોગસંબંધથી પ્રતિયોગીમાં વિશેષણ બને છે. માટે, તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક બને છે.

આ રીતે, દંડત્વનિષ્ઠાપ્રતિયોગિનિષ્ઠવિશેષ્યતાનિરૂપિતપ્રકારતા તથા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા આ બન્ને સ્વસમવાયિસંયોગસંબંધ રૂપ પરંપરાથી નિરૂપિત થશે.

જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા પરંપરાથી નિરૂપિત હોય ત્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાય નહીં. એટલે અમારો નિયમ એમ ફલિત થયો કે -

કેચનૈવં વર્ણયન્તિ - “યત્રાવચ્છેદકપ્રકારતા પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા ભવેત્, યદ્વા પરમ્પરાડનિરૂપિતા ભવેત્ તત્રૈવ અવચ્છેદકતાભિન્નત્વમૂરરીક્રિયતે - ઇતિ નિયમઃ । પરમ્પરાડનિરૂપિતત્વજ્ઞ ન સાક્ષાત્પ્રકારતાશાલિવૃત્તિત્વમ્, કેનચિદ્વૂપેણ જ્ઞાતે યત્ પ્રકારતયા ભાસતે તત્ પરમ્પરયા પ્રકારતાશાલિ ભવતિ । યથા મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ઞ મહાનસીયવહ્નિત્વરૂપતયા મહાનસીયવહ્નૌ પ્રકારતયા ભાસતે । મહાનસીયવહ્નૌ મહાનસીયવહ્નિત્વધર્મો વર્તતે, મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ઞ મહાનસીયવહ્નિત્વઘટકતયા તત્ર પ્રકારીભૂતે, અતઃ આદૌ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વયોઃ મહાનસીયવહ્નિત્વઘટકત્વજ્ઞાનં તદનન્તરં તયોઃ પ્રકારતયા ભાનમ્ ઇતિ મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ઞ પરમ્પરયા પ્રકારીભૂતે ઇતિ કથ્યતે ।

(૧) જો પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા હોય તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાય. અથવા તો

(૨) જો પરંપરાથી અનિરૂપિત પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા હોય તો પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા બદલાય.

આ જ નિયમ થોડા જુદા દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ તો -

“જ્યાં પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા હોય અને તે પરંપરાથી નિરૂપિત ન હોય ત્યાં જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાય.”

દા.ત. દંડનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાય. એટલે કે દંડમાં રહેલી દંડીનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકદંડનિષ્ઠપ્રકારતા પરંપરાથી નિરૂપિત નથી. માટે, દંડમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાય. જો દંડત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હો તો ન બદલાય. કારણ કે દંડીનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકદંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતા પરંપરાથી નિરૂપિત છે. માટે, દંડત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન ન થાય.

✽ મહાનસીયવહ્ન્યઅભાવીય પ્રતિ.અ. અભિન્ન ✽

પ્રસ્તુતમાં, મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન ન થાય. કારણ કે મહાનસીયવહ્નિત્વમાં આવતી પ્રકારતા પરંપરાથી અનિરૂપિત હોવા છતાં પણ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિત નથી. કારણ કે મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-નિરૂપિત મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠવિશેષ્યતા એક જ છે, ભિન્ન ભિન્ન નથી. માટે, મહાનસીય-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. ફલતઃ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ

ય
શો
લ
તા

યથા ગગનસ્ય શબ્દં પ્રતિ કારણત્વે જ્ઞાતે સતિ એવ તસ્ય ઘટાદિકં પ્રતિ કારણત્વં જ્ઞાતું શક્યતે ઇતિ ગગનં ઘટં પ્રત્યન્યથાસિદ્ધમ્, તથૈવ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વયોઃ મહાનસીયવહ્નિત્વઘટક-ત્વજ્ઞાતે સત્યેવ મહાનસીયવહ્નિનિરૂપિતપ્રકારતાશાલિત્વં જ્ઞાતું શક્યતે ઇતિ તે પરમ્પરયા પ્રકારીભૂતે ઇતિ કથ્યતે ।

યદિ મહાનસીયવહ્નૌ મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ચ સ્વાતન્ત્ર્યેણ પ્રકારતયા ભાસેયાતામ્, તદા યથા મહાનસીયવહ્નિત્વે સ્વાતન્ત્ર્યેણ પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ભવતિ તથૈવ મહાનસીયત્વે વહ્નિત્વે ચ અતિરિક્તપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા અઙ્ગીકર્તવ્યા ઇતિ અવચ્છેદકત્રિતયમભ્યુપેયમ્ ।

નિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. એમ નિર્વિવાદ રીતે સાબિત થશે.

હવે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા એક જ છે - એમ સમજીને લક્ષણસમન્વય કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ -

★ પ્રતિ.અ. એક તો આપત્તિ હાજર ★

જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો તાદૃશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય - આ વાત તો સ્પષ્ટ છે. વૈશિષ્ટ્યનિયામક ચાર સંબંધ છે. તેમાં,

વિ
ન
મા

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ વહ્નિત્વમાં રહે છે. કારણ કે આપણે જોઈ ગયા છીએ કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય એક જ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહે છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅધિકરણી-ભૂતવહ્નિત્વમાં તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્ય સંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે. તથા પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સ્વરૂપ અને સમવાય - બે બનશે. કારણ કે પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકમહાનસીયત્વ જાતિસ્વરૂપ ન હોવાથી (અત્યારે મહાનસીયત્વ જાતિ નથી - તે

યથા ઘટ-પટોભયાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ઘટત્વે પટત્વે ઉભયત્વે ચ વર્તતે, યતઃ ઘટત્વં સ્વાતન્ત્ર્યેણ પટત્વં ચાપિ તથૈવ પ્રકારતયા ભાસેતે, ઉભયત્વમપિ તથા ઇતિ તત્રાપિ અતિરિક્તાવચ્છેદકતા । ન હિ ઘટત્વં પટત્વં ચ ઘટ-પટોભયત્વઘટકીભૂતે ઇતિ મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ઞ મહાનસીયવહ્નિત્વસ્યૈવ ઘટકીભૂતે ઇતિ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતયા મહાનસીયવહ્નિત્વં યદ્વા મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ઞ - ઇત્યેવમ્ એકમ્, દ્વિતયં વા પ્રાપ્યતે, ન તુ ત્રિતયમ્ ।

માન્યતાને આધારે નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે - તે ધ્યાનમાં રાખવું. જ્યાં મહાનસીયત્વને જાતિસ્વરૂપ માનવાની વાત આવશે ત્યાં અમે તેનો નિર્દેશ કરીશું.) સ્વરૂપસંબંધથી રહે. અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ જાતિસ્વરૂપ હોવાથી સમવાયસંબંધથી રહે. પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદક જે સંબંધથી પ્રતિયોગીમાં રહે તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ થાય - આ ન્યાયથી સમવાય અને સ્વરૂપ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સાબિત થશે. ટૂંકમાં, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વરૂપસંબંધથી ભલે અવચ્છિન્ન હો. પણ, સમવાયસંબંધથી તો અવચ્છિન્ન છે જ. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તાદૃશ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જે વહ્નિત્વમાં રહેલી છે તે વહ્નિત્વ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ હોવાથી કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નહીં થાય. તથા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન વહ્નિત્વ રૂપ જાતિમાં વૃત્તિ હોવાથી નિરવચ્છિન્ન જ થશે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅન-વચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામકસંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

આપણે જોઈ ગયા કે તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-

ય શો = અતઃ એવ ભીમાચાર્યેણ ન્યાયકોશે પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકશબ્દવિવરણે “પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ
લ ઘટત્વરૂપેણ પ્રતિયોગિતા બોધ્યતે, અતસ્તત્ર ઘટત્વં પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકમ્ । સ ચ ધર્મઃ ક્વચિદેકઃ

અવચ્છેદકતા નિરવચ્છિન્ન છે. તે કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નથી. તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નથી જ. આ રીતે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. ફલતઃ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આ રીતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ,

(૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ,

(૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને

(૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

વિ

ન

મ્

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવાને કારણે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી જશે. કારણ કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્નેમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી જ નિરૂપિત છે. અને આ મહાનસીયત્વમાં તથા વહ્નિત્વમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ હોવાથી એ બન્નેમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન કોઈ અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા નથી. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહી જશે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ પર્વત. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણઅસમન્વય થઈ જવાને કારણે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

✽ પ્રતિયોગિતાનો ભેદ તદ્દન વાહિયાત ✽

આના દ્વારા, પૂર્વે જે તમે જણાવેલ કે ‘મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા

ક્વચિદનેકશ્ચ । તત્ર ‘વહ્નિર્નાસ્તી’ત્યાદૌ વહ્નિત્વમેકમ્ । ‘મહાનસીયવહ્નિર્નાસ્તી’ત્યાદૌ મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વં ચેત્યુભયમ્ । ‘ઘટ-પટોભયં નાસ્તી’ત્યાદૌ તુ ઘટત્વં પટત્વમ્ ઉભયત્વં ચેતિ ત્રયમ્ इत्यादિકम् અનેકમ્” (ન્યા.કો. પૃ.૫૩૬) इत्युक्तम् ।

તથા ચ ઘટ-પટોભયાભાવવન્નાત્ર અવચ્છેદકત્રિતયં કસ્યાઽપ્યભિપ્રેતમિત્યવસીયતે યદુત મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ચ ન સાક્ષાત્ પ્રકારતયા ભાસેતે કિન્તુ પરમ્પરયા, મહાનસીયવહ્નિત્વઘટક- તયેતિ । અતઃ એવ ન મહાનસીયવહ્નિત્વે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠાવચ્છેદકતાતિરિક્તા અવચ્છેદકતા इति મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠા પ્રકારતા ન પરમ્પરાઽનિરૂપિતા, કિન્તુ પરમ્પરાનિરૂપિતા, અતઃ તત્ર અવચ્છેદકતા ન ભિદ્યતે, યત્ર ઘટ-પટોભયાભાવાદૌ પરમ્પરાઽનિરૂપિતા ઘટત્વાદિનિષ્ઠપ્રકારતા તત્ર અવચ્છેદકતા ભિદ્યતે એવેતિ ઘટ-પટોભયાભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા ઘટત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા પટત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ઉભયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ચ ભિન્ના ભિન્ના એવ । ન તથા મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ચ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-

મહાનસીયમાં જુદી રહે છે તથા વહ્નિમાં જુદી રહે છે’ - આ વાત તદ્દન તુચ્છ સાબિત થશે. કારણ કે પ્રસ્તુતમાં મહાનસીયશ્ચાસૌ વહ્નિશ્ચ - આ રીતે મહાનસીયવહ્નિનો વિગ્રહ હોવાથી મહાનસીય અને વહ્નિ વચ્ચે અભેદ જણાવવામાં આવે છે. જ્યારે, મહાનસીય અને વહ્નિ એક જ છે તો તેમાં પ્રતિયોગિતા જુદી - જુદી કેવી રીતે સંભવે ?

(પૂર્વે કૌંસમાં જે ચર્ચા કરેલી તેનો આ ઉત્તર સમજવો.)

ટૂંકમાં,

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય,

(૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ,

(૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને

(૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આટલું લાંબું લક્ષણ બનાવવા છતાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જુદી જુદી ન હોવાને કારણે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા- અવચ્છેદકતા ઉક્તસંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. અને આટલું લાંબું લક્ષણ બનાવવા છતાં અવ્યાપ્તિ પૂર્વવત્ ઊભી ને ઊભી જ રહેશે.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

ગુ યત્ર પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા પરમ્પરાઽનિરૂપિતા વા
 ઠા અવચ્છેદકપ્રકારતા તત્રૈવાઽવચ્છેદકતાયા ભિન્નત્વેન મહાનસીયવહ્ન્ય-
 થ ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયા એક્યેન તત્ર વિશિષ્ટાન્યત્વવિરહાદવ્યાપ્તિ-
 પ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા, પરમ્પરાઽનિરૂપિતત્વવિરહાત્ તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાયાં તાદૃશ-
 વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાયાઞ્ચ । તથા ચ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતાવચ્છેદકતા
 એકૈવેતિ સ્થિતમ્ ।

તથા ચ યત્ર “પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા પરમ્પરાઽનિરૂપિતા વા અવચ્છેદકનિષ્ઠ-
 પ્રકારતા તત્રૈવ અવચ્છેદકતા ભિદ્યતે ઇતિ નિયમવશેન મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
 એકૈવ સ્યાદિ”ત્યર્થઃ ।

ય અત્ર નાસ્તિ કુત્રાઽપિ મતે અસ્માકં નિર્ભરઃ, ક્લિષ્ટાક્લિષ્ટવ્યાખ્યાનવિવેકઃ વિદુષા સ્વયમેવ
 શો કાર્યઃ । અક્ષરગમનિકા એવમ્ - યત્ર = યાદૃશસ્થલે પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા
 લ પરમ્પરાઽનિરૂપિતા વા અવચ્છેદકપ્રકારતા = અવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા તત્રૈવ = તાદૃશસ્થલે
 તા એવ અવચ્છેદકતાયાઃ = પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ ભિન્નત્વેન = ભેદેન મહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-
 પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ એક્યેન, તૃતીયાર્થહેતુત્વસ્ય અવ્યાપ્તિતાદવસ્થ્યેઽન્વયઃ, અત્ર વિશેષાર્થસ્તુ
 પૂર્વોક્તવ્યાખ્યાદ્વિતયાઽવલોકનાદેવ સ્પષ્ટીભવિષ્યતિ ઇતિ ।

નનુ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠાવ-
 ચ્છેદકતા ચ ભવતુ અભિન્ના, કિન્તુ તતઃ અવ્યાપ્તિઃ અસ્માકં સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણે કથં
 ભવેદ્ ? ઇતિ चेद् ?

ન, તત્ર = મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતા-

❀ સારાંશ સાર શબ્દોમાં ❀

વિ શબ્દાર્થ :- જે સ્થલમાં અથવા તો જે ધર્મમાં, પ્રતિયોગિમાં રહેલી અનેક પ્રકારની
 ન વિશેષ્યતાથી નિરૂપિત અને (વા શબ્દ ચ અર્થમાં છે.) પરંપરાથી અનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા-
 ભા અવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા હોય ત્યાં જ = તે સ્થલમાં અથવા તો તે ધર્મમાં જ પ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતા જુદી - જુદી હોય - આવો નિયમ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ થશે. તેથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-

तादवस्थ्यात् ।

गू

वच्छेदकतायां वा विशिष्टान्यत्वविरहात् = साध्यतावच्छेदकताविशिष्टभिन्नत्वाभावाद् अव्याप्ति-
तादवस्थ्यात् । अयमाशयः - महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एकैवेति स्थापितम्,
वह्नित्वनिष्ठा प्रतियोगितावच्छेदकता च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वान-
वच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति एव,
महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च न ततो भिन्ना इति महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकताऽभिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेन महान-
सीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यमेव स्यान्न तु साध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टान्यत्वम् ।

यद्वा महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेन्न
तु तद्भिन्ना । तद्यथा -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकताधिकरणं वह्नित्वम्, महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च
महानसीयत्वे वह्नित्वे - उभयस्मिन् वर्तते, सा एकैव । ततः साध्यतावच्छेदकताधिकरणे
वह्नित्वे महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वर्तते एव, न तु न वर्तते इति तादृश-
महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणवृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामा-
नाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा
एव भवेत् ।

अवच्छेदकताभिः (= तत्र) साध्यताअवच्छेदकतानुं वैशिष्ट्यं ज आवशे. साध्यताअवच्छेदकता-
विशिष्टप्रतियोगिताअवच्छेदकतानो भेद नहीं भणे. आ रीते, साध्यताअवच्छेदकताविशिष्ट-
प्रतियोगिताअवच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताअवच्छेदकताअनिर्मुक्तप्रतियोगितानिर्मुक्त
अभाव तरीके महानसीयवह्न्यभावाव लई शकशे. तेनुं अधिकरण पर्वत. धूम त्यां वृत्ति.
आ रीते, लक्षणअसम्बन्ध, अव्याप्ति पूर्ववत् (जस की तस) उन्मी ने उन्मी ज रहेशे.
अटले के पर्वतो वह्निमान् धूमात् - आ स्थलमां तमारा नूतन परिष्कार मुजब पक्ष अव्याप्ति
तदवस्था ज रहेशे.

य
शो
ल
ता

वि
न
भा

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकस्य वह्नित्वस्य साध्ये समवायेन वर्तमानत्वेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्ध-
विधया समवायः प्राप्यते । महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धेनैवाऽ-
वच्छिन्ना, यतः महानसीयत्वं वह्नित्वञ्चोभयमपि जातिरूपत्वेन समवायेनैव स्वाधिकरणे प्रतियोगि-
त्वाक्रान्ते महानसीयवह्नौ वर्तते, अतः समवायसम्बन्धः एव महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः । ततश्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
सम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकता शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातिनिष्ठा इति न केनाऽपि धर्मेणाऽव-
यच्छिन्ना इति सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रति-
योगितावच्छेदकता महानसीयत्वे वह्नित्वे च वर्तते इति महानसीयत्वस्य वह्नित्वस्य च शब्दतः
अनुल्लिख्यमानजातित्वेन तन्निष्ठावच्छेदकतायाः न केनाऽपि धर्मेणावच्छिन्नत्वमिति महानसीयत्व-
वह्नित्वोभयनिष्ठा तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि न केनाऽपि धर्मेणाऽ-
वच्छिन्ना । ततश्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदक-
सर्वधर्मानवच्छिन्नत्वमस्त्येवेति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रति-
योगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च सर्वेऽपि धर्मेऽन-
वच्छिन्नत्वेन साध्यतावच्छेदकतायां तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदक-
सर्वधर्माऽनवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रति-
योगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्य-
भावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

इत्थञ्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिका महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा

યા એકૈવાઽવચ્છેદકતા તસ્યા: સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવ-
ચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વેન, તદિતરાવચ્છેદકતાનિરૂ-
પિતત્વસ્ય ચ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં વિરહેણ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિ-
યોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપકત્વમેવ સ્યાત્, તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભા-
વીયપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યત્વવિરહાત્ । યદિ તાદૃશમહાનસીય-
વહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ના સ્યાત્, તદા તાદૃશાવચ્છેદકતાનિરૂ-
પિતત્વસ્ય તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સત્ત્વાત્ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિ-
તાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વં નૈવ સ્યાદિતિ મહાનસીયવહ્ન્યભાવો
ધર્તુ શક્ય: ન સ્યાત્, કિન્તુ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટાન્યત્વં નાસ્તિ, તસ્યા: સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવ-
ચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાદેવ । તતશ્ચ તાદૃશમહાનસીય-
વહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વં સ્યાદેવૈતિ તાદૃશો
મહાનસીયવહ્ન્યભાવ: સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવ-
વિધયા ધર્તુ નૈવ શક્યતે ઇતિ નૈવ, કિન્તુ શક્યતે એવ, તદધિકરણે પર્વતે ધૂમહેતોઃ વૃત્તિત્વેન
સ્યાદેવાઽવ્યાપ્તિ: સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણેઽપિ । એતાવાન્ મહાન્ પ્રયત્નોઽપિ હન્ત વિફલ:
એવ સજ્જાત: ???!

ય
શો
લ
તા

અત એવોક્તમ્ - તત્ર = મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વિશિષ્ટાન્યત્વવિરહાત્
= સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યત્વાઽસમ્ભવાત્ તાદૃશો મહાનસીયવહ્ન્યભાવ: ધર્તુ શક્યતે,
તમાદાયાઽવ્યાપ્તિતાદવસ્થ્યાત્ 'સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણેન તાદૃશાઽવ્યાપ્તિનિવારણં શક્યમિ'તિ
ન ચ વાચ્યમિત્યન્વય: ।

એતદવ્યાપ્તિનિરાકરણાય સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણાનુસારેણૈવ પુનઃ અવાન્તરપૂર્વપક્ષ: પ્રયતતે
- ન ચેત્યાદિના ।

❖ અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા મથામણ ❖

અવાંતરપૂર્વપક્ષ :- (ન ચ.) (અવાંતરપૂર્વપક્ષે જે લક્ષણ ૨જૂ કરી મહાનસીયવહ્નિ-
અભાવને લઈને 'પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્' - આ સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિનું નિરાકરણ કરેલું
તે લક્ષણને પુનઃ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં જે મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને

વિ
ન
મ્

તસ્યાડયમાશયઃ - ન વયં બાલાઃ યેન એવમ્ અસ્માન્ વિપ્રલમ્બયિતું ભવતઃ પ્રયત્નઃ સફલીભવિ-
ષ્યતિ । કિમિદં ન કદાપિ ભવતઃ કર્ણકોટરમધ્યમધ્યાસિષ્ટ યદુત મહાનસીયત્વં ન જાતિઃ ?
કિન્તુ મહાનસવૃત્તિતારૂપઃ સખળ્ડોપાધિભૂતઃ ધર્મઃ, નેતિ ચેત્ ? શૃણોતુ તર્હિ -

સાઙ્કર્યલક્ષણજાતિબાધકસત્ત્વાન્મહાનસીયત્વં જાતિઃ ભવિતું નાર્હતિ । તદ્યથા -

ય
શો
લ
તા

તત્રાદૌ સાઙ્કર્યં નામ પરસ્પરાડત્યન્તાભાવસમાનાધિકરણત્વે સતિ એકાધિકરણવૃત્તિત્વમ્,
યથા ભૂતત્વં મૂર્તત્વં ચ ધર્મો જાતિર્ન વા તચ્ચિન્ત્યતે, ભૂતત્વ-મૂર્તત્વજાત્યોઃ પરસ્પરાડત્યન્તાભાવ-
સમાનાધિકરણત્વં વર્તતે । યતઃ ભૂતત્વમ્ ઈલા-જલાનલાનિલ-ગગનવૃત્તિ, મૂર્તત્વં ચ પૃથ્વી-જલ
-તેજો-વાયુ-મનસ્સુ વર્તતે । ગગને ભૂતત્વં વર્તતે, મૂર્તત્વં ન વર્તતે, મનસિ મૂર્તત્વં વર્તતે ન
ભૂતત્વમ્, પૃથ્વી-જલ-તેજો-વાયુષુ ભૂતત્વમપિ વર્તતે, મૂર્તત્વમપિ વર્તતે । તતશ્ચ ભૂતત્વ-મૂર્તત્વધર્મયોઃ
પરસ્પરાડત્યન્તાભાવસમાનાધિકરણત્વં વર્તતે એવ, ભૂતત્વાભાવાધિકરણે મનસિ મૂર્તત્વસ્ય વર્તમાનત્વાત્,
મૂર્તત્વાભાવાધિકરણે ચ ગગને ભૂતત્વસ્ય વર્તમાનત્વાચ્ચ । એકાધિકરણવૃત્તિત્વમપિ તયોઃ વર્તતે
એવ, પૃથ્વી-જલ-તેજો-વાયુષુ ભૂતત્વ-મૂર્તત્વોભયોઃ વર્તમાનત્વાત્ । તથા ચ ભૂતત્વ-મૂર્તત્વયોઃ

વિ
લ
મ્રા

જ મુખ્યપૂર્વપક્ષે અવ્યાપ્તિ દોષથી ગ્રસ્ત બનાવી દીધું. હવે, અવાંતરપૂર્વપક્ષ પુનઃ પોતાના
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા... ઈત્યાદિ લક્ષણ મુજબ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્
- આ સ્થલમાં લક્ષણસમન્વય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે -) વાહ મહાશય ! વાહ ! અમે નાના
છોકરા નથી કે તમે અમને ઊંધી ટોપી ફીટ કરી દો છો. માની લીધું કે તમારા નિયમ મુજબ
મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક છે. તો પણ અમે
બતાવેલા ચાર સંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે. તમે ભલે જેમ - તેમ કરીને ચાર સંબંધથી મહાન-
સીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ કરી દીધી.
પણ, થોડી બુદ્ધિ વાપરીએ તો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી જ જાય કે ચાર સંબંધથી તાદૃશમહાન-
સીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી નથી.
આપણે પુનઃ ચારે ચાર સંબંધ જોઈ લઈએ. આ વખતે આપણે -

- (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય,
- (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ,
- (૩) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ),
- (૪) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ - આ ક્રમમાં સંબંધો જોઈશું.

પરસ્પરાઽત્યન્તાભાવસમાનાધિકરણત્વાત્, એકાધિકરણવૃત્તિત્વાચ્ચ ન જાતિત્વમ્, સાઙ્કર્યપ્રસઙ્ગાત્, તથા ચ ઉભયમપિ જાતિઃ ન ભવતિ, કિન્તુ તત્રત્યમ્ એકં ધર્મં જાતિવિધયાઽઙ્ગીકુર્વન્તિ નૈયાયિકાઃ, અતઃ નૈયાયિકૈઃ ભૂતપદપ્રવૃત્તિનિમિત્તસ્ય ભૂતત્વસ્ય જાતિત્વં નાઙ્ગીક્રિયતે, મૂર્તત્વસ્યૈવ જાતિત્વમઙ્ગી-ક્રિયતે ।

તદુક્તં કિરણાવલીરહસ્યે મથુરાનાથતર્કવાગીશકૃતે “સઙ્કરઃ પરસ્પરાઽત્યન્તાભાવસમાનાધિકરણત્વે સતિ એકાધિકરણવૃત્તિત્વમ્ । અત એવ પૃથિવ્યાદિપઞ્ચકસાધારણભૂતપદપ્રવૃત્તિનિમિત્તં ન જાતિઃ, મૂર્તત્વજાત્યા સઙ્કીર્ણત્વાદ્” (કિ.રહસ્ય - પૃ.૧૦૨-૧૦૩) ઇતિ ।

અતઃ પ્રકૃતે મહાનસીયત્વં ન જાતિઃ ભવિતુમર્હતિ, વહ્નિત્વજાતિના સમં સાઙ્કર્યાત્ । તથા હિ - મહાનસીયત્વં = મહાનસવૃત્તિત્વમ્, તચ્ચ મહાનસવૃત્તિઘટાદિષુ અપિ વર્તતે, તત્ર વહ્નિત્વં નાસ્તિ, પર્વતીયવહ્નૌ ચ વહ્નિત્વં વર્તતે, ન મહાનસીયત્વમ્, મહાનસીયવહ્નૌ ચ મહાનસીયત્વમપિ વર્તતે, વહ્નિત્વમપિ ઇતિ મહાનસીયત્વે વહ્નિત્વાભાવસામાનાધિકરણ્યમ્ અસ્તિ, વહ્નિત્વે ચ મહાનસીયત્વાભાવસામાનાધિકરણ્યમ્, વહ્નિત્વાભાવાધિકરણમહાનસવૃત્તિઘટાદિષુ મહાનસીયત્વસ્ય વૃત્તિત્વાત્, મહાનસીયત્વાભાવાધિકરણપર્વતીયવહ્ન્યાદિષુ વહ્નિત્વસ્ય વૃત્તિત્વાચ્ચેતિ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વયોઃ પરસ્પરાઽત્યન્તાભાવસામાનાધિકરણ્યમસ્ત્યેવ । એવં મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વયોઃ મહાનસીયવહ્નૌ વૃત્તિતયા એકાધિકરણવૃત્તિત્વમપિ તયોઃ વર્તતે ઇતિ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વયોઃ સાઙ્કર્યં દુર્નિવારમિતિ ન મહાનસીયત્વં જાતિઃ ભવિતુમ્ અર્હતિ, કિન્તુ સખણ્ડોપાધિરેવેતિ અવશ્યમભ્યુપેયમ્ ।

તથા ચ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ નૈવ । તથા હિ -

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્યમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા વહ્નિત્વં પ્રાપ્યતે, મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતા-

❀ ચારે સંબંધોની વિચારણા ❀

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ જે વહ્નિત્વ તેમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ રહે છે. હા ! પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં પણ રહે છે. છતાં વહ્નિત્વમાં રહે છે

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
શ્રી

વચ્છેદકતા ચ મહાનસીયત્વે વહ્નિત્વે ચોભયસ્મિન્ વર્તતે, તથા ચ મહાનસીયત્વે સાધ્યતાવચ્છે-
દકતાનધિકરણેऽપિ વર્તમાના તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતા-
વચ્છેદકતાધિકરણે વહ્નિત્વેऽપિ વર્તતે એવેતિ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદ-
કતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવહ્નિત્વવૃત્તિત્વસત્ત્વાત્ સ્વસામાનાધિકરણ્યસમ્બન્ધેન તાદૃશ-
મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવત્યેવ ।

(૨) સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્ ।

પૂર્વોક્તરીત્યા સાધ્યતાવચ્છેદકીભૂતવહ્નિત્વસ્ય સમવાયેન વહ્નિલક્ષણસાધ્યે વર્તમાનતયા સાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ સમવાયઃ ભવતિ । તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવ-
ચ્છેદકધર્મવિધયા મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ઞૈતદ્વિદ્યતયમપિ પ્રાપ્યતે । તત્ર મહાનસીયત્વં ન જાતિઃ,
વહ્નિત્વજ્ઞ જાતિરતઃ મહાનસીયત્વં મહાનસીયવહ્નૌ સમવાયેન નૈવ વર્તતે કિન્તુ સ્વરૂપેણ, વહ્નિત્વજ્ઞ
સમવાયેન વર્તતે इति તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધેનાऽપિ

તેમ તો કહેવાય જ. એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં તો વૃત્તિ
છે જ. ઉપરાંતમાં, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનધિકરણ એવા મહાનસીયત્વમાં પણ તાદૃશ-
મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ છે. પ્રસ્તુતમાં તો જે પ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણમાં રહેતી હોય (તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
પછી ભલે ને બીજી જગ્યાએ પણ રહેતી હોય. પણ, જો તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના
અધિકરણમાં રહેતી હોય તો) તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જ જાય. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ
એવા વહ્નિત્વમાં તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી
સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાય જ છે. કારણ કે
સાધ્યતાઅવચ્છેદક માત્ર વહ્નિત્વ છે અને તે સાધ્ય એવા વહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી રહે છે.
આ બાજુ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય અને સ્વરૂપ બે છે. કારણ કે
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - બે છે. મહાનસીયત્વ મહાનસીયવહ્નિમાં

અવચ્છિન્ના, સ્વરૂપસમ્બન્ધેનાડપિ અવચ્છિન્ના । તત્ર સમવાયસમ્બન્ધઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક-સમ્બન્ધઃ વર્તતે, સ્વરૂપસમ્બન્ધઃ ન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધઃ ઇતિ તાદૃશમહાનસીયવહન્ય-ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકસ્વરૂપસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં યદ્યપિ અસ્તિ તથાપિ તત્ર સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ વર્તતે એવેતિ સ્વાવચ્છેદક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતા- વિશિષ્ટા એવ ભવેત્ ।

ય
શો
લ
તા

(૩) સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વજાતિનિષ્ઠા ઇતિ ન કેનાડપિ ધર્મેણાડવ-ચ્છિન્ના ઇતિ સર્વેડપિ ધર્માઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકાઃ એવ । તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિ-યોગિતાવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વજાતૌ સખણ્ડોપાધિરૂપમહાનસીયત્વે ચ વર્તતે, વહ્નિત્વસ્ય સ્વરૂપતો ભાનાત્તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન વહ્નિત્વત્વેનાડવ-ચ્છિન્ના । કિન્તુ મહાનસીયત્વસ્ય સખણ્ડોપાધિરૂપત્વેન મહાનસીયત્વત્વેન ભાનમિતિ તાદૃશમહાનસીય-સ્વરૂપસંબંધથી રહે છે. કારણ કે મહાનસીયત્વ એ જાતિ સ્વરૂપ નથી. અને વહ્નિત્વ મહાન-સીયવહ્નિમાં સ્વરૂપસંબંધથી નહીં, કિંતુ સમવાયસંબંધથી રહે. કારણ કે વહ્નિત્વ જાતિ છે.

આ રીતે, જો કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસિવાયના સ્વરૂપસંબંધથી પણ અવચ્છિન્ન છે. છતાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તો મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું જ હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે. અને સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું જ છે.

વિ
ન
મ્રા

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

સૌ પ્રથમ તો અહીં તમારો એક ભ્રમ ટાળી દેવો જરૂરી છે કે - તાદૃશમહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં રહેલી અને વહ્નિત્વમાં રહેલી એક છે, છતાં મહાનસીયત્વ પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ બને જ છે. તેથી તાદૃશ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા નિરવચ્છિન્ન ન જ કહેવાય. હા,

ય શો લ તા વહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વત્વેન અવચ્છિન્ના ભવેદેવ । મહાનસીયત્વં ન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકમ્, યદિ હિ મહાનસીયત્વે સાધ્યતાવચ્છેદકતા સ્યાત્, સ્યાત્ તદા સાધ્યતાવચ્છેદકતા અપિ મહાનસીયત્વવાવચ્છિન્ના, કિન્તુ સાધ્યતાવચ્છેદકતા તુ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવસ્તિત્વજાતૌ એવ વર્તતે ઇતિ ન કેનાઽપિ ધર્મેણાઽવચ્છિન્ના, તથા ચ મહાનસીયત્વત્વમપિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકમેવ । તાદૃશસાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકમહાનસીયત્વત્વેનાવચ્છિન્નત્વં તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વર્તતે । તથા ચ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકમહાનસીયત્વત્વાનવચ્છિન્નત્વવિરહાત્ સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ અસ્તિ ।

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક જે વહ્નિત્વ છે તે શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ હોવાથી વહ્નિત્વત્વરૂપે તેનું ભાન ન થવાથી વહ્નિત્વત્વ એ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ન બને, કિંતુ મહાનસીયત્વ = મહાનસવૃત્તિતા હોવાથી અને મહાનસીયત્વ જાતિ સ્વરૂપ ન હોવાથી મહાનસીયત્વ સખંડ ઉપાધિ રૂપ બનશે. તથા સખંડ ઉપાધિ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યમાન હોય કે અનુલ્લિખ્યમાન તેનું ભાન કિંચિદ્રૂપે જ થાય. માટે, મહાનસીયત્વનું જ્ઞાન પણ મહાનસીયત્વત્વરૂપે જ થશે. એટલે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે કે જે એક જ છે તે મહાનસીયત્વત્વઅવચ્છિન્ન થશે. આ રીતે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વત્વ થશે, તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિ નિરવચ્છિન્ન સાબિત નહીં થાય.

ન પ્રા પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નથી. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં રહેલી છે. જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોય તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વત્વ સિવાયના ધર્મોથી તો અનવચ્છિન્ન હોય જ.

આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકમહાનસીયત્વત્વભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકઘટત્વાદિધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. ફલતઃ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. હવે અંતિમ સંબંધ જોઈએ.

(૪) સ્વવૃત્તિત્વમ્ ।

તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વત્વેનૈવ અવચ્છિન્ના, મહાનસીય-ત્વત્વાતિરિક્તાઃ સર્વેઽપિ ધર્માઃ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકાઃ એવ । શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વજાતિનિષ્ઠા સાધ્યતાવચ્છેદકતા તુ સર્વેરપિ ધર્મેરનવચ્છિન્ના ઇતિ મહાનસીયત્વત્વાતિરિક્તધર્માનવચ્છિન્ના સ્યાદેવ । તથા ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાયાં તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકમહાનસીયત્વત્વભિન્નસર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વ-સત્ત્વાત્ સ્વાનવચ્છેદકાઽનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાં વૃત્તિઃ ભવેદેવ । તતશ્ચ સ્વવૃત્તિત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા એવ ભવેત્ ।

ઇત્યજ્ઞ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છે-દકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતત્રિતયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વેઽપિ સ્વાનવચ્છેદકા-

યતુર્થ સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા કે જે શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં રહેલી છે તે કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નથી. એટલે કે દુનિયાના તમામ ધર્મો સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક છે. મહાનસીયત્વત્વ પણ આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સાબિત થાય છે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્નત્વ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવ-ચ્છિન્નત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે.

✠ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ અશક્ય ✠

આ રીતે, સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ અને (૩) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવા છતાં પણ (૪) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવ-ચ્છિન્નત્વ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

નવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાઽભાવાત્ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિ-
ત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવેત્, કિન્તુ વિશિષ્ટાન્યા એવ । તથા
ચ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-
ય ત્વમેવ સ્યાન્ન તુ અનિરૂપિતત્વમિતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-
શો નિરૂપકાઽભાવવિધયા તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવો નૈવ ધર્તુ શક્યતે, કિન્તુ વહ્ન્યભાવઃ એવ
ત્વ પૂર્વોક્તરીત્યા ધર્તવ્યઃ, તદધિકરણે ચ જલહ્રદાદૌ ધૂમહેતોરવૃત્તિત્વેન લક્ષણસમન્વયાત્ કુતોઽવ્યાપ્ત્યા-
તા શઙ્કાઽપિ ?

ઇત્યજ્ઞ સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણે નાસ્ત્યેવ દોષલેશગન્ધોઽપિ, તર્હિ કિમર્થં તદ્ દૂષયિતું
પુનઃ પુનઃ પ્રયત્નઃ ક્રિયતે ભવતા ? ન હિ પ્રયત્નસહસ્રેણાઽપિ પટેનાશુંમાલી આવરિતું શક્યતે ।
ન હિ અસ્મલ્લક્ષણે દોષઃ ભવતા દર્શયિતું શક્યતે, નિર્દુષ્ટત્વાદેવેતિ નિર્ભરોઽસ્માકમ્ - ઇત્યાશયેન
શઙ્કામુપદર્શયન્નાહ -

એટલે કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
વિશિષ્ટ નહીં થાય. કિંતુ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી
ભિન્ન થશે. મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે મહાનસીયત્વમાં અને
વહ્નિત્વમાં રહે છે તેનાથી નિરૂપિત મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા છે. અને તે
મહાનસીયત્વમાં તથા વહ્નિત્વમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
વિશિષ્ટ નથી. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન છે.

વિ

ન

પ્રા

આમ, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિ-
યોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ જ રહેશે, અનિરૂપિતત્વ
નહીં. માટે, તાદૃશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-
દકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપક હોવાથી મહાનસીયવહ્નિ-
અભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં
અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જ જાય છે તો પછી ‘મહાનસીય-વહ્નિઅભાવને લઈને
પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિ તમારા લક્ષણ મુજબ પણ દૂર નહીં
થાય’ - આ વાત સંગત કેવી રીતે થશે ?

ન ચ સ્વાનવચ્છેદકમહાનસીયત્વત્વાવચ્છિન્નત્વસત્ત્વેન વિશિષ્ટાન્યત્વ-
સમ્ભવ इति वाच्यम्;

ગૂ
ઢા

સ્વાનવચ્છેદકમહાનસીયત્વત્વાવચ્છિન્નત્વસત્ત્વેન = સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધે વિચાર્યમાણે
તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકમહાનસીયત્વત્વા-
વચ્છિન્નત્વસત્ત્વેન સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદ-
કતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવતિ इति તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદ-
કતાયાં વિશિષ્ટાન્યત્વસમ્ભવઃ = સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાન-
વચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નત્વસમ્ભવઃ इति તાદૃશમહા-
નસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વમેવ સ્યાત્,
ન તુ અનિરૂપિતત્વમિતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂ-
પકાભાવવિધયા મહાનસીયવહન્યભાવઃ ધર્તુ ન શક્યતે, તતઃ કુતઃ તમાદાયાઽવ્યાપ્તિસમ્ભવઃ ?
કિન્તુ વહન્યભાવમાદાય લક્ષણસમન્વયઃ એવ સ્યાદિતિ તાદૃશસમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણં નિર્દુષ્ટમેવેતિ

ય
શો
લ
તા

✽ શબ્દશઃ ભાવાર્થ - ભાવભર્યા શબ્દોભાં ✽

શબ્દાર્થ :- સ્વ = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક એવા મહાનસીયત્વત્વથી
અવચ્છિન્નત્વ તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વ-
અનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થઈ શકે.

તેથી,

- (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય,
- (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ,
- (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને
- (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
તદ્ભિન્નત્વ તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સંભવિત થઈ જવાથી
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી
નિરૂપિતત્વ તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહેશે.

વિ
ન
પ્રા

एवं सोपस्कारं व्याख्येयम् ।

अवान्तरपूर्वपक्षोदितं मुख्यपूर्वपक्षः खण्डयति - इति न च वाच्यम् - इत्यादिना ।

અયમાશયઃ - અસ્માકં મતે મહાનસીયત્વં જાતિરેવ વર્તતે, ન હિ સાઙ્કર્યં તસ્ય બાધકં ભવિતું શક્નોતિ, સાઙ્કર્યસ્ય જાતિબાધકત્વસ્યૈવાઽનભ્યુપગમાત્ । ન હિ સર્વૈરપિ નૈયાયિકૈઃ સાઙ્કર્યસ્ય જાતિબાધકત્વમભ્યુપેયતે, નવ્યનૈયાયિકૈઃ તદનભ્યુપગમાત્, તદુક્તં ન્યાયસિદ્ધાન્તમુક્તા-
વલીવૃત્તૌ દિનકર્યા “માનાભાવાન્ન સાઙ્કર્યં જાતિબાધકમિતિ નવ્યાઃ” (ન્યા.સિ.મુ. ૮ દિનકરી)
લ ઇતિ ।

તા યદિ ભવાન્ નૈવૈતદભ્યુપગચ્છતિ તદાપિ નૈવ ભવતઃ લક્ષણં નિર્દુષ્ટં સ્યાત્, યતઃ ભવતઃ લક્ષણે ‘પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાદ્’ - ઇત્યત્ર તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ દુર્નિવારા એવ । તૃણજન્યો વહ્નિઃ તાર્ણવહ્નિરુચ્યતે, એવં મણિજન્યો વહ્નિઃ માણેયવહ્નિઃ, અરણિકાષ્ઠજન્યો વહ્નિઃ આરણેયવહ્નિઃ... ઇત્યાદિરીત્યા વ્યવહિયતે । તાર્ણવહ્ન્યભાવઃ મહાનસે વર્તતે, તત્રત્યવહ્નેઃ તાર્ણત્વાઽભાવાત્ ।

→ તેથી, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય.

→ વહ્નિઅભાવને જ લેવો પડે.

→ તેનું અધિકરણ જલદ્રદ.

→ ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ.

→ આ રીતે, લક્ષણસમન્વય થઈ જશે,

→ અવ્યાપ્તિ દોષ દૂર - દૂર થઈ જશે. ચૂર - ચૂર થઈ જશે.

(- આવી શંકા નહીં કરવી.....)

વિ

ન

•❖ તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ તદવસ્થા •❖

મ્રા મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- (તાર્ણ.) (અત્યાર સુધીની ચર્ચા સંક્ષેપમાં -

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરવા છતાં પણ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ નહીં શકે.

અવાંતર પૂર્વપક્ષ :- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ = સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વ - આવો અર્થ કરવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી

અત્ર તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિઃ ।

- તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - તાર્ણત્વં વહ્નિત્વજ્ઞ ।
- તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સંયોગઃ ।
- તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ નાસ્તિ કોઽપિ ।
- તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સમવાયઃ ।

તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા યત્ તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વદ્વિતયં પ્રાપ્યતે તદેતદ્વિતયમપિ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનજાતિરૂપમિતિ ન કેનાઽપિ રૂપેણ પ્રતિભાસતે, તતશ્ચ તન્નિષ્ઠા તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નિરવચ્છિન્ના એવ ભવેત્ । તાર્ણત્વજ્ઞ જાતિરિતિ નાસ્તિ કોઽપિ વિવાદઃ અત્ર ।

તદુક્તં વ્યાપ્તિપજ્ઞકમાધુર્યાઃ ગઙ્ગાવૃત્તૌ શિવદત્તમિશ્રેણ “તાર્ણત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઃ નિરવચ્છિન્નત્વેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વેન ચ” (વ્યા.પ.ગઙ્ગા - પૃ.૩૫) ઇતિ । ન હિ તત્ર તાર્ણત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઃ નિરવચ્છિન્નત્વમેવોક્તમ્, યેન તસ્યાઽખણ્ડોપાધિત્વશઙ્કા સ્યાત્, કિન્તુ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપ્યુક્તમિતિ તાર્ણત્વસ્ય જાતિત્વમવશ્યમભ્યુપેયમ્, ન હિ અખણ્ડોપાધિઃ સમવાયસમ્બન્ધેન કુત્રાપિ કદાચિદપિ વર્તતે ઇતિ અખણ્ડોપાધિનિષ્ઠાવચ્છેદકતા સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્ના નૈવ ભવેત્, સ્વરૂપસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના એવ ભવેત્ । તથા ચ યન્નિષ્ઠાવચ્છેદકતા

વિશિષ્ટ થવા છતાં મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય, અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં રહેલી અને વહ્નિત્વમાં રહેલી એક જ હોવાથી અને તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિતાદવસ્થમ્

અવાંતર પૂર્વપક્ષ :- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકમહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્નત્વ તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

હવે, આની સામે મુખ્ય પૂર્વપક્ષ પુનઃ અવાંતરપૂર્વપક્ષસ્વીકૃત લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ ઉપસ્થાપિત કરવા ઉપસ્થિત થાય છે -)

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
બ્રા

નિરવચ્છિન્ના સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ચ ભવેત્, તદ્ જાતિરૂપમેવ સ્યાત્ - ઇતિનિયમાત્ તાર્ણત્વં જાતિરેવ ભવેત્ ।

પ્રકૃતે ‘પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાદ્’ - ઇત્યત્ર તાર્ણવહ્ન્યભાવઃ તદૈવ ધર્તુ શક્યતે યદા તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્ સમ્બન્ધચતુષ્ટયેન । તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ તાર્ણત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા એકૈવ, મહાનસીય-વહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવત્ । તથા ચ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયેયં પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્ તદા તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટાન્યાઽવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વં ભવેદેવ, તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપકતાર્ણત્વ-વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્, તદિતરેણ ચ તાદૃશતાર્ણવહ્ન્ય-ભાવીયપ્રતિયોગિતાયાઃ નિરૂપિતત્વવિરહાદિતિ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતા-વચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા તચ્ચિન્તનીયમ્ -

જુઓ ભાઈ ! આ તો મહાનસીયત્વ સખંડઉપાધિસ્વરૂપ હોવાથી તેનું કિંચિદ્સ્વરૂપે ભાન થાય જ. માટે, મહાનસીયત્વત્વ તમને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક તરીકે મળી ગયું. પણ, જ્યારે મહાનસીયત્વની જગ્યાએ કોઈ જાતિ ગોઠવાઈ જાય તો તો તે જાતિનું પણ સ્વરૂપતઃ જ ભાન થવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ દુનિયાના તમામ ધર્મોથી નિરવચ્છિન્ન થઈ જ જાય ને !

ॐ તાર્ણત્વ જાતિ સ્વરૂપ, નહીં કે ઉપાધિ ॐ

વિ વાત વિગતે વિચારીએ :-

ન સ્થલ તો પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ જ લઈશું.

પ્રા અહીં અભાવ મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લેવાના બદલે તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈશું. દુનિયામાં આગ અનેક પ્રકારની હોઈ શકે છે. કોઈ તૃણજન્ય આગ હોય, કોઈ પર્ણજન્ય આગ હોય, કોઈ સૂર્યકાંતમણિજન્ય આગ હોય. આ બધી આગ ક્રમશઃ તાર્ણ, પાર્ણ અને માર્ણેય કહેવાય. મતલબ કે

(૧) તૃણજન્ય વહ્નિ - તાર્ણવહ્નિ (૩) પર્ણજન્ય વહ્નિ - પાર્ણવહ્નિ

(૨) મણિજન્ય વહ્નિ - માર્ણેયવહ્નિ (૪) અરણિના લાકડાથી જન્ય વહ્નિ - આરણેયવહ્નિ

પર્વત ઉપર પર્ણજન્ય કે અરણિના લાકડાથી ઉત્પન્ન થયેલ વહ્નિ હોય તે વખતે

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્યમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વે વર્તતે, તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાર્ણત્વેऽપિ વર્તતે, વહ્નિત્વેऽપિ ચ વર્તતે । તત્ર તાર્ણત્વં નાસ્તિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણં કિન્તુ વહ્નિત્વમસ્તિ એવ । અતઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણભિન્નતાર્ણત્વે વર્તમાનાઽપિ તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણીભૂતે વહ્નિત્વેऽપિ વર્તતે એવ, ન તુ ન વર્તતે ઇતિ તાદૃશ-તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવહ્નિત્વવૃત્તિત્વસત્ત્વાત્ સ્વસામાનાધિકરણ્યસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા એવ ભવેત્ ।

(૨) સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્ ।

તાર્ણવહ્નિનો અભાવ તો પર્વત ઉપર મળી જ જાય. આમ, સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વ(અથવા તાર્ણવહ્નિત્વ)અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ લઈએ. તેનું અધિકરણ પર્વત.

પ્રસ્તુત અભાવીય -

→ પ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - તાર્ણત્વ/વહ્નિત્વ (અથવા) તાર્ણવહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ કોઈ નથી. (તેનું કારણ આગળ જણાવવામાં આવશે.)

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ. તથા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ તાર્ણત્વ + વહ્નિત્વ. આમ, જો કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનધિકરણ એવા તાર્ણત્વમાં પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહે છે તો પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં પણ રહે છે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ વહ્નિત્વમાં તાદૃશતાર્ણવહ્નિભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ય
શો
લ
તા

પૂર્વોક્તનીત્યા સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવહ્નિત્વસ્ય સાધ્યે વહ્નૌ સમવાયેન વર્તમાનતયા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા સમવાયઃ પ્રાપ્યતે । તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા તાર્ણત્વં વહ્નિત્વઞ્ચૈવ પ્રાપ્યતે । તાર્ણત્વસ્ય વહ્નિત્વસ્ય ચોભયસ્ય જાતિત્વેન તાર્ણવહ્નૌ તે દ્વે અપિ સમવાયેનૈવ વર્તેતે ઇતિ તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ કેવલસમવાયેનૈવાઽવચ્છિન્ના । તથા ચ તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસત્ત્વાત્ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા એવ ભવેત્ ।

(૩) સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વજાતિનિષ્ઠા ઇતિ સર્વેઽપિ ધર્માઃ સાધ્યતા-

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

વિ
ન
મ્રા

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો અવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે. કારણ કે વહ્નિત્વ (= સાધ્યતાઅવચ્છેદક) વહ્નિમાં (= સાધ્યમાં) સમવાય સંબંધથી રહે છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ માત્ર સમવાય જ છે, સ્વરૂપસંબંધ નહીં. કારણ કે તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ બન્ને જાતિ જ છે. તાર્ણવહ્નિમાં રહેનારા તાર્ણત્વ ધર્મને નૈયાયિકોએ જાતિ રૂપે સ્વીકૃત કરેલ છે. (આથી જ તાર્ણત્વ એ તૂણજન્યત્વ સ્વરૂપ હોવા છતાં પણ સખંડ ઉપાધિ રૂપ ન હોવાથી તાર્ણત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા નિરવચ્છિન્ન છે. આ હકીકતનો ઉલ્લેખ વ્યાસિપંચક - માથુરી ઉપરની ગંગા ટીકામાં શ્રી શિવદત્તમિશ્રજીએ પૃ. ૩૫ ઉપર કરેલ છે.) મહાનસીયવહ્નિઅભાવની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે મહાનસીયત્વમાં રહેતી હતી તે મહાનસીયત્વ સખંડઉપાધિસ્વરૂપ હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સ્વરૂપસંબંધ પણ બનતો હતો, પ્રસ્તુત સ્થલમાં તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ જે તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ બને છે તે બન્ને જાતિ સ્વરૂપ જ છે. માટે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાય જ મળશે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધ = સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન વહ્નિત્વજાતિમાં વૃત્તિ હોવાથી વહ્નિત્વત્વ

વચ્છેદકતાંડનવચ્છેદકાઃ એવ વર્તન્તે । તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાર્ણત્વે વહ્નિત્વે ચ વર્તતે, તાર્ણત્વમપિ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનજાતિરૂપમ્, વહ્નિત્વમપિ ચ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનજાતિરૂપમ્ ઇતિ તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠા તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા ન તાર્ણત્વત્વ-વહ્નિત્વત્વાદિના કેનાંડપિ ધર્મેનાંડવચ્છિન્ના ઇતિ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાંડપિ સર્વેરપિ ધર્મેરનવચ્છિન્ના એવ । તથા ચ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયો-ગિતાવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકસર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વસત્ત્વાત્ સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેદેવ ।

(૪) સ્વવૃત્તિત્વમ્ ।

તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાધિકરણીભૂતતાર્ણત્વ-વહ્નિત્વોભયસ્યાંડપિ શબ્દતઃ

વગેરે દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ જાતિમાં રહેતી હોવાથી તાર્ણત્વત્વ - વહ્નિત્વત્વ વગેરે ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ બનશે. તાર્ણત્વ જો સખંડ ઉપાધિ હોત તો તેનું કિંચિદ્રૂપે ભાન થવું જરૂરી હોવાથી તાર્ણત્વત્વરૂપે તાર્ણત્વનું ભાન થતા તાર્ણત્વત્વ તાર્ણત્વનિષ્ઠતાદશતાર્ણવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અવચ્છેદક બની જાત. જે રીતે મહાનસીયત્વ સખંડ ઉપાધિ રૂપ હોવાથી મહાનસીયત્વત્વરૂપે મહાનસીયત્વનું જ્ઞાન થતાં મહાનસીયત્વત્વ મહાન-સીયત્વનિષ્ઠતાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અવચ્છેદક થઈ ગયું. કિંતુ તાર્ણત્વ સખંડઉપાધિરૂપ નથી. કિંતુ જાતિસ્વરૂપ છે. તે વાત આપણે પૂર્વે જોઈ જ ગયા છીએ. જો તાર્ણત્વ જાતિસ્વરૂપ હોય તો તાર્ણવહ્નિઅભાવના ઉલ્લેખમાં તાર્ણત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ ન થવાને કારણે તાર્ણત્વત્વરૂપે તાર્ણત્વનું ભાન ન થાય. તેથી તાર્ણત્વત્વ તાર્ણત્વ-નિષ્ઠતાદશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અનવચ્છેદક જ બને. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક તાર્ણત્વત્વ - વહ્નિત્વત્વ વગેરે દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વ-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નથી. તથા દુનિયાના તમામ ધર્મો

અનુલ્લિખ્યમાનજાતિરૂપત્વેન તન્નિષ્ઠાયાઃ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સર્વૈરપિ ધર્મૈરનવચ્છિન્નત્વમેવેતિ સર્વેંડપિ ધર્માઃ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકાઃ એવ । વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાંડપિ સર્વૈરપિ ધર્મૈરનવચ્છિન્ના ઇતિ વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદ-
ય કતાયાં તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકસર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વસત્ત્વાત્ સ્વાનવ-
શો ચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-
લ વચ્છેદકતાયાં વૃત્તિઃ સ્યાદેવેતિ સ્વવૃત્તિત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
તા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેદેવ ।

ઇત્યજ્ચ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બ-
ન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા
ભવતીતિ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નાંડવચ્છેદકતાંડ-

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના પણ અવચ્છેદક નથી - આ વાત આપણે જોઈ ગયા. તેથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક વહ્નિત્વત્વ વગેરે દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. પરિણામે, સ્વવૃત્તિત્વ સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

વિ જ્ઞ ચારે સંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિ.અ. વિશિષ્ટ જ્ઞ

આ રીતે, (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદક-
બ્રા અનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ચારે ય સંબંધથી સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વઉભયઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વઉભયમાં રહેનારી એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે. તે સિવાયની અન્ય તમામ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઓથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા અનિરૂપિત જ છે. તથા જે તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વ - ઉભયનિષ્ઠ એક માત્ર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીય-

નિરૂપિતત્વં સ્યાદેવ, તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપકતાર્ણત્વ-વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠાવચ્છેદક-
તાયાઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્, એતદતિરિક્તાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસ્ય તાદૃશતાર્ણવહન્યભા-
વીયપ્રતિયોગિતાયાં વિરહાદિતિ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવ-
ચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વસત્ત્વાત્ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાઽન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂ-
પકાભાવવિધયા તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવઃ ધર્તું શક્યતે, તાદૃશતાર્ણવહ્નિશ્ચ મહાનસે નૈવ વર્તતે,
તત્રત્યવહ્નિજનકેન્ધનતયા કાષ્ઠાદીનામુપયોગાત્, અરણ્યાદિના તજ્જન્મસમ્ભવાધિક્યાત્ । તત્ર
ચ ધૂમઃ વૃત્તિરિતિ લક્ષણાઽસમન્વયાત્ સ્યાદેવાઽવ્યાપ્તિઃ ઇતિ ભવતાઙ્ગીકર્તવ્યમેવ ‘પ્રયત્ન-
સહસ્રેણાઽપિ અસ્મદભ્યુપગતં લક્ષણં નિર્દુષ્ટં સાધયિતું ન શક્યતે’ ઇતિ ।

ય
શો
લ
તા

પ્રતિયોગિતા નિરૂપિત છે તે તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વઉભયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ છે.

આમ, સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વઉભયઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-
તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-
ભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોવાથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક તાર્ણવહ્નિ-
અભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ - પર્વત. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણઅસમન્વય
થવાથી અવ્યાપ્તિ સ્પષ્ટ જ છે.

પુનઃ એક વાતની સ્પષ્ટતા જરૂરી લાગે છે કે,

મહાનસીયત્વ એ જાતિસ્વરૂપ નથી - એ માન્યતાના આધારે પ્રસ્તુત નિરૂપણ ચાલી
રહેલ છે. તેથી જ મહાનસીયત્વત્વરૂપે મહાનસીયત્વનું ભાન થતાં અવ્યાપ્તિનું નિરાકરણ
શક્ય બને. તાર્ણત્વ - પાર્ણત્વ વગેરેને તો સર્વ નૈયાયિકો જાતિ સ્વરૂપ સ્વીકારે છે. તેથી
નિર્વિવાદ નિરવચ્છિન્ન એવું તાર્ણત્વ જેમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક બને તેવો તાર્ણવહ્નિઅભાવ
લીધો.

વિ
ન
બ્રા

જો, મહાનસીયત્વ પણ જાતિસ્વરૂપ હોય તો મહાનસીયત્વનું મહાનસીયત્વત્વરૂપે
ભાન ન થવાને કારણે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વત્વ વગેરે તમામ ધર્મોથી
અનવચ્છિન્ન જ થાય. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ આવી જ શકે.
આ તો મહાનસીયત્વ એ જાતિસ્વરૂપ નથી. સંખડઉપાધિસ્વરૂપ છે - એ વિકલ્પના આધારે
નિરૂપણ ચાલતું હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવને છોડી તાર્ણવહ્નિઅભાવ સુધી ગયા.

સારાંશ :- મહાનસીયત્વ સંખડ ઉપાધિ હોવાથી મહાનસીયત્વત્વ રૂપે જણાશે. તેથી

ગૂ

તાર્ણવહન્યભાવમાદાયાડ્યાપ્તે: ।

ય

શો

લ

તા

અતઃ એવાહ - ઇતિ = 'મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વાભાવાદુક્તરીત્યા મહાનસીયવહન્યભાવમાદાયાડ્યાપ્તિવિરહાદ્ અસ્મદભ્યુપગતં લક્ષણં નિર્દુષ્ટમ્' - इत्येवं न च = નૈવ વાચ્યમ્ = વક્તવ્યમ્, કુતઃ ? इत्याह - ભવલ્લક્ષણાડુસારેણ 'પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાદ્' - इत्यत्र મહાનસીયવહન્યભાવમાદાયાડ્યાપ્ત્યસમ્ભવેડપિ તાર્ણવહન્યભાવમાદાયાડ્યાપ્તે: = તાર્ણત્વસ્ય જાતિત્વેન તાર્ણવહન્યભાવમાદાયાડ્યાપ્તિધ્નૌવ્યાનૈવ ભવલ્લક્ષણં નિર્દુષ્ટમિતિ ભાવઃ ।

એતાવતા ઇદં ફલિતમ્ -

- (૧) આદૌ મુખ્યપૂર્વપક્ષેણ 'પર્વતો વહ્નિમાન્, ધૂમાદ્' - इत्यत्रાડ્યાપ્તિ: ઉપદર્શિતા,
- (૨) તન્નિરાકરણાય સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતં વિસ્તૃતં લક્ષણમુપદર્શિતમ્ અવાન્તરપૂર્વપક્ષેણ,

- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન થાય. અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય. તેથી
- તાર્ણવહ્નિઅભાવ લેવામાં આવ્યો. તાર્ણત્વ જાતિ છે. તેથી
- તાર્ણત્વત્વરૂપે તાર્ણત્વનું ભાન ન થાય. તેથી
- તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વત્વ વગેરે ધર્મોથી અવચ્છિન્ન ન થાય.
- અવ્યાપ્તિ પુનઃ આવી જાય.

વિ

❧ અપરિમિત અર્થ પરિમિત શબ્દોમાં ❧

ન

મ્રા

શબ્દાર્થ :- (પૂર્વપક્ષે જે મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ દૂર કરી પોતાનું લક્ષણ નિર્દોષ સાબિત કર્યું - તે અસંગત છે. કારણ કે) તમારા લક્ષણમાં તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ દુર્વાર છે. તાર્ણત્વ જાતિ છે. માટે, મહાનસીયત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા જે રીતે મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન છે તે રીતે તાર્ણત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વત્વથી અવચ્છિન્ન નહીં થાય, અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

❧ જૂની-નવી વાતોનું વિહંગાવલોકન ❧

અવાંતર પૂર્વપક્ષે રજૂ કરેલ 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા...' - ઈત્યાદિ લક્ષણ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવનું ગ્રહણ થઈ શકતું હોવાથી અવ્યાપ્તિગ્રસ્ત થયું. પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવ

(૩) મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતમહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકત્વ-વહ્નિત્વનિષ્ઠા-વચ્છેદકત્વયોરભેદં સાધયિત્વા પુનઃ તાદૃશસ્થલે અવ્યાપ્તિરુપદર્શિતા મુખ્યપૂર્વપક્ષેણ,

(૪) મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વં નિરાકૃત્ય પુનઃ મહાનસીયવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિરપાસ્તા અવાન્તરપૂર્વપક્ષેણ, મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વાભાવે કેનચિદ્વપેણ મહાનસીયત્વત્વલક્ષણેન તદ્ભાનાત્ ।

(૫) તાર્ણત્વસ્ય જાતિત્વે વિવાદાભાવાત્ તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ પુનરુપદર્શિતા મુખ્ય-પૂર્વપક્ષેણેતિ ।

યદિ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા તાર્ણત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચાવચ્છેદકતા ભિન્ના ભિન્ના ભવેત્ તદા નેયમાપત્તિઃ ભવેત્ । તથા હિ - સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણાનુસારેણ કોઽપ્યભાવઃ તદૈવ ધર્તુ શક્યતે યદા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યા-વચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વં ભવેત્, અભિપ્રેતાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવ-ચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વં તદૈવ સ્યાત્, યદા તાદૃશાઽભિપ્રેતાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિકાઃ યાવત્યોઽપિ અવચ્છેદકતાઃ તાઃ સર્વાઃ અપિ સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવ-ચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાઃ ભવેયુઃ । પ્રકૃતે તાદૃશતાર્ણ-

અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણ મુજબ તો જ લઈ શકાય જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોય. અને મુખ્યપૂર્વપક્ષે તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક સાબિત કરી.

ત્યાર બાદ, અવાંતર પૂર્વપક્ષે પુનઃ અવ્યાપ્તિ દૂર કરી. મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ-નિષ્ઠ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોવા છતાં પણ મહાન-સીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન હોવાને નાતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થઈ શકે.

માટે, પુનઃ મુખ્ય પૂર્વપક્ષે તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપી. કિંતુ જો મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જુદી - જુદી સાબિત થાય તો તો અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણ મુજબ પણ અવ્યાપ્તિ ન જ આવે. કારણ કે મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન હોય તો વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય. કિંતુ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થાય. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવનું ગ્રહણ ન થઈ શકવાને કારણે અવ્યાપ્તિ ન આવે.

ય
શો
લ
તા

વિ.
ન
બ્રા

वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता द्विधा वर्तते । यदि तार्णत्वनिष्ठाऽपि अवच्छेदकता, वह्नित्वनिष्ठाऽपि अवच्छेदकता च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टे भवेताम्, तदा तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यात्, तार्णत्व-वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताद्वितयाऽतिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तत्राऽभावादिति वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तार्णत्वनिष्ठावच्छेदकता च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टे स्तः न वा ? तच्चिन्तनीयम् । तत्रादौ वह्नित्वनिष्ठा तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकता तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकता च वह्नित्वे एव वर्तते इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

ल (२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

ता प्रकृते पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः समवायः । वह्नित्वञ्च जातिरूपमिति तार्णवह्नौ तस्य समवायेन वृत्तेः तार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

सर्वेऽपि धर्माः शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातिनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव, तार्णवह्न्यभावग्रहणे वह्नित्वस्य शब्दतः अनुल्लेखात्, तस्य च जातिरूपत्वात् तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना एवेति तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताऽव-

च्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च सर्वेऽपि धर्मेऽनवच्छिन्नत्वात् साध्यतावच्छेदकतायां च तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

इत्थञ्च तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् । अधुना तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णवनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकताधिकरणं वह्नित्वं वर्तते, तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णवनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तार्णत्वे वर्तते, न तु वह्नित्वे । तार्णत्वं च नास्ति साध्यतावच्छेदकताधिकरणम्, साध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वे एव वर्तमानत्वादिति तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णवनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वविरहात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णवनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवितुं नार्हति ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

प्रागुक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः समवायः । तार्णत्वं तार्णवह्नौ समवायेनैव वर्तते, तस्य जातित्वात्, शब्दतः अनुल्लेखाच्च । तथा च तार्णवह्न्यभावीयतार्णवनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत् । ततश्च तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव

य
शो
ल
ता

भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातौ वर्तमानायाः साध्यतावच्छेदकतायाः सर्वेऽपि धर्माः अनवच्छेदकाः, तार्णवह्न्यभावग्रहणे तार्णत्वस्य शब्दतः अनुल्लेखात्, तस्य जातिरूपत्वाच्च तादृश-तार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्ना इति तादृश-तार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मान-वच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगि-ताऽवच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

य
शो
ल
ता
तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेद-
कतायाश्च केनाऽपि धर्मेणाऽनवच्छिन्नत्वेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-
दकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदक-
नवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेद-
कतायां वृत्तिः भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

इत्थञ्च तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-
च्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि
स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वविरहात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेद-
कसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्वनिष्ठावच्छेदकता ग्रहीतुं न शक्यते ।

अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या वह्नित्वनिष्ठाऽवच्छेदकता सा सम्बन्ध-
चतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति या च तार्णत्वनिष्ठावच्छेदकता सा न साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टा भवति इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्ट-
वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि वर्तते, साध्यतावच्छेदकताविशिष्टभिन्नतार्णत्वनिष्ठा-

વચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વમપિ વર્તતે । તતશ્ચ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા ન કથ્યતે इति સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતા-
ઽનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવવિધયા તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવોઽપિ નૈવ ધર્તુ શક્યતે, કિન્તુ
વહન્યભાવઃ એવ પ્રાગુક્તરીત્યા ધર્તવ્યઃ, તદધિકરણે ચ જલહદાદૌ ધૂમઃ અવૃત્તિરિતિ લક્ષણસમન્વયાત્
કુતોઽવ્યાપ્ત્યાશંકાઽપિ ?

તથા ચ યદિ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતતાર્ણત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાતઃ તાદૃશ-
વહનિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ભિન્ના સિધ્ધેત્ તદા નૈવ સ્યાત્ તાદૃશાઽપત્તિઃ । એવં યદિ તાદૃશમહાન-
સીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાતઃ વહનિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા
ભિન્ના સિધ્ધેત્ તદા મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વેઽપિ પૂર્વોક્તરીત્યા નૈવ સ્યાદવ્યાપ્તિરિત્યાકલ્પ
મુખ્યપૂર્વપક્ષં પ્રતિ અવાન્તરપૂર્વપક્ષઃ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતાવચ્છેદકતાભેદસિદ્ધૌ
તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતાવચ્છેદકતાભેદસિદ્ધૌ ચ પ્રયતતે, તત્ર મહાનસીય-
વહન્યભાવસ્યૈવ પ્રકાન્તત્વેન તદીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાભેદસિદ્ધૌ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીય-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાભેદઘૌર્યેણ ચ તમભિલક્ષ્ય અવચ્છેદકતાભેદસિદ્ધૌ પ્રયતમાનઃ ‘મહાનસીયત્વ-
સ્યાઽસ્તુ જાતિત્વમ્’ इत्यभ्युपगम्याऽपि अव्याप्तिनिवारणलिप्सुઃ સુદીર્ઘા સ્વવક્તવ્યતાં પ્રસ્તૌતિ
- યદિ ચેત્યાદિના । ‘इति विभाव्यते’ - इत्येतत्पदपर्यन्तम् અવાન્તરપૂર્વપક્ષઃ તાદૃશાઽવચ્છેદકતાભેદં

આ રીતે હવે અવાંતર પૂર્વપક્ષ પોતાનો ચર્ચા કરવાનો દૃષ્ટિકોણ બદલે છે. મુખ્ય
પૂર્વપક્ષે જણાવ્યું કે “જ્યાં પ્રતિયોગીમાં રહેલી અનેક વિશેષ્યતાઓથી નિરૂપિત પ્રકારતા
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકમાં આવે ત્યાં જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનો ભેદ થાય. માટે,
મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
એક જ છે.” આની સામે યદિ ચ..... કહીને અવાંતરપૂર્વપક્ષ સાબિત કરશે કે મહાનસીયત્વનિષ્ઠ
અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોઈ જ ન શકે.
માટે, પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવ અમારા લક્ષણ મુજબ
લઈ નહીં શકાય. મુખ્ય પૂર્વપક્ષ પણ તે વાત સ્વીકારશે. इति विभाव्यते..... સુધી અવાંતર
પૂર્વપક્ષ ચાલશે. વચ્ચે અવાંતર અવાંતર પૂર્વપક્ષો પણ આવશે. ત્યાર બાદ તદાપિ કહી મુખ્ય
પૂર્વપક્ષ એક નવા જ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ પ્રદર્શિત કરશે કે જેનું કોઈ સમાધાન અવાંતર પૂર્વપક્ષ
આપી નહીં શકે. આ સાથે મુખ્ય પૂર્વપક્ષની પૂર્ણહુતિ થશે.

ચલો ! હવે જોઈએ કે અવાંતર પૂર્વપક્ષ કેવી રીતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાન-

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

સાધયિષ્યતિ ઇત્યવધેયમ્ । અસ્માભિસ્તુ મહાનસીયત્વં જાતિરિત્યભ્યુપગમ્યાઽપિ, તદ્ સખણ્ડોપાધિ-
રત્યભ્યુપગમ્યાઽપિ - ઉભયથાઽપિ નિરૂપણં કરિષ્યતે, યેન સર્વં સ્પષ્ટીભવેત્ ।

અવાન્તરપૂર્વપક્ષસ્યાઽયમાશયઃ - નનુ ભવતાં સર્વમભિલષિતં તદૈવ સિધ્યેત્, યદા તાદૃશમહાનસીય-
વહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા અભિન્ના ભવેત્, તાદૃશ તાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદક-
તાઽપિ અભિન્ના ભવેત્ । કિન્તુ નૈવં સર્વથાઽપિ શક્યમ્ । ન હિ તાદૃશમહાનસીયવહન્યભાવીય-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ચૈકા ભવિતુમર્હતિ ।

ય
શો
લ
તા

એકધર્મેણ = એકરૂપેણ = એકપ્રકારેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા
સમ્ભવતિ, નાન્યત્ર । મહાનસીયત્વં યદિ કેનચિદ્વૂપેણ ભાસેત તદા મહાનસીયત્વત્વેન ભાસેત,
વહ્નિત્વમપિ યદિ કેનચિદ્વૂપેણ ભાસેત તદા વહ્નિત્વત્વેનૈવ ભાસેત, ન હિ મહાનસીયત્વં કદાચિદપિ
વહ્નિત્વત્વેન ભાસતે વહ્નિત્વં વા મહાનસીયત્વત્વેન ભાસતે । મહાનસીયત્વસ્ય યદિ શબ્દતઃ
ઉલ્લેખઃ ક્રિયતે તદા તસ્ય મહાનસીયત્વત્વેનૈવ ભાનં ભવેત્, વહ્નિત્વસ્યાપિ યદિ શબ્દતઃ ઉલ્લેખઃ
ક્રિયતે તદા વહ્નિત્વત્વેનૈવ તસ્ય ભાનં ભવેત્, યદિ મહાનસીયત્વં સખણ્ડોપાધિઃ તદાઽપિ (યદિ
ભાસેત તદા) મહાનસીયત્વત્વેનૈવ મહાનસીયત્વસ્ય ભાનં ભવેત્ । તથા ચ મહાનસીયત્વધર્મસ્ય
મહાનસીયત્વત્વરૂપેણ = મહાનસીયત્વત્વપ્રકારેણ = યથા મહાનસીયત્વત્વં સ્વસ્મિન્ પ્રકારં ભવેત્
તથા ભાનાત્, વહ્નિત્વસ્ય ચ વહ્નિત્વત્વેન પ્રકારેણ ભાનાત્ તૌ દ્વાવપિ ધર્મો ભિન્નભિન્નરૂપેણ
ભાસમાનો કથ્યેતે, ન તુ એકરૂપેણ ભાસમાનો, તતઃ તન્નિષ્ઠાવચ્છેદકતા એકા કદાપિ નૈવ
સ્યાત્ ।

સીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને ભિન્ન ભિન્ન સાબિત કરે છે -

✽ પ્ર.અ.ને ભિન્ન સાબિત કરતો અવાંતર પૂર્વપક્ષ ✽

વિ
ન
મ્રા

અવાંતરપૂર્વપક્ષ :- (યદિ ચ.) અમારા લક્ષણમાં યેન કેન પ્રકારેણ અવ્યાપ્તિ આપવા
માટે તમે નિયમોમાં ફેરફાર કરવા માટે પણ કટિબદ્ધ લાગો છો. મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે મહાનસીયત્વમાં રહે છે અને વહ્નિત્વમાં રહે છે - તે કોઈ પણ
રીતે એક હોઈ જ શકે નહીં. છતાં અમારા લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ આપવા તમે એને એક સાબિત
કરી દીધી. એ માટે તમે નિયમ બતાવ્યો કે -

પ્રતિયોગીમાં રહેલી નાના વિશેષ્યતાથી નિરૂપિત અને પરંપરાથી અનિરૂપિત પ્રકારતા
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકમાં આવે ત્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાય. તે સિવાય

કિંચ, યદિ મહાનસીયત્વં સખણ્ડોપાધિઃ તદા મહાનસીયત્વં સ્વરૂપસમ્બન્ધેન મહાનસીયવત્સૌ ભાસતે, વહ્નિત્વજ્ઞ સમવાયેન ભાસતે, એવં મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વધર્મો ભિન્ન-ભિન્નસમ્બન્ધેન ભાસમાનો તતઃ કુતઃ તન્નિષ્ઠાવચ્છેદકતા એકા ભવિતુમર્હતિ ? યે યે ધર્માઃ એકરૂપેણ ભાસમાનાઃ, એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનાઃ તેષુ એવ અવચ્છેદકતા અભિન્ના ભવતિ, મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વં ચ ન એકરૂપેણ ભાસતે, ન વા એકસમ્બન્ધેન ભાસતે ઇતિ કુતઃ તન્નિષ્ઠાઽવચ્છેદકતા એકા ભવેત્ ? યદિ મહાનસીયત્વં જાતિઃ તદા મહાનસીયત્વસ્ય સમવાયેનૈવ મહાનસીયવત્સૌ વૃત્તિત્વેન સમવાયસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વં ભાસતે, વહ્નિત્વમપિ સમવાયેનૈવ ભાસતે ઇતિ એકસમ્બન્ધેન તાદૃશધર્મદ્વિતયં ભાસતે, કિન્તુ એકપ્રકારેણ તુ નૈવ ભાસતે ઇતિ પૂર્વમુક્તમેવ, તથા ચ તન્નિષ્ઠાવચ્છેદકતા એકા સર્વથા નૈવ ભવેત્ ।

ય
શો
લ
તા

એવં તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ તાર્ણત્વનિષ્ઠા ભિન્ના એવ, વહ્નિત્વનિષ્ઠા ભિન્ના એવ । તાર્ણત્વં યદિ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યતે તદા તાર્ણત્વત્વેન ભાસતે, વહ્નિત્વં યદિ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યતે તદા વહ્નિત્વત્વેન ભાસતે, ન હિ તાર્ણત્વં વહ્નિત્વત્વેન ભાસતે, ન વા વહ્નિત્વં તાર્ણત્વત્વેન ભાસતે ઇતિ તાર્ણત્વં વહ્નિત્વજ્ઞ ભિન્નરૂપેણ ભાસમાનધર્મો । તાર્ણત્વસ્ય જાતિત્વેન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાય નહીં.

વસ્તુતઃ આ નિયમ છે જ નહીં, નિયમ આ છે કે - એક સંબંધથી અને એક પ્રકારે ભાસમાન ધર્મોમાં જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોઈ શકે. મહાનસીયત્વ ધર્મનું મહાનસીયત્વત્વરૂપે જ્ઞાન થાય. વહ્નિત્વધર્મનું વહ્નિત્વત્વરૂપે ભાન થાય. તાર્ણત્વનું તાર્ણત્વત્વ રૂપે ભાન થાય. જ્યારે, તાર્ણત્વ - વહ્નિત્વ અને વહ્નિત્વ - મહાનસીયત્વનું અલગ - અલગ ધર્મ રૂપે જ ભાન થતું હોય ત્યારે આ બધામાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક કેવી રીતે કહી શકાય ?

વિ
ન

હા ! વહ્નિઅભાવ કે તાર્ણવહ્નિઅભાવ બોલવામાં આવે ત્યારે તાર્ણત્વત્વ રૂપે કે વહ્નિત્વત્વ રૂપે તાર્ણત્વ કે વહ્નિત્વનું ભાન નથી થતું. પરંતુ જ્યારે વહ્નિત્વનું અને તાર્ણત્વનું કિંચિદ્વરૂપે ભાન થાય ત્યારે (= જ્યારે તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ હોય ત્યારે) જો એક જ ધર્મ રૂપે તાર્ણત્વનું અને વહ્નિત્વનું ભાન થાત તો અવશ્ય કહી શકાત કે તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. પણ, એવું તો છે નહીં. તાર્ણત્વનું તાર્ણત્વત્વરૂપે ભાન થાય અને વહ્નિત્વનું વહ્નિત્વત્વરૂપે ભાન થાય.

મા

તત્ સમવાયસમ્બન્ધેનૈવ તાર્ણવહ્નૌ વૃત્તિમદ્ ભવેત્, વહ્નિત્વસ્યાપિ જાતિત્વેન તત્ સમવાયસમ્બન્ધેનૈવ વૃત્તિમદિતિ તાર્ણત્વમપિ સમવાયસમ્બન્ધેનૈવ ભાસતે, વહ્નિત્વમપિ સમવાયસમ્બન્ધેનૈવ ભાસતે, અતઃ તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વધર્મૌ એકસમ્બન્ધેન ભાસમાનૌ સ્તઃ, કિન્તુ એકરૂપેણ ભાસમાનૌ ન સ્તઃ ઇતિ તન્નિષ્ઠાઽપિ અવચ્છેદકતા એકા ભવિતું નાર્હતિ, એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકત્વાઙ્ગીકારાત્ ।

ઇત્યમ્, ‘એકપ્રકારેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા’ ઇતિ નિયમાઙ્ગી-કારેણ મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ભિન્ના, તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચ ભિન્ના ભવેતામ્ એવ ।

ન ચૈતન્નિયમે કિમ્માનમ્ ? અસ્માભિસ્તુ પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા પરમ્પરાઽ-નિરૂપિતા વા યત્રાવચ્છેદકપ્રકારતા તત્રૈવ અવચ્છેદકતાયા ભિન્નત્વાભ્યુપગમેન મહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા એકા એવ સ્વીક્રિયતે, કિં નુ તત્ર બાધકમિતિ શઙ્કનીયમ્, વિરોધાપત્તેઃ ।

તથા હિ - ભવતાઽભ્યુપગતનિયમાનુસારેણ યદિ મહાનસીયત્વં સખળંડોપાધિઃ સ્યાત્, જાતિઃ વા તન્નિષ્ઠા મહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, વહ્નિત્વનિષ્ઠતાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાતઃ ભિન્ના નૈવ સ્યાત્ । તથા ચ મહાનસીયત્વનિષ્ઠા તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્ય-ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા એકા એવ સ્યાત્ । તત્ર મહાનસીયત્વસ્ય સખળંડોપાધિત્વેન મહાનસીયત્વત્વેન ભાનમ્ ઇતિ મહાન-સીયત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વત્વાવચ્છિન્ના ભવતિ, અતઃ એવ સાવચ્છિન્ના ભવતિ,

આ નિયમ માનવા પાછળનું પ્રયોજન પણ તમને જણાવી દઈએ - જો જુદા - જુદા ધર્મ રૂપે અને જુદા જુદા સંબંધથી ભાસમાન એવા ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતા માનો તો વિરોધ દોષ દુર્વાર બનશે.

✽ ભિન્ન રૂપે કે ભિન્ન સંબંધથી જણાતા ધર્મમાં જ અવચ્છેદકતા ભેદ ✽

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે -

મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે રીતે બદલાય -

(૧) મહાનસીયત્વમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહે છે તથા વહ્નિત્વમાં પણ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહે છે. મહાનસીયત્વનું

શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન કેનાઽપિ ધર્મેણાઽવચ્છિન્ના ભવતિ ઇતિ સા નિરવચ્છિન્ના ભવતિ, મહાનસીયત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચ એકા એવેતિ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાવચ્છિન્નત્વમપિ સ્યાત્, નિરવચ્છિન્નત્વમપિ સ્યાત્, એતદ્વિતયજ્વ પરસ્પરપરિહારેણ વર્તમાનમતઃ એવ જલાનલવદ્ વિરુદ્ધમ્, ન હિ એકત્રૈવ તયોઃ દ્વયોરપિ વૃત્તિતા યુક્તા, યાઽવચ્છેદકતા સાવચ્છિન્ના = કિઞ્ચિદ્ધર્માવચ્છિન્ના ભવેત્, સા નિરવચ્છિન્ના = કેનચિદપિ ધર્મેણાઽનવચ્છિન્ના કથં ભવેત્ ? યદિ સા નિરવચ્છિન્ના ભવેત્ તદા સાવચ્છિન્ના કથં ભવેત્ ? તત્ર કિઞ્ચિદ્ધર્માવચ્છિન્નત્વસત્ત્વે સર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વવિલયાત્, સર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વસત્ત્વે કિઞ્ચિદ્ધર્માવચ્છિન્નત્વાઽપાયાત્ । તથા ચ યત્ર સાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તત્ર નિરવચ્છિન્નત્વં નૈવ વર્તતે, યત્ર નિરવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તત્ર સાવચ્છિન્નત્વં નૈવ વર્તતે ।

ભવતા ચ ભિન્નપ્રકારેણ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતામડ્ગીકૃર્વતા એકત્રૈવાવચ્છેદકતાયાં સાવચ્છિન્નત્વં નિરવચ્છિન્નત્વજ્વાભ્યુપગતે, તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સખણ્ડોપાધિરૂપમહાનસીયત્વવૃત્તિત્વેન સાવચ્છિન્નત્વમપ્યભ્યુપેયમ્, શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વજાતિવૃત્તિત્વેન નિરવચ્છિન્નત્વમપ્યભ્યુપેયમ્, તતશ્ચ વિરોધઃ દુર્વારઃ એવ, પરસ્પરવિરુદ્ધયોઃ સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વયોઃ એકત્રાવચ્છેદકતાયામભ્યુપગમાત્ ।

યદિ મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વમભ્યુપેયતે તદાપ્યયં વિરોધો દુર્વારઃ એવ, યદા મહાનસીયત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવઃ ગૃહ્યતે તદા ભવદુક્તરીત્યા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચાઽભિન્ના એવ ભવેત્, તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ શબ્દતઃ ઊલ્લિખ્યમાનમહાનસીયત્વજાતિવૃત્તિત્વેન સાવચ્છિન્નત્વમપ્યભ્યુપેયમ્, શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનમહાનસીયત્વત્વરૂપે ભાન થાય છે. અને વહ્નિત્વનું (પ્રસ્તુતમાં વહ્નિત્વનું કોઈ પણ રૂપે ભાન નથી થતું. પરંતુ જ્યારે શબ્દતઃ ઉલ્લેખ હોય ત્યારે) વહ્નિત્વત્વરૂપે જ્ઞાન થાય છે.

માટે, (A) વહ્નિત્વત્વરૂપે ભાસમાન વહ્નિત્વમાં રહેલી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જુદી

અને (B) મહાનસીયત્વત્વરૂપે ભાસમાન મહાનસીયત્વમાં રહેલી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જુદી.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રી

વહ્નિત્વજાતિવૃત્તિત્વેન ચ નિરવચ્છિન્નત્વમપ્યવશ્યમભ્યુપેયમ્ इति एकत्रैवाऽवच्छेदकतायां सावच्छिन्नत्व-
-નિરવચ્છિન્નત્વોભયસ્યાઙ્ગીકર્તવ્યત્વાऽऽપત્ત્યા વિરોધો દુર્વારઃ એવ । યદિ ચ ભિન્નપ્રકારેણ
ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતા નૈવાઽભ્યુપગમ્યતે તદા તાદૃશમહાનસીયવહ્નિત્વભાવીયપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના ભિન્ના એવ સ્યાદિતિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિ-
યોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાવચ્છિન્નત્વં સ્યાત્, વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઞ્ચ નિરવચ્છિન્નત્વં સ્યાદિતિ
ય નૈકત્ર સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વોભયાઙ્ગીકારપ્રયુક્તવિરોધદોષાવકાશઃ । અતઃ ભિન્નરૂપેણ
શો ભાસમાનધર્મેષુ ભિન્ના એવાવચ્છેદકતાઙ્ગીકરણીયા इति स्थितम् ।

લ એવઞ્ચ યદિ નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ ભિન્નાવચ્છેદકતા નાઙ્ગીક્રિયતે તદાપિ એકસ્યામેવા-
તા વચ્છેદકતાયાં સમ્બન્ધદ્વયાઽવચ્છિન્નત્વાપત્તિઃ । તથા હિ - યત્ર સ્વરૂપેણ મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટ-
સ્યાઽભાવો ગૃહ્યતે તત્ર તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગી - મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - મહાનસીયવહ્નિત્વમ્ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સંયોગસમ્બન્ધઃ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - મહાનસીયવહ્નિત્વત્વમ્ ।

યદિ મહાનસીયવહ્નિત્વસ્ય શબ્દતઃ ઉલ્લેખઃ ક્રિયતે તદા મહાનસીયવહ્નિત્વત્વેન તદ્ભાનમ્ ।

હવે, આ જ વાત બીજી રીતે જોઈએ -

(૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તરીકે પ્રસ્તુતમાં મહાનસીયવહ્નિત્વને જ લઈએ. મહાન-
સીયવહ્નિત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન નથી. પણ, જ્યારે મહાનસીય-
વહ્નિત્વનું સ્વરૂપ સંબંધથી જે અધિકરણ તેનો અભાવ = મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટમહાન-
સીયવહ્નિઅભાવ પર્વતમાં લઈએ અને મહાનસીયવહ્નિત્વનું કાલિક સંબંધથી જે અધિકરણ
ઘટાદિ તમામ તેનો સંયોગ સંબંધથી અભાવ ગુણાદિમાં લઈએ = મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટ-
મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈએ ત્યારે આ બન્ને પ્રકારના અભાવની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
મહાનસીયવહ્નિત્વમાં જ રહે છે. મતલબ કે મહાનસીયવહ્નિત્વત્વસ્વરૂપ એક જ ધર્મથી
ભાસમાન મહાનસીયવહ્નિત્વમાં રહે છે. તો પણ આ સ્થલોમાં તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
એક માની ન શકાય, કારણ કે પ્રથમ અભાવમાં મહાનસીયવહ્નિત્વનું સ્વરૂપ સંબંધથી ભાન
છે અને દ્વિતીય અભાવમાં મહાનસીયવહ્નિત્વનું કાલિક સંબંધથી જ્ઞાન છે. થોડા વિસ્તારથી
વાતને સમજીએ -

પ્રકૃતે ચ કૃતઃ શબ્દતઃ ઉલ્લેખઃ ઇતિ મહાનસીયવહ્નિત્વત્વં તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
વચ્છેદકધર્મવિધયા ગૃહીતમ્ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વરૂપસમ્બન્ધઃ ।

અત્ર કાલિકેન મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્ય સંયોગેનાઽભાવોઽપિ ગૃહ્યતે ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગી - મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - મહાનસીયવહ્નિત્વમ્ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સંયોગઃ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - મહાનસીયવહ્નિત્વત્વમ્ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - કાલિકઃ ।

★ બે પ્રકારના મહાનસીયવહ્નિઅભાવ ★

(૧) પ્રથમ અભાવ છે -

સ્વરૂપથી મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસીયવહ્નિનો અભાવ. અહીં,

→ પ્રતિયોગી - મહાનસીયવહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયવહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સ્વરૂપ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયવહ્નિત્વત્વ.

(૨) દ્વિતીય અભાવ છે -

કાલિક સંબંધથી મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસીયવહ્નિનો અભાવ. અહીં,

→ પ્રતિયોગી - મહાનસીયવહ્નિત્વવિશિષ્ટ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયવહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયવહ્નિત્વત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - કાલિક.

આ બન્ને અભાવમાં (૧) પ્રતિયોગી, (૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ, (૩) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ, (૪) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - આ ૪ વસ્તુ

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

ય
શો
લ
તા

પ્રથમાભાવીયપ્રતિયોગ્યાદિકં દ્વિતીયાભાવીયપ્રતિયોગ્યાદિકં ચ સમાનમેવ, પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-વચ્છેદકસમ્બન્ધે એવ વિશેષઃ, પ્રથમાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ સ્વરૂપસમ્બન્ધઃ, દ્વિતીયાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ કાલિકસમ્બન્ધઃ । યદિ નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતાઽઙ્ગીક્રિયતે તદા સ્વરૂપસમ્બન્ધેન ભાસમાનમહાનસીયવહ્નિત્વે

તો સરખી જ છે. ફરક છે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધમાં. સ્પષ્ટ છે કે પ્રથમ અભાવમાં મહાનસીયવહ્નિત્વનું સ્વરૂપ સંબંધથી ભાન થાય છે. માટે, પ્રથમઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વરૂપ સંબંધથી અવચ્છિન્ન થાય અને દ્વિતીય અભાવમાં મહાનસીય-વહ્નિત્વનું કાલિક સંબંધથી જ્ઞાન થાય છે. માટે, દ્વિતીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ કાલિક થાય. પરિણામે, પ્રથમઅભાવીય (= મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય) મહાનસીય-વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને દ્વિતીયઅભાવીય (= મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય) મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જુદી - જુદી માનવી જ રહી.

❀ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય પ્ર.અ. જુદી જુદી ❀

આમ,

વિ
ળ
પ્રા

(A) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કે જે મહાનસીયત્વમાં રહેલી છે તે સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્ન અને મહાનસીયત્વત્વઅવચ્છિન્ન છે.

(B) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કે જે વહ્નિત્વમાં રહેલી છે તે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન છે. ધર્મની અપેક્ષાએ નિરવચ્છિન્ન છે.

- આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને ભિન્ન ભિન્ન માનવી જ રહી. જો અન્ય - અન્યરૂપે ભાસમાન અથવા તો અન્ય અન્ય સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં રહેલી પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન થઈ જતી હોય તો મહાનસીયત્વત્વ અને વહ્નિત્વત્વ - આ બે ભિન્ન - ભિન્ન ધર્મો રૂપે ભાસમાન તથા સ્વરૂપ અને સમવાય - આ બે ભિન્ન સંબંધથી ભાસમાન મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક કેવી રીતે હોઈ શકે ?

આ રીતે,

(૧) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો ભિન્ન - ભિન્ન ધર્મ રૂપે ભાસમાન ધર્મોમાં રહે તો પણ ભિન્ન - ભિન્ન થઈ જાય. અને

(૨) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો ભિન્ન - ભિન્ન સંબંધથી

કાલિકસમ્બન્ધેન ભાસમાનમહાનસીયવહ્નિત્વે ચ એકૈવાઽવચ્છેદકતાઙ્ગીકરણીયા, તથા ચ એકસ્યા-
મેવાઽવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્, સ્વરૂપસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વઞ્ચોભયમપ્યઙ્ગીકર્તવ્યમ્
इति सम्बन्धद्वयाऽवच्छिन्नत्वमेकस्यामेवाऽवच्छेदकतायामङ्गीकर्तव्यमेव स्यादिति ।

ભાસમાન ધર્મોમાં રહે તો પણ ભિન્ન - ભિન્ન થઈ જાય - આ પ્રમાણે ફલિત થયું.

આ જ વાત તાર્ણવહ્નિઅભાવમાં જોઈ લઈએ -

તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં જે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહે છે તે
પણ ભિન્ન - ભિન્ન માનવી પડે. કારણ કે નિયમ આપણે જોઈ ગયા કે જુદા - જુદા ધર્મરૂપે
અથવા તો જુદા - જુદા સંબંધથી જ્ઞાયમાન ધર્મોમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન
ભિન્ન જ હોય.

✽ તાર્ણવહ્નિઅભાવને આશ્રયીને વિચારણા ✽

આ નિયમના આધારે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે સ્થલે ભિન્ન
ભિન્ન થાય.

(૧) જ્યારે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં
રહે ત્યારે તેને ભિન્ન ભિન્ન માનવી પડે. તે આ રીતે →

(A) તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતતાર્ણવહ્નિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક
તાર્ણવહ્નિઅભાવ. અહીં,

- પ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - તાર્ણત્વ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

હા ! જો તાર્ણત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ હોત તો તાર્ણત્વનો તાર્ણત્વત્વ રૂપે જ બોધ થાત.
વહ્નિત્વત્વરૂપે નહીં. એટલે કે આ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વત્વરૂપે
ભાસમાન એટલે કે તાર્ણત્વત્વરૂપે જેનું જ્ઞાન થઈ શકે છે તેવા તાર્ણત્વધર્મમાં રહેલી છે.

(B) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતતાર્ણવહ્નિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-
તાર્ણવહ્નિઅભાવ. અહીં,

- પ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

ય
શો
લ

વિ
ન
મ્રા

ય શો લ તા
 એવં યદિ મહાનસીયત્વં સઘ્વણ્ડોપાધિઃ તદા મહાનસીયવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠા યા અવચ્છેદકતા યા ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા તયોઃ દ્વયોરપિ એકત્વાઽભ્યુપગમે એકસ્યામેવાઽવચ્છેદકતાયાં સ્વરૂપસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ અભ્યુપેયમ્, સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વમપ્યભ્યુપેયમ્, મહાનસીયત્વસ્ય સ્વરૂપેણ ભાસમાનત્વાત્, વહ્નિત્વસ્ય ચ સમવાયેનેતિ એકસ્યામવચ્છેદકતાયાં સમ્બન્ધદ્વયાઽવચ્છિન્નત્વાઽઽપત્તિઃ દુર્વારા એવ ।

- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

પરંતુ, જો વહ્નિત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ હોય તો વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વત્વથી અવચ્છિન્ન થાય. મતલબ કે વહ્નિત્વધર્મ વહ્નિત્વત્વરૂપે ભાસમાન ધર્મ છે.

આમ, તાર્ણત્વત્વરૂપે ભાસમાન તાર્ણત્વમાં રહેનારી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વત્વરૂપે ભાસમાન વહ્નિત્વમાં રહેનારી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા - બન્નેને જુદી - જુદી સ્વીકારવી જ પડે. કારણ કે ભિન્ન - ભિન્ન ધર્મ રૂપે ભાસમાન ધર્મમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક ન સંભવે.

વિ ન મ્રા
 (૨) જ્યારે તાર્ણવહ્નિત્વને તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક બનાવો ત્યારે ભિન્ન - ભિન્ન ધર્મરૂપે ભાસમાન ધર્મોમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેતી ન હોવાથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને ભિન્ન - ભિન્ન માનવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. છતાં પણ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગીમાં તાર્ણવહ્નિત્વ સ્વરૂપ સંબંધથી પણ રહે તથા કાલિક સંબંધથી પણ રહે. સંબંધભેદ થાય એટલે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બદલાઈ જાય.

મતલબ કે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે તાર્ણવહ્નિમાં સ્વરૂપ સંબંધથી રહેનાર તાર્ણવહ્નિત્વમાં રહે અને જે તાર્ણવહ્નિમાં કાલિક સંબંધથી રહેનાર તાર્ણવહ્નિત્વમાં રહે તે બન્ને ભિન્ન ભિન્ન છે.

(A) પ્રથમ અભાવ તરીકે આપણે સ્વરૂપ સંબંધથી તાર્ણવહ્નિત્વવિશિષ્ટનો સંયોગથી અભાવ લઈએ છીએ. આ અભાવમાં,

- પ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - તાર્ણવહ્નિત્વ.

એવં યદા કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાઽભાવઃ ગૃહ્યતે તદા કાલિકેન ભાસમાનવહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ભિન્ના ભવતિ, સમવાયેન ભાસમાનવહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા ચ ભિન્ના ભવતિ, યદિ નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકત્વમઙ્ગીક્રિયતે તદા તાદૃશવહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા એકૈવાઽભ્યુપેતવ્યા સ્યાત્, તથા ચ એકસ્યામેવાઽવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ અભ્યુપેયમ્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપ્યભ્યુપેયમ્ ઇતિ સમ્બન્ધદ્વયાઽવચ્છિન્નત્વાઽઽપત્તિઃ દુર્વારા ઇતિ ।

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સ્વરૂપ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - તાર્ણવહ્નિત્વત્વ.

(B) દ્વિતીય અભાવ તરીકે આપણે કાલિક સંબંધથી તાર્ણવહ્નિત્વવિશિષ્ટનો સંયોગ સંબંધથી અભાવ લઈએ છીએ. આ અભાવમાં,

→ પ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - તાર્ણવહ્નિત્વ. (તાર્ણવહ્નિત્વ જાતિ નથી.)

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - કાલિક.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - તાર્ણવહ્નિત્વત્વ.

આ બે અભાવમાં જે પ્રથમઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તે સ્વરૂપ સંબંધથી ભાસમાન તાર્ણવહ્નિત્વમાં છે. તથા જે દ્વિતીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તે કાલિક સંબંધથી ભાસમાન તાર્ણવહ્નિત્વમાં છે. સ્પષ્ટ જ છે કે આ બન્ને અભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા ભિન્ન - ભિન્ન જ માનવી પડે. કારણ કે ભિન્ન - ભિન્ન સંબંધ દ્વારા ભાસમાન ધર્મોમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન - ભિન્ન જ હોય.

✽ એક રૂપે + સંબંધથી ભાસમાનમાં જ એક અવચ્છેદકતા ✽

આ રીતે,

‘જુદા - જુદા ધર્મો રૂપે ભાસમાન અથવા તો જુદા-જુદા સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન - ભિન્ન જ હોય. એક ધર્મ રૂપે - એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મમાં જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોય’ - આ નિયમના આધારે

(૧) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-

ય શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યતે તદા તાર્ણત્વત્વેન ભાસતે, વહ્નિત્વમપિ યદિ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યતે તદા વહ્નિત્વત્વેન
શો ભાસતે, તાર્ણત્વં વહ્નિત્વત્વેન નૈવ કદાપિ ભાસતે, વહ્નિત્વજ્ચ તાર્ણત્વત્વેન નૈવ કદાપિ ભાસતે
લ ઇતિ તાર્ણત્વનિષ્ઠા તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠતાદૃશતાર્ણવહ્ન્ય-
તા ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતો ભિન્ના એવ સ્વીકર્તવ્યા, યદિ તાર્ણત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા
ચાવચ્છેદકતા અભિન્ના એવાઙ્ગીક્રિયતે તદા વિરોધો દુર્વારઃ । તથા હિ -

●
અવચ્છેદકતા તથા મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય સ્વરૂપસંબંધથી ભાસમાન મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ
અને કાલિક સંબંધથી ભાસમાન મહાનસીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન
ભિન્ન જ સાબિત થશે. આ જ રીતે

(૨) તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
તથા તાર્ણવહ્નિઅભાવીય સ્વરૂપસંબંધથી ભાસમાન તાર્ણવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
અને કાલિક સંબંધથી ભાસમાન તાર્ણવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ ભિન્ન
ભિન્ન જ સાબિત થશે.

વિ ણ ! વહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક થાય, જો વહ્નિત્વનો
વહ્નિમાં એક માત્ર સમવાયસંબંધ જ અભિપ્રેત હોય તો. એટલે કે વહ્નિઅભાવીય વહ્નિત્વત્વરૂપે
ભાસમાન (ભાસિત થવા યોગ્ય) અને સમવાયસંબંધથી ભાસમાન એવા વહ્નિત્વમાં રહેલી
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે.

મ્રા જો આ નિયમ ન માનો તો એટલે કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ
અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક માનો તો એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
સાવચ્છિન્ન પણ બનશે, અને નિરવચ્છિન્ન પણ બનશે. કહેવાનો આશય એ છે કે મહાનસીય-
વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે મહાનસીયત્વમાં રહેલી છે અને વહ્નિત્વમાં
રહેલી છે તે એક જ હોય તો જેવી મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય તેવી
જ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય. મહાનસીયત્વ સખંડ ઉપાધિ સ્વરૂપ હોવાથી
મહાનસીયત્વત્વ રૂપે મહાનસીયત્વનું જ્ઞાન થાય. માટે, મહાનસીયત્વનિષ્ઠ મહાનસીયવહ્નિ-
અભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન થઈ, એટલે કે સાવચ્છિન્ન
થઈ. જ્યારે વહ્નિત્વ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ હોવાથી વહ્નિત્વનિષ્ઠમહાનસીય-
વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વત્વ વગેરે દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન

યદા તાર્ણત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવઃ ગૃહ્યતે તદા તાદૃશતાર્ણત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા તાર્ણત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના ભિન્ના એવ કલ્પ્યા, યદિ ભિન્ના કલ્પ્યતે તદા તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ તાર્ણત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ભિન્ના એવ કલ્પનીયા, તુલ્યયુક્તેઃ, તથા ચ તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાય પૂર્વોક્તરીત્યા નાઽવ્યાપ્તિઃ । યદિ ચ અભિન્ના કલ્પ્યતે તદા વિરોધઃ, યતઃ તાર્ણત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવગ્રહણે તાર્ણત્વસ્ય શબ્દતઃ ઉલ્લેખો ભવતિ ઇતિ

ચ
શો
લ
તા

જ થશે. એટલે કે નિરવચ્છિન્ન થશે.

જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોય તો તે પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતામાં સાવચ્છિન્નત્વનો અને નિરવચ્છિન્નત્વનો - આ બન્ને વિરુદ્ધ ધર્મનો સ્વીકાર કરવો જ પડે. જો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને માત્ર નિરવચ્છિન્ન કે માત્ર સાવચ્છિન્ન સ્વીકારો તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને અવચ્છેદકતાને ભિન્ન ભિન્ન માનવી જ રહી.

॥ અવચ્છેદકતાને એક માનતાં વિરોધ દોષ ॥

ટૂંકમાં,

તમારા મતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન નથી, એક જ છે. તથા મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાવચ્છિન્ન છે અને વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા નિરવચ્છિન્ન છે. તેથી મહાનસીય-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાવચ્છિન્નત્વ અને નિરવચ્છિન્નત્વ - આ બે વિરુદ્ધ વસ્તુનો સ્વીકાર તમારા મતમાં અનિવાર્ય થઈ પડશે. આથી, વિરોધ દોષ સ્પષ્ટ છે. શું કદી વહ્નિ અને જલ સાથે રહે ખરા ? શું ઘટ અને ઘટાભાવ એકત્ર વૃત્તિ હોય ખરા ? તો પછી સાવચ્છિન્નત્વ અને નિરવચ્છિન્નત્વ - આ બે વિરુદ્ધ વસ્તુ એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં કેવી રીતે રહી શકે ?

વિ
ન
બ્રા

ઉપરાંતમાં,

જો મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક માનો તો એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને બે સંબંધથી અવચ્છિન્ન માનવી પડે. કારણ કે મહાનસીય-વહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ (= પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદક) મહાનસીયવહ્નિમાં (= પ્રતિયોગીમાં) સ્વરૂપ સંબંધથી રહેતું હોવાથી સ્વરૂપ - સંબંધથી અવચ્છિન્ન બને. જ્યારે વહ્નિત્વ (= પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક) મહાનસીયવહ્નિમાં (=

તસ્ય તાર્ણત્વત્વેન ભાનં ભવતિ, વસ્તિત્વસ્ય શબ્દતઃ અનુલ્લેખાદ્ વસ્તિત્વસ્ય સ્વરૂપતઃ એવ
 ભાનં ભવતિ । તથા ચ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતાવચ્છેદકતાયાઃ તાર્ણત્વનિષ્ઠત્વેન
 સાવચ્છિન્નત્વમ્ = તાર્ણત્વત્વાવચ્છિન્નત્વં સ્યાત્, વસ્તિત્વનિષ્ઠત્વેન નિરવચ્છિન્નત્વઞ્ચ સ્યાદિતિ
 ય એકસ્યામેવાઽવચ્છેદકતાયાં સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વયોઃ વિરુદ્ધયોઃ સમાવેશઃ અવશ્યમભ્યુપેયઃ
 શો ભવતા ભિન્નપ્રકારેણ ભાસમાનધર્મણુ અપિ એકાવચ્છેદકતામઙ્ગીકુર્વતા ઇતિ વિરોધઃ દુર્વારઃ,
 લ છાયાતપવત્ પરસ્પરપરિહારેણ વ્યવતિષ્ઠમાનયોઃ સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વયોરેકત્ત્વાઽભ્યુપગમાદિતિ
 તા એતદ્વિરોધભિયા ભિન્નપ્રકારેણ ભાસમાનધર્મણુ એકાવચ્છેદકતા નૈવાઙ્ગીકરણીયા, તથા ચ તાર્ણવહ્ન્ય-
 ભાવીયપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતા તાર્ણત્વનિષ્ઠા વસ્તિત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના ભિન્ના એવાઙ્ગીકરણીયા ।

એવં નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મણુ અપિ એકાવચ્છેદકતા નાઙ્ગીકર્તવ્યા, અન્યથા એકસ્યામેવા-
 ઽવચ્છેદકતાયાં સમ્બન્ધદ્વયાઽવચ્છિન્નત્વાઽઽપત્તિઃ દુર્વારા એવ । તથા હિ -

પ્રતિયોગીમાં) સમવાય સંબંધથી રહેતું હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય સંબંધથી અવચ્છિન્ન થશે.

આ રીતે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વ - વહ્નિત્વઉભયમાં રહેનારી એક
 જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય સંબંધથી પણ અવચ્છિન્ન થશે અને સ્વરૂપ સંબંધથી
 પણ અવચ્છિન્ન થશે. આમ, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાન-
 સીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં એક જ રહે છે - તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો એક જ પ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતામાં સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વ - આ બે વિરુદ્ધ વસ્તુઓનો તથા સંબંધદ્વય-
 અવચ્છિન્નત્વનો સ્વીકાર કરવો અનિવાર્ય બનશે - જે વિરોધદોષગ્રહગ્રસ્ત છે. આથી, આ
 દોષના પરિહાર માટે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને ભિન્ન ભિન્ન માનવી પડશે.

❧ અવચ્છેદકતાભેદે અવ્યાપ્તિ વગેરે દૂર ❧

મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો ભિન્ન ભિન્ન
 હોય તો તો પછી અવ્યાપ્તિ આવવાનો સવાલ જ ઊભો નથી થતો. તે આ રીતે -

મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ,

(૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅન-

યત્ર સ્વરૂપેણ તાર્ણવહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્ય સંયોગેનાઽભાવઃ ગૃહ્યતે, કાલિકેન તાર્ણવહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્ય સંયોગેનાઽભાવશ્ચ તત્ર પ્રથમાભાવીયપ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - તાર્ણવહ્નિત્વમ્ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સંયોગઃ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - તાર્ણવહ્નિત્વત્ત્વમ્ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વરૂપસમ્બન્ધઃ ।

દ્વિતીયાભાવીયપ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - તાર્ણવહ્નિત્વમ્ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સંયોગઃ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - તાર્ણવહ્નિત્વત્ત્વમ્ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - કાલિકસમ્બન્ધઃ ।

વચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. કારણ કે, મહાનસીય-વહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ છે, (૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સમવાય સંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. (૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન છે તથા (૪) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ પણ છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા થઈ જાય છે. કિંતુ મહાનસીયત્વનિષ્ઠ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા (૧) સ્વસામાનાધિકરણ, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વ) - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ નહીં શકે.

હા, સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી વિશિષ્ટ થઈ જાય. કિંતુ તદ્ભિન્ન ત્રણ સંબંધથી તો સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થઈ શકે. કારણ કે મહાનસીયત્વનિષ્ઠમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ વહ્નિત્વમાં અવૃત્તિ છે. (૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સમવાયસંબંધથી અનવચ્છિન્ન છે તથા (૩) સાધ્યતા-

ય
શો
લ
તા

વિ
ળ
મ્રા

ય
શો
લ
તા

પ્રથમાભાવીયપ્રતિયોગ્યાદિકં દ્વિતીયાભાવીયપ્રતિયોગ્યાદિકં ચ તુલ્યમેવ, પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-વચ્છેદકસમ્બન્ધે એવ વિશેષઃ, પ્રથમાભાવીયપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વરૂપ-સમ્બન્ધઃ, દ્વિતીયાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધઃ કાલિકસમ્બન્ધઃ । યદિ ચ નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતા અઙ્ગીક્રિયતે તદા સ્વરૂપસમ્બન્ધેન ભાસમાન-તાર્ણવસ્તિત્વનિષ્ઠા કાલિકસમ્બન્ધેન ભાસમાનતાર્ણવસ્તિત્વનિષ્ઠા ચ પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા એકા એવ સ્યાદિતિ એકસ્યામેવાઽવચ્છેદકતાયાં સ્વરૂપસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-ત્વજ્ઞાઙ્ગીકરણીયમિતિ સમ્બન્ધદ્વયાઽવચ્છિન્નત્વાઽપત્તિરેકસ્યામેવાવચ્છેદકતાયાં દુર્વારા ઇતિ ‘એકપ્રકારેણ એકસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા’ ઇતિ નિયમઃ અઙ્ગીકર્તવ્યઃ

●
અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકભિન્ન દુનિયાના તમામ ધર્મ અંતર્ગત મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન છે. (પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વત્વથી ભિન્ન ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ છે. માટે, સ્વવૃત્તિત્વ સિવાયના સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અવિશિષ્ટ તાદૃશ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે - તેવું જણાવ્યું.)

વિ
ન
મ્રા

મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા તો મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ-કતાથી પણ નિરૂપિત છે અને વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત છે. એટલે કે ઉક્તસંબંધયતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત છે. અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત છે.

અમારા પરિષ્કાર મુજબ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા હોય તે અભાવ લઈ શકાય. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલદ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય અમારા લક્ષણ મુજબ પણ થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નહીં રહે.

❖ તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ અશક્ય ❖

તાર્ણવહ્નિઅભાવને પણ હવે જોઈ લઈએ -

એવ, તથા સતિ તાર્ણત્વસ્ય તાર્ણત્વત્વેન ભાસમાનતયા વહ્નિત્વસ્ય ચ વહ્નિત્વત્વેન ભાસમાનતયા તન્નિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન કદાપિ એકા ભવિતુમર્હતિ, તથા ચ તાર્ણત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ તાર્ણત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના ભિન્ના એવ સ્યાદિતિ તાર્ણત્વનિષ્ઠા યા તાદૃશતાર્ણત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા નિરવચ્છિન્ના ન ભવેત્ કિન્તુ સાવચ્છિન્ના એવ ભવેત્, યા ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠા તાદૃશતાર્ણત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા નિરવચ્છિન્ના એવ ભવેત્, ન તુ સાવચ્છિન્ના ઇતિ સાવચ્છિન્નત્વં યત્ર વર્તતે તત્ર નિરવચ્છિન્નત્વં નૈવાઽભ્યુપેયતેઽસ્માભિઃ, યત્ર ચ નિરવચ્છિન્નત્વં તત્ર સાવચ્છિન્નત્વં નૈવાઽભ્યુપેયતેઽસ્માભિરિતિ કો વિરોધઃ અસ્માકં મતે ? તથા ચ એતદ્વિરોધપરિજિહ્વીર્ષયાઽપિ તાદૃશતાર્ણત્વવિશિષ્ટવહ્ન્ય-ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ભિન્ના ભિન્નાઽભ્યુપેયા ।

જેમ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા જુદી જુદી છે તે રીતે તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ ભિન્ન - ભિન્ન જ સાબિત થશે. સૌ પ્રથમ વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સંબંધયતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? - તે જોઈ લઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં વહ્નિત્વનિષ્ઠતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેતી હોવાથી સ્વસામા-નાધિકરણ્યસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવ-ચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ. સાધ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ, સાધ્ય એવા વહ્નિમાં સમવાય સંબંધથી વૃત્તિ હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે. તથા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ પણ પ્રતિયોગી એવા વહ્નિમાં સમવાય સંબંધથી વૃત્તિ હોવાથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનો અવચ્છેદક સંબંધ પણ સમવાય જ થશે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
શ્રી

ય
શો
લ
તા

एवं नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकतानङ्गीकारेण कालिकेन तार्णवह्नित्व-
विशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वरूपेण तार्णवह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता
च भिन्ना भिन्ना एव स्यात्, कालिकेन भासमानतार्णवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता एव कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्ना भवेत्, न तु स्वरूपेण भासमानतार्णवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताऽपि, एवं स्वरूपेण भासमान-
तार्णवह्नित्वनिष्ठाऽवच्छेदकता एव स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, न तु कालिकेन भासमानतार्ण-
वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताऽपि इति यस्यामवच्छेदकतायां स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वमस्माभिरङ्गीक्रियते
तत्र नैव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमभ्युपेयते, यत्र च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमभ्युपेयते तत्र
नैव स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वमभ्युपेयते इति नैकस्यामेवावच्छेदकतायां सम्बन्धद्वयावच्छिन्नत्वस्या-
ऽऽपत्तिः । एवं तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतायाः भेदसिद्धौ तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-
प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च भेदसिद्धौ न काऽप्यापत्तिरस्त्यस्मदभ्युपगतलक्षणे इति पूर्वमुक्तमेव ।

વહ્નિત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ ન હોવાથી વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ
નિરવચ્છિન્ન જ છે. તથા વહ્નિત્વનિષ્ઠતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ
નિરવચ્છિન્ન જ છે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી
અનવચ્છિન્નત્વ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી
સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવ-
ચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

વિ
ન
મા

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)
પૂર્વે જોઈ જ ગયા છીએ કે શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન વહ્નિત્વમાં રહેલી સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતા અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - બન્ને નિરવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, તાદૃશતાર્ણ-
વહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી
અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી
તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થશે. તેથી,
સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આ રીતે, સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વઅનવચ્છેદક-
અનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે.

卐 તાર્ણત્વનિષ્ઠ પ્ર.અ.ની વિચારણા 卐

પરંતુ, આટલું જ પર્યાપ્ત નથી. કારણ કે તાર્ણવલ્લિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વલ્લિત્વમાં અને તાર્ણત્વમાં - ઉભયમાં છે. માટે, જો બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો જ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તાદૃશતાર્ણવલ્લિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં આવી શકે. આમ, તાદૃશતાર્ણવલ્લિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપકવલ્લિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. હવે, તાદૃશતાર્ણવલ્લિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપકતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં? તે જોઈએ -

આ વખતે સંબંધો આપણે (૧) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) અને (૪) સ્વસામાનાધિકરણ્ય - આ ક્રમમાં જોઈશું.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક એવું વલ્લિત્વ સાધ્ય એવા વલ્લિમાં સમવાય સંબંધથી રહેતું હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તરીકે પ્રસ્તુતમાં આપણે તાર્ણત્વને પકડ્યું છે. તાર્ણત્વ પણ જાતિ જ છે. તાર્ણત્વ - પાર્ણત્વ વગેરેને જાતિસ્વરૂપ નૈયાયિકો સ્વીકારે છે. 'તાર્ણવલ્લિઅભાવનું ગ્રહણ કરતા તાર્ણત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ ન થવાના કારણે તાર્ણત્વનું સ્વરૂપતઃ ભાન થાય છે' - આ વાત પણ તાર્ણત્વ એ જાતિસ્વરૂપ છે - તે સિદ્ધાંતના આધારે જ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે. આમ, તાર્ણત્વ જાતિસ્વરૂપ હોવાથી તે તાર્ણવલ્લિમાં સમવાય સંબંધથી રહેશે. તેથી તાર્ણવલ્લિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાય સંબંધથી જ અવચ્છિન્ન થશે.

આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તાદૃશતાર્ણવલ્લિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી તાદૃશતાર્ણવલ્લિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

તાર્ણત્વ એ પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ છે. તથા વલ્લિત્વ એ પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ છે. માટે, વલ્લિત્વમાં રહેલી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ નિરવચ્છિન્ન

ય શો **એતાવતા** “પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિતા પરમ્પરાઽનિરૂપિતા વા યત્રાવચ્છેદકનિષ્ઠ-
પ્રકારતા તત્રૈવાવચ્છેદકતાભેદઃ - ઇતિ નિયમઃ અયુક્તઃ ।

ત ત - કિન્તુ એકપ્રકારેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા - ઇતિ નિયમઃ
તા એવાઙ્ગીકર્તવ્યઃ ।

છે અને તાર્ણત્વમાં રહેલી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ નિરવચ્છિન્ન છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશ તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

તાર્ણત્વમાં રહેલી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વમાં રહેલી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા નિરવચ્છિન્ન હોવાને કારણે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેશે. પરિણામે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વ સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે છે. તથા તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વમાં રહે છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અવૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્ય સંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

આ રીતે, તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૩) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવા છતાં પણ (૪) સ્વસામાનાધિકરણ્ય સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નથી થતી.

- એતન્નિયમાડનભ્યુપગમે એકસ્યામેવાડવચ્છેદકતાયાં વિરુદ્ધયોઃ સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વયોઃ સમાવેશઃ અઙ્ગીકર્તવ્યઃ સ્યાત્, એકસ્યામેવ ચાવચ્છેદકતાયાં સમ્બન્ધદ્વયાડવચ્છિન્નત્વાડડપત્તિશ્ચ । તથા ચૈષઃ નિયમઃ અભ્યુપેતવ્યઃ એવ ।

- એતન્નિયમાનુસારેણ ચ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા તાર્ણત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચાવચ્છેદકતા ભિન્ના ભિન્ના એવાભ્યુપગન્તવ્યા, તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાડપિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠા ભિન્ના વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના ઇત્યભ્યુપગન્તવ્યમેવ ।

- તતશ્ચ 'પર્વતો વહ્નિમાન્, ધૂમાદ્' - ઇત્યન્ન સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવ-

આ પ્રમાણે, તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણવહ્નિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા બે છે - (૧) તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને (૨) વહ્નિત્વનિષ્ઠ. આમાં, વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય વગેરે ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે. કિંતુ તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય વગેરે ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી નથી. એટલે કે તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણ-વહ્નિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત છે. અને સાથે સાથે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત છે. અમારા પરિષ્કાર મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય તે જ અભાવ લઈ શકાતો હોવાથી તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલદ્રુદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ દૂર ! આમ, પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિ-અભાવને લઈને કે તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અમારા લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ આવતી નથી.

❁ ફલિતાર્થ - સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ❁

ફલિતાર્થ :- (૧) પ્રતિયોગિનિષ્ઠનાનાવિશેષ્યતાનિરૂપિત અને પરંપરાથી અનિરૂપિત પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકનિષ્ઠપ્રકારતા જ્યાં હોય ત્યાં જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનો ભેદ થાય - આ નિયમ વ્યાજબી નથી.

(૨) એક ધર્મરૂપે ભાસમાન અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મમાં રહેલી પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા જ એક હોય. ભિન્ન - ભિન્ન ધર્મથી અથવા તો ભિન્ન - ભિન્ન સંબંધથી ભાસમાન

ચિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વસમ્ભવેઽપિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાઽસમ્ભવાન્ન
ય હિ તાદૃશાઽભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ, એવમેવ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ
શો સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વસમ્ભવેઽપિ તાર્ણત્વનિષ્ઠતાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ
લ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાઽસમ્ભવાત્ તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽપિ નાઽવ્યાપ્તિઃ ।

તા તતશ્ચ ‘સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-
સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નાઽવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતપ્રતિયો-
ગિતાનિરૂપકાભાવાધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવઃ’ इत्येवमेव लक्षणाङ्गीकारेऽपि न काचिदपि
ક્ષતિઃ” इति फलितम् ।

ધર્મમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન જ હોય - આ નિયમ વ્યાજબી છે.

(૩) જો આ નિયમ ન માનો તો એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાવચ્છિન્નત્વ
- નિરવચ્છિન્નત્વ આ બે વિરુદ્ધ ધર્મનો સ્વીકાર કરવો પડે. અને સમ્બન્ધદ્વયઅવચ્છિન્નત્વનો
પણ સ્વીકાર કરવો પડે. તેથી ઉક્ત નિયમ સ્વીકારવો જ રહ્યો.

(૪) આ નિયમ મુજબ તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ તથા
મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
વિ ભિન્ન - ભિન્ન સાબિત થશે.

ન (૫) ફલતઃ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ...
મ્રા ઈત્યાદિ અમારા લક્ષણ મુજબ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને કે તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ
આપી નહીં શકાય.

આ રીતે, અમારું લક્ષણ નિર્દોષ સાબિત થશે. અને ‘સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો
પ્રવેશ કરાવવા છતાં પણ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ
સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર નહીં થઈ શકે’ - તમારી આ વાત ફલગુ સાબિત થશે.

★ શબ્દશઃ અર્થ + ભાવાર્થ - આગવી શૈલિમાં ★

શબ્દાર્થ :- यदि च..... थी अवांतर पूर्वपक्ष पोतानुं भंतव्य दशावे छे. જે इति

यदि चैकसम्बन्धेनैकप्रकारेण भासमानधर्मेष्वेवैकावच्छेदकत्वम्, अन्यथा एकावच्छेदकत्वे निरवच्छिन्नत्व-सावच्छिन्नत्वयोर्विरुद्धयोस्सम्बन्ध-

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - एकसम्बन्धेन एकप्रकारेण = एकरूपेण = एकः एव धर्मः स्वस्मिन् यथा प्रकारतया भासते तथा, च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्, एवकारेण नानारूपेण नानासम्बन्धेन वा भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वं निराकृतम्, ततश्च दण्डापूपन्यायेन तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकतायाः तार्णत्वनिष्ठायाः वह्नित्वनिष्ठायाश्च भेदः आविष्कृतः, तयोः तार्णत्व-वह्नित्वयोः भिन्नरूपेण भासमानत्वात्, एवं महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्वनिष्ठायाः वह्नित्वनिष्ठायाश्चाऽपि भेदः व्यक्तीकृतः इति अवधेयम् ।

एतन्नियमाऽस्वीकारबाधकमेव एतन्नियमसाधकमित्यभिविचिन्त्य एतन्नियमानभ्युपगमे बाधकमुप- दर्शयन्नाह - अन्यथा = यदि 'एकप्रकारेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकता' - इति नियमः नाभ्युपगम्यते, किन्तु नानाप्रकारेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकता अङ्गीक्रियते तदा एकावच्छेदकत्वे = एकत्वेन भवताऽभ्युपगते तादृशतार्णत्व- विशिष्टवह्न्याद्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकत्वे निरवच्छिन्नत्व-सावच्छिन्नत्वयोः विरुद्धयोः =

विभाव्यते..... આવશે ત્યારે સંપૂર્ણ થશે. અવાંતર પૂર્વપક્ષ જણાવે છે કે - “પ્રતિયોગીમાં રહેલી અનેક વિશેષતાઓથી નિરૂપિત અને પરંપરાથી અનિરૂપિત પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકમાં રહેલી પ્રકારતા જ્યાં હોય ત્યાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન થાય - આ નિયમ વ્યાજબી નથી. નિયમ આ પ્રમાણે છે કે - એક સંબંધથી અને એક ધર્મરૂપે ભાસમાન = એક પ્રકારે ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સંભવી શકે. જો આ ન માનો તો એક જ પ્રતિયોગિતા વગેરેની અવચ્છેદકતામાં પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા સાવચ્છિન્નત્વને અને નિરવચ્છિન્નત્વને તથા બે સંબંધથી અવચ્છિન્નત્વને સ્વીકારવાની આપત્તિ આવશે. આ નિયમના આધારે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા તથા તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન સાબિત થશે. તેથી અમારા લક્ષણ મુજબ તાર્ણવહ્નિઅભાવ કે મહાનસીય-વહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે નહીં. પરિણામે, પર્વતો વહ્નિમાન ધૂમાત્ આ સ્થલમાં તાર્ણવહ્નિઅભાવને અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિનું નિરાકરણ થઈ જશે.”

ગુ દ્વયાવચ્છિન્નત્વસ્ય ચાપત્તેઃ ।

તાર્ણત્વનિષ્ઠત્વેન સાવચ્છિન્નત્વસ્ય વહ્નિત્વનિષ્ઠત્વેન ચ નિરવચ્છિન્નત્વસ્ય પરસ્પરપરિહારેણ તિષ્ઠતઃ - ઇત્યસ્ય ‘આપત્તેઃ’ ઇત્યન્નાન્વયઃ । ન હિ પરસ્પરપરિહારેણ તિષ્ઠતાં ધર્માણામ્ ંકત્ર સમાવેશઃ ંચિતઃ । ઇયમાપત્તિઃ નાનારૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ ંકાવચ્છેદકત્વાઙ્ગીકારે બોધ્યા ।

નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ અપિ ંકાવચ્છેદકત્વાઙ્ગીકારે ંકાવચ્છેદકત્વે = કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્ય યઃ અભાવઃ તત્પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકત્વે ત્વન્મતે અભિન્નીભૂતે કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય ચ સત્ત્વાત્ સમ્બન્ધદ્વયાવચ્છિન્નત્વસ્ય ચાપત્તેઃ ઇતિ ભાવઃ ।

ય
શો
લ
તા

ંષઃ ગ્રન્થઃ શબ્દલેશભેદેનૈવ ગઢ્ઘાનિર્ઢ્ઘરિણીવ્યાખ્યાટિપ્પણ્યાં શ્રીશિવદત્તમિશ્રેણ “ન ચૈકધર્મિવિશેષણતાઽપન્નેષુ નાનાધર્મેષુ અપિ ંકાવચ્છેદકતા, લાઘવાત્ । તથા ચ મહાનસીયત્વનિષ્ઠાઽવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યત્વવિરહેણ અવ્યાપ્તિતાદવસ્થ્યમિતિ વાચ્યમ્,

યથા નાનાધર્મિવિશેષણતાપન્નેષ્વેકાવચ્છેદકતા ન સ્વીક્રિયતે તથા નાનાસમ્બન્ધેન નાનાધર્મપ્રકારેણ ભાસમાનેષ્વેકાઽવચ્છેદકતા ન સ્વીક્રિયતે, અન્યથા સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વરૂપવિરુદ્ધધર્મયોઃ સમ્બન્ધદ્વયાવચ્છિન્નત્વસ્ય ચ સમાવેશાપત્તેરિતિ ધ્યેયમ્” (વ્યા.મા.ગઢ્ઘા. ટીપ્પણ-પૃ.૩૪) ઇત્યુક્ત ઇતિ ।

અધુના મુખ્યપૂર્વપક્ષપક્ષપાતી તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યાદ્યભાવીયપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકત્વમેકં સાધયિતું કશ્ચન પ્રશ્નકારઃ પ્રયતિષ્યતે । તત્ર તાવદિદમવધેયમ્ - ંકસમ્બન્ધેન ંકપ્રકારેણ ભાસમાનધર્મેષુ ંવ ંકાવચ્છેદકતા ઇતિનિયમઃ યઃ દર્શિતઃ તત્ર ‘ંકપ્રકારેણ ભાસમાનધર્મેષુ ંવ ંકાવચ્છેદકતા,

વિ
ળ
મ્રા

હવે, અવાંતર પૂર્વપક્ષની સામે પ્રશ્ન ંઠાવવામાં આવશે. કુલ ત્રણ પ્રશ્ન આવશે કે જેના ંત્તરો અવાંતર પૂર્વપક્ષ જ આપી દેશે. ત્યાર બાદ અવાંતર પૂર્વપક્ષના ખંડન માટે મુખ્ય પૂર્વપક્ષ કાર્યરત થશે. પ્રશ્નકારો મુખ્ય પૂર્વપક્ષની તરફેણ કરનારા છે. માટે, તેઓ પણ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાને તથા તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાને ંક સાબિત કરવાની કોશિશ કરશે કે જેથી અવાંતરપૂર્વપક્ષસમ્મત ‘સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ’ - આ લક્ષણ મુજબ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્

ન તુ નાનાપ્રકારેણ ભાસમાનધર્મેષુ' યદિ ઇત્યેવં સિધ્ધેત્ તદા તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચ ભિન્ના ભિન્ના એવ સિધ્ધેતામ્, નાના સમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતા સ્વીક્રિયતાં મા વા, તતશ્ચ એકાવચ્છેદકત્વે સમ્બન્ધદ્વયાવચ્છિન્નત્વાપત્તિઃ યદિ ઇષ્ટાપત્તિરુપેણ અઙ્ગીક્રિયતે યદ્વા તાદૃશાઽઽપત્તિભિયા નાનાસમ્બન્ધરુપેણ ભાસમાનધર્મેષુ ભિન્નાવચ્છેદકતાઙ્ગીક્રિયતે તદાપિ તેન ન પ્રકૃતે કોઽપિ લાભઃ ક્ષતિર્વા, યતઃ ભિન્નસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતા સ્વીક્રિયતાં મા વા, કિન્તુ યદિ એકરુપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા નાઙ્ગીક્રિયતે તદા સ્યાદેવ તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ, એકરુપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતાઙ્ગીક્રિયતે ચેત્, ન સ્યાદેવ તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ, એવં મહાનસીયવહ્ન્યભાવમાદાયાઽપિ નૈવ સ્યાદવ્યાપ્તિઃ ।

તથા ચ યદિ એકરુપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા અઙ્ગીક્રિયતે તદા સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતં લક્ષણં નિર્દુષ્ટં સ્યાત્, યદિ ચ નાનારુપેણ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતા અઙ્ગીક્રિયતે તદા લક્ષણં તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિગ્રસ્તં ભવેદિતિ સર્વમ્ 'એકરુપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતા ભવતિ ન વા ?' ઇત્યેતદ્વિપ્રતિપત્ત્યુત્તરાધીનમ્ । તત્રાવાન્તરપૂર્વપક્ષેણ એકરુપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતાનઙ્ગીકારે, નાનારુપેણ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતાઙ્ગીકારે એકાવચ્છેદકતાયાં સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વયોઃ વિરુદ્ધયોઃ અઙ્ગીકારાઽઽપત્તિઃ દર્શિતા, તથા ચ તત્ર વિરોધદોષો દર્શિતઃ, અધુના મુખ્યપૂર્વપક્ષપક્ષપાતી કોઽપિ પ્રશ્નકાર એતદ્વિરોધદોષસ્ય નિરાકરણાય પ્રયતતે, તત્પ્રયત્નસાફલ્યે 'પર્વતો વહ્નિમાન્, ધૂમાદ્' - ઇત્યત્ર તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિધ્રૌવ્યમ્, અતઃ વિરોધદોષપરિહારાય અવચ્છેદકભેદેન તત્સમાવેશપ્રદર્શનાય સઃ પ્રશ્નકારઃ ઉપતિષ્ઠતે - તત્તદ્ધર્મવૃત્તિત્વાવચ્છેદેનેત્યાદિના ।

- આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવ અથવા તો તાર્ણવહ્નિઅભાવ પકડાઈ જતા તે અભાવને લઈને ઉક્ત સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. આ દિશા મુજબ પ્રશ્નકાર પ્રશ્ન કરશે.

❧ ભિન્ન - ભિન્ન અપેક્ષાએ વિરુદ્ધનો પણ સમાવેશ ❧

પ્રશ્ન :- (મુખ્ય પૂર્વપક્ષ તરફી આ પ્રશ્નકાર અવાંતર પૂર્વપક્ષ સામે પ્રશ્ન ઉઠાવે છે -) ભાઈ ! બે વિરુદ્ધ વસ્તુઓનો એક જ વસ્તુમાં સમાવેશ ન થાય - તેવું ક્યાંથી લાવ્યા ? શું ચણોઠીમાં લાલ રંગ અને કાળો રંગ અવચ્છેદકભેદથી નથી રહેતા ? વૃક્ષમાં સંયોગ અને

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

ઇદમત્રાકૂતમ્ - વિરુદ્ધયોઃ એકત્ર સમાવેશઃ સર્વથા ન શક્યઃ ઇતિ તુ નૈવ, વિરુદ્ધધર્મયોરપિ એકત્ર સમાવેશઃ અવચ્છેદકભેદેન ભવત્યેવ, રક્તરૂપ-શ્યામરૂપયોરેકત્રાઽવર્તમાનત્વેઽપિ ગુઝાફલે એકત્રૈવ અવચ્છેદકભેદેન તાદૃશરૂપદ્વયં વર્તતે એવ, કો નામ તત્ર વિરોધઃ ? વૃક્ષે કપિસંયોગોઽપિ વર્તતે, કપિસંયોગાભાવોઽપિ વર્તતે, કપિસંયોગઃ કપિસંયોગાભાવશ્ચ પરસ્પરપરિહારેણ વર્તમાનો એવ, અભાવમાત્રસ્ય સ્વપ્રતિયોગિના સમં વિરોધાત્, કિન્તુ અવચ્છેદકભેદેન તાદૃશકપિસંયોગ-તદભાવૌ વૃક્ષે એકાધિકરણે એવ વર્તેતે, ન હિ શાખાવચ્છેદેન વૃક્ષે કપિસંયોગસ્ય વૃત્તૌ મૂલાવચ્છેદેન ચ કપિસંયોગાભાવસ્ય વૃત્તૌ વિવદતે કોઽપિ પ્રાજ્ઞઃ, પ્રત્યક્ષદૃષ્ટત્વાત્ તસ્ય । કો હિ તત્ર વિરોધો નામ ? યદિ શાખાવચ્છેદેનૈવ કપિસંયોગઃ કપિસંયોગાભાવશ્ચ ઇષ્યેતે તદા સ્યાદપિ વિરોધઃ, કિન્તુ યદાઽવચ્છેદકભેદેન એકત્ર પરસ્પરવિરુદ્ધધર્મસમાવેશઃ અઙ્ગીક્રિયતે તદા નૈવ ભવતિ વિરોધગન્ધોઽપિ ।

એવં રામે દશરથનિષ્ઠપિતૃત્વનિરૂપકત્વં લવણનિષ્ઠપુત્રત્વનિરૂપકત્વં ચ વર્તતે, અતઃ એવ રામઃ દશરથાઽપેક્ષયા પુત્રઃ લવણાપેક્ષયા ચ પિતા, એવં પિતૃત્વ-પુત્રત્વયોઃ પરસ્પરવિરુદ્ધયોઃ ધર્મયોઃ એકત્ર અઙ્ગીકારે કિં કોઽપિ પ્રાજ્ઞો વિવદેત ? તત્ર રામે દશરથનિષ્ઠપિતૃત્વનિરૂપકત્વં વર્તતે અતઃ પુત્રત્વં વર્તતે, ન હિ પિતૃત્વનિરૂપકઃ પુત્રાતિરિક્તઃ કોઽપિ ભવતિ, તથા ચ રામે દશરથનિષ્ઠપિતૃત્વનિરૂપકત્વાપેક્ષયા પુત્રત્વધર્મો વર્તતે । એવં રામે લવણનિષ્ઠપુત્રત્વનિરૂપકત્વં વર્તતે અતઃ પિતૃત્વં વર્તતે, ન હિ પુત્રત્વનિરૂપકઃ પિત્રતિરિક્તઃ કોઽપિ ભવતિ । તથા ચ રામે લવણનિષ્ઠપુત્રત્વનિરૂપકત્વાપેક્ષયા પિતૃત્વમપિ વર્તતે । અતઃ રામે દશરથનિષ્ઠપિતૃત્વનિરૂપકત્વાવ-ચ્છેદેન પુત્રત્વં લવણનિષ્ઠપુત્રત્વનિરૂપકત્વાવચ્છેદેન ચ પિતૃત્વં વર્તતે ઇતિ કથયિતું શક્યતે, સર્વત્રાપિ પિતૃત્વનિરૂપકત્વાવચ્છેદેન પુત્રત્વધર્મસ્ય પુત્રત્વનિરૂપકત્વાપેક્ષયા પિતૃત્વધર્મસ્ય ચ સમાવેશઃ

સંયોગાભાવ શું અવચ્છેદકભેદથી નથી રહેતા ? તેમાં વિરોધ શું ? કહેવાનો આશય એ છે કે જે રીતે વૃક્ષરૂપી એક જ અધિકરણમાં શાખાઅવચ્છેદેન કપિસંયોગ રહે છે અને મૂલાઅવચ્છેદેન કપિસંયોગાભાવ રહે છે તે જ રીતે એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિત્વ-અવચ્છેદેન સાવચ્છિન્નત્વ અને નિરવચ્છિન્નત્વ રહે તેમાં કોઈ વાંધો નથી. જેમ કે મહાનસીય-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં રહે છે તે સાવચ્છિન્ન છે એ જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં પણ રહે છે અને તે નિરવચ્છિન્ન છે. આમ, મહાનસીય-

એકત્રોપલક્ષ્યતે એવ । એવં નાનાવચ્છેદકાવચ્છેદેન એકસ્મિન્નેવાધિકરણે વિરુદ્ધધર્મદ્વયસમાવેશઃ સર્વેષાં સમ્મતઃ ।

પ્રકૃતે એવમેવ નિરવચ્છિન્નત્વ-સાવચ્છિન્નત્વયોઃ અવચ્છેદકભેદેન સમાવેશઃ શક્યઃ એવ । નિરવચ્છિન્નત્વં યત્ર વર્તતે તત્ર સાવચ્છિન્નત્વં ન ભવતિ, યત્ર ચ સાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તત્ર નિરવચ્છિન્નત્વં ન વર્તતે इत्येतत् સત્યમેવ, તથાપિ અવચ્છેદકભેદેન તયોરેકત્ર સમાવેશઃ ન વિરુદ્ધઃ । યથા યત્ર છાયા ન તત્રાઽઽતપઃ, યત્રાઽઽતપઃ ન તત્ર છાયા, કિન્તુ યદા ઘટાર્ધભાગે એવ ભાસ્વદંશુભિઃ ચુષ્વિતે ઘટાર્ધભાગાવચ્છેદેન છાયા ઘટાર્ધભાગાવચ્છેદેન ચાતપઃ इत्यङ्गीકર્तव्यम् એવ, ન હિ તદા સર્વોઽપિ ઘટઃ આતપાક્રાન્તઃ, સંપૂર્ણઘટસ્ય રવિકિરણનિકરસંસ્પર્શાઽભાવાત્, ઘટાર્ધભાગે એવ સંસ્પર્શાત્ । અતઃ એવ ઘટાર્ધભાગાવચ્છેદેનૈવ આતપઃ । એવં ન હિ સર્વોઽપિ ઘટઃ છાયાવ્યાપ્તઃ, ભાસ્વદંશુભિઃ ચુષ્વિતે ભાગે તદભાવાદિતિ ઘટાર્ધભાગાઽવચ્છેદેનૈવ છાયા इत्यभ्युप-ગન્તવ્યમેવ । તથા ચ છાયાતપયોરપિ એકત્ર સમાવેશઃ અવચ્છેદકભેદેન યદિ ભવતિ તદા સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વયોઃ અવચ્છેદકભેદેન એકત્ર સમાવેશઃ સ્યાદેવ । તથા હિ -

ય
શો
લ
તા

તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચાઽસ્માભિરેકા એવાઽભ્યુપેયતે, મહાનસીયત્વં ચ સખણ્ડોપાધિરિત્યપિ સ્વીક્રિયતામ્, અત્ર ભવતા ઉક્તરીત્યા એકાવચ્છેદકતા એવ મહાનસીયત્વે સખણ્ડોપાધિરૂપે વર્તમાનત્વેન મહાનસીયત્વત્વાવચ્છિન્ના, અત એવ સાવચ્છિન્ના ભવતિ, શબ્દતઃ અનુલિખ્યમાનવહ્નિત્વજાતિવૃત્તિત્વેન કેનાઽપિ ધર્મેણાઽનવ-ચ્છિન્ના = નિરવચ્છિન્નાઽપિ ભવતિ, તથા ચ એકસ્યામેવાઽવચ્છેદકતાયાં સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વ-યોરઙ્ગીકારાઽપત્તિઃ પ્રદર્શિતા । અત્ર વયમેવં બૂમઃ - તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવ-ચ્છેદકતા મહાનસીયત્વેઽપિ વર્તતે, વહ્નિત્વેઽપિ ચ વર્તતે, અતઃ એવ સાવચ્છિન્ના અપિ ભવતિ, વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં મહાનસીયત્વધર્મવૃત્તિતા પણ છે, અને વહ્નિત્વધર્મ-વૃત્તિતા પણ છે. આ બન્ને ધર્મો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલા છે. આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં રહે છે. માટે, તે સાવચ્છિન્ન છે. વહ્નિત્વમાં જ રહેતી હોત તો સાવચ્છિન્ન ન થાત. તેથી મહાનસીયત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન તાદૃશમહાન-સીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાવચ્છિન્ન થશે. તે જ રીતે આ મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે છે. માટે, તે નિરવચ્છિન્ન છે. જો ફક્ત

વિ
ન
મ્રા

નિરવચ્છિન્નાઽપિ ભવતિ, યદિ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા અસત્કલ્પનયા વહ્નિત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા તત્ર નિરવચ્છિન્નત્વમેવ સ્યાત્, યદિ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા અસત્કલ્પનયા કેવલમહાનસીયત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા સાવચ્છિન્નત્વમેવ તત્ર સ્યાદિતિ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન સ્વરૂપતઃ એવ સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વાક્રાન્તા, કિન્તુ સા યતઃ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વજાતૌ વર્તતે તતઃ સાવચ્છિન્ન-ત્વાક્રાન્તા ભવતિ, યતશ્ચ સખણ્ડોપાધિરૂપમહાનસીયત્વે વર્તતે તતઃ નિરવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા ભવતિ ।

તથા ચ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતા વર્તતે તતઃ એવ તત્ર સાવચ્છિન્નત્વં ભવતિ, યદિ તત્ર મહાનસીયત્વવૃત્તિતા ન સ્યાત્, કેવલવહ્નિત્વવૃત્તિતા એવ સ્યાત્, ન સ્યાત્ તદા તત્ર સાવચ્છિન્નત્વમ્ । એવં તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવ-ચ્છેદકતાયાં વહ્નિત્વવૃત્તિતા વર્તતે, અતઃ એવ નિરવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, યદિ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્ય-ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વહ્નિત્વવૃત્તિતા નૈવ સ્યાત્, મહાનસીયત્વવૃત્તિતા એવ સ્યાત્, તદા તત્ર નિરવચ્છિન્નત્વં નૈવ સ્યાત્ ।

તતશ્ચ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદન સાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદન નિરવચ્છિન્નત્વજ્ઞ વર્તતે ઇતિ અભ્યુપેયમેવ, નાત્ર કશ્ચિદ્ વિરોધાવકાશઃ, યદિ હિ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદનૈવ તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાવચ્છિન્નત્વં નિરવચ્છિન્નત્વં ચાઽભ્યુપગમ્યેતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદનૈવ વા ઉભયમભ્યુપગમ્યતે તદા સ્યાદપિ વિરોધઃ, કિન્તુ પ્રદર્શિતનૈકદૃષ્ટાન્તાનુસારેણ એવં ભિન્નાવચ્છેદન ઉભયોરઙ્ગીકારે નાસ્તિ બાધકલેશોઽપિ । એવં તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિત્વેન સ્વરૂપસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વહ્નિત્વવૃત્તિત્વેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં ચ વર્તતે, અતઃ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદન સ્વરૂપસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય સમાવેશે, એવં એકાવચ્છેદકતાયામેવ અવચ્છેદકભેદેન સમ્બન્ધદ્વયાવ-

મહાનસીયત્વમાં જ આ પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા હોત તો તે સાવચ્છિન્ન જ થાત, નિરવચ્છિન્ન ન થાત. તેથી, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વધર્મવૃત્તિતા-અવચ્છેદન નિરવચ્છિન્નત્વ રહેશે. આ રીતે અવચ્છેદકભેદથી સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવવામાં કોઈ દોષ નથી.

ચ્છિન્નત્વાઙ્ગીકારે નાસ્તિ કોઽપિ વિરોધઃ । તતશ્ચાઽસ્માભિઃ નાનારૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ ચ એકાવચ્છેદકતા અઙ્ગીક્રિયતે એવ, નાસ્તિ તત્ર કાઽપ્યાપત્તિઃ ।

એવં (મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વે) મહાનસીયત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા અસ્માભિઃ એકા એવાઽભ્યુપેયતે, તાદૃશૈકાવચ્છેદકતાયાઃ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યમાનમહાનસીયત્વવૃત્તિત્વેન સાવચ્છિન્નત્વમ્, શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વવૃત્તિત્વેન નિરવચ્છિન્નત્વમ્, અતઃ એવ તાદૃશૈકાવચ્છેદ-કતાયામેવ મહાનસીયત્વવૃત્તિત્વાવચ્છેદેન સાવચ્છિન્નત્વમ્, વહ્નિત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદેન ચ નિરવચ્છિન્નત્વં વર્તતે इत्यભ્યુપગમે કો નામ વિરોધાવકાશઃ ? તથા ચ ‘એકરૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદ-કતા’ इतिનિયમાનઙ્ગીકારેણ નાનારૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતાઙ્ગીકારેઽપિ સાવચ્છિ-ન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વયોરેકત્ર અવચ્છેદકભેદેન = તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતારૂપાવચ્છેદકભેદેન = મહાનસીયત્વાદિ-ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદેન સમાવેશસમ્ભવાત્ કોઽપિ દોષો નાસ્તિ ।

એવં તાર્ણત્વવિશિષ્ટવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ એકા એવાઽભ્યુપેયતે, સા અવચ્છેદ-કતા યતઃ તાર્ણત્વે વર્તતે તતઃ તત્ર સાવચ્છિન્નત્વં ભવતિ, યતશ્ચ વહ્નિત્વે વર્તતે તતઃ તત્ર નિરવચ્છિન્નત્વં ભવતિ, તાર્ણત્વસ્ય શબ્દતઃ ઉલ્લેખેન તન્નિષ્ઠાઽવચ્છેદકતાયાઃ તાર્ણત્વત્વેનાઽવચ્છિન્ન-ત્વાત્ (= સાવચ્છિન્નત્વાત્), વહ્નિત્વસ્ય શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનજાતિરૂપત્વેન તન્નિષ્ઠાયાઃ અવચ્છેદ-કતાયાઃ કેનાઽપિ ધર્મેણાઽનવચ્છિન્નત્વાત્ (= નિરવચ્છિન્નત્વાત્) । અતઃ તાદૃશતાર્ણત્વવિશિષ્ટ-વહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં તાર્ણત્વવૃત્તિત્વસત્ત્વાત્ સાવચ્છિન્નત્વં વહ્નિત્વવૃત્તિત્વબલાદ્ નિરવચ્છિન્નત્વં વર્તતે इत्यભ્યુપેયમેવ । इदમેव इत्यमपि अभिधीयते यदुत - તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન સાવચ્છિન્નત્વમ્, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન નિરવચ્છિન્ન-

●
ॐ તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સમાવેશ ॐ

ટૂંકમાં,

જેમ જે વૃક્ષમાં શાખાઅવચ્છેદેન કપિસંયોગ રહે છે તે જ વૃક્ષમાં મૂળઅવચ્છેદેન કપિસંયોગાભાવ રહે છે. તેમ જે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં મહાનસીયત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સાવચ્છિન્નત્વ રહે છે તે જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન નિરવચ્છિન્નત્વ રહેશે - આવું સ્વીકારવામાં કોઈ વાંધો નથી. આ જ રીતે અવચ્છેદકભેદથી ભિન્ન ભિન્ન સંબંધઅવચ્છિન્નત્વ એક જ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતામાં રહે તો કોઈ વિરોધ દોષ નથી.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

ગૂ **न च तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेदेनोभयोः स्वीकारे क्षत्यभावः,**

ત્વચ્ચ વર્તેતે । इत्थञ्च तत्रापि एकाऽवच्छेदकताङ्गीकारे नास्ति काऽपि विरोधवार्ता ।

તતશ્ચાઽસ્માભિઃ નાનાધર્મેણ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતા એવાઙ્ગીક્રિયતે, નાનેકા, એવં તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચાવચ્છેદક-તાઽપિ અભિન્ના એવ ભવેત્ । ફલતઃ પૂર્વોક્તરીત્યા તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ સ્યાદેવ, તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વોભયનિષ્ઠાયાઃ અભિન્નાયાઃ સ્વસામાના-ધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાદિતિ તાદૃશસમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતમિદં લક્ષણમનભ્યુપગન્તવ્યમેવ, તથા ચ ‘પર્વતો વહ્નિમાન્, ધૂમાદ્’ - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिरपि दुर्वारा एवेति यावत् तात्पर्यमुन्नेयम् ।

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेदेन = सखण्डोपाधिभूत-शब्दानुल्लिख्यमान-जातिरूपतत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेदेन, यथा महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्ववृत्तित्वावच्छेदेन वह्नित्ववृत्तित्वावच्छेदेन च उभयोः = सावच्छिन्नत्व-निरवच्छिन्नत्वयोः उपलक्षणात् सम्बन्धद्वयाऽवच्छिन्नत्वस्य स्वीकारे क्षत्यभावः =

હા, જેમ વૃક્ષમાં શાખાઅવચ્છેદેન જ કપિસંયોગ માનો અને શાખાઅવચ્છેદેન જ કપિસંયોગાભાવ માનો તો ચોક્કસ વિરોધ આવે. તે રીતે એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં જો વહ્નિત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સાવચ્છિન્નત્વ અને વહ્નિત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન જ નિરવ-ચ્છિન્નત્વ માનો તો અવશ્ય વિરોધ દોષ આવત. કિંતુ તેવું તો અમે સ્વીકારતા નથી. જુદા - જુદા અવચ્છેદકથી બે વિરુદ્ધ વસ્તુનો સમાવેશ વિરોધદોષાવહ નથી.

વિ

ન

મ્રા

આમ, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા કે જેને વિરોધ દોષ આવવાને કારણે એક સ્વીકારતા ન હતા, તેને હવે વિરોધ ન આવવાને કારણે એક સ્વીકારવી જ પડશે. અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક થતા મહાનસીયવહ્નિઅભાવને અથવા તો તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને !

शब्दार्थ :- ભાગ્યશાળી ! તે તે ધર્મમાં વૃત્તિતા જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં આવે છે તે તે વૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સાવચ્છિન્નત્વ અને નિરવચ્છિન્નત્વ - ઉભયનો સ્વીકાર કરવામાં કોઈ દોષ નથી.

પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવગુરુત્વાપત્તેઃ । તથા હિ -

ગૂ

વિરોધાદિદોષાભાવઃ નાનારૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકત્વાઙ્ગીકારે, અતઃ ન હિ તાદૃશો નિયમઃ યદુત્ત એકરૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા ઇતિ ।

અવાન્તરપૂર્વપક્ષઃ પ્રશ્નકારમન્તવ્યં નિરાકરોતિ - ન ચ ક્ષત્યભાવઃ ઇત્યાદિના । વિરોધાદિક્ષત્ય-ભાવેઽપિ પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવગુરુત્વાઽઽપત્તિલક્ષણક્ષતિસદ્ભાવાત્ ‘ક્ષત્યભાવઃ’ ઇતિ ન = ઇતિ નૈવ વક્તવ્યમિત્યર્થઃ । અતઃ ઉક્તમ્ - ‘પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવગુરુત્વાપત્તેઃ’ ઇતિ । કથં હિ પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવગુરુત્વાપત્તિઃ ? ઇત્યાહ - તથા હિ ઇત્યાદિ ।

અવાન્તરપૂર્વપક્ષસ્યાયમાશયઃ - નનુ કિં ભવતો નઃ પ્રતિ વિદ્વેષઃ યેન યથાકથજ્વિદપ્યાપત્તિપ્રદા-નાયૈવ પ્રયતતે ભવાન્ ? અસ્મલ્લક્ષણસ્ય દુષ્ટત્વસિદ્ધ્યર્થં તાદૃશમહાનસીયવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવ-ચ્છેદકતા એકા સાધિતા, તદર્થજ્વ એકત્રાવચ્છેદકભેદેન સાવચ્છિન્નત્વ-નિરવચ્છિન્નત્વયોઃ પ્રવેશોઽપિ કારિતઃ, કિન્તુ તથાસમાવેશકરણે વિરોધદોષસ્યાઽસમ્ભવેઽપિ પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવગુરુ-ત્વાઽઽપત્તિઃ સ્યાદેવ । તદ્વત્થા -

ય
શો
લ
તા

અત્ર તાવત્ સામાન્યેન પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ કથં ભવતિ ? તદ્દર્શનીયમ્ । તદ્વત્તાબુદ્ધિં પ્રતિ તદભાવવત્તાબુદ્ધિઃ પ્રતિબન્ધિકા ભવતીતિ સામાન્યેન પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ । યથા ઘટવત્તાબુદ્ધિં પ્રતિ ઘટાભાવવત્તાબુદ્ધિઃ પ્રતિબન્ધિકા ભવતિ । અતઃ ‘ભૂતલે ઘટઃ’ ઇતિજ્ઞાનં પ્રતિ ‘ભૂતલે ઘટાભાવઃ’ ઇતિજ્ઞાનં પ્રતિબન્ધકં ભવતિ, તતશ્ચ ‘ભૂતલે ઘટાભાવઃ’ ઇત્યાકારકજ્ઞાનસત્ત્વે ‘ભૂતલે ઘટઃ’ ઇતિ જ્ઞાનં નૈવ ભવતિ ।

એવમેવ ‘ઘટાભાવવત્તાબુદ્ધિં પ્રતિ ઘટવત્તાબુદ્ધિઃ પ્રતિબન્ધિકા’ ઇત્યપિ વક્તું શક્યતે, ઘટાભાવસ્ય તત્ત્વેન ગ્રહણે ઘટાભાવાભાવરૂપસ્ય ઘટસ્ય તદભાવવિધયા ગ્રહણસમ્ભવેન ‘તદ્વત્તાબુદ્ધિં પ્રતિ = ઘટાભાવવત્તાબુદ્ધિં પ્રતિ તદભાવવત્તાબુદ્ધેઃ = ઘટાભાવાભાવરૂપઘટવત્તાબુદ્ધેઃ પ્રતિબન્ધકત્વમિ’ત્ય-

❧ પ્રતિબદ્ધ્ય - પ્રતિબન્ધક ભાવ ગુરુત્વ આપત્તિ ❧

ઉત્તર :- અવાંતર પૂર્વપક્ષ :- (મુખ્ય પૂર્વપક્ષ તરફી પ્રશ્નકારને અવાંતર પૂર્વપક્ષી ઉત્તર આપે છે-) જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાને એક માનો એટલે કે ભિન્ન - ભિન્ન ધર્મ રૂપે ભાસમાન અને ભિન્ન - ભિન્ન

વિ
જ
ભ્રા

ર્થસમ્ભવાત્ ।

પ્રકૃતે ઘટવત્તાબુદ્ધેઃ પ્રતિબદ્ધત્વં ઘટાભાવવત્તાબુદ્ધેઃ પ્રતિબંધકત્વજ્ઞામ્યુપગમ્ય કિઞ્ચિદ્ વિચાર્યતે । ‘ભૂતલે સંયોગેન ઘટઃ વર્તતે’ - ઇતિ બુદ્ધિં ‘ભૂતલે સંયોગેન ઘટઃ નાસ્તિ’ ઇતિ બુદ્ધિઃ પ્રતિબદ્ધનાતિ ।

ઘટશ્ચ યદિ સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ ગૃહ્યતે તદા ‘સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ભૂતલે વર્તતે’ ઇતિ બુદ્ધિં પ્રતિ ‘સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ભૂતલે નાસ્તિ’ ઇત્યાકારકબુદ્ધિરેવ પ્રતિબંધિકા ।

- ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સમવાયેન નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં પ્રતિબંધકં ભવિતું નાર્હતિ, યતઃ યત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સમવાયેન ન વર્તતે તત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે અપિ, યથા ભૂતલે એવ સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ ઘટઃ સંયોગેન વર્તતે, કિન્તુ સમવાયેન ન વર્તતે । યદિ ‘યત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે, તત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટસ્ય સમવાયેનાભાવઃ નૈવ વર્તતે’ ઇતિ નિયમઃ ભવેત્ તદા ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે’ ઇતિ જ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સમવાયેન ભૂતલે ન વર્તતે’ ઇતિ જ્ઞાનં પ્રતિબંધકં ભવેત્, યથા ‘યત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે તત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટસ્ય સંયોગેનાઽભાવઃ નૈવ વર્તતે’ ઇત્યસ્તિ નિયમઃ, અતઃ ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન

સંબંધથી ભાસમાન એવા ધર્મોમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને પણ એક સ્વીકારો અને તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદન સાવચ્છિન્નત્વનો તથા નિરવચ્છિન્નત્વનો એક જ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતામાં સમાવેશ કરો તો પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુભૂત થવાની આપત્તિ આવશે. વિ તે આ પ્રમાણે -

સૌ પહેલા સામાન્યથી પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ કેવી રીતે બને તે જોઈએ. ઘટવત્તાની બુદ્ધિ પ્રત્યે ઘટાભાવવત્તાની બુદ્ધિ પ્રતિબંધક બને. તે જ રીતે ઘટાભાવવત્તાની બુદ્ધિ પ્રત્યે ઘટવત્તાની બુદ્ધિ પ્રતિબંધક બને. આ રીતે પરસ્પર પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ રહેલો છે. આપણે અત્યારે ઘટવત્તાની બુદ્ધિને પ્રતિબદ્ધ બનાવી અને ઘટાભાવવત્તાની બુદ્ધિને પ્રતિબંધક બનાવી વિચારીએ.

વર્તતે’ - ઇતિ જ્ઞાનં પ્રતિ ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન નાસ્તિ’ - ઇતિ જ્ઞાનં પ્રતિબન્ધકં વર્તતે । કિન્તુ નાસ્તિ હિ (યત્ર સંયોગેન ઘટઃ તત્ર સમવાયેન ઘટસ્યાઽભાવઃ નૈવ સ્યાદિત્યાકારકઃ) તાદૃશનિયમઃ, પૂર્વોક્તરીત્યા યત્ર સંયોગેન ઘટઃ તત્ર સમવાયેન તદભાવસ્યાઽપિ સત્ત્વાત્ । તતશ્ચ ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સમવાયેન નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં નૈવ પ્રતિબન્ધકં ભવતિ ।

- એવં ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘ભૂતલે સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનમપિ ન પ્રતિબન્ધકમ્, યતઃ ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટસ્ય ઘટસ્ય સંયોગેન સત્ત્વમપિ વર્તતે, સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટસ્ય પટસ્ય સંયોગેનાઽભાવોઽપિ વર્તતે, તતઃ યદિ ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે, સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટસ્ય સંયોગેનાઽભાવોઽપિ એકદૈવ વર્તતે તતઃ કિમર્થં તયોઃ એકદા પ્રતીતિઃ ન સ્યાત્ ? તતશ્ચ ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ ઘટઃ સંયોગેન વર્તતે’, ‘ભૂતલે સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન નાસ્તિ’ - ઇત્યેતત્પ્રતીતિદ્વિતયં સ્યાદેવ, યુગપદેકદા એકત્ર વર્તમાનયોઃ કથં પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ ભવેત્ ?

યદિ ‘યત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે તત્ર સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટસ્ય સંયોગેનાઽભાવઃ નૈવ વર્તતે’ - ઇતિ નિયમઃ ભવેત્ તદા ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે ચેત્ સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન સ્યાદેવ, સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે ચેત્, સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન સ્યાદેવ । તતઃ ‘ભૂતલે સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ન વર્તતે’ ઇતિ પ્રતીતિઃ ચેદ્ વર્તતે તદા ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે’ ઇતિ પ્રતીતિઃ નૈવ ઉપજાયેત । કિન્તુ નાસ્તિ તાદૃશો નિયમઃ યદુત ‘યત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે તત્ર સમવાયેન પટત્વવિશિષ્ટસ્ય સંયોગેનાઽભાવઃ નૈવ વર્તતે’ ઇતિ, ભૂતલે પૂર્વોક્તરીત્યા સંયોગેન ઘટસ્ય સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપટાભાવસ્ય ચ સત્ત્વાત્ । તથા ચ ‘સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ભૂતલે વર્તતે’ - ઇતિજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન

(૧) જ્યાં સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટની સંયોગથી વૃત્તિતા જણાતી હોય એટલે કે જ્યાં ‘સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટ ઘટ સંયોગ સંબંધથી ભૂતલમાં છે’ - આવું જ્ઞાન થતું હોય ત્યાં ‘સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટ ઘટ સંયોગ સંબંધથી ભૂતલમાં નથી’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક બને.

પટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ભૂતલે નાસ્તિ' ઇત્યાકારકજ્ઞાનસ્ય નૈવ પ્રતિબંધકત્વમિતિ સ્થિતમ્ ।

– એવં 'સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ભૂતલે વર્તતે' ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'પટાનુયોગિક-કાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ભૂતલે નાસ્તિ' - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનમપિ પ્રતિબંધકં ન ભવતિ । પટાનુયોગિકકાલિકસમ્બન્ધો નામ યેન કાલિકેન કોઽપિ ધર્મઃ પટે વર્તતે, સઃ પટાનુયોગિકકાલિકઃ, પટનિષ્ઠાનુયોગિતાનિરૂપકઃ કાલિકઃ ઇત્યર્થઃ । તાદૃશપટાનુયોગિકકાલિકેન ચ કોઽપિ ધર્મઃ પટે એવ વર્તતે, નાન્યત્ર કુત્રચિદપિ ઇતિ પટાનુયોગિકકાલિકસમ્બન્ધેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ પટઃ એવ સ્યાત્, ન ઘટઃ ન વાઽન્યઃ કોઽપિ, કાલિકસમ્બન્ધેન ઘટે ઘટત્વં વર્તતે એવ, કિન્તુ સઃ કાલિકઃ પટનિષ્ઠાનુયોગિતાનિરૂપકઃ નૈવ ભવતિ, કિન્તુ ઘટાનુયોગિકઃ એવ ભવતિ । તથા ચ પટાનુયોગિકકાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટતયા પટઃ એવ પ્રાપ્યતે ઇતિ સ્થિતમ્ ।

પૂર્વોક્તરીત્યા ભૂતલે સંયોગેન ઘટઃ વર્તતે, સંયોગેન પટાભાવોઽપિ, તતશ્ચ ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ અપિ સંયોગેન વર્તતે, પટાનુયોગિકકાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટસ્ય પટસ્ય સંયોગેનાઽભાવોઽપિ વર્તતે । તતઃ એકદા 'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં 'ભૂતલે પટાનુયોગિકકાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ન વર્તતે' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનઞ્ચ વર્તતે ચેત્, ન કાઽપિ ક્ષતિઃ, ઉભયજ્ઞાનવિષયસ્યાઽબાધિતત્વાત્ ।

યદિ ચ 'યત્ર સંયોગેન ઘટઃ વર્તતે તત્ર સંયોગેન પટાભાવઃ નૈવ વર્તતે' - ઇતિનિયમઃ સ્યાત્, તદા યત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ભવેત્ તત્ર પટાનુયોગિકકાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન સ્યાદેવ, તદભાવઃ નૈવ સ્યાત્, તતશ્ચ 'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે' ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'ભૂતલે પટાનુયોગિકકાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ન વર્તતે'

(૨) 'ભૂતલમાં સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટ સંયોગથી રહેલ છે' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે 'ભૂતલમાં સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટ સમવાયથી રહેલ નથી' - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બને.

(૩) 'ભૂતલમાં સમવાયથી પટત્વવિશિષ્ટ સંયોગથી નથી' - આવું જ્ઞાન પણ પ્રતિબંધક ન બને. તથા

(૪) 'ભૂતલમાં પટાનુયોગિકકાલિકસંબંધથી ઘટત્વવિશિષ્ટ સંયોગથી નથી' - આવી બુદ્ધિ પણ પ્રતિબંધક ન બને.

- ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં પ્રતિબન્ધકં ભવેત્ । કિન્તુ ભૂતલે સંયોગેન ઘટસ્ય, પટાભાવસ્યાપિ ચ એકદૈવ સત્ત્વાત્ 'યત્ર સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ભવેત્ તત્ર પટાનુયોગિકકાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટસ્ય સંયોગેનાઽભાવઃ નૈવ સ્યાદ્' - ઇતિનિયમઃ વક્તું નૈવ શક્યતે । તતઃ એવ 'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'ભૂતલે પટાનુયોગિક-કાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ન વર્તતે' - ઇતિજ્ઞાનં ન પ્રતિબન્ધકમ્ ઇતિ સ્થિતમ્ ।

તથા ચ 'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે' - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં પ્રતિ 'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ન વર્તતે' - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનમેવ પ્રતિબન્ધકમ્, ન તુ 'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સમવાયેન ન વર્તતે' - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનમ્, 'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ન વર્તતે' - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનમ્, 'ભૂતલે પટાનુયોગિકકાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ન વર્તતે' - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં વા ।

'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન વર્તતે' - ઇત્યાકારકજ્ઞાને ઘટત્વવિશિષ્ટઃ પ્રકારતયા ભાસતે, પ્રકારતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - ઘટત્વમ્, પ્રકારતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સંયોગઃ, પ્રકારતાવચ્છેદકતાઽવચ્છેદકસમ્બન્ધઃ - સમવાયઃ ।

'ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન ન વર્તતે' - ઇત્યાકારકજ્ઞાને પ્રોક્તજ્ઞાનપ્રતિબન્ધકીભૂતે ઘટત્વવિશિષ્ટાભાવઃ ભાસતે, તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવિશિષ્ટઃ - ઘટત્વવિશિષ્ટઃ ।

- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - ઘટત્વમ્ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સંયોગઃ ।
- તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સમવાયઃ ।

મતલબ કે 'ભૂતલમાં સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટ સંયોગથી રહેલ છે' - આવી બુદ્ધિ પ્રત્યે જે અભાવનો પ્રતિયોગિતાવચ્છેદક ધર્મ - ઘટત્વ હોય,
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ હોય,
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય હોય
તે અભાવમાં પ્રકારતા અને ભૂતલમાં વિશેષ્યતા જે જ્ઞાનનો વિષય બને - એટલે કે વિષયતા સંબંધથી (= સ્વનિષ્ઠવિષયતાનિરૂપકત્વ/સ્વનિરૂપકત્વ સંબંધથી) તાદૃશઅભાવ-નિષ્ઠપ્રકારતા અને ભૂતલનિષ્ઠવિશેષ્યતા શાલિ જે બુદ્ધિ - તે બુદ્ધિ પ્રતિબંધક બને.

તથા ચૈષઃ અભાવઃ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપકસંયોગ-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઃ ઉચ્યતે ।

તતશ્ચેદં વક્તું શક્યતે - ‘સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઽવચ્છેદકતાનિરૂપક-
સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાકબુદ્ધિં પ્રતિ (= ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન
વર્તતે’ - इत्याकारकं ज्ञानं प्रति) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-
સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાકાભાવપ્રકારકં જ્ઞાનં (= ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ
સંયોગેન નાસ્તિ’ इत्याकारकं ज्ञानं) પ્રતિબન્ધકમ્’ इति । ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ
સંયોગેન નાસ્તિ ન વા ?’ - इत्याकारकसंशयस्य ‘ભૂતલે સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન
અસ્તિ’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकत्वं नास्ति इति પ્રતિબન્ધકકોટૌ જ્ઞાનપદં નિશ્ચયપરમ-
ત્વાવગન્તવ્યમ્ ।

‘સમવાયેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સમવાયેન નાસ્તિ ભૂતલે’ - इत्यत्र यः घटत्वविशिष्टाभावः
भासते तादृशाऽभावीयप्रतियोगी - ઘટત્વવિશિષ્ટઃ ।

- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - ઘટત્વમ્ ।
- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સમવાયઃ ।
- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સમવાયઃ ।

આમ, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નઘટત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસંબંધ-
અવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાશાલિબુદ્ધિ - એ પ્રતિબંધ તથા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નઘટત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-
અભાવશાલિનિશ્ચય એ પ્રતિબંધક. ‘ઘટાભાવ અહીંયા છે કે નહીં ?’ - આવા સંશય વાળી
અવસ્થામાં ઘટવત્તાની બુદ્ધિ થઈ શકે છે. માટે, ઘટવત્તાની બુદ્ધિ પ્રત્યે ઘટાભાવવત્તાનો
નિશ્ચય જ પ્રતિબંધક બને. આ કારણસર પ્રસ્તુતમાં પ્રતિબંધકકોટિમાં સર્વત્ર નિશ્ચયનો પ્રવેશ
કરાવવામાં આવશે. ઉક્ત પ્રતિબંધ - પ્રતિબંધકભાવના આધારે કહી શકાય કે - જે - જે
જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નઘટત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસંબંધ-
અવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય તે તે જ્ઞાનમાં ઘટવત્તા-
બુદ્ધિની પ્રતિબંધકતા હોય. આ રીતે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ સામાન્યથી જોઈ લીધો.
પ્રસ્તુત સ્થલમાં વિચારીએ.

अतः एतज्ज्ञाने समवायसम्बन्धावच्छिन्नघटत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नघटत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं न वर्तते ।

‘भूतले समवायेन घटत्वविशिष्टः संयोगेन वर्तते’ इत्याकारकं ज्ञानं प्रति ‘भूतले समवायेन घटत्वविशिष्टः संयोगेन न वर्तते’ - इत्याकारकज्ञानस्य प्रतिबन्धकतया इदं निश्चीयते यदुत यत्र (= यस्मिन् ज्ञाने) समवायसम्बन्धावच्छिन्नघटत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक(निरूपित) -संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते, तादृशं ज्ञानं ‘समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नघटत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक(-निरूपित)संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता-निरूपकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकं वर्तते, नान्यज्ज्ञानम् । सरलभाषया इत्थमपि एतत्तत्त्वं वक्तुं शक्यते यदुत - यदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः घटत्वं वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः संयोगः वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः समवायः वर्तते, तादृशाऽभावः यादृशज्ञाने प्रकारः भवति तादृशं ज्ञानं निश्चयात्मकं प्रतिबन्धकं भवति । ‘भूतले समवायेन घटत्वविशिष्टः समवायेन वर्तते’ इत्येतन्निश्चये भासमानाऽभावस्य

- प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - घटत्वमेव वर्तते,
- प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः समवायः एव वर्तते,

किन्तु प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः संयोगः न वर्तते, समवायः वर्तते इति तादृशाऽभावीयनिश्चये (= अभावप्रकारकनिश्चये) तादृशनिश्चयत्वं न वर्तते, ततः नैव स्यात् तत्प्रतिबन्धकम् इति ।

एवं ‘समवायेन पटत्वविशिष्टः संयोगेन नास्ति’ - इत्येतन्निश्चये भासमानाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - पटत्वम् ।

- प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - संयोगः ।
- प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

तथा च एतन्निश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नपटत्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिश्चयत्वमेव स्यान्न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्न-घटत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपकसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिश्चय-

ત્વમિતિ તાદૃશો નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ નૈવ સ્યાત્ ।

- ‘પટાનુયોગિકકાલિકેન ઘટત્વવિશિષ્ટઃ સંયોગેન નાસ્તિ’ - इत्येतन्निश्चये भासमानाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - घटत्वम् ।

- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સંયોગઃ ।

- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - પટાનુયોગિકકાલિકઃ ।

ય શો લ તા અત્ર પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા સમવાયઃ નાસ્તિ - इति तादृशनिश्चये पटानुयोगिककालिकसम्बन्धावच्छिन्नघटत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धाव-च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्न-घटत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं नास्ति इति तादृशो निश्चयः प्रतिबन्धकोऽपि नास्ति - इत्यभ्युपेयमेव ।

इत्थञ्च ‘घटवत्ताबुद्धिं प्रति घटाभाववत्ताबुद्धिः प्रतिबन्धिका’ - इत्येतस्यैवाऽर्थः ‘समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नघटत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानं प्रति समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नघटत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताका-भावप्रकारकनिश्चयः प्रतिबन्धकः’ - इत्येवं फलितः । एतेन तादृशघटप्रकारकज्ञानप्रतिबन्धकताव-च्छेदकतया समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नघटत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्न-

❖ પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબંધક ભાવ ❖

સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વથી વિશિષ્ટ (સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ બતાવવા દ્વારા મહાનસીયત્વને પ્રસ્તુતમાં જાતિ તરીકે સૂચિત કરવામાં આવે છે. મતલબ કે મહાનસીયત્વ જાતિસ્વરૂપ છે - તેમ માની આ વાત લખવામાં આવી છે, જો મહાનસીયત્વ જાતિસ્વરૂપ ન હોય તો સમવાયની જગ્યાએ સ્વરૂપ સંબંધ મૂકવો પડે. પણ, તે રીતે આગળનું નિરૂપણ બેસે નહીં. માટે, મહાનસીયત્વને જાતિસ્વરૂપ ન માનનારાઓના મતે ક્યું દૃષ્ટાંત લેવું ? તે અમે આગળ બતાવશું. અત્યારે જો મહાનસીયત્વને જાતિસ્વરૂપ ન જ માનવું હોય તો મહાનસીયત્વની જગ્યાએ તાર્ણત્વ દરેક જગ્યાએ સમજવું.) હોતે છતે કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટવાનું મહાનસમાં છે - આવા પ્રકારની બુદ્ધિ પ્રત્યે પ્રતિબંધક નિશ્ચય કયો છે ? - તે આપણે વિચારવાનું છે. મહાનસમાં વૃત્તિ તમામ પદાર્થમાં મહાનસીયત્વ

પ્રતિયોગિતાકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં પ્રાપ્યતે, તતશ્ચ યત્ર યત્ર પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકં ભવતિ તત્ર તત્ર પ્રતિબન્ધકતા ભવતીતિ અપિ સ્પષ્ટમેવ ।

પ્રકૃતે યોજયામઃ - મહાનસીયત્વં જાતિઃ ઇત્યભ્યુપગમ્ય નિરૂપ્યતે અધુના, તદનભ્યુપગમે અન્યદ્ દૃષ્ટાન્તદ્વયમપિ ઉત્તરત્ર ભાવયિષ્યતે ઇતિ । ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે વર્તતે’ - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં પ્રતિ કો નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેત્ તત્ત્વિન્તનીયમ્ - એતજ્ઞાને પ્રકારતયા મહાનસવૃત્તિઘટાદિકં વર્તતે (= ભાસતે) । સમવાયેન મહાનસીયત્વં મહાનસવૃત્તિઘટાદિષુ વર્તતે, મહાનસવૃત્તિપદાર્થમાત્રસ્ય મહાનસીયત્વાત્, મહાનસીયત્વસ્ય મહાનસવૃત્તિત્વરૂપત્વાત્ । મહાનસીયવહ્નિરપિ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ ભવેદેવ । કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટાઃ સર્વેઽપિ જન્યપદાર્થાઃ ઇતિ મહાનસીયવહ્નિઃ, મહાનસીયઘટઃ.... ઇત્યાદિકં સર્વં પદાર્થજાતં મહાનસવૃત્તિતાવિશિષ્ટં જન્યં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટમપિ વર્તતે, સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટમપિ વર્તતે, તતઃ એતે સર્વેઽપિ પદાર્થાઃ ઉક્તજ્ઞાને પ્રકારતયા ભાસન્તે, પ્રકૃતે ઉદાહરણરૂપેણ એકઃ એવ મહાનસીયવહ્નિઃ ગૃહ્યતે ।

રહે તે સમવાય સંબંધથી રહે. તથા મહાનસવૃત્તિ અનિત્ય પદાર્થોમાં કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વ પણ રહે. આ રીતે ‘સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ છે તે ચૂલા, ઘટ વગેરે સંયોગ સંબંધથી મહાનસમાં રહેલા છે’ - આવા પ્રકારનું જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાન પ્રતિબંધ છે.

આ જ્ઞાનનો પ્રતિબંધક ‘સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ સંયોગ સંબંધથી મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારનો નિશ્ચય થશે. એટલે કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતકાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચય પ્રતિબંધક બને. આ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ પ્રમાણે આપણે કહી શકીએ કે - જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય તે તે જ્ઞાનમાં ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં રહેલા છે’ - આવા પ્રકારની બુદ્ધિની પ્રતિબંધકતા રહે.

उक्तज्ञाने प्रकारतावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च ।

- प्रकारतावच्छेदकः सम्बन्धः - संयोगः ।

- प्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः कालिकश्च ।

महानसीयत्वनिष्ठा वह्नित्वनिष्ठा च प्रकारतावच्छेदकता एका एवेति भवतः प्रतिज्ञा सततं स्मरणीया भवता, नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकतायाः भवताङ्गीकृतत्वात् । तथा प्रकृतं ज्ञानं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताकं वर्तते ।

एतज्ज्ञानीयप्रतिबन्धकता 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्येतज्ज्ञाने । तथा च यस्मिन् ज्ञाने यदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः महानसीयत्वं भवेद् वह्नित्वञ्च, प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः संयोगः भवेत्, प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः समवायः भवेत् कालिकश्च, तादृशाऽभावनिष्ठप्रकारताकत्वं वर्तते तज्ज्ञानं तादृशज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकं भवेत् । ततश्चैवं वक्तव्यम् - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानं प्रति समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानं प्रति समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानं प्रति समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकता वर्तते - इति अवसीयते ।

ततश्च एतादृशज्ञानं प्रति 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे न वर्तते' - इतिनिश्चयः प्रतिबन्धकः भवितुं नार्हति, यतः एतादृशनिश्चये भासमानाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः यद्यपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमेव वर्तते, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धः संयोगः एव, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धावपि च समवायः कालिकश्चैव वर्तते तथापि तादृशाऽभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वं वर्तते, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वम्, एवं तादृशाऽभावीयवह्नित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव अस्ति, न तु कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नत्वम् । तथा च प्रतिबन्धकीभूतनिश्चये अभिप्रेतः यः प्रतिबन्धकतावच्छेदकः समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्व-रूपधर्मः सः नैव वर्तते, किन्तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते इति कुतः तादृशो निश्चयः प्रतिबन्धको भवितुमर्हति ?

य
शो
ल
ता

किञ्च, यदा महानसे धूमः वह्निश्च न स्तः, घटादिकमेव वर्तते तदा महानसे समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः वर्तते, महानसीयघटादेः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वात् । किन्तु तदा समवायेन वह्नित्व-विशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तु नास्त्येव । सर्वेऽपि वह्नयः समवायेन वह्नित्वविशिष्टाः वर्तन्ते, कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टाश्च, कालिकेन सम्बन्धेन महानसीयत्वस्य सर्वजन्यपदार्थवृत्तित्वेन वह्न्यादिषु तस्याऽवश्यम्भावात् । तथा च पर्वतीयो वह्निः भवेत्, महानसीयो वह्निः भवेत्, चत्वरियो वा, सर्वेऽपि वह्नयः समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति

❖ अप्रतिबंधके પણ प्रतिबंधक मानवानी आपत्ति ❖

હવે જુઓ, 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં વૃત્તિ છે' - આવી બુદ્ધિની સામે કોઈને આવું જ્ઞાન થાય કે - 'કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં વૃત્તિ નથી.' આવા પ્રકારનું જ્ઞાન વસ્તુતઃ ઉક્ત જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક ન બની શકે. કારણ કે સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી

વિ
ન
મ્રા

કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટાઃ વર્તન્તે એવ, એતેષુ એકોઽપિ વહ્નિઃ અભિપ્રેતમહાનસે નાસ્તિ, યે ઘટાદયઃ સન્તિ તે કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટાઃ ભવન્તિ, કિન્તુ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટાઃ નૈવ ભવન્તિ । તતશ્ચ વહ્નિશૂન્યે મહાનસે યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તસ્યાઽભાવઃ પ્રાપ્યતે એવ ।

ય ધેવમ્ એકદા એકત્રૈવ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ સોઽપિ વર્તતે, યશ્ચ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવોઽપિ વર્તતે, તદા તયોઃ બોધોઽપિ સ્યાત્, તત્ર કા બાધા ? ન હિ તયોઃ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવો ભવિતુમર્હતિ, યત્ર ઘટઃ વર્તતે તત્ર ઘટાભાવો નૈવ વર્તતે, અતઃ એવ ઘટાભાવવત્તાનિશ્ચયઃ ઘટવત્તાબુદ્ધિં પ્રતિબદ્ધું શક્તો ભવતિ, યદિ યત્ર ઘટઃ તત્ર ઘટાભાવોઽપિ વર્તતે તદા ઘટાભાવવત્તાનિશ્ચયઃ ઘટવત્તાજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકઃ ભવિતું નાર્હતિ, ઉભયજ્ઞાનીયવિષયયોઃ એકદા એકત્ર પ્રાપ્તેઃ તયોઃ જ્ઞાનં ચેદ્ ભવતિ કિં નુ બાધા તત્ર ? યદિ જ્ઞાનદ્વયવિષયયોઃ એકત્ર એકદા પ્રાપ્તિઃ નૈવ ભવતિ તદા તયોઃ જ્ઞાનં પરસ્પરં પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવાપન્નં ભવેત્ । યત્ર સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ સઃ (= મહાનસીયઘટાદિ) વર્તતે તત્રૈવ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ (= વહ્નયઃ સર્વેઽપિ) તસ્ય અભાવોઽપિ વર્તતે ઇતિ મહાનસીયઘટાદેઃ વહ્ન્યભાવાધિકરણવૃત્તૌ નાસ્તિ કાઽપિ બાધા, તતશ્ચ એકસ્મિન્નેવાધિકરણે તાદૃશોભયબુદ્ધિરવ્યાહતા એવ ।

વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિઅનિત્યઘટાદિ વસ્તુઓ આવે. તથા કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પર્વતીય વગેરે વહ્નિઓ આવે. આ બન્ને બુદ્ધિઓ અસમાન-વિષયક છે. જે રીતે ‘અહીં ઘટ છે’ આવા જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક ‘અહીં પટ નથી’ - આવા પ્રકારનું જ્ઞાન ન થઈ શકે તે રીતે ‘અહીં મહાનસમાં રહેનારી ઘટાદિવસ્તુઓ છે’ - આવા જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક ‘અહીં પર્વતીયવહ્નિ નથી’ - આવું જ્ઞાન કેવી રીતે બની શકે ? (પ્રસ્તુત વાત મહાનસમાં જ્યારે વહ્નિ ન હોય ત્યારે સમજવી.) અસમાનવિષયક જ્ઞાનો ક્યારેય પણ પ્રતિબંધક ન બની શકે.

જો આ જ્ઞાન = ‘કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારનું જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં રહેલા છે’ - આવા પ્રકારના જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક

यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः वर्तते तत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तस्याभावः नैव प्राप्यते, अतः यत्राधिकरणे कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तस्य ज्ञानं जायते तत्राधिकरणे कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावस्य ज्ञानं नैव जायते, एकत्र तादृशोभयज्ञानीयविषयाऽसम्भवात्, तथा च यदि अभिप्रेताधिकरणे समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावस्य निश्चयः वर्तते तर्हि तत्रैवाधिकरणे समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तस्य ज्ञानं नैव भवति । ततश्च 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः महानसे वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावो महानसे वर्तते' - इतिनिश्चयः प्रतिबन्धको भवति । किन्तु 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः सः महानसे न वर्तते' - इतिनिश्चयः प्रतिबन्धको नैव भवति ।

य
शो
ल
ता

अतः एव समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव-प्रकारकनिश्चयत्वं 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः सः महानसे न वर्तते' - इत्येतज्ज्ञाने वर्तते, एतादृशनिश्चये भासमानाऽभावीयमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वात्, तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-

न बनतुं होय तो 'कालिकथी महानसीयत्वविशिष्ट अने समवायथी वह्नित्वविशिष्ट वह्नि महानसमां नथी' - आवा प्रकारना ज्ञानमां समवायसंबंधअवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगिताअवच्छेदकतानिर्मुक्त-कालिकसंबंधअवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताअवच्छेद-कतानिर्मुक्त-संयोगसंबंधअवच्छिन्नप्रतियोगितानिर्मुक्तअभावअवगाहिनिश्चयत्व न रहेवुं जोईअ. कारण के आपणे पूर्वे जोई गया के जे जे ज्ञानमां समवायसंबंधअवच्छिन्नमहान-सीयत्वनिष्ठप्रतियोगिताअवच्छेदकतानिर्मुक्त-कालिकसंबंधअवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-अवच्छेदकतानिर्मुक्त-संयोगसंबंधअवच्छिन्नप्रतियोगितानिर्मुक्तअभावअवगाहिनिश्चयत्व होय ते ते ज्ञान 'समवायथी महानसीयत्वविशिष्ट अने कालिकथी वह्नित्वविशिष्ट घटादि वस्तुओ महानसमां रहेली छे' - आवा ज्ञाननुं प्रतिबंधक बनी जाय.

वि
न
भ्रा

वच्छेदकतायाश्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वात् ।

‘कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः यः सः न वर्तते महानसे’ - इत्येतज्ज्ञाने समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं नैव वर्तते, तादृशनिश्चये भासमानाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धेनाऽवच्छिन्नत्वेऽपि तादृशाऽभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहात्, तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामेव समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात्, एवं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धेनाऽवच्छिन्नत्वेऽपि तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वविरहात्, तादृशाऽभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामेव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् ।

य
शो
ल
ता
अस्माभिः ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे वर्तते’ - इत्येतज्ज्ञानीयप्रतिबन्धकता विचार्यमाणा वर्तते, एतज्ज्ञाने च महानसीयत्वनिष्ठा या प्रकारतावच्छेदकता तस्यामेव समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते, या वह्नित्वनिष्ठा प्रकारतावच्छेदकता तस्यां कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वमेव वर्तते, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् । तथा च यादृशनिश्चये यदभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, यदभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, तादृशाऽभावः भासते तादृशः एव निश्चयः तादृशज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः भवितुमर्हति । ‘कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः सः महानसे न वर्तते’ - इत्येतादृशनिश्चये पूर्वोक्तरीत्या समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः नैव भासते, किन्तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपकसंयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रतियोगिताकाऽभावः एव भासते । अतः ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे नास्ति’ इत्याकारकनिश्चयः एव प्रतिबन्धकः भवति, ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति’ - इत्याकारकनिश्चयः प्रतिबन्धकः न भवति ।

તતશ્ચ યત્ર યત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં તત્ર તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાકજ્ઞાનનિષ્ઠપ્રતિબદ્ધતાનિરૂપિતપ્રતિબન્ધકતા ભવેત્ - ઇતિ નિશ્ચીયતે, અતઃ એવ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ સઃ મહાનસે વર્તતે' - ઇતિજ્ઞાનનિષ્ઠપ્રતિબદ્ધતાનિરૂપિતપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકત્વં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપકસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વે વર્તમાનમુપપદ્યતે, પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકસ્ય પ્રતિબન્ધકતાવ્યાપ્યત્વનિયમાત્, અન્યૂનાનતિરિક્તવૃત્તિધર્મસ્યૈવ પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકતાઙ્ગીકારાદિતિ ।

ય
શો
લ
તા

एषः सर्वोऽपि प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावो भवन्मते नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकताङ्गीकर्तरि गुरुतां बिभर्ति । तथा हि - भवतां मते नानारूपेण भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकताङ्गीकारेण 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्व-विशिष्टः सः महानसे नास्ति' - इत्येतज्ज्ञाने भासमानाऽभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशाऽभावीया एव या वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च द्वयोरप्यैक्यमेव । तथा चैवं वक्तुं शक्यते यदुत - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता = कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता । महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः

આથી, જો 'કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહી જાય તો 'કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાનને 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ વસ્તુઓ મહાનસમાં છે' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ દુર્વાર બને !

વિ
ન
મ્રા

તમે મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક જ માનો

વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતો અભિન્નત્વેન યાદૃશઃ ધર્મઃ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાયાં વર્તતે તાદૃશઃ એવ ધર્મઃ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયામપિ ભવેદેવ, અન્યથા
તયોઃ અભેદહાનેઃ । યથા ‘કમ્’ = ‘ખમ્’, ‘કે’ ચ ‘ગમ્’ વર્તતે તર્હિ ‘ખે’ડપિ ‘ગમ્’ વર્તતે
એવ, અન્યથા ‘ગે’ન વિશિષ્ટત્વાડવિશિષ્ટત્વાભ્યાં તયોઃ ભેદસિદ્ધેઃ, અભેદપરિક્ષયાચ્ચ । (કમ્,
ખમ્, ગમ્... ઇત્યાદિકાઃ સઙ્કેતાઃ અવ્યક્તપદાર્થદર્શકાઃ) । યથા વા ગગનમ્ આકાશશ્ચ
એકઃ એવેતિ યદિ ગગને વિભુપરિમાણં વર્તતે તર્હિ આકાશેડપિ તત્ સ્યાદેવ, અન્યથા વિભુપરિમાણ-
ય વિશિષ્ટત્વાવિશિષ્ટત્વાભ્યામેવ તયોઃ ભેદસિદ્ધેરિતિ ।

શો તથા ચ યદિ મહાનસીયત્વત્વેન વહ્નિત્વત્વેન ચ = નાનારૂપેણ ભાસમાનેષ્વપિ ધર્મેષુ એકાવ-
લ્લ વચ્છેદકતા અઙ્ગીક્રિયતે તદા મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતઃ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
તા વચ્છેદકતા અભિન્ના એવ સ્યાદિતિ । મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં ચ કાલિકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નત્વં વર્તતે, વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે,
મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાડવચ્છેદકત્વયોઃ અભેદે મહાન-
સીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવ-
ચ્છેદકતાયામપિ ભવેત્, વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં
મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયામપિ ભવેત્ ।

તથા ચ ‘કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ સઃ
છો. તેથી તમારા મતમાં ઉક્ત આપત્તિ દુર્વાર બનશે. તે આ રીતે - ‘કાલિકથી મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાન મહાનસીયત્વમાં
અને વહ્નિત્વમાં વહ્નિઅભાવની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અવગાહન કરે છે. માટે, આ
જ્ઞાનનો આકાર આવો થાય કે ‘કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-
દકતાનિરૂપિત-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગ-
સંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવવિશિષ્ટ મહાનસ.’ આમ, ‘કાલિકથી મહાન-
સીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સમવાયસંબંધ-
અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે છે.

મહાનસે નાસ્તિ' - ઇત્યાદિનિશ્ચયે પ્રતિભાસમાનઃ અભાવઃ યથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપકસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઃ વર્તતે તથૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપકસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકોઽપિ ભવેત્, મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છે-
દકતાયાઃ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતોઽભિન્નત્વે વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં
વર્તમાનસ્ય સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયામપ્યવશ્યમઙ્ગી-
કરણીયત્વાત્, એવં વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતો-
ઽભિન્નત્વે મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનસ્ય કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વસ્ય
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયામપ્યવશ્યમઙ્ગીકરણીયત્વાચ્ચ, તથા ચ પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
દ્વિતયમપિ સમવાયસમ્બન્ધેનાઽપિ અવચ્છિન્નં ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધેનાઽપિ અવચ્છિન્નં ભવેત્ ।

ય
શો
લ
તા

એવં નાનારૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકત્વાઙ્ગીકારં મુખ્યં કૃત્વા મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિ-
યોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં ચ
કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં સ્થાપિતમ્, અધુના નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ પૂર્વપક્ષિકૃતૈકાવચ્છેદક-
તાઙ્ગીકારં મુખ્યં કૃત્વા તાદૃશં સ્થાપ્યતે - નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતા
ભવતા અઙ્ગીક્રિયતે, તથા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાતો કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના
અવચ્છેદકતા અભિન્ના એવ ભવેત્, તથા ચ તાદૃશનિશ્ચયે પ્રતિભાસમાનઃ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્ય અભાવઃ તદીયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતા
સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતા ચ અભિન્ના એવ ભવેત્, તથા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવ-
ચ્છેદકતા યથા મહાનસીયત્વે વર્તતે તથા વહ્નિત્વેઽપિ સ્યાદેવ, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતા

❖ ભિન્ન ધર્મનિષ્ઠ પ્ર.અ.ને એક માનતા આપત્તિ ❖

તમારા મત મુજબ આ વહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે મહાનસીયત્વમાં
રહે છે તે અને જે વહ્નિત્વમાં રહે છે તે અભિન્ન જ છે. આથી, મહાનસીયત્વનિષ્ઠ કાલિક-
સંબંધઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા = વહ્નિત્વનિષ્ઠ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા.

વિ
બ
મા

ય
શો
લ
તા

ચ યથા વસ્તિત્વે વર્તતે તથા મહાનસીયત્વેऽપિ સ્યાદેવ, અભિન્નપદાર્થયોઃ અધિકરણેऽપ્યભેદાત્, યથા કમ્ = ખમ્, તર્હિ કસ્ય ગે વૃત્તૌ ખમપિ ગે વર્તતે એવ, ખં ચ ઘે વર્તતે ચેત્, કમપિ ઘે સ્યાદેવ, અન્યથા ગ-ઘવૃત્તિત્વાવૃત્તિત્વાભ્યાં તયોઃ ભેદસિદ્ધેઃ, અભેદપરિક્ષયાચ્ચ । યથા વા ઘટઃ = કમ્બુગ્રીવાદિમાન્, અતઃ યત્રાધિકરણે ઘટઃ વર્તતે, તત્રાધિકરણે કમ્બુગ્રીવાદિમાન્ ભવેદેવ, યત્રાધિકરણે ચ કમ્બુગ્રીવાદિમાન્ વર્તતે તત્રાધિકરણે ઘટઃ ભવેદેવ, અન્યથા તદધિકરણવૃત્તિત્વા-વૃત્તિત્વાભ્યાં તયોઃ ભેદસિદ્ધિઃ સ્યાત્ । તથા ચ અભિન્નપદાર્થયોઃ અધિકરણાનિ ભિન્નાનિ સ્યુરિતિ નૈવ ઘટામજ્જતિ । (નૈયાયિકૈસ્તુ સર્વથા ભેદઃ અભેદઃ એવ વાઽભ્યુપેયતે ઇતિ તત્ર નૈવ તદ્ ઘટામજ્જેત્, અનેકાન્તવાદે સર્વં ઘટામજ્જતિ, કિન્તુ તસ્યાઽત્ર કા વાર્તા ?)

ઇત્યજ્ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતા ચ અભિન્ના એવાઽભ્યુપેયતે તદા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતાયાઃ અધિકરણવિધયા યથા મહાનસીયત્વં પ્રાપ્યતે તથૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાધિકરણીભૂતં વસ્તિત્વમપિ સ્યાદેવ, એવં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાયાઃ અધિકરણવિધયા યથા વસ્તિત્વં પ્રાપ્યતે તથૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાધિકરણીભૂતં મહાનસીયત્વમપિ સ્યાદેવ, તથા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાયાઃ

એ = બી હોય તો જો ‘એ’ ‘સી’ માં રહે તો ‘બી’ પણ ‘સી’ માં રહી જ જાય. તથા ‘ડી’ માં ‘બી’ રહે તો ‘એ’ પણ રહી જ જાય. પ્રસ્તુતમાં,

એ = કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા.

બી = સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા.

સી = મહાનસીયત્વ. ડી = વહ્નિત્વ.

વિ

ન

મ્રા

∴ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો એક હોય તો મહાનસીયત્વમાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો રહેતી હોય તો સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ રહે જ. તથા વહ્નિત્વમાં જો સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય તો કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ હોય જ. આ રીતે વહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ હોય તો મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે પણ કહી શકાશે.

અધિકરણવિધયાઽપિ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વધર્મો પ્રાપ્યેતે, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાયાઃ
અધિકરણવિધયા યથા મહાનસીયત્વં પ્રાપ્યતે તથૈવ વહ્નિત્વમપિ પ્રાપ્યતે, ઉભયમપિ પ્રાપ્યતે -
ઇત્યવધેયમ્ । તતશ્ચ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ
તસ્યાભાવઃ યથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સમવાય-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઃ
કથ્યતે તથૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સમવાય-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકોઽપિ કથ્યતે એવ ભવતઃ સિદ્ધાન્તાનુસારેણ ।

તેથી ‘કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ
મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં જેવી રીતે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-
દકતાનિરૂપિત-સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે છે
તેવી રીતે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતકાલિક-
સંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિ-
યોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ પણ રહેશે.

આપણે પૂર્વે જોઈ જ ગયા છીએ કે જ્યાં જ્યાં (= જે જે જ્ઞાનમાં) સમવાયસંબંધ-
અવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-
અભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે તે તે જ્ઞાનમાં ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી
વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં રહેલ છે’ - આવા પ્રકારના જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા રહે. ‘કાલિકથી
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા
જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતકાલિક-
સંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયો-
ગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું છે. તેથી ‘કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં ‘સમવાયથી
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં રહેલા છે’ - આવા
જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા માનવાની આપત્તિ આવે. જે સર્વલોકઅનુભવવિરુદ્ધ છે.

તથા ચ ‘કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - इत्येतन्निश्चये यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते तथैव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताव-च्छेदकतानिरूपक-समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोग-सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं भवताऽभ्युपगन्तव्यमेव । नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकताङ्गीकर्तृणां भवतां नास्ति अन्यविकल्पः ।

ય
શો
લ
તા

यथा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभाव-प्रकारकनिश्चयः कथ्यते तथैव पूर्वापरभावव्यत्यासेन इत्थमपि वक्तुं शक्यते यदुत - कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाऽभावप्रकारक-निश्चयोऽपि कथ्यते एव, नात्र कोऽपि अर्थविशेषः, अतः एव ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे नास्ति’ इति प्रतीतिः ‘कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति’ - इति प्रतीतिश्च समाना एव, नात्र कश्चिदर्थभेदः इत्यत्र उभयथाऽपि प्रयोगः भविष्यति, तादृशप्रयोगः कृतश्चाऽपि, नात्र विमोह्यम्, शब्दानां पूर्वापरभावव्यत्यासेऽपि अर्थाभेदात् ।

❧ તત્તદ્વૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ આવશ્યક ❧

વિ
ન
મ્રા

આ આપત્તિનું નિવારણ કરવા માટે તમારે વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદનો અને મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદનો પ્રવેશ કરાવવો પડશે. તાત્પર્ય એ છે કે ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં રહેલા છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક નથી બનતું. કિંતુ ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ વસ્તુઓ મહાનસમાં નથી’ - આવું જ્ઞાન ચોક્કસ પ્રતિબંધક બને છે. આ બન્ને જ્ઞાનને આપણે મૂલવીએ -

પ્રથમ જ્ઞાન છે - કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ

एवं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभाव-प्रकारकनिश्चयः इति उच्यताम्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयः इति वा उच्यताम्, नात्र कश्चिदर्थभेदोऽपि, अतः उभयविध-प्रयोगदर्शने नात्र मूढतया भाव्यम्, अतः एव 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्येवं निश्चयाकारः उच्यताम्, 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः नास्ति महानसे' - इत्येवं वा उच्यताम्, नास्ति कोऽप्यत्रार्थभेदः । तथा चोभयथाऽपि प्रयोगः भवेदिति दृढतरमवधेयम् ।

य
शो
ल
ता

प्रकृतं प्रस्तुमः - उक्तरीत्या नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकताङ्गीकारे 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टो नास्ति' - इत्येतज्ज्ञानेऽपि यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभाव-प्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते तथैव समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-

મહાનસમાં નથી. આ જ્ઞાનમાં વિષય છે - વહ્નિઅભાવ. પ્રતિયોગી - વહ્નિ. પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ. તથા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય અને કાલિક. આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અભિન્ન જ છે. એટલે કે એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પણ રહે છે અને કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ પણ રહે છે. આ વહ્નિઅભાવીપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધથી વહ્નિમાં રહેનાર મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ થાય છે. તથા સમવાય સંબંધથી જે વહ્નિમાં રહે છે તે વહ્નિત્વમાં વહ્નિઅભાવીપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા રહેતી હોવાથી તે સમવાય સંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. આમ, વહ્નિઅભાવીપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતામાં મહાનસીયત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ અને વહ્નિત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેશે.

વિ
ન
મ્રા

દ્વિતીય અભાવ છે - કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અને સમવાયથી મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટનો અભાવ. આ અભાવના

નિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમપિ અભ્યુપેયમેવ ।

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે વર્તતે’ -
 इत्येतज्ज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकः धर्मः समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-
 दकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धाव-
 च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं भवति, सः च प्रतिबन्धकताव्याप्यो भवति इति
 ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति’ - इतिनिश्चये
 तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मस्य पूर्वोक्तरीत्या सत्त्वात् ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति
 कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे वर्तते’ - इत्येतज्ज्ञानीयप्रतिबन्धकता तत्र अभ्युपेतव्या
 स्यात्, न हि ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे
 वर्तते’ - इत्येतज्ज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकता पूर्वोक्तरीत्या ‘कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति
 समवायेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे न वर्तते’ - इत्येतन्निश्चये युज्यते, किन्तु तादृशप्रतिबन्धकता
 च ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे नास्ति’ -
 इत्येतन्निश्चये एव युज्यते । किन्तु भवताऽभ्युपगतराद्धान्तानुसारेण तादृशज्ञानीयप्रतिबन्धकताव-
 च्छेदकीभूततादृशनिश्चयत्वस्य ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टो
 महानसे न वर्तते’ - इत्येतन्निश्चयेऽपि वर्तमानतया तत्रापि ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे
 सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे वर्तते’ - इत्येतज्ज्ञानीयप्रतिबन्धकता कल्पनीया एव
 स्यादिति महदसमञ्जसमापतितम्, सर्वलोकानुभवविरुद्धञ्चैतत्, भवताऽभ्युपगततादृशसिद्धान्तानु-
 सारेण तु एषा सर्वाऽपि प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावव्यवस्था आमूलचूलं भज्येत इति ।

→ પ્રતિયોગી - મહાનસવૃત્તિઘટાદિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ - વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય - કાલિક.

મહાનસવૃત્તિઘટાદિઅભાવીય આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા, મહાનસવૃત્તિઘટાદિમાં
 સમવાય સંબંધથી રહેનાર મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ
 થશે તથા મહાનસવૃત્તિઘટાદિમાં કાલિક સંબંધથી રહેનાર વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી કાલિકસંબંધ-
 અવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ થશે.

एतदापत्तिनिवारणाय भवता तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेदस्य प्रवेशः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे कर्तव्यः । तथा हि - भवता पूर्वमेव प्रतिपादितं यदुत तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेदेन सावच्छिन्नत्व-निरवच्छिन्नत्वयोः विरुद्धयोरपि एकत्र समावेशः क्रियते अस्माभिः । तथा च 'समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्येतज्ज्ञाने समवायसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकता च प्रतियोगितायाः भासते, अत्र अभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका एव, न भिन्ना भिन्ना, अतः एकस्यामेव अवच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम्, एवं महानसीयत्ववृत्तित्वं वस्तित्ववृत्तित्वञ्च वर्तन्ते, किन्तु यदि 'समवायेन वस्तित्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्येवमेवोच्यते तदा तादृशाऽवच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव भासते न तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम्, एवं यदि 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्येवमेवोच्यते तदा तादृशाऽवच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वमेव भासते, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

આમ, મહાનસવૃત્તિઘટાદિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં મહાનસીયત્વધર્મ-વૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ અને વક્તિત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ રહેશે. આ બન્ને અભાવમાં પ્રથમ અભાવ પ્રતિબંધક નથી બનતો. દ્વિતીય અભાવ પ્રતિબંધક બને છે, બન્ને અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય અને કાલિક - આ બન્ને સંબંધથી અવચ્છિન્ન હોવા છતાં પણ બન્ને પ્રકારની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વચ્ચે વિશેષતા છે.

પ્રથમઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ છે. જ્યારે, દ્વિતીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વક્તિત્વવૃત્તિતા-અવચ્છેદેન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ છે. આ જ રીતે પ્રથમઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા વક્તિત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ છે. જ્યારે, દ્વિતીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વધર્મઅવચ્છેદેન સમવાયસંબંધઅવ-ચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ છે. આ સૂક્ષ્મ તફાવતને ધ્યાનમાં રાખી હવે પ્રતિબધ્ય-પ્રતિબંધકભાવ જોઈએ. (મહાનસીયત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકતામાં રહે છે = મહાનસીયત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છિન્નસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પ્રતિયો-ગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહે છે = મહાનસીયત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-વિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે - આ ત્રણે વાક્યો સમાનાર્થક છે. અવચ્છેદ્યત્વ =

ય
શો
લ
તા

વિ
બ
શ્રી

તથા ચૈવં પ્રતિપત્તવ્યમ્ - ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - इत्येतन्निश्चये भासमानाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता यतः वह्नित्वे वर्तते ततः एव तस्यां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते, यदि सा केवलमहानसीयत्वे एव वर्तमाना स्यात् तदा तस्यां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव स्यान्न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वम्, अतः वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां वर्तते इति । एवं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता यतः महानसीयत्वे वर्तते ततः एव तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते, यदि च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता केवलवह्नित्वे एव वर्तमाना भवेत्, तदा तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव स्यात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं नैव स्यात् । अतः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्ववृत्तिताऽवच्छेदेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते इत्यभ्युपेयमेव । तथा च कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकता महानसीयत्वेऽपि अस्तु वह्नित्वेऽपि भवतु किन्तु तादृशावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदेनैव वर्तते, न तु वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन, एवं समवायसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकता महानसीयत्वेऽपि भवतु, वह्नित्वेऽपि भवतु, किन्तु तत्र यत् समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वं वर्तते तद् वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेनैव, न तु महानसीयत्ववृत्तिता-वच्छेदेन ।

તતશ્ચ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - इत्येतन्निश्चये भासमानाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन समवायसम्बन्धाऽव-च्छिन्नत्वविशिष्टा महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदेन कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वविशिष्टा च वर्तते, तस्यां महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन कालिकसम्बन्धाव-च्छिन्नत्वं वा नैव वर्तते । तथा महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदेनैव कालિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટાવચ્છે-

અવચ્છિન્નત્વ બન્ને સમાન હોવા છતાં પણ જ્યાં ‘અવચ્છેદેન’ અર્થ અભિપ્રેત હશે ત્યાં કાદાચિત્ક અવચ્છેદનો પ્રયોગ જોવામાં આવશે. જેમ કે ઘટત્વઅવચ્છેદેન ઘટમાં પ્રતિયોગિતા રહે = ઘટત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા ઘટમાં રહે = ઘટત્વઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતા-વિશિષ્ટ ઘટ - આ ત્રણે વાક્ય સમાનાર્થક જ છે - આ વાતની સ્પષ્ટતા રાખવી.)

પ્રતિબદ્ધ બુદ્ધિ છે - સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિઘટાદિપદાર્થો મહાનસમાં છે.

य
शो
ल
ता

६३

●

માટે, કહી શકાય કે - જ્યાં જ્યાં (= જે જે જ્ઞાનમાં) મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવ-
સ્થેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવસ્થેદકતાનિરૂપિત-
વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવસ્થેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવ-

ઽવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમપિ ભવેત્ ।

તથાપિ તાદૃશનિશ્ચયે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ ભવેત્, મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપકસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં નૈવ સ્યાત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયવૃત્તિતાસત્ત્વેઽપિ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસત્ત્વાત્, ન તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનાઽપિ, એવં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાયામપિ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયવૃત્તિતા સમ્ભવતિ, તથાપિ તત્ર મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસત્ત્વાત્, ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન ।

ઇત્યજ્ઞ મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાતઃ વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઃ અભિન્નત્વેન યથા વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તથૈવ મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાવૃત્તિકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ સ્યાત્, કિન્તુ તન્નિષ્ઠકાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યમેવ, ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદ્યમપિ, એવં મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઃ વહ્નિત્વ-

ચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય તે તે જ્ઞાનમાં ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિઘટાદિપદાર્થો મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા રહે.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોય તો ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારના નિશ્ચયને પણ ઉક્ત જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ અમે આપી હતી. જો ઉક્ત પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધક ભાવ માનો તો આ આપત્તિને કોઈ અવકાશ ન રહે.

કારણ કે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી - આવા પ્રકારનો નિશ્ચય સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવ-

નિષ્ઠાઽવચ્છેદકતાતોઽભિન્નત્વેન મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાં યથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તથૈવ વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાવૃત્તિસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ વર્તતે એવ, કિન્તુ તાદૃશં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યમેવ સ્યાત્, ન તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યમપિ ।

એવજ્ઞ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતાયાઃ સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતાતઃ અભિન્નત્વેન યથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિત્વં વર્તતે તથૈવ સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાવૃત્તિવહ્નિત્વવૃત્તિત્વમપિ વર્તતે, કિન્તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટાઽપિ કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા ભવતિ ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનાઽપિ । એવં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતાયાઃ કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાતોઽભિન્નત્વેન યથા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાયાં વહ્નિત્વવૃત્તિત્વં વર્તતે તથૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાવૃત્તિમહાનસીયત્વવૃત્તિત્વમપિ સ્યાદેવ, કિન્તુ મહાનસી-યત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટાપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદેનૈવ સમવાયસમ્બ-ન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા ભવતિ, ન તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનાપિ ।

एतावता ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટો મહાનસે નાસ્તિ’ - इत्येतन्निश्चये वह्नित्ववृत्तिताऽवच्छेदसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेद-कतानिरूपक-महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता-वच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकअभावअवगाहिनिश्चयस्वरूपं होवा छतां पञ्च, महान-सीयत्ववृत्तिताअवच्छेदसमवायसंबंधअवच्छिन्नत्वविशिष्टमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिता-अवच्छेदकतानिरूपित अने वह्नित्ववृत्तिताअवच्छेदकालिकसंबंधअवच्छिन्नत्वविशिष्टवह्नित्व-निष्ठप्रतियोगिताअवच्छेदकतानिरूपित એવી પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચય-સ્વરૂપ ન થઈ શકે. કારણ કે તે નિશ્ચય वह्नित्ववृत्तिताअवच्छेदसमवायसंबंधअवच्छिन्नत्व-विशिष्टप्रतियोगिताअवच्छेदकतानिरूपित-महानसीयत्ववृत्तिताअवच्छेदकालिकसंबंधअवच्छि-न्नत्वविशिष्टप्रतियोगिताअवच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकअभावअवगाहिनिश्चय-स्वरूपं છે.

❀ અપ્રતિબંધકને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિનું વારણ ❀

તાત્પર્ય એ છે કે - તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ હોવાને કારણે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં પણ

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

નિરૂપકસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાઽભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ વર્તતે, કિન્તુ મહાન-
સીયત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વ-
વૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં નૈવ વર્તતે - *इति फलितम् ।*

અધુના ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’
- *इत्येष निश्चयो विचार्यते, एतन्निश्चयेऽपि भासमानाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता ‘नानारूपेण*
नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकता’ इति सिद्धान्तमाश्रित्य एका एव अस्ति,
अतः एतन्निश्चयेऽपि यथा समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-
निरूपक-कालિકसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાઽ-
વચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં વર્તતે તથૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમ્ અપિ વર્તતે, યતઃ
મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઃ વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાતોઽભિન્નત્વેન મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદ-
કતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવદ્ વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિ-
ન્નત્વમપિ સ્યાત્, एवं वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतायाश्च महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतातोऽभिन्नत्वेन

રહી જાય. અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં
પણ રહી જાય. કિંતુ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં જો વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સમવાય-
સંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેતું હોય તો તે મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન ન રહે. એટલે કે,
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન જો વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-
દકતામાં રહેતું હોય તો વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છિન્નસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ જ
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કહેવાય. મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છિન્નસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ન કહેવાય. હા, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોવાને
કારણે વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
વહ્નિત્વમાં પણ રહે અને મહાનસીયત્વમાં પણ રહે. એટલે કે વહ્નિત્વમાં પણ રહેલી અને
મહાનસીયત્વમાં પણ રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જ વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યસમવાય-
સંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ થાય છે અને મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધ-
અવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ થાય છે.

વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાં યથા કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તથૈવ મહાનસીયત્વનિષ્ઠા-
વચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ અવશ્યમ્ભવેત્ ।

કિન્તુ એતન્નિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વોભયવૃત્તિ-
ત્વેઽપિ કાલિક-સમવાયોભયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદેનાઽભ્યુપેયમ્ । તથા ચ
તાદૃશનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યતઃ મહાનસીયત્વે વર્તતે તતઃ એવ તસ્યાં
સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, યદિ હિ તાદૃશનિશ્ચયાકારઃ ‘કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ
મહાનસે નાસ્તિ’ इत्येवमेव स्यात् तदा तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वमेव स्यात्, समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वं नैव स्यात् । तथा च तादृशाऽभावीय-
प्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं मહानसीयत्ववृत्तितावच्छेदेनैव વર્તતે ।

એવં તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં યત્ કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તદ્
વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન, યતઃ હિ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વે વર્તતે તતઃ એવ
તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં ભવતિ, યદિ હિ ‘સમવાયેન
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટો નાસ્તિ’ - इत्येवमेवाकारो स्यान्निश्चयस्य तदा तादृशाऽभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतायां समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वमेव स्यात्, न तु कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वम् । अतः
निश्चीयते यदुत तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वह्नित्व-
वृत्तितावच्छेदेनैव વર્તતે, ન તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન ।

આ જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની શકે. કારણ કે જે જ્ઞાનમાં સ્વવિષયીભૂતઅભાવીય-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ
હોય અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ હોય તે જ્ઞાન જ
‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિઘટાદિવસ્તુઓ
મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક બની શકે.

‘કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ વગેરે મહાનસમાં
નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં સ્વવિષયીભૂત જે અભાવ (વહ્નિઅભાવ) તેની પ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ છે અને
વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ છે. માટે, સ્પષ્ટ છે કે -
‘કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ વગેરે મહાનસમાં

ય
શો
લ

તા

વિ

ન

બ્રા

તથા ચ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં સ્યાત્, વસ્તિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં સ્યાત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વેઽપિ ભવતુ, વસ્તિત્વેઽપિ ભવતુ, કિન્તુ અવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ ભવેત્, એવં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વેઽપિ ભવતુ, વસ્તિત્વેઽપિ ભવતુ, કિન્તુ અવચ્છેદકતાયાં યત્ કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં ભવતિ તદ્ વસ્તિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ, ન તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનાઽપિ ।

ય છેદકતાયાં યથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તથૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ મહાન-
શો સીયત્વવૃત્તિ તત્ર સ્યાત્, કિન્તુ વસ્તિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાવૃત્તિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ મહાન-
લ સીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ = મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદમૈવ ।

તા એવં મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાઃ વસ્તિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાતઃ અભિન્નત્વેન મહાનસીયત્વ-
નિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાં યથા સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તથૈવ વસ્તિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાવૃત્તિ
કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વમપિ વર્તતે । કિન્તુ, મહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં કાલિક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ વસ્તિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ = વસ્તિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદમૈવ, ન તુ મહાનસીયત્વ-
વૃત્તિતાવચ્છેદેન = મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદમ્ ।

તથા ચ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વસ્તિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે
નાસ્તિ’ - इत्येतन्निश्चये म०न०सीयत्ववृत्तितावच्छेदसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगिता-
वच्छेदकतानिरूपक-वस्तित्ववृत्तितावच्छेदकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता-

નથી’ - આવો નિશ્ચય ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વસ્તિત્વવિશિષ્ટ
મહાનસવૃત્તિઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક ન બની શકે.

વિ

ન

મ્રા

હા, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વસ્તિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ-
ઘટાદિ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારનો નિશ્ચય પ્રતિબંધક બને. કારણ કે આ નિશ્ચયમાં
વિષયીભૂતમહાનસવૃત્તિઘટાદિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવૃત્તિતા-
અવચ્છેદ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ છે અને વસ્તિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ કાલિક-
સંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ છે.

નિરૂપકસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ અસ્તિ, ન તુ વહ્નિત્વ-
વૃત્તિતાઽવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-મહાનસીયત્વવૃત્તિતા-
વચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમ્ ઇતિ સ્થિતમ્ ।

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ’ -
ઇત્યેતજ્ઞાને પ્રકારતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વહ્નિત્વ-
વૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, અતઃ યદભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં
મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન કાલિકસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નત્વં ચ વર્તતે તદભાવપ્રકારકત્વં યાદૃશનિશ્ચયે વર્તતે તાદૃશઃ એવ નિશ્ચયઃ તાદૃશજ્ઞાનં
પ્રતિ પ્રતિબન્ધકઃ સ્યાત્ ।

તથા ચૈવં પ્રતિબન્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ - મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતા-
વચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં પ્રતિ) મહાનસીયત્વ-
વૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્ય-
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયઃ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વ-

❶
* જુદી જુદી પ્ર.અ. માનતા તત્તદ્વૃત્તિતાનો પ્રવેશ અનાવશ્યક *

આ રીતે જો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક માનવામાં આવે તો પ્રતિબંધક કોટિમાં
‘તદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યત્વ’નો પ્રવેશ કરાવવો અનિવાર્ય છે. અમારા મત મુજબ - જો
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક માનવામાં ન આવે તો તદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યત્વનો પ્રવેશ
કરાવવાની લેશમાત્ર આવશ્યકતા નથી. તે આ રીતે →

‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ
ઘટાદિવસ્તુઓ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાનનો પ્રતિબંધક ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિઘટાદિવસ્તુઓ મહાનસમાં નથી’ - આ નિશ્ચય

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

વિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ' - इत्याकारकः निश्चयः) પ્રતિબંધકઃ ભવેત્ ।

તતશ્ચ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ' - इत्येतज्ज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मः મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
 વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-
 પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં
 પ્રાપ્યતે । તથા ચ યત્ર યત્ર એતત્પ્રતિબંધકતાવચ્છેદકધર્મઃ ભવેત્ તત્ર તત્રેવ તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબંધકતા
 સ્યાદેવ । 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ'
 - इत्येतन्निश्चये पूर्वोक्तरीत्या वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छे-
 દકતાનિરૂપક-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
 નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ વર્તતે, મહાનસી-
 યત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતા-

બને. આ નિશ્ચયનો આકાર થાય - સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-
 પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચય. આ રીતે, અમારા મતમાં તમારા મત મુજબ
 જ વ્યાપ્તિ આ રીતે બનશે કે જ્યાં જ્યાં (= જે - જે જ્ઞાનમાં) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-
 મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય ત્યાં
 ત્યાં (= તે તે જ્ઞાનમાં) 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
 મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિવસ્તુઓ મહાનસમાં છે' - આવા પ્રકારના જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા આવે.

તમારા મતમાં ઉક્ત મહાનસવૃત્તિઘટાદિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોવાથી, તે જ રીતે 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને
 કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિમાં નથી' - આવા નિશ્ચયમાં ભાસમાન વહ્નિઅભાવીય
 મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોવાથી 'સમવાયથી
 વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી' - આવા
 નિશ્ચયમાં પણ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત
 -કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-
 અભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી

વચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિ-
યોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં નૈવ વર્તતે, યત્ તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકરૂપમ્,
તતઃ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ -
ઇત્યેતન્નિશ્ચયે કથં પ્રતિબન્ધકતા સ્યાત્ ? પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્માભાવે તત્ર પ્રતિબન્ધકતાઽ-
ભાવધ્રૌવ્યાત્ ।

તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકીભૂતં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં તુ
‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યેતન્નિશ્ચયે
વર્તતે, અતઃ તાદૃશઃ એવ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ સ્યાત્, પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મસત્ત્વે પ્રતિબન્ધકતા-
ધ્રૌવ્યાત્ ।

વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિવસ્તુઓ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા માનવાની
આપત્તિ આવે.

અમારા મત મુજબ ઉક્ત મહાનસવૃત્તિઘટાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક છે
જ નહીં. તથા ઉક્ત વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ એક છે જ નહીં. ‘સમવાય-
સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’
- આવા જ્ઞાનમાં જે વહ્નિઅભાવ ભાસે છે તેની (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા - આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન જ છે. માટે, ઉક્તવહ્નિ-
અભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ જ રહે.
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ ન રહે. તે જ રીતે વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ જ રહે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ ન રહે.

આમ, અમારા મત મુજબ ઉક્તવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન
હોવાને કારણે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ
મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ-
કતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેશે. સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાન-

ઇત્યજ્ઞ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે’ ઇતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ અસ્તિ’ -
 ઇત્યેતજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ નાસ્તિ’
 - ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્યૈવ પ્રતિબન્ધકત્વમ્, તત્રૈવ પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મસત્ત્વાત્, ‘સમવાયેન
 વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ નૈવ
 પ્રતિબન્ધકઃ, તત્ર પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મવિરહાત્ । તતશ્ચ ભવતા તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વસ્ય
 પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવે પ્રવેશઃ અવશ્યં કર્તવ્યઃ નાનાધર્મેણ નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ
 એકાવચ્છેદકતામઙ્ગીકુર્વતા । અસ્માકં મતે ન હિ તત્પ્રવેશાવશ્યકતા ઇતિ અસ્માકં મતે લાઘવમ્,
 ભવન્મતે ગૌરવમ્ ।

અયં ભાવઃ - નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતામઙ્ગીકર્તૃમતે
 પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ ઇત્યં ફલિતઃ -

“મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક
 -વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધા-
 વચ્છિન્નપ્રકારતાકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ
 અસ્તિ મહાનસે’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
 વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-

સીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ નહીં રહે. ‘સમવાયથી
 મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિ મહાનસમાં નથી’
 - આવા જ્ઞાનમાં જ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-
 નિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-
 નિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેશે. પરિણામે, ‘સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
 અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિવસ્તુઓ મહાનસમાં છે’ - આવા
 જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
 મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિપદાર્થો મહાનસમાં નથી’ - આવું જ જ્ઞાન પ્રતિબંધક બની શકે.
 ‘સમવાય સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં
 નથી’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની શકે.

प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चय-
त्वाक्रान्तः निश्चयः (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
महानसे नास्ति' - इत्याकारकनिश्चयः एव, न तु 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन
महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्याकारको निश्चयः, तस्य तादृशनिश्चयत्वाऽऽ-
क्रान्तत्वाभावात्) प्रतिबन्धकः" - इत्येवं तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वं निवेश्य प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धक-
भावः वाच्यः, नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकताङ्गीकर्तृभवन्मते ।

अस्माकं मते तु प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः एवम् - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-
प्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-संयोग-
सम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन
वह्नित्वविशिष्टः महानसे अस्ति' - इत्येतज्ज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रति-
योगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोग-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वाक्रान्तः निश्चयः (= 'समवायेन महान-
सीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्याकारकः निश्चयः
एव, न तु 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति'
- इत्याकारकः निश्चयः, तादृशनिश्चयस्य उक्तनिश्चयत्वाक्रान्तत्वाभावादिति अनुपदमेव स्पष्टी-
करिष्यते) प्रतिबन्धकः ।

तादृशनिश्चयत्वलक्षणं प्रतिबन्धकतावच्छेदकमस्माकं मते 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे
सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्याकारकनिश्चये एव, न तु 'समवायेन
वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्याकारकनिश्चये,

❖ टूंकसार, टूँका शब्दोभां ❖

જો અનેક સંબંધથી અનેક ધર્મરૂપે ભાસમાન ધર્મોમાં પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
એક માનવામાં આવે તો 'કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
વહ્નિ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાન વહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને
વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક થવાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં પણ રહી જશે. અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં પણ રહી જશે.

યતઃ અસ્માકં મતે એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ એવં એકાવચ્છેદકતા, અતઃ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ભિન્ના, મહાનસીયત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના એવ, નાનારૂપેણ ભાસમાનત્વાદ્ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વયોઃ । તથા ચ તાદૃશાઽભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિ-તાવચ્છેદકતાયામેવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં સ્યાત્, તાદૃશાઽભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવ-ચ્છેદકતાયાં નૈવ, તાદૃશાઽભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતઃ તાદૃશાઽભાવીયમહાનસીયત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ ભિન્નત્વાત્, એવં તાદૃશાઽભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદક-તાયામેવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં સ્યાત્, ન તુ તાદૃશાઽભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવ-ચ્છેદકતાયામ્, તાદૃશાઽભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતઃ તાદૃશાઽભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ ભિન્નત્વાત્ । તતશ્ચ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિ-યોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ સ્યાત્, ન તુ કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમ્ ।

યદિ હિ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતોઽભિન્ના ભવેત્ તદા વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વમપિ સ્યાત્, સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ સ્યાત્, એવં યદિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતોઽભિન્ના ભવેત્ તદા મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયામપિ

તેથી, કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી - આ જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિવસ્તુઓ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા નિશ્ચયમાં સ્વીકારવાની આપત્તિ આવે.

કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ ભવેત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ ભવેત્ ।

કિન્તુ અસ્માભિઃ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદ-
કતાતઃ ભિન્ના એવ કલ્પ્યતે, વહ્નિત્વત્વ-મહાનસીયત્વત્વલક્ષણનાનારૂપેણ સમવાય-કાલિક-
લક્ષણનાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનમહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વલક્ષણધર્મયોઃ વૃત્તિત્વાત્, તથા ચ વહ્નિત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમેવ સ્યાત્, ન તુ મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વમપિ ।

એવમસ્માભિઃ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતઃ
ભિન્ના એવ કલ્પ્યતે, ઉક્તહેતોરેવ, તથા ચ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બ-
ન્ધાઽવચ્છિન્નત્વમેવ સ્યાત્, ન તુ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિ-
ન્નત્વમપિ । ઇત્યજ્ઞ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે
નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક
-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયો-
ગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વલક્ષણપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકસ્ય વિરહાત્ ‘સમવાયેન મહાન-
સીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ’ - ઇત્યેતજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતા
‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યા-

આ આપત્તિના નિવારણ માટે તમારે આ રીતે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ માનવો પડે
કે - જે જે જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય ત્યાં
ત્યાં = તે તે જ્ઞાનમાં ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિવસ્તુઓ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા આવે.

‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં
નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું
હોવાથી તથા મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

કારકનિશ્ચયે નાસ્તિ ।

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ -
 ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા
 ચ ભિન્ના ભિન્ના એવ, ન તુ અભિન્ના, તથા ચ મહાનસીયત્વનિષ્ઠા યા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવ-
 ચ્છેદકતા સૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવેત્, ન તુ તદભિન્નત્વબલાત્ તાદૃશાઽભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
 પ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાઽપિ, અભેદસ્યૈવાઽનભ્યુપગમાત્ । વહ્નિત્વનિષ્ઠા યા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિ-
 યોગિતાવચ્છેદકતા સૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવેત્, ન તુ તદભિન્નત્વબલેન તાદૃશાઽભાવીયમહા-
 નસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ, તયોરભેદસ્યૈવાઽનભ્યુપગમાત્ ।

અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ ન રહેલું હોવાથી
 ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ -
 આવો નિશ્ચય ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ
 ઘટાદિવસ્તુઓ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક ન બને.

આમ, તત્ત્વદ્વર્ધવૃત્તિતાઅવચ્છેદનો અંતર્ભાવ કરીને જ તમારે પ્રતિબંધ - પ્રતિબંધક-
 ભાવ બનાવવો જરૂરી હોવાથી ગૌરવ સ્પષ્ટ છે.

જો અનેક રૂપે અથવા તો અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને
 ભિન્ન ભિન્ન માનો તો ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
 વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા નિશ્ચયમાં ભાસમાન વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
 મહાનસીયત્વમાં રહેલી અને વહ્નિત્વમાં રહેલી ભિન્ન ભિન્ન સાબિત થાય. તેથી ઉક્તવહ્નિ-
 અભાવીયસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહેશે,
 મહાનસીયત્વમાં નહીં રહે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર
 મહાનસીયત્વમાં જ રહેશે. વહ્નિત્વમાં નહીં રહે. તેથી, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને
 કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધ-
 અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-
 નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેશે.
 સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધ-
 અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિ-

તતશ્ચ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ સ્યાત્, ન તુ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમ્ ।

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં તુ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકમિતિ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ' - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં નિશ્ચયરૂપં પ્રતિબન્ધકં ભવત્યેવ, પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્, 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ નાસ્તિ' - ઇત્યાકારકઃ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ન ભવત્યેવ ઇતિ સર્વં ચતુરસ્રમ્ ।

નિશ્ચયત્વ નહીં રહે.

માટે, અમારા મત મુજબ જો આવો પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબંધક ભાવ બનાવવામાં આવે કે - “જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય તે તે જ્ઞાન 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિપદાર્થો મહાનસમાં છે' - આવા જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક બને.” તો પણ 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિપદાર્થો મહાનસમાં છે' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી' - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક બની ન શકે.

આ રીતે, પ્રતિબન્ધ - પ્રતિબંધકભાવમાં તત્ત્વદ્વર્ધવૃત્તિતાઅવચ્છેદના અંતર્ભાવની

ઇદઞ્ચાઽત્રાવધેયમ્ - ઉક્તનિશ્ચયેષુ અભાવાદેઃ પ્રકારત્વમુપદર્શિતમ્, સિદ્ધાન્તાનુસારેણ પ્રથમાન્તસ્ય વિશેષ્યત્વં ભવતિ, કિન્તુ વસ્તુસ્થિતિમનુરુદ્ધ્ય સર્વત્ર તથોક્તિઃ આશ્રિતા, યદ્વા સર્વત્ર તાદૃશાઽભાવાદિવિશિષ્ટં મહાનસમ્ હત્યેવં નિશ્ચયાકારઃ સ્વયં જ્ઞેયઃ ઇતિ દિક્ ।

ઇત્થં તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશાઽપ્રવેશાભ્યાં ગૌરવં લાઘવં ચ કુત્ર તત્ સ્પષ્ટમેવ । તથા ચ નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકત્વમઙ્ગીકૃત્ય એતાદૃશગૌરવ-સ્વીકારાપેક્ષયા એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકત્વમ્ - ઇતિ નિયમઃ
 ય એવ અઙ્ગીકરણીયઃ, નાસ્તિ ચ એતન્નિયમતિરસ્કારે સાધકઃ કોઽપિ તર્કઃ, 'યુષ્માકં લક્ષણં
 શો કથમપિ દૂષયિતવ્યમિ'ત્યેતદભિનિવેશમાત્રેણ નૈવ ઉક્તનિયમતિરસ્કારઃ યુક્તઃ ઇતિ સમ્યગ્
 લ વિચિન્ત્યતામ્, અભિનિવેશઃ ત્યજ્યતામ્, ગૌરવમપિ તેન પરિહતં ભવેદિત્યાકૂતમ્ ।

તા એતત્સર્વં મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વાઙ્ગીકર્તૃમતે દર્શિતમ્, યદિ મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વં નાઙ્ગીક્રિયતે તદા દ્વૌ વિકલ્પૌ । પદાર્થસ્પષ્ટીકરણાર્થં પુનઃ નૂતનદૃષ્ટાન્તાભ્યાં મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વાનઙ્ગીકર્તૃમતેઽપિ ઉક્તપદાર્થઃ દર્શ્યતે । યદ્યપિ તત્ર દૃષ્ટાન્તસ્યૈવ પરાવર્તનેન પદાર્થસ્ય અપરાવૃત્ત્યા કથજ્ઞિત્ સ્યાત્ પુનરુક્તિઃ, કિન્તુ તસ્યાઃ પદાર્થસ્પષ્ટતાફલકત્વાન્ન દોષરૂપતેતિ । તૌ દ્વૌ વિકલ્પૌ ઇમૌ -

યદિ હિ નાનાસમ્બન્ધેન નાનારૂપેણ ચ ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકત્વમ્ અઙ્ગીક્રિયતે તદા
 (૧) 'આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વસ્તિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે વર્તતે'

કોઈ આવશ્યકતા અમારા મતમાં ન હોવાથી લાઘવ સ્પષ્ટ છે. આમ, લાઘવસહકારથી પણ તમારે માનવું રહ્યું કે - 'એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મમાં જ એક પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા હોઈ શકે. અનેક ધર્મ રૂપે કે અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મમાં એક પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા ન જ સંભવે.' આ નિયમના આધારે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તથા તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન સાબિત થશે. તો પછી અવ્યાપ્તિ ક્યાં આવે ?

ॐ મહાનસીયત્વને જાતિ ન માનતા હો તો... ॐ

આ આખી વાત 'મહાનસીયત્વ એ જાતિ છે' - તે પાયા ઉપર ચણાઈ છે. જો કે

- ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાકોટિઃ ગુરુભૂતા સ્યાત્, (૨) 'સમવાયસમ્બન્ધેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે વર્તતે' - ઇતિજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાકોટિશ્ચ, યે મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વં નિરાકુર્વન્તિ તેઽપિ આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વસ્ય વૃત્તિતામઙ્ગીકુર્વન્તિ એવેતિ સ્યાદેવ તેષામપિ સમુચ્ચયઃ, કથં હિ ગૌરવમ્ ? ઇત્યુચ્યતે -

(૧) 'આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ અસ્તિ' ઇત્યેતજ્ઞાનં મહાનસવૃત્તિઘટાદિકં વિષયીકરોતિ આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વેન વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તસ્ય વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વાત્ । એતજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકઃ નિશ્ચયઃ 'આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ નાસ્તિ' - ઇત્યેવમાકારકઃ, ન તુ 'આશ્રયતાસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ નાસ્તિ' - ઇત્યાકારકઃ નિશ્ચયઃ, આશ્રયતાસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટતયા સર્વેઽપિ વહ્નયઃ એવ પ્રાપ્યન્તે, તે ચ યથા સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટાઃ ભવન્તિ તથૈવ આશ્રયતાસમ્બન્ધેનાઽપિ, વહ્નિમાત્રસ્ય વહ્નિત્વાધારત્વાત્ ।

ય
શો
લ
તા

નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ ભવતા એકાઽવચ્છેદકતા અઙ્ગીક્રિયતે તતઃ 'આશ્રયતાસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટો નાસ્તિ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા એકા એવ । અતઃ યદિ 'આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ અસ્તિ' - ઇત્યેતજ્ઞાનં

મહાનસીયત્વને જાતિ સ્વરૂપ માનો કે ન માનો - તે વાત પ્રસ્તુતમાં મહત્ત્વપૂર્ણ નથી. કારણ કે મુખ્યતયા પૂર્વપક્ષને 'એક પ્રકારે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા એક હોય' - આ નિયમ સાબિત કરવો છે, તે સાબિત કરવા માટે પ્રતિબધ્ધ - પ્રતિબંધકભાવમાં લાઘવતર્ક તે રજૂ કરવા માંગે છે. એનું દૃષ્ટાંત મહાનસીયત્વ જાતિ સ્વરૂપ માનનારાઓના મતે તો ગ્રંથકારે દર્શાવ્યું જ છે. જે જાતિસ્વરૂપ નથી માનતા તેના મતે આપણે બે દૃષ્ટાંત જોઈએ.

વિ
ન
મ્રા

(૧) 'સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ જે તાર્ણકુટિર = ઘાસમાંથી બનાવેલી ઝૂંપડી પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે' - આ પ્રતિબધ્ધ જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાનનો વાસ્તવમાં પ્રતિબંધક નિશ્ચય - 'સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્ણકુટિર-તાર્ણવહ્નિ વગેરે પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી.'

પ્રતિ આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારક-નિશ્ચય: પ્રતિબન્ધક: ભવતિ - इत्येवमेव प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः उच्यते तदा 'आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः नास्ति' - इत्याकारकनिश्चयस्यापि प्रतिबन्धकत्वापत्ते: ।

અયમાશય: - 'આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટ: મહાનસે અસ્તિ' - इत्येतज्ज्ञाने प्रकारतावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वम्, वह्नित्वञ्च । प्रकारतावच्छेदकः सम्बन्धः - संयोगः, प्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - आश्रयत्वं कालिकश्च । अतः 'आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः नास्ति महानसे' - इत्येतन्निश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वम्, एतन्निश्चये प्रतिभासमानाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च । प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - संयोगः । प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - आश्रयत्वं कालिकश्च ।

एतन्निश्चये आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपका-भावप्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते, अतः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः एवं भवति - आश्रयतासम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारता-वच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे अस्ति' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाऽभाव-प्रकारकनिश्चयः (= 'आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः

જો 'એક ધર્મરૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મમાં જ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય' - આ નિયમ ન માનો તો ઉક્ત જ્ઞાન પ્રત્યે 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ જે વહ્નિ તે પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી' - આવા જ્ઞાનને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે.

તે આ રીતે - વાસ્તવમાં 'સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ

મહાનસે નાસ્તિ' - इत्याकारकः निश्चयः) प्रतिबन्धकः भवति । अत्र प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्म-विधया आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपका-भावप्रकारकनिश्चयत्वं प्राप्यते । यत्र यत्र च एतादृशं प्रतिबन्धकतावच्छेदकं भवेत् तत्र तत्र 'आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे नास्ति' इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकताऽपि भवेदेवेति फलितं भवति ।

य

शो

ल

ता

किन्तु एतादृशः प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावो न घटते यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन भासमान-धर्मेषु एकावच्छेदकता अङ्गीक्रियते तदा, यतः तादृशनियमाङ्गीकारे 'आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्व-विशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्याकारकज्ञाने प्रतिभासमाना-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका एव स्यात् । एतन्निश्चये पर्वतीयः वह्निः, चत्वरियो वह्निः इत्यादयः सर्वेऽपि वह्नयः विषयाः भवन्ति, तेषाम् आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वात् । यदा च महानसे वह्निः नास्ति घटादिकम् अस्ति, तदा महानसे आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः घटः वर्तते, आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः वह्निः नास्ति ।

●
તાર્ણકુટિર-વહ્નિ વગેરે તૃણજન્યપદાર્થો પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે' - આ જ્ઞાન પ્રત્યે 'સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્ણકુટિર વગેરે પદાર્થો પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી' - આવો નિશ્ચય પ્રતિબંધક બને.

આ નિશ્ચયમાં વિષય તાર્ણકુટિરાદિઅભાવ. તેનો

→ પ્રતિયોગી - તાર્ણકુટિરાદિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - તાર્ણત્વ, વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ..

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય, કાલિક.

વિ

ન

મ્રા

આમ, 'સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્ણવહ્નિ વગેરે પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી' - આવો નિશ્ચય = સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચય.

તતશ્ચ યુગપદેકત્ર ઘટાદેઃ વહ્ન્યભાવસ્ય ચ સત્ત્વાત્ તાદૃશઘટાદિવિષયકનિશ્ચયદ્વિતયમપિ સમ્ભવેદેવેતિ ન તયોઃ કોઽપિ પ્રતિબદ્ધ્યઃ પ્રતિબન્ધકઃ વા પરસ્પરમ્, આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યદિ મહાનસે વર્તતે તર્હિ તદભાવઃ તત્ર નૈવ સ્યાદિતિ તદ્વિષયકનિશ્ચયયોઃ પરસ્પરં પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ સંજ્ઞાગચ્છતે । અતઃ તાદૃશજ્ઞાનીય-પૂર્વોક્તપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - इत्येतादृशनिश्चये न भवेत् तदावश्यकम् इति सोऽस्ति नास्ति वेति चिन्त्यते -

આશ્રયત્વસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યા વહ્નિત્વનિષ્ઠા યા ચ મહાનસીયત્વનિષ્ઠા તયોઃ અભિન્નત્વમેવ ભવતા અઙ્ગીક્રિયતે । તથા ચ યથા મહાનસીયત્વનિષ્ઠા તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાડવચ્છેદકતા કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્ના વર્તતે તથા વહ્નિત્વનિષ્ઠાપિ તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્ના ભવેદેવ, વહ્નિત્વનિષ્ઠતાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ મહાનસીયત્વનિષ્ઠતાદૃશાડ-ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતોઽભિન્નત્વાત્, અન્યથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વાડનવચ્છિન્નત્વાભ્યાં તયોઃ ભેદઃ સિદ્ધ્યેત્ । એવં તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાડવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠા આશ્રયતાસમ્બન્ધા-વચ્છિન્ના ભવતિ તથા મહાનસીયત્વનિષ્ઠા તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાડપિ આશ્રયતાસમ્બ-ન્ધાવચ્છિન્ના સ્યાદેવ । તથા ચ ‘કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ આશ્રયતાસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - इत्येतन्निश्चये यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतानिरूपक-आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते तथैव आश्रयतासम्बन्धाव-च्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वमपि

આના આધારે વ્યાપ્તિ બનશે કે - જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-દકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય તે તે જ્ઞાનમાં ‘સમવાય-સંબંધથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્ણકુટિર આદિ પદાર્થો પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા આવે.

સ્યાદેવ ।

‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે વર્તતે’ - इत्येतज्ज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मतयाऽपि आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिश्चयत्वमेव प्राप्यते, एतादृशः प्रतिबन्धकता-वच्छेदकधर्मश्च वर्तते एव तादृशे ‘कालिकेन महानसीयत्वविशिष्यत્वे सति आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्यतः महानसे नास्ति’ - इत्येतज्ज्ञाने निश्चयरूपे, तथा च ‘आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्यत્वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्यतः महानसे वर्तते’ - इत्येतज्ज्ञानं प्रति ‘आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्यत્वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्यतः महानसे न वर्तते’ - इत्येतादृशनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः दुर्निवारा एव, तत्र प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मस्य सत्त्वात् । न हि एतत् सार्वजनीनप्रतीत्यनुरूपम् ।

य
शो
ल
ता

एतदापत्तिवारणाय भवता तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वं निवेश्य प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः वाच्यः - ‘आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्यत્वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्यतः महानसे न वर्तते’ - इत्येतन्निश्चये भासमानाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता आश्रयतासम्बन्धेनाऽपि अवच्छिन्ना, कालिकसम्बन्धेनाऽपि अवच्छिन्ना, वह्नित्वेऽपि वर्तमाना महानसीयत्वेऽपि च वर्तमाना, तथापि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता यतः वह्नित्वे वर्तते ततः एव आश्रयतासम्बन्धाऽवच्छिन्ना, यदि हि सा केवलमहानसीयत्वे एव वर्तमाना भवेत् तदा नैव स्यात् सा आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्ना, ततः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेनैव आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नत्वं

‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવું જ્ઞાન વસ્તુતઃ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયસ્વરૂપ છે. છતાં તમારા મત મુજબ પ્રસ્તુતવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. તેથી જેવી રીતે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વમાં રહે છે તેવી રીતે વહ્નિત્વમાં પણ રહેશે. તથા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જેવી રીતે વહ્નિત્વમાં રહે છે તેવી રીતે તાર્ણત્વમાં પણ રહેશે.

વિ
ન
મા

ય
શો
લ
તા

વર્તતે, ન તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદન, અતઃ તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં ચ વર્તમાનં આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યં ન તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યમ્ । એવં તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં તતઃ એવ વર્તતે યતઃ તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે વર્તતે । યદિ હિ સા તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કેવલવહ્નિત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના નૈવ ભવેત્ । તતશ્ચ તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદનૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદનાડપિ, અતઃ તાદૃશાડભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યમેવ, ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યમપિ ।

તથા ચ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટો મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યેતન્નિશ્ચયે **યદ્યપિ** આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમપિ વર્તતે, આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમપિ વર્તતે **તથાપિ** તાદૃશનિશ્ચયે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદાડશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ સ્યાત્, મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદાડશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધા-

★ મહાનસીયત્વના સ્થાને તાર્ણત્વને લઈને વિચારણા ★

વિ
ન
મ્રા

માટે, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-અભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહી જશે. ફલતઃ ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્ણકુટીરાદિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા નિશ્ચયને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે.

વચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવ-
પ્રકારકનિશ્ચયત્વં નૈવ સ્યાત્ ।

‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’
- ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયામપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ
વર્તતે, આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ વર્તતે, મહાનસવૃત્તિત્વમપિ વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિત્વમપિ વર્તતે,
કિન્તુ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યતઃ મહાનસીયત્વે વર્તતે તતઃ એવ આશ્રયતા-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવતિ, યદિ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે ન ભવેત્,
કેવલવહ્નિત્વે એવ ભવેત્ તદા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વમેવ
સ્યાત્, આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં નૈવ ભવેત્ । તથા ચ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં
મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદનૈવ આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદનૈવ ।
અતઃ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદ્યાશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં
વર્તતે, ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યાઽશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ ।

ય
શો
લ
તા

એવં તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યતઃ વહ્નિત્વે વર્તતે તતઃ એવ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિ-
યોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં ભવતિ । યદિ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
વહ્નિત્વે વર્તમાના ન ભવેત્, કેવલમહાનસીયત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાયામ્ આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમેવ ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં નૈવ સ્યાત્ ।
તથા ચ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદનૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં
વર્તતે, મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદનૈવ । અતઃ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વહ્નિત્વ-

આ આપત્તિ દૂર કરવા માટે તમારે તત્ત્વદ્વર્ધવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો અંતર્ભાવ કરવો
પડશે. ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્ણકુટિરઆદિ પ્રસ્તુત
પ્રદેશમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન તાર્ણકુટિરઆદિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં
વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે. તથા તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે. જ્યારે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વ-
વિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાનવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે. અને તાર્ણત્વ-
વૃત્તિતાઅવચ્છેદન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે. આ હકીકતને લક્ષમાં રાખી હવે પ્રતિબધ્ધ-

વિ
ન
મ્રા

વૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, ન તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્ ।

અતઃ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદ્યાશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ સ્યાત્, ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યાશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમ્ ।

‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ’ - ઇત્યેતજ્ઞાને ભાસમાનપ્રકારતાવચ્છેદકત્વે મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે । તથા ચ યદભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તદભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં યાદૃશનિશ્ચયે વર્તતે તાદૃશઃ એવ નિશ્ચયઃ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ’ ઇત્યેવં જ્ઞાને પ્રતિબન્ધકઃ સ્યાત્ । તથા ચૈવં પ્રતિબન્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ યદુત -

મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યાશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વાઽઽક્રાન્તઃ નિશ્ચયઃ (= ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન

પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે બનાવીએ કે - જે જે જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-તાર્શ્વત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકસમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવ-અવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે તે તે જ્ઞાનમાં ‘સમવાયથી તાર્શ્વત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્શ્વકુટિરાદિ પદાર્થો પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા રહે.

‘સમવાયથી તાર્શ્વત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્શ્વકુટિરઆદિ પદાર્થો

મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ' - इत्याकारकः निश्चयः, न तु 'आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टत્वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्याकारकः निश्चयः, तस्य तादृशनिश्चयत्वलक्षणप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मविशिष्टत्वाऽभावात्) महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्याश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-वह्नित्ववृत्तिताऽवच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत્वे सति कालिकसम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे अस्ति' - इत्याकारकं ज्ञानं प्रति) प्रतिबन्धकः भवति - इत्येवं तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वनिवेशमादृत्य गुरुतरः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः अङ्गीकरणीयः नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकताऽङ्गीकारे ।

यदि हि एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकाऽवच्छेदकताङ्गीक्रियते तदा तु 'आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति' (= 'आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत્वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः अस्ति' - इत्येतज्ज्ञानं प्रति) आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकभाव-प्रकारकनिश्चयत्वाऽऽक्रान्तः निश्चयः (= 'आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत્वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः नास्ति' - इत्याकारकः निश्चयः) एव प्रतिबन्धकः भवति - एतादृशप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाङ्गीकारेणैव अस्माकं मते सर्वमुपपद्यते ।

न हि एतादृशप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाङ्गीकारेऽपि अस्माकं मते 'आश्रयतासम्बन्धेन પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી' - આવા જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે છે. માટે, 'સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્ણકુટિરાદિ પદાર્થો પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી' - આવું જ્ઞાન 'સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તાર્ણકુટિરઆદિ પદાર્થો પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે અવશ્યમેવ પ્રતિબંધક બનશે.

ચ
શો
લ
તા

વિ
જ
મ્રા

ય
શો
લ
તા

વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः, यतः न हि एतन्निश्चये अस्माकं मते प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूताश्रयता-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वं वर्तते । अस्माकं मते तादृशनिश्चये प्रतिभासमानाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना भिन्ना एव वर्तते, अतः महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातः वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना एव भवति, वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातः महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना एवास्ति, अतः महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, न हि तदभेदबलाद् वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि, अभेदस्यैवाऽनभ्युपगमात् । एवं तादृशाऽभा-वीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एव आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, न तु तदभेदबलाद् महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि, तयोरभेदस्यैवाऽनभ्युपगमात्, तथा च तादृशाऽभा-वीयप्रतियोगितावच्छेदकता यदि महानसीयत्वनिष्ठा गृह्यते तर्हि सा कालिकसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, यदि च वह्नित्वनिष्ठा गृह्यते तदा सा आश्रयतासम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत् । ततश्च तादृशनिश्चये आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपककालिक-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकाऽभावप्रकारकनिश्चयत्वमेव स्यात्, न तु आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतानिरूपक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयत्वमपि ।

આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવ-પ્રકારકનિશ્ચયત્વઞ્ચ ન 'આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ

વિ
ન
મ્રા

કિંતુ 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી' - આવા નિશ્ચયમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયો-ગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું છે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત

મહાનસે અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનનિષ્ઠપ્રતિબન્ધતાનિરૂપિતપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકમ્, કિન્તુ આશ્રયતા-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચ-યત્વમેવ તાદૃશપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મતયા પ્રાપ્યતે । ઇત્યજ્ઞ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ’ - ઇત્યેતજ્ઞાનનિષ્ઠપ્રતિબન્ધતા-નિરૂપિતપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મસ્ય ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાન-સીયત્વવિશિષ્ટો મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે વિરહાત્ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘આશ્રયતા-સમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારક-નિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વં નૈવ સમ્ભવતિ ।

કિન્તુ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેદેવ, યતઃ તાદૃશનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠા ભિન્ના વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના, અતઃ મહાનસીયત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતૈવ તત્રાશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના, વહ્નિત્વનિષ્ઠૈવ પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના । તથા ચ તાદૃશનિશ્ચયે આશ્રયતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ સ્યાત્ । તાદૃશનિશ્ચયત્વજ્ઞ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનનિષ્ઠપ્રતિબન્ધતાનિરૂપિતપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ । તથા ચ તાદૃશ-પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્માક્રાન્તત્વાત્ ‘આશ્રયતાસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન -તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું નથી. માટે, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આ જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આ જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક ન બની શકે.

આ રીતે જો અનેક ધર્મરૂપે ભાસમાન, અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક

ય
શો

લ
તા

વિ
ળ
મ્રા

વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસે નાસ્તિ' - इत्याकारकनिश्चयस्य, 'आश्रयतासम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसे अस्ति' - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकत्वं सम्भवति, 'आश्रयतासम्बन्धेन वह्नित्वत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे नास्ति' - इत्याकारकनिश्चयः प्रतिबन्धकः नैव भवेत् ।

तथा च एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकाऽवच्छेदकताङ्गीकारे तत्तद्धर्म-वृत्तितावच्छेद्यत्वमनन्तर्भाव्यैव प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावस्य वाच्यतया महालाघवमिति तु स्पष्टमे-वाऽतः 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकता' - इतिनियमः अङ्गीकर्तव्यः एव ।

य
शो
ल
ता
एतन्नियमानङ्गीकारे यथा प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावगौरवं तथा द्वितीयदृष्टान्तेन उपदर्शितम्, पदार्थस्पष्टીकरणार्थं महानसीयत्वस्य, जातित्वानङ्गीकर्तृमतेऽपि यथा एतन्नियमानङ्गीकारे गौरवं तत् तृतीयदृष्टान्तेन प्रदर्श्यते - (महानसीयत्वस्य जातित्वानङ्गीकारे यौ द्वौ विकल्पौ दर्शितौ आस्ताम्, तत्र द्वितीयो विकल्पोऽयम्)

(૨) 'સમવાયસમ્બન્ધેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ અસ્તિ' - इत्याकारकज्ञाने प्रकारतया समवायसम्बन्धेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तृणजन्योटजादिः सः भासते, पर्वते यदा तृणजन्योटजादिकं वर्तते, तदा तदुटजादिकं समवायेन तृणजन्यत्वरूपतार्ણत्वविशिष्टम्, कालिकेन वह्नित्वविशिष्टञ्च । अतः पर्वतः समवायेन तार्ણत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ વર્તતે । તથા ચ એતજ્ઞાનં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપકં વર્તતે इति स्पष्टमेव पूर्वोक्तदृष्टान्तद्वयस्पष्टबोधवताम् ।

વિ
જ
एतज्ज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः निश्चयः 'समवायसम्बन्धेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाववान् पर्वतः अस्ति' - इत्याकारकः । एतन्निश्चये भासमानाऽभावः समवायसम्बन्धेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तृणजोटजादिः तन्निष्ठ-अवच्छेदकता स्वीकारो तो तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वनो अंतर्भावः जरूरी बनी जाता तभारा भते प्रतिबध्य-प्रतिबंधकत्वाव गुरु थर्ष जवानी आपत्ति आवे.

પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઃ । તથા ચૈતન્નિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં વર્તતે । અતઃ સામાન્યેન એવં પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ
ફલિતઃ ભવેત્ - સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ
(= સમવાયસમ્બન્ધેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ
અસ્તિ - इत्याकारकज्ञानं પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વાક્રાન્તઃ નિશ્ચયઃ (= સમવાયસમ્બન્ધેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ
કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ અસ્તિ - इत्याकारकः નિશ્ચયઃ) પ્રતિબન્ધકઃ
ભવતિ ।

ય
શો
લ
તા

કિન્ત્વેષઃ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ ‘એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ
एकावच्छेदकता’ - इतिनियमाऽनङ्गीकर्तृमतेन ન ઘટતે, એતાદૃશપ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવાભ્યુપગમે
તેષાં મતે ‘સમવાયસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્
પર્વતઃ’ - इत्याकारकनિश्चयस्याऽपि પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તેઃ । એતન્નિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિ-
યોગિવિધયા સર્વેઽપિ વહ્નયઃ પ્રાપ્યન્તે, તેષાં સમવાયસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન
તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વાત્, પર્વતે યદા તાર્ણોટજઃ એવ વર્તતે, વહ્નિઃ ન વર્તતે તદા પર્વતે સમવાયેન
તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ સોઽપિ ભાસતે, સમવાયેન વહ્નિત્વ-

❧ પ્રતિ. અ. એક ન માનતા ગૌરવાભાવ ❧

જો અનેક ધર્મરૂપે તથા અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં એક અવચ્છેદકતા ન સ્વીકારો
તો ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ -
આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાન વહ્નિઅભાવીય વહ્નિત્વનિષ્ઠ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા અને તાર્ણત્વનિષ્ઠ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન
સાબિત થાય. માટે, પ્રસ્તુતવહ્નિઅભાવીયસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહે, તાર્ણત્વમાં નહિ અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
માત્ર તાર્ણત્વમાં જ રહે, વહ્નિત્વમાં નહીં.

વિ
વ
મા

વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવોઽપિ ભાસતે इति एतदुभयविषयकनिश्चययोः परस्परं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावो नैव घटते, तन्निश्चयविषययोः परस्परमविरुद्धत्वात् । यत्र समवायेन तार्ણत્વविशिष्टત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ વર્તતે તત્ર તદભાવઃ નૈવ સ્યાદિતિ તદ્વિષયકનિશ્ચયયોઃ પ્રતિબધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ ઘટતે ।

તથા ચ સાર્વજનીનપ્રતીતિપથમિદમેવાવતરતિ યદુત ‘સમવાયસમ્બન્ધેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - इत्याकारकनिश्चयः एव प्रतिबन्धकः, ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - इत्याकारकनिश्चयः न प्रतिबन्धकः भवति । ततश्च उक्तप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावानुसारेण यः प्रतिबन्धकतावच्छेदकः धर्मः ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - इत्याकारकनिश्चये एव भवेत्, ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ इत्याकारकनिश्चये नैव भवेत् तदावश्यकम्, अन्यथा तस्याऽपि प्रतिबन्धकत्वापत्तेः ।

યદા ‘एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकता’ - इतिनियमः नाङ्गी-क्रियते तदा ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્

હવે જો પ્રતિબધ્ય-પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે માનીએ કે - જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય ત્યાં ત્યાં ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આ જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા આવે, તો તે પણ કાફી થઈ જાય. ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયો-ગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે છે. માટે, ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આ જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આ જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની જ જાય.

પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા એકા એવ સ્યાત્, તતશ્ચ યા તાદૃશાઽભાવીયા તાર્ણત્વનિષ્ઠા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતા સા તાદૃશાઽભાવીયવહ્નિત્વ-નિષ્ઠસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽવચ્છેદકતાતઃ અભિન્ના એવ । અતઃ યા અવચ્છેદકતા તાર્ણત્વનિષ્ઠા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ચ સૈવાઽવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠાઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽપિ, યા ચાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના સાઽવચ્છેદકતા તાર્ણત્વનિષ્ઠાઽપિ, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽપિ ચ ।

તતશ્ચ તાર્ણત્વનિષ્ઠા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના તથૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽપિ ભવેત્, વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યથા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના તથૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽપિ ભવેત્ । તથા ચ તાદૃશનિશ્ચયે યથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારક-નિશ્ચયત્વં વર્તતે તથૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિ-યોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમપિ ભવેત્ । એતાદૃશં નિશ્ચયત્વમેવ ‘સમવાયસમ્બન્ધેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’ - ઇત્યાકારક-જ્ઞાનનિષ્ઠપ્રતિબદ્ધતાનિરૂપિતપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકમ્ ઇતિ ‘સમવાયસમ્બન્ધેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્ય તાદૃશપ્રતિ-

ય
શો
લ
તા

‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવ-અવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેલું છે. સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ નથી રહ્યું. તેથી, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવું જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક નહીં બની શકે.

વિ
ન
મ્

બન્ધકતાવચ્છેદકધર્માઽઽક્રાન્તત્વાત્ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વાઽઽપત્તિઃ દુર્વારા એવ ।

ય શો લ તા
 એતદાપત્તિનિવારણાય તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વં નિવેશનીયમ્ । તદ્વથા - ‘સમવાયેન વહ્નિત્વ-
 વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે
 ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા અભિન્ના એવેતિ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
 સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽપિ ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાઽપિ ભવેત્, તાર્ણત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટાઽપિ
 ભવેત્, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટાપિ ભવેત્, કિન્તુ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યતઃ તાર્ણત્વે
 વર્તતે તતઃ એવ તસ્યાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, યદિ સા કેવલવહ્નિત્વે એવ વર્તમાના
 ભવેત્ તદા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમેવ સ્યાત્, કાલિક-
 સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં નૈવ સ્યાત્ । તતશ્ચ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં તાર્ણત્વ-
 વૃત્તિતાવચ્છેદેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં સ્યાત્, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન નૈવ, તતઃ તાદૃશાઽ-
 ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદમેવ સ્યાત્,
 વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યં નૈવ ।

એવં તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યતઃ વહ્નિત્વે વર્તતે તતઃ એવ સા સમવાયસમ્બ-
 ન્ધાવચ્છિન્ના ભવતિ । યદિ સા તાર્ણત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા સા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના
 નૈવ ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના એવ ભવેત્ । તતઃ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં
 વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, ન તુ તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનાઽપિ ।
 તતઃ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદમેવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં
 સ્યાત્, તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યં નૈવ ।

ઇત્યજ્ઞ તાદૃશનિશ્ચયે યદ્યપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-

વિ ન
 સારાંશ :- અનેક ધર્મો રૂપે ભાસમાન અથવા તો અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં
 પણ જો એક અવચ્છેદકતા સ્વીકારો તો ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વ-
 વિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી

નિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમપિ વર્તતે, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયો-ગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગ-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમપિ વર્તતે તથાપિ તાદૃશનિશ્ચયે તાર્ણત્વ-વૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતા-વચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિ-યોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ ભવેત્, તાર્ણત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં નૈવ ભવેત્ ।

તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આતું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની જાય તે માટે “જ્યાં જ્યાં તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે ત્યાં ત્યાં ‘સમવાયથી તાર્ણત્વ-વિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા આવે” - આ રીતે તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યત્વનો નિવેશ કરી પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ કહેવો પડશે.

જો ‘અનેક ધર્મોરૂપે અથવા તો અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં એક અવચ્છેદકતા ન હોય, એક ધર્મરૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય’ - આ પ્રમાણે સ્વીકારવામાં આવે તો “જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ-કતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક બને” - ફક્ત આટલા જ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવથી કાર્ય સરી જશે. તત્ત્વદ્વધર્મઅવચ્છેદ્યત્વનો અંતર્ભાવ કરવાની આવશ્યકતા ન રહે. કારણ કે ફક્ત આટલો જ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ માનો તો પણ ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત

ય
શો
લ
તા

વિ
બ
મ્મા

‘સમવાયસમ્બન્ધેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ એકા એવ, અતઃ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમપિ વર્તતે, કાલિક-સમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વમપિ વર્તતે, તાર્ણત્વવૃત્તિત્વમપિ વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિત્વમપિ વર્તતે, કિન્ત્વેષા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યતઃ તાર્ણત્વે વર્તતે તતઃ એવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના વર્તતે, યદિ હિ એષા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાર્ણત્વે વર્તમાના ન સ્યાત્, કેવલવહ્નિત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા સા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ન ભવેત્, કેવલકાલિકસમ્બન્ધેનૈવાઽવચ્છિન્ના ભવેત્, તતશ્ચ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાયાં વર્તમાનં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં તાર્ણત્વ-વૃત્તિતાઽવચ્છેદેનૈવ, ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદેનાઽપિ । તતઃ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદ-
ય કતા તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદસમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા એવ ભવેત્, ન તુ વહ્નિત્વવૃત્તિતા-
શો વચ્છેદસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટાઽપિ ।

તલ એવં તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યતઃ વહ્નિત્વે વર્તતે તતઃ એવ કાલિકસમ્બન્ધા-
તા વચ્છિન્ના ભવતિ । યદિ હિ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વે વર્તમાના નૈવ ભવેત્, કેવલતાર્ણત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નત્વમેવ ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં નૈવ સ્યાત્ । તથા ચ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવ-
ચ્છેદકતાયાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેનૈવ કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, ન તુ તાર્ણત્વવૃત્તિતાવ-
ચ્છેદેનાઽપિ । અતઃ તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાઽવ-
ચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા વર્તતે, ન તુ તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા ।

ઇત્થજ્ઞ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાઽભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ વર્તતે, ન તુ તાર્ણત્વ-

વિ પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ રવાના થઈ જ જાય છે.

વ સ્પષ્ટ છે કે - ‘એક ધર્મરૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા સંભવે’ - આ નિયમ સ્વીકારવામાં જ લાઘવ રહેલું છે.

વૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઽ-
વચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપકસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમ્ ।

‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’
- ઇત્યાકારકજ્ઞાને પ્રકારતાવચ્છેદકતાઽપિ એકા એવ, કિન્તુ તાદૃશપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાં તાર્ણત્વ-
વૃત્તિતાવચ્છેદેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં
વર્તતે । અતઃ યદભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં
વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદેન ચ કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વં વર્તતે તદભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં
યાદૃશનિશ્ચયે વર્તતે તાદૃશનિશ્ચયઃ એવ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ
વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકઃ ભવતિ । તથા ચૈવ
પ્રતિબન્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ ફલિતઃ -

❧ સમવાય સંબંધના સ્થાને આશ્રયતાનું ગ્રહણ ❧

હવે, બીજું દૃષ્ટાંત જોઈ લઈએ -

(૨) ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
જે મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિપદાર્થો તે મહાનસમાં છે’ - આ પ્રતિબન્ધ્ય જ્ઞાન છે. વાસ્તવમાં આ
જ્ઞાનનો પ્રતિબંધક નિશ્ચય ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી
વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિપદાર્થો મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારનો હોય.

જો ‘એક ધર્મરૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય’
- આ નિયમ માનવામાં ન આવે તો ઉક્ત જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ વગેરે મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનને
પણ પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે. (આશ્રયતા સંબંધથી જાતિ કે સખંડ ઉપાધિ કોઈ
પણ ધર્મ પોતાના આશ્રયમાં રહી શકે છે. માટે, પ્રસ્તુતમાં મહાનસીયત્વને સખંડઉપાધિસ્વરૂપ
માનનારાઓના મતે પણ આ દૃષ્ટાંત સંભવી શકે છે.)

તે આ રીતે - વાસ્તવમાં ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક
સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતા
સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતા-
વચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતા-
નિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’ -
ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં પ્રતિ) તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિ-
યોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વા-
ઽઽક્રાન્તઃ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવતિ ।

તતશ્ચ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ
અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ તાર્ણત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારક-
નિશ્ચયત્વં પ્રાપ્યતે, તાદૃશપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકઃ ધર્મસ્તુ પૂર્વોક્તરીત્યા ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે
નથી’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક બને. આ પ્રતિબંધક જ્ઞાનમાં વિષયીભૂત અભાવ =
મહાનસવૃત્તિઘટાદિઅભાવ. તેનો પ્રતિયોગી → મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિ.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ → મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ → સંયોગ.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ → આશ્રયતા અને કાલિક.

આમ, ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
ઘટાદિ મહાનસમાં નથી’ - આવો નિશ્ચય = આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-
દકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચય.

આના આધારે વ્યાપ્તિ બનશે કે - ‘જે જે જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસી-
યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય તે તે જ્ઞાન
‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ
મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે.

સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ નાસ્તિ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે એવ, 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે નાસ્તિ એવ ।

તથા ચ 'સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ અસ્તિ' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ અસ્તિ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ એવ પ્રતિબન્ધકઃ ભવતિ, 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ નૈવ ભવેત્ । ઇત્યજ્ઞ 'એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા' - ઇતિનિયમાનઙ્ગીકર્તૃમતે 'સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ અસ્તિ' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તિવારણાય તત્તદ્ધર્મ-વૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વમન્તર્ભાવ્ય એવ પ્રતિબન્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવો વાચ્યઃ ઇતિ ગૌરવં સ્પષ્ટમેવ ।

યદિ 'એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકત્વમ્' - ઇતિનિયમઃ અઙ્ગીક્રિયતે તદા નૈવ સ્યાદ્ ગૌરવમ્, તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશસ્યાઽનાવશ્યકત્વાત્ ।

તાદૃશનિયમાદરે ચ 'સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિક-

●
'આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી' - આ જ્ઞાનમાં વિષયીભૂત અભાવ વહ્નિઅભાવ.

→ તેનો પ્રતિયોગી - વહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ, વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - આશ્રયતા, કાલિક.

આમ, 'આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી' - આવો નિશ્ચય = વાસ્તવમાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચય.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

ય
શો
લ
તા

સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-નિશ્ચયત્વાક્રાન્તઃ નિશ્ચયઃ એવ પ્રતિબન્ધકઃ ભવતિ । તતશ્ચ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદક-ધર્મવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવ-પ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ પ્રાપ્યતે ।

એતાદૃશઃ પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ ઉક્તનિયમાદરે ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે એવ ભવેત્, ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે નૈવ ભવેત્, યતઃ ઉક્તનિયમાદરે સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ભિન્ના ભિન્ના એવ ભવતિ, ન તુ એકા, તતશ્ચ યા સમવાય-

✠ પ્રતિબંધ - પ્રતિબંધકભાવ ગુરુત્વઆપત્તિ ✠

તમારા મત મુજબ અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સંભવતી હોવાથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીય વહ્નિત્વનિષ્ઠઆશ્રયતા-સંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને મહાનસીયત્વનિષ્ઠકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ સાબિત થશે. માટે, તાદૃશવહ્નિઅભાવીય આશ્રયતાસંબંધ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે રીતે વહ્નિત્વમાં રહેશે તે જ રીતે મહાનસીયત્વમાં પણ રહેશે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે રીતે મહાનસીયત્વમાં રહેશે તે જ રીતે વહ્નિત્વમાં પણ રહેશે. આ રીતે, ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં આશ્રયતા-સંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહી જશે.

વિ
બ
મ્રી

સમ્બન્ધાવચ્છિન્ના વહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતઃ ભિન્ના એવ ભવેત્, યા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના તાર્ણત્વનિષ્ઠા પ્રતિયો-
ગિતાવચ્છેદકતા સા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાતઃ ભિન્ના એવ ભવેત્ ।

તતશ્ચ યા વહ્નિત્વનિષ્ઠા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના
ભવેત્, ન તુ તદભેદબલાત્ તાદૃશાઽભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ, તયોરભેદસ્યૈવાઽ-
નભ્યુપગમાત્ । એવં યા તાર્ણત્વનિષ્ઠા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સૈવ કાલિકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્ના ભવેત્, ન તુ તદભિન્નત્વબલાદ્ વહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ, તયોરભેદસ્યૈવાઽન-
ભ્યુપગમાત્ ।

તથા ચ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્
પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક
-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિ-
યોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ વર્તતે, ન તુ સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિ-
યોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-
સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમપિ । સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છે-
દકતાનિરૂપકસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં તુ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વ-
વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધ-
કતાઽવચ્છેદકઃ ધર્મઃ નાસ્તિ એવ, યશ્ચ તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ સમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વલક્ષણઃ સઃ
તુ તત્ર નાસ્તિ એવેતિ પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્માનાક્રાન્તઃ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ
યઃ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વ-

ફલતઃ ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આપું જ્ઞાન ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક
સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક માનવાની
આપત્તિ આવશે.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકઃ કથં સ્યાત્ ?

‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાઽવચ્છેદકતાઽપિ ભિન્ના એવેતિ તાર્ણત્વનિષ્ઠા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના યા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તતો ભિન્ના એવ વહ્નિત્વનિષ્ઠા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, યા ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠા કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્ના તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તતો ભિન્ના એવ તાર્ણત્વનિષ્ઠા સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્ના તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, તતઃ યા તાર્ણત્વનિષ્ઠા તાદૃશાઽભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવેત્, યા વહ્નિત્વનિષ્ઠા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિ-યોગિતાવચ્છેદકતા સા નૈવ તદભિન્નત્વબલાત્ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવેત્, તયોરભેદસ્યૈ-વાઽનન્યુપગમાત્ । યા ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સૈવ કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્ના ભવેત્, યા તાર્ણત્વનિષ્ઠા તાદૃશાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા નૈવ કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્ના ભવેત્, ભિન્નત્વાત્ તયોઃ ।

તથા ચ તાદૃશનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિ-યોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ ભવેત્, ન તુ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિ-યોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-

આ આપત્તિ દૂર કરવા માટે તમારે તત્ત્વદ્વર્ધવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ કરાવવો પડશે. ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન ઘટાદિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. અને વહ્નિત્વવૃત્તિતા-અવચ્છેદન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. જ્યારે, ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન આશ્રયતાસંબંધઅવ-ચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. અને મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે.

સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમ્ । સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં તુ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વ-
વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિ-
બન્ધકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ ।

આ હકીકતને લક્ષ્યમાં રાખી હવે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે બનાવીએ કે “જે
- જે જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યઆશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેતું હોય તે - તે
જ્ઞાન ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ
મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે.

‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ
મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યઆશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું
છે. માટે, ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને
કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં નથી’ - આવો નિશ્ચય પ્રતિબંધક બની
શકે.

કિંતુ ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યઆશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિ-
ન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ
રહેલું છે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-
નિરૂપિત-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યઆશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવ-
ચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેતું નથી.

ફલતઃ ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક

ય
શો
લ
તા

વિ
બ
મ્રા

ય
શો
લ
તા

તથા ચ તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્માક્રાન્તઃ ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ અસ્તિ’ - इत्याकारकनिश्चयः ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः ભવેદેવેતિ સર્વં ચતુરસ્રમ્, નાસ્તિ કિમપિ બાધકમત્ર ।

તથા ચ લાઘવતર્કેણ ‘एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकता’ इति नियमः અઙ્ગીકર્તવ્યઃ એવ, તથા ચ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાર્ણત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના ભિન્ના એવાઽભ્યુપગન્તવ્યા, તથા સતિ સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતાસ્મલ્લક્ષણે તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તેઃ વિરહાત્ તાદૃશં લક્ષણં નિદુષ્ટં સિધ્ધેદિતિ નિર્દુષ્ટમેવ લક્ષણમસ્માક-મિતિ સ્વીકર્તવ્યમેવ નનુ ?

સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવો નિશ્ચય પ્રતિબંધક નહીં બની શકે.

આ રીતે, જો અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રતિબધ્ધ-પ્રતિબંધકભાવમાં પ્રવેશ કરાવવો અનિવાર્ય હોવાથી પ્રતિબધ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની આપત્તિ દુર્વાર બને.

જો અનેક ધર્મો રૂપે કે અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે અને ‘એક ધર્મરૂપે તથા એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય’ - આ નિયમનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસમાન વહ્નિઅભાવીય વહ્નિત્વનિષ્ઠઆશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને મહાનસીયત્વનિષ્ઠકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન જ સાબિત થશે. તેથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીય આશ્રયતાસંબંધ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહેશે, મહાનસીયત્વમાં નહીં તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર મહાનસીયત્વમાં જ રહેશે, વહ્નિત્વમાં નહીં.

હવે જો પ્રતિબધ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે માનીએ કે - “જે જે જ્ઞાનમાં આશ્રયતા-સંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-

નનુ યત્ર ભિન્ન-ભિન્નસમ્બન્ધેન ધર્માઃ ભાસન્તે તત્ર તૈષુ ધર્મેષુ નૈકાવચ્છેદકતાઽસ્માભિરઙ્ગીક્રિયતે, કિન્તુ યત્ર ભિન્ન-ભિન્નરૂપેણ ધર્માઃ ભાસન્તે તત્રૈવ એકાવચ્છેદકતા અઙ્ગીક્રિયતે । તથા ચ એકસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા - ઇતિનિયમઃ અઙ્ગીક્રિયતે, એકરૂપેણ ભાસમાન-ધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા - ઇતિ નૈવાઙ્ગીક્રિયતે । તથા સતિ ‘સમવાયેન (તાર્ણત્વ /)મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વસ્તિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાકોટૌ તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશાવશ્યકતા નાસ્તિ ।

યદ્યેવમેવ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ અભ્યુપેયતે યદુત - “સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકઃ નિશ્ચયઃ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહા-નસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા-નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વસ્તિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) પ્રતિબન્ધકઃ ભવતિ;”

વક્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે ત્યાં ત્યાં ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનની પ્રતિબંધકતા આવે.” તો આ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ પણ કાફી થઈ જાય. ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસી-યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું છે. માટે, ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં નથી’ - આવો નિશ્ચય પ્રતિબંધક બની શકશે.

‘આશ્રયતા સંબંધથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વક્તિ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાનમાં અમારા મત મુજબ આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેલું છે, આશ્રયતા-

તદાપિ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસી-
યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વવિશિષ્ટત્વાત્ ‘સમવાયેન
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યા-
કારકજ્ઞાનસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વં ભવતિ, ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીય-
ત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તિઃ નૈવ સ્યાત્,
તાદૃશનિશ્ચયે તાદૃશપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મસ્યૈવાઽસત્ત્વાત્ ।

સંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ
રહેતું નથી.

પરિણામે, ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વ-
વિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવો નિશ્ચય
પ્રતિબંધક બની શકે નહીં.

વિ

ૐ એક ધર્મ + સંબંધથી જણાતા ધર્મમાં જ એક અવ. ૐ

ન

મ્રા

સારાંશ :- અનેક ધર્મો રૂપે અથવા તો અનેક સંબંધથી ભાસમાન એવા ધર્મોમાં પણ
જો એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરો તો ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને
કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિપદાર્થો મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન
પ્રત્યે ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ
મહાનસમાં નથી’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બને તે માટે “જે જે જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતા-
અવચ્છેદઅશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વ-
વૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયો-
ગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે તે તે જ્ઞાન ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે
પ્રતિબંધક બની શકે’ - આ રીતે તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો અંતર્ભાવ કરી પ્રતિબંધ

‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’
 इत्याकारकनिश्चये प्रतिभासमानाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता अभिन्ना न भवेत्, यतः तादृशाऽभा-
 वीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायेन वृत्तिमद्वह्नित्वधर्मे कालिकेन च वृत्तिमद्महानसीयत्वधर्मे
 वर्तते इति भिन्न-भिन्नसम्बन्धेन भासमानधर्मेषु तस्याः वर्तमानत्वेन न तस्याः ऐक्यमस्माभिरभ्युपेयते,
 यदि हि ‘समवायसम्बन्धेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टाभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकः
 निश्चयः भवेत् तदा तादृशनिश्चये भासमानाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ऐक्यमभ्युपेयते
 अस्माभिः, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वत्वादिलक्षणभिन्न-भिन्न-
 धर्मेण भासमानधर्मेषु वर्तमानत्वेऽपि एकसम्बन्धेन भासमानधर्मेषु एव वर्तमानत्वात् ।

●
 -પ્રતિબંધકભાવ કહેવો પડે.

જો અનેક ધર્મોરૂપે અથવા તો અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં એક પ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતા ન સંભવે, કિંતુ એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સંભવે - આ પ્રમાણે સ્વીકારો તો “જે - જે જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધ-
 અવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-
 નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય
 તે તે જ્ઞાન ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
 ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે” - ફક્ત આટલા જ
 પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવથી કાર્ય સરી જશે. તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ કરાવવાની
 જરૂરત જ ન રહે. કારણ કે ફક્ત આટલો જ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ માનો તો પણ
 ‘આશ્રયતા સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ
 મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતા સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક
 સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવા નિશ્ચયને પ્રતિબંધક માનવાની
 આપત્તિ તો રવાના થઈ જ જાય છે.

સ્પષ્ટ છે કે ‘એક ધર્મરૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક પ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતા રહે’ - આ નિયમમાં જ લાઘવ રહેલું છે. તથા આ નિયમના આધારે પર્વતો
 વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તથા તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વ-
 નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન જ

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

તથા ચ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાભેદે પૂર્વોક્તરીત્યા તાદૃશ-નિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂ-પકાઽભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વમેવ સ્યાત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવ-ચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપકસંયોગસમ્બ-ન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં નૈવ સ્યાત્ ।

ય શો લ તા - ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મસ્તુ પૂર્વોક્તનીત્યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં વર્તતે । તથા ચ તાદૃશપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મશૂન્યત્વાત્ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ નૈવ પ્રતિબન્ધકઃ ।

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે તુ તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મઃ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીય-ત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-નિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વં પૂર્વોક્તનીત્યા વર્તતે इति ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ

વિ ન મ્રા સાબિત થશે. તેથી, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ લક્ષણ મુજબ મહાનસીયવહ્નિઅભાવ અને તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે નહીં. તેથી પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નહીં રહે.

સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વ- ગૂ

તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેદેવેતિ ન કાઽપ્યનુપપત્તિઃ, ન વા તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદત્વમન્તર્ભાવનીયમ્ ।

ભવતા સ્વીકૃતે સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણે તાર્ણવહ્ન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિસ્તુ ભવત્યેવ, યતઃ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન ભિન્ના, ભિન્નરૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ વર્તમાનત્વેઽપિ તસ્યાઃ એકસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ એવ વર્તમાનત્વાત્, તથા ચ પૂર્વોક્તરીત્યાઽવ્યાપ્તિઃ સ્યાદેવેતિ चेद् ?

ન, નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતામનઙ્ગીકૃત્ય નાનારૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ ચૈકાવચ્છેદકતાઙ્ગીકારે અર્ધજરતીયન્યાયાઽપાતાત્, અવ્યાપ્ત્યભાવાચ્ચ । નાનારૂપેણ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતાઙ્ગીકારે તાર્ણવહ્ન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા શબ્દત ઉલ્લિ- ચ શો લ તા
ખ્યમાનદ્રવ્યત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાતોઽભિન્ના સ્યાત્, તાર્ણત્વ-દ્રવ્યત્વયોઃ ભિન્નરૂપેણ ભાસમાનત્વેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધેનૈવ વૃત્તિત્વાત્ । તથા ચ દ્રવ્યત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા યથા દ્રવ્યત્વત્વાવચ્છિન્ના તથૈવ તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ દ્રવ્યત્વત્વાવચ્છિન્ના સ્યાત્, દ્રવ્યત્વત્વજ્ઞ સાધ્યતાવચ્છેદકતા- ઽનવચ્છેદકમિતિ તાદૃશપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતા- વચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવેત્, કિન્તુ વિશિષ્ટાન્યૈવેતિ ન તાર્ણવહ્ન્યભાવો ધર્તુ શક્યતે, ન વા તમાદાયાઽવ્યાપ્તિરિતિ દિક્ ।

एतावता 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकता' - इति नियमः अङ्गीकार्यः एव, तथा सति च न तार्णवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः इति तादृशसम्बन्धचतुष्टयघटित- लक्षणमेवाङ्गीकार्यमिति फलितम् ।

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत્वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्ट- वत्ताबुद्धौ = 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत્वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तद्वद्

•❖ शब्दशः अर्थ, भावार्थ अनुसारे •❖

शब्दार्थ :- (તમે જે જણાવ્યું હતું કે 'તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદેન સાવચ્છિન્નત્વનો અને નિરવચ્છિન્નત્વનો તથા સંબંધદ્વયઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવવામાં આવે તો કોઈ વાંધો નથી' - તે વાત વ્યાજબી નથી. કારણ કે) તત્તદ્ધર્મવૃત્તિત્વઅવચ્છેદેન પ્રતિયોગિતા- વિ ન શ્રી

ગૂ ધર્મ ત વિશિષ્ટવત્તાબુદ્ધૌ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ’ સન્ કાલિકેન મહાન-
સીયત્વવિશિષ્ટો નાસ્તી’તિ બુદ્ધેઃ પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તિઃ, સમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાનિરૂપિતા સતી કાલિકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકાભાવાવગાહિનિશ્ચય-
ત્વસ્ય પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકસ્ય તદ્બુદ્ધાવપિ સત્ત્વાત્ ।

મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા’
- ઇતિનિયમાનઙ્ગીકારે ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ સન્ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટો નાસ્તી’તિ
બુદ્ધેઃ પ્રતિબન્ધકત્વાઽપત્તિઃ, તાદૃશનિશ્ચયે ભાસમાનાઽભવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
વત્ તદભિન્નત્વબલેન મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ અપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
સિદ્ધ્યા તાદૃશબુદ્ધૌ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકાભાવપ્રકારકનિશ્ચયત્વવત્ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાનિરૂપિતા
(, અસ્ય પ્રતિયોગિતાયામન્વયઃ,) સતી કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાક-
પ્રતિયોગિતાકાભાવાવગાહિનિશ્ચયત્વસ્ય = સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવ-
ચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપક-સંયોગસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવવિષયકનિશ્ચયત્વસ્ય પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકસ્ય = ‘સમવાયેન મહાન-
સીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીય-
પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકીભૂતધર્મસ્ય તદ્બુદ્ધૌ અપિ = ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયેઽપિ સત્ત્વાત્ ।

વિ જ મ્રા અવચ્છેદકતામાં સાવચ્છિન્નત્વનો અને નિરવચ્છિન્નત્વનો તથા સંબંધદ્વયઅવચ્છિન્નત્વનો સ્વીકાર
કરવા જતા પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની આપત્તિ આવે. તે આ રીતે →
સમવાયથી મહાનસીયત્વથી વિશિષ્ટ હોતે છતે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત દેશમાં છે
- આવા પ્રકારની બુદ્ધિમાં = બુદ્ધિ પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ પદાર્થ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા પ્રકારની બુદ્ધિને પ્રતિબંધક
માનવાની આપત્તિ આવે. કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-

૧. ‘વિશિષ્ટં સત્’ - ઇત્યેવં મુરિતપ્રતૌ ‘વિશિષ્ટો નાસ્તી’તિ અગ્રેતનપાઠાનુસારેણ અશુદ્ધઃ પાઠઃ ઇતિ ।

अतो महानसीयत्ववृत्तित्वावच्छेदसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्ववदव-
च्छेदकतानिरूपिता सती वह्नित्ववृत्तित्वावच्छेदकालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
त्ववदवच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावावगाहिनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वं
वाच्यम् इति गौरवम् ।

अतः = 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्' इतिनियमा-
नङ्गीकारे 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्'
- इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः
यः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तेः तन्निवारणाय महानसीयत्व-
वृत्तित्वावच्छेदसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्ववदवच्छेदकतानिरूपिता सती वह्नित्ववृत्तित्वावच्छेद-
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्ववदवच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावावगाहिनिश्चयत्वेन = महानसीयत्व-
वृत्तित्वावच्छेदसमवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-वह्नित्ववृत्तिता-
वच्छेदकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकाभावविषयकनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वं वाच्यम्, महानसीयत्ववृत्तित्वावच्छेद-
समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-वह्नित्ववृत्तित्वावच्छेदकालिकसम्ब-
न्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपक-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति
महानसीयत्ववृत्तित्वाऽवच्छेदसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-
वह्नित्ववृत्तित्वावच्छेदकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपक-संयोग-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावप्रकारकनिश्चयः प्रतिबन्धकः इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धक-
भावः वाच्यः इति = अस्माद् हेतोः = तत्तद्धर्मवृत्तित्वाऽवच्छेदत्वान्तर्भावस्यावश्यकत्वात् तत्प्रवेश-
प्रयुक्तं गौरवमित्यर्थः ।

अवच्छेदकताथी निरूपित होते होते જે પ્રતિયોગિતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય તે પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વ
કે જે પ્રતિબંધકતાઅવચ્છેદક છે તે તદ્બુદ્ધિમાં પણ = સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને
કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી - આવા પ્રકારની બુદ્ધિમાં પણ
રહેલું છે. આથી, તમારે મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત હોતે છતે જે પ્રતિયોગિતા વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિક-
સંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત હોય તે પ્રતિયોગિતાનિરૂપક-

गू
ढा
र्थ

य
शो
ल
ता

वि
न
भा

તથા ચ લાઘવસહકારેણ 'એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકતા' इति नियमः अङ्गीकर्तव्यः एव, तथा च तार्णवह्न्यभावमादाय नाऽव्याप्तिरिति यावत् तात्पर्यमुन्नेयम् ।

ય શો મુખ્યપૂર્વપક્ષપક્ષપાતી કોઽપિ પ્રશ્નકારઃ ઉક્તપ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવગૌરવં પરિજિહીર્ષયા પ્રયત્નતે - અથેત્યાદિના ।

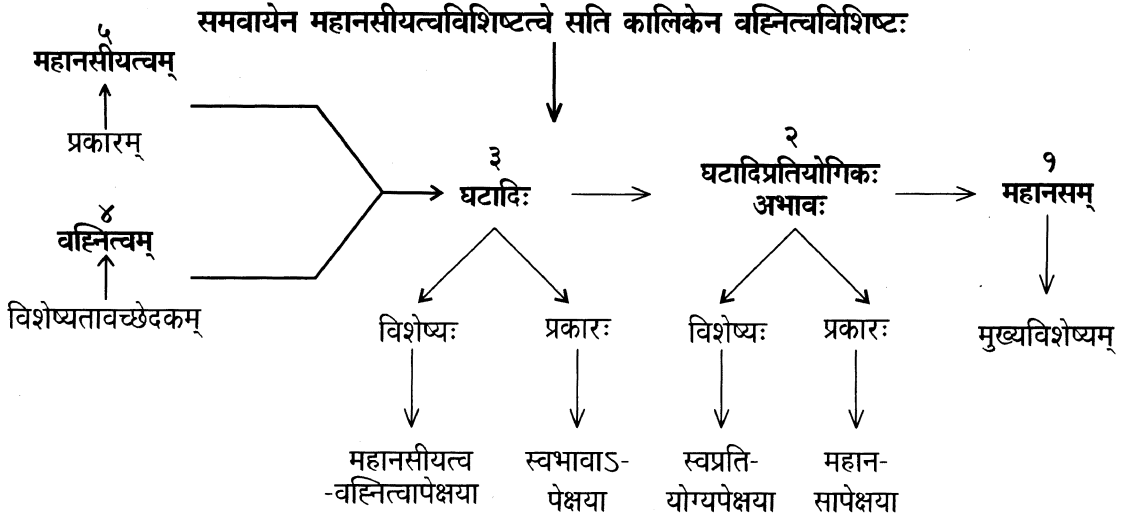
લ તા નનુ નાસ્તિ તાદૃશનિયમઃ યદુત ભવતા નિશ્ચયસ્ય યઃ આકારઃ પ્રદર્શિતઃ સ એવ અસ્માભિઃ સ્વીકરણીયઃ । અસ્માભિસ્તાદૃશઃ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ પ્રદર્શયતે યત્ર નાસ્તિ તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવ-ચ્છેદ્યત્વપ્રવેશાવશ્યકતા, નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતાઙ્ગીકારોઽપિ ઉપપદ્યતે । તથા હિ - તત્રાદૌ તત્પરિશીલ્યતે યદુત કથં હિ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ અઙ્ગી-કર્તવ્યઃ ? 'સમવાયસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વદ્ અભાવઅવગાહિનિશ્ચયત્વરૂપે પ્રતિબંધકતા કહેવી જોઈએ. આ પ્રમાણે તમારા મતમાં ગૌરવ આવશે.

(આમ, અવાંતર પૂર્વપક્ષે 'એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય' - આ નિયમ ન માનો તો પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની આપત્તિ પ્રદર્શિત કરી. હવે, પ્રશ્નકાર પુનઃ તે આપત્તિને = પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધક-ભાવગૌરવને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરશે.)

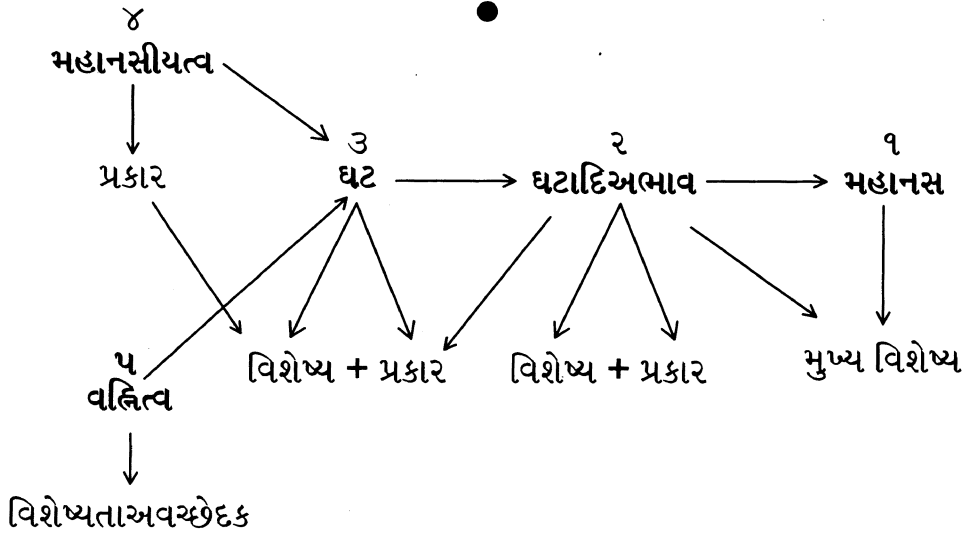
☆ ગૌરવ દૂર કરવા પ્રયત્ન ☆

વિ ન બ્રા પ્રશ્ન :- (અથ.) (આ પ્રશ્ન અવાંતર પૂર્વપક્ષ સામે ઉપસ્થાપિત કરવામાં આવે છે.) જુઓ ભાઈ ! 'સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ વસ્તુઓ મહાનસમાં છે' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક નિશ્ચય - 'સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ વસ્તુઓ મહાનસમાં નથી' - આવા પ્રકારનો છે. આ નિશ્ચયનો આકાર તમે રજૂ કર્યો તે મુજબ જ હોય, બીજી રીતનો ન હોય - તેવું નથી. તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યત્વનો અંતર્ભાવ કર્યા વિના પણ પ્રતિબંધક નિશ્ચયનો આકાર રજૂ કરી શકાય છે કે જેથી અમારા મતમાં પણ કોઈ તકલીફ નહીં આવે. શાબ્દબોધમાં કેવી રીતે દરેક વસ્તુનું ભાન થાય છે તે પહેલાં સમજીએ - જ્ઞાન છે - 'સમવાય સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં નથી.'

મહાનસમ્ અસ્તિ' - इत्येतज्ज्ञानीयप्रतिबन्धकता 'समवायसम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' - इत्येतन्निश्चये एव भवेत् तथा प्रतिबन्ध्य-प्रतिबन्धकभावोऽङ्गीकर्तव्यः । अतः आदौ 'समवायसम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चये कथं पदार्थाः भासन्ते तद् दर्श्यते स्थापना चेयम् -

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

(૧) મહાનસમાં ઘટાદિઅભાવ રહે છે. માટે, મહાનસ મુખ્ય વિશેષ્ય છે.

(૨) ઘટાદિઅભાવ મહાનસની અપેક્ષાએ પ્રકાર છે. તથા પોતાના પ્રતિયોગી એવા

ય
શો
લ
તા

‘કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવઃ પ્રતિભાસતે, કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ સઃ મહાનસવૃત્તિઘટાદિરેવ, તથા ચ મહાનસવૃત્તિઘટાદ્યભાવઃ મહાનસે વિશેષણતયા ભાસતે, મહાનસસ્ય કસ્મિંશ્ચિદપિ અવિશેષણતયા મહાનસમ્ મુખ્યવિશેષ્યં કથ્યતે ।

ઘટની અપેક્ષાએ વિશેષ્ય છે. કારણ કે શાબ્દબોધમાં હંમેશા પ્રતિયોગીનો પ્રતિયોગિતાસંબંધથી (પ્રતિયોગિતાસંબંધ એ સ્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકત્વસંબંધનું લઘુરૂપ છે.) અભાવમાં અન્વય થાય.

❧ પ્રકાર-વિશેષ્ય વગેરેની વ્યવસ્થા ❧

(૩) ઘટ એ ઘટાભાવની અપેક્ષાએ પ્રકાર છે. તથા મહાનસીયત્વની અને વહ્નિત્વની અપેક્ષાએ વિશેષ્ય છે.

(૪) મહાનસીયત્વ ઘટમાં પ્રકાર છે.

(૫) વહ્નિત્વ ઘટનિષ્ઠવિશેષ્યતાનો અવચ્છેદક ધર્મ બનશે.

વિ
જ
પ્રા

(પ્રસ્તુતમાં, જ્યારે જ્યારે સમાનાધિકરણ બે વિષયતા વચ્ચે અવચ્છેદ-અવચ્છેદકભાવ દેખાડવો હશે ત્યારે ત્યારે ગ્રંથકાર અવચ્છેદ શબ્દનો પ્રયોગ કરશે. અન્યત્ર અવચ્છિન્ન શબ્દનો પ્રયોગ કરશે - આ વાતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ રાખવો. દા.ત. ઘટમાં વિશેષ્યતા પણ છે અને પ્રતિયોગિતા પણ છે. તેથી, જ્યારે વિશેષ્યતા અને પ્રતિયોગિતા વચ્ચે અવચ્છેદ -અવચ્છેદકભાવ બતાવવો હશે ત્યારે ‘વિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતા...’ - આ પ્રમાણે શબ્દપ્રયોગ ગ્રંથકાર કરશે. જ્યારે ઘટત્વને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તરીકે દર્શાવવું હશે ત્યારે ઘટત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા... ઈત્યાદિ શબ્દપ્રયોગ ગ્રંથકાર કરશે. જો કે અવચ્છેદ અને અવચ્છિન્ન બન્ને સમાનાર્થક શબ્દો હોવાથી ક્વચિત્ અન્યથા પ્રયોગ દેખાય તો પણ તેમાં મતિવ્યામોહ ન થાય - તેની તકેદારી રાખવી.) ઉક્ત પાંચ વસ્તુને મગજમાં સ્થિર કરી હવે શાબ્દબોધનો + જ્ઞાનનો આકાર નક્કી કરીએ.

પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નઘટ=પ્રતિયોગિનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્ન(અવચ્છેદ)પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટ મહાનસ - આવો સામાન્યથી આકાર થાય. હવે, આપણે પ્રતિયોગિતાસંબંધના વિશેષણ જોવાના છે.

તત્ર ઘટાદ્યભાવઃ વિશેષણમ્, ઘટાદ્યભાવે ચ ઘટાદિકં વિશેષણમ્, તત્ર ચ મહાનસીયત્વમ્, વહ્નિત્વજ્ચ વિશેષણતયા ભાસેતે । વસ્તુતઃ મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ચોભયમપિ વિશેષ્યતાવચ્છેદકં = ઘટાદિનિષ્ઠવિશેષ્યતાયાઃ અવચ્છેદકમ્ । વિશેષ્યતાવચ્છેદકતા ચ અસ્માકં મતે ભિન્નરૂપેણ ભિન્નસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકા એવ, કિન્તુ પ્રકારતા ન તથા, પ્રકારતા ચ ભિદ્યતે એવ । અતઃ ઘટાદૌ મહાનસીયત્વં પ્રકારતયા ભાસતે, વહ્નિત્વજ્ચ વિશેષ્યતાવચ્છેદકતયા ભાસતે ઇતિ વિવક્ષ્યતે, ન હિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા વહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાતઃ અભિન્ના, મહાનસીયત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ વહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાતઃ અભિન્નત્વસ્વીકારેऽપિ ન હિ અસ્માભિઃ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા વહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાતઃ અભિન્ના સ્વીક્રિયતે, નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકત્વસ્યૈવાઙ્ગીકારાત્, અવચ્છેદકતા-પ્રકારતાઽભેદઃ તુ ન તત્રાઙ્ગીકૃતઃ ।

સૌ પ્રથમ તો ઘટમાં વિશેષ્યતા મહાનસીયત્વની અને વહ્નિત્વની અપેક્ષાએ આવે છે. તેનાથી અવચ્છેદ પ્રતિયોગિતા થશે. મતલબ કે મહાનસીયત્વ - વહ્નિત્વનિરૂપિતવિશેષ્યતા-અવચ્છેદપ્રતિયોગિતા એ સંબંધ થશે. વિશેષ્યતા મહાનસીયત્વથી નિરૂપિત હોય એટલે મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાથી નિરૂપિત હોય જ. તથા મહાનસીયત્વની અપેક્ષાએ ઘટમાં જે વિશેષ્યતા આવે છે તે વિશેષ્યતાની અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહેશે. તે વહ્નિત્વથી નિરૂપિત હોય તેથી વહ્નિત્વનિષ્ઠ વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત હોય જ. આમ, મહાનસીયત્વ-નિષ્ઠપ્રકારતા-વહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતા એ સંબંધ થશે. મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન છે અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ-વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા કાલિક સંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. કારણ કે વિશેષ્યતાઅવચ્છેદક એવું વહ્નિત્વ કાલિક સંબંધથી વિશેષ્ય એવા વહ્નિમાં રહે છે. આમ, પ્રતિયોગિતાસંબંધ સંપૂર્ણતયા ‘સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતા’ - આવા પ્રકારના આકારવાળો થશે. આ પ્રતિયોગિતાસંબંધથી પ્રતિયોગી અભાવમાં રહે. માટે, પ્રતિયોગિતા-સંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદ(= અવચ્છિન્ન)વિશેષ્યતા-અવચ્છિન્ન(= અવચ્છેદ)પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાશાલી મહાનસ થાય. આ જ પદાર્થ પુનઃ ક્રમશઃ જોઈ લઈએ.

ય
શે
લ
તાવિ
ન
મ્રા

य
शो
ल
ता

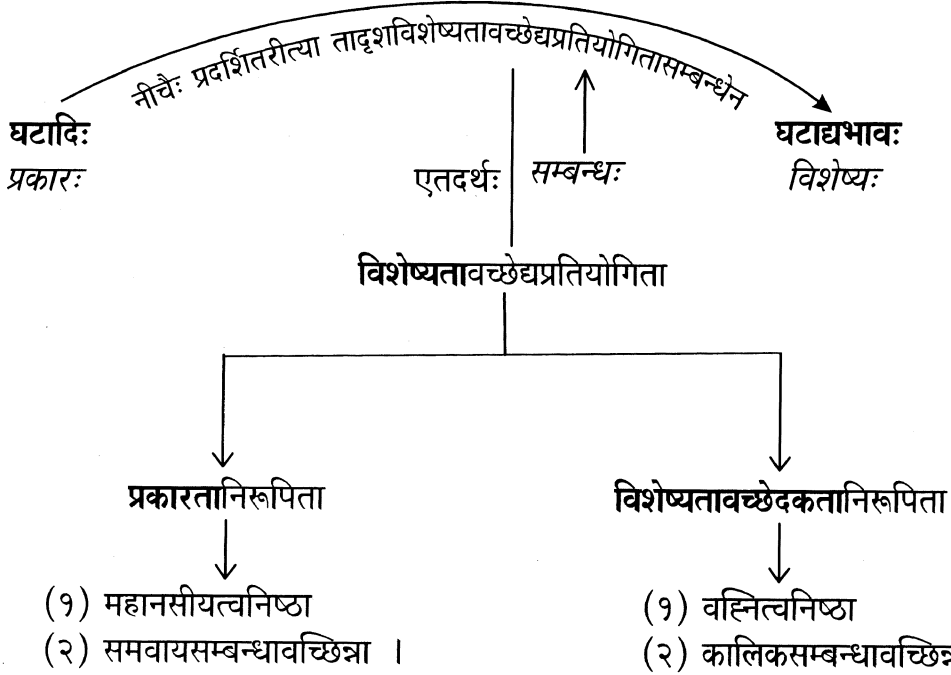
महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना, वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना, महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता घटादिनिष्ठविशेष्यता, वह्नित्वनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदकतानिरूपिताऽपि घटादिनिष्ठविशेष्यता, तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपिता च घटादिनिष्ठविशेष्यता । घटादिकं च अभावे विशेषणतयाऽन्वेति, सम्बन्धश्च प्रतियोगितारूपः, सर्वेषां प्रतियोगिनां प्रतियोगितासम्बन्धेन स्वाभावे अन्वयात्, प्रतियोगितासम्बन्धश्च स्वनिष्ठप्रतियोगितानिरूपकत्वस्य संक्षिप्तरूपम् । प्रकृते घटादौ एव प्रतियोगिताऽपि वर्तते, विशेष्यताऽपि वर्तते, परस्परसमानाधिकरणे प्रतियोगित्व-विशेष्यत्वे परस्परमवच्छेद्यावच्छेदकभावापन्नेऽपि भवतः । अतः विशेष्यतावच्छिन्नप्रतियोगिता कथयितुं शक्यते । प्रकृते अवच्छिन्नत्वे विशेषोपदर्शनार्थम् अवच्छेद्यत्वं प्रयोक्ष्यामः, नात्रार्थभेदः कश्चित्, विशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगिताऽपि कथ्यते एवाऽतः । विशेष्यता च घटादिनिष्ठा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपिता च । तथा च घटादिकं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितानिरूपकत्वसम्बन्धेन स्वाभावे अन्वेति । पदार्थ-स्पष्टीकरणार्थं स्थापना चेयम् -

ॐ कभशः पदार्थानुं स्पष्ट - संक्षिप्त निरूपण ॐ

वि
न
भा

- (१) घटाभाववान् महानसः.
- (२) घटाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावान् महानसः.
- (३) (घटः प्रतियोगितासम्बन्धेन अभावे अन्वेति अतः)
घटविशिष्टअभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावान् महानसः.
- (४) घटनिष्ठप्रकारतानिरूपितअभावनिष्ठविशेष्यताअवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
वान् महानसः.
- (५) घटनिष्ठप्रकारतानिरूपितअभावत्वअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छिन्नप्रकारतानिरूपित-
विशेष्यतावान् महानसः.
- (६) प्रतियोगितासंबन्धअवच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपितअभावत्वअवच्छेद्यविशेष्यता-
अवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावान् महानसः.

ય
શો
લ
તા

- (૭) મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠ-પ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવાન્ મહાનસ.
- (૮) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદ-વિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવાન્ મહાનસ.
- (૯) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિ-નિષ્ઠ)પ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાશાલી મહાનસ - આ પ્રમાણે વાક્યબોધ થાય.

વિ
ન
પ્રા

આ પદ્ધતિમાં આપણે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વચ્ચે લાવ્યા જ નથી. તથા આવા પ્રકારના જ્ઞાનમાં એક પદાર્થનો અન્ય પદાર્થમાં અન્વય થાય... અને અખંડ સવિકલ્પક વગેરે જ્ઞાન થાય. માટે, દરેક પદાર્થો ક્રમશઃ પ્રકાર-વિશેષ્ય બનતાં જ હોય. આ પ્રકારતા વગેરેને આધારે ઉક્ત આકાર બનાવો તો હવે કોઈ તકલીફ ન પડે.

અત્ર પ્રકાર-સંસર્ગ-વિશેષ્યાણાં ત્રિપુટ્યઃ બહ્વ્યઃ ભવન્તિ । તથા હિ -

(૧) પ્રકારઃ - ઘટાદિઃ ।

વિશેષ્યઃ - ઘટાદ્યભાવઃ ।

સંસર્ગઃ - સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતકાલિકસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતઘટાદિનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યપ્રતિયોગિત્વસમ્બન્ધઃ ।

એતત્સંસર્ગેऽપિ પ્રકાર-સંસર્ગ-વિશેષ્યાણાં ત્રિકે ભાસેતે -

(૨) પ્રકારમ્ - મહાનસીયત્વમ્ ।

સંસર્ગઃ - સમવાયઃ ।

વિશેષ્યઃ - ઘટઃ ।

(૩) પ્રકારમ્ - વહ્નિત્વમ્ । (વિશેષ્યતાવચ્છેદકત્વેન પ્રકારતા ભાસેતે ઇયમ્)

વિશેષ્યઃ - ઘટાદિઃ ।

સંસર્ગઃ - કાલિકઃ ।

એવં (૪) પ્રકારઃ - ઘટાદ્યભાવઃ ।

સંસર્ગઃ - સ્વરૂપસમ્બન્ધઃ ।

વિશેષ્યમ્ - મહાનસમ્ ।

ॐ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધક ભાવમાંથી ગૌરવ રવાના ॐ

હવે, પ્રતિબદ્ધ - પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે બનશે કે -

જ્યાં જ્યાં = જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદ્યપ્રતિયો-
ગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિત-અભાવત્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતા-
અવગાહિનિશ્ચયત્વ (પ્રસ્તુતમાં પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવગાહિ... ઈત્યાદિ ઉલ્લેખ
કરવાનું ટાળ્યું છે. કારણ કે પ્રકારતા સુધીનું જ પર્યાપ્ત છે. પ્રકારતા સાપેક્ષ હોવાથી
વિશેષ્યતા તેના દ્વારા સૂચિત થઈ જ જાય છે.) હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસી-
યત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક
બની શકે.

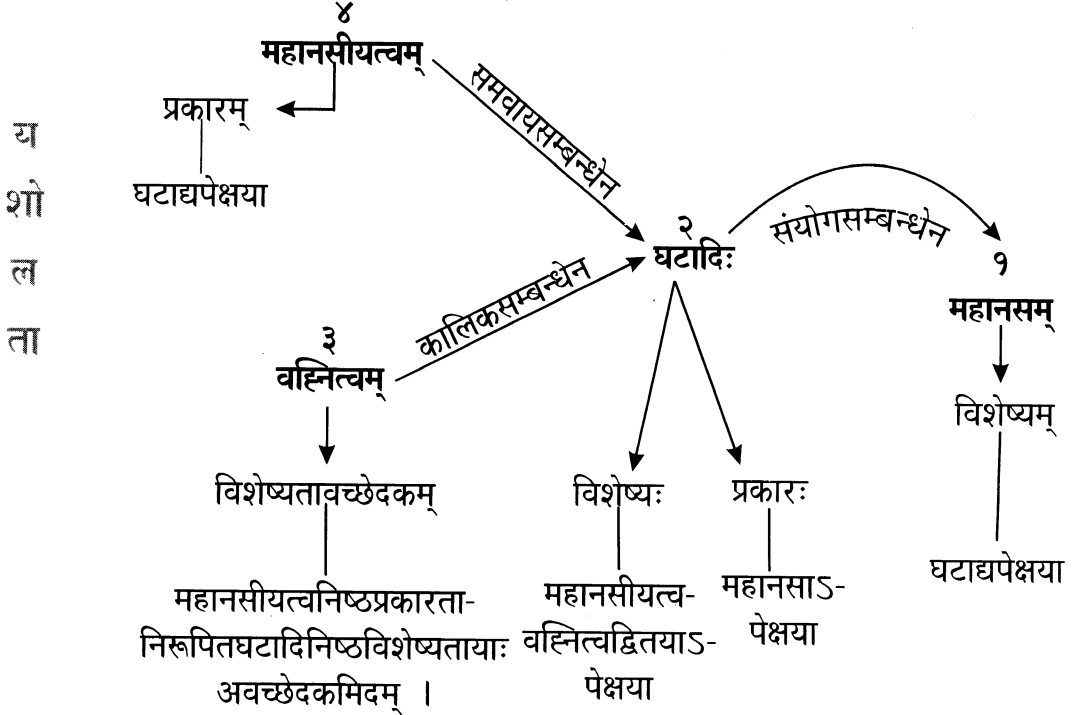
‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં

તથા ચ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ इत्याकारकनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितकालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितघटादिनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगित्व-सम्बन्धावच्छिन्नघटादिनिष्ठप्रकारतानिरूपिता या घटाद्यभावनिष्ठा घटाद्यभावत्वावच्छेद(= अव-च्छिन्न)विशेष्यता तदवच्छेद्या घटाद्यभावनिष्ठा महानसनिरूपिता या प्रकारता तन्निरूपकत्वं वर्तते ।

નથી’ - આવા પ્રકારના જ્ઞાનમાં પૂર્વે જણાવી ગયા તે મુજબ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદ-વિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું છે. માટે, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વ વિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રતિબંધક બની જશે.

પરંતુ, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની શકે. કારણ કે આ જ્ઞાનમાં કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા છે અને સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતા-અવચ્છેદકતા છે. યાદ રહે ! અમારા મતે અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોય છે. કિંતુ પ્રકારતા અને વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા વગેરે એક ન હોય. તેથી ઉક્ત જ્ઞાનમાં ભાસમાન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતા માત્ર મહાનસીયત્વમાં જ જશે, વહ્નિત્વમાં નહીં જાય. તેવી રીતે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહેશે, મહાનસીયત્વમાં નહીં રહે. આમ, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાનમાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-સમવાયસંબંધઅવ-ચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવ-ચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેશે. પણ, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતા-સંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવગાહિ-

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્ અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનેઽપિ ઘટાદૌ સમવાયેન મહાનસીયત્વં પ્રકારતયા ભાસતે, કાલિકેન વહ્નિત્વજ્ઞ વિશેષ્યતાવચ્છેદકતયા ભાસતે ઇતિ વિવક્ષણીયમ્ । તાદૃશઘટે ચ મહાનસાઽપેક્ષયા પ્રકારતા । તથા ચ તત્સ્થાપના ઇયમ્ -

નિશ્ચયત્વ નહીં રહે.

પરિણામે, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટાદિ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં નથી’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની શકે.

આ રીતે, ‘અનેક ધર્મોરૂપે ભાસમાન અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોઈ શકે છે’ - આ વાતને અમે સ્વીકારશું તો પણ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની આપત્તિને કોઈ અવકાશ નથી. કારણ કે તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતા-અવચ્છેદત્વના પ્રવેશ વિના પણ ઉક્ત રીતે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ બની જાય છે તથા જે વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-પ્રકારતા વગેરેનો સમાવેશ કર્યો છે તે તો ઉભયવાદિસ્વીકૃત છે.

(૧) મહાનસે ઘટાદિઃ સંયોગેન ભાસતે ।

(૨) ઘટાદૌ મહાનસીયત્વં સમવાયેન ભાસતે, અતઃ ઘટાદૌ મહાનસીયત્વનિરૂપિતવિશેષ્યતા ભવતિ । તસ્યાશ્ચાવચ્છેદકં વહ્નિત્વં ભવતિ

(૩) વહ્નિત્વસ્ય ચ કાલિકેન ઘટાદૌ વર્તમાનત્વેન વિશેષ્યતાવચ્છેદકત્વમિતિ તન્નિષ્ઠા વિશેષ્યતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્ના ।

(૪) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના, સમવાયસમ્બન્ધેન પ્રકારત્વાત્ તસ્ય ।

તથા ચ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્ અસ્તિ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતઘટાદિનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રકારતા-નિરૂપકજ્ઞાનત્વં વર્તતે । તતશ્ચૈવં પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ વાચ્યઃ -

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-વિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત(ઘટાદિનિષ્ઠ)વિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-વિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત(ઘટાદિનિષ્ઠ)વિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન(ઘટાદિનિષ્ઠ)-પ્રકારતાનિરૂપિતાઽભાવત્વાવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રકારતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વાઽઽક્રાન્તઃ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવતિ ।

‘સમવાયસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે એવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતઘટાદિનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રતિયો-ગિતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટાદિનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતાઽભાવત્વાવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રકારતા-

અમારા મતમાં પૂર્વે જે રીતે તત્ત્વદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ વધારામાં કરવો પડતો હતો તે રીતે વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-પ્રકારતાનો પ્રવેશ કરાવવો નથી પડતો. માટે, ગૌરવનો કોઈ સવાલ જ ઊઠતો નથી.

ય
શો

લ
તા

વિ
ન

निरूपकनिश्चयत्वं वर्तते, तच्च पूर्वमुपदर्शितमेव ।

‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञाने समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित(घटादिनिष्ठ)विशेष्यताऽवच्छेद्य प्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपक-निश्चयत्वं नैव वर्तते ।

इदञ्चाऽत्रावधेयम् - ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चये घटाद्यभावः अर्थतः भासते, न तु शब्दतः, अतः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे तन्निवेशः नैव सङ्गतिमङ्गति, अतः एव ‘()’ - एतच्चिह्नमध्ये तन्निवेश्यते । अभावः साक्षाच्छब्दतः भासते इति तस्योल्लेखः कर्तुं शक्यते । एवं ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारक-निश्चये वह्न्यभावः भासते, किन्तु शब्दतः नैव, अतः पदार्थस्पष्टीकरणार्थमेवाऽस्माभिः वह्न्यभाव-स्योल्लेखः क्रियते करिष्यते च, वस्तुतः तन्निवेशः न सङ्गतिमङ्गति । एवं सर्वत्र भावनीयम् ।

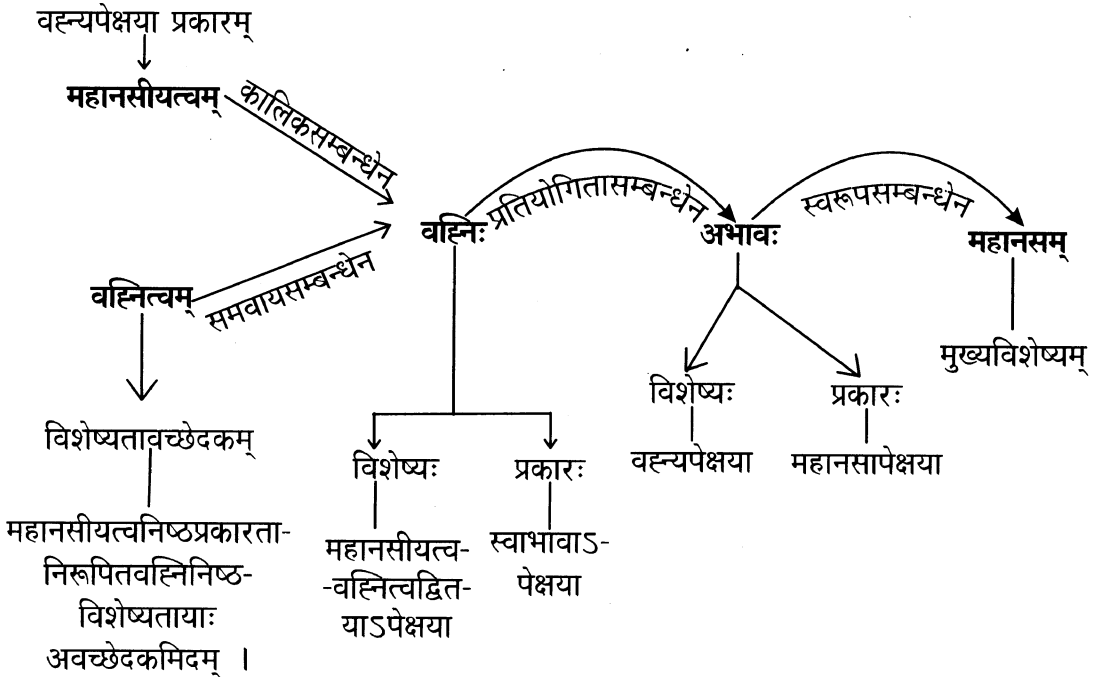
‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चये यथा पदार्थाः भासन्ते तदधुना चिन्तनीयम् । तत्र यदि पूर्वोक्तरीत्या महानसीयत्वं प्रकारतया वह्नित्वञ्च विशेष्यतावच्छेदकतया विवक्ष्यते तदा हि एवमाकारः - तत्र महानसीयत्वं कालिकेन प्रकारतया भासते इति महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्ना भवति, वह्नित्वं च समवायेन वह्नौ वर्तते इति वह्नित्वनिष्ठा विशेष्यतावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवति । कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च विशेष्यतायां स्याताम्, इयं च विशेष्यता यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तस्मिन् भवेत्, वह्निश्च कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः भवति । अतः तादृशविशेष्यता वह्निनिष्ठा कथ्यते, वस्तुतः वह्नेः उल्लेखाऽभावात् तादृशनिश्चयाकारे तत्प्रवेशस्याऽऽवश्यकता नास्ति तथापि पदार्थस्पष्टीकरणार्थमेव तन्निवेश्यते । यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तस्यैवाऽभावः प्रकृतनिश्चये भासते,

उक्तरीत्या सर्वेषां वह्नीनां कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वात् प्रकृते वह्न्यभावः एवाऽर्थतः फलितो भवति, एतादृशाऽभावीयप्रतियोगिता वह्नौ वर्तते ।

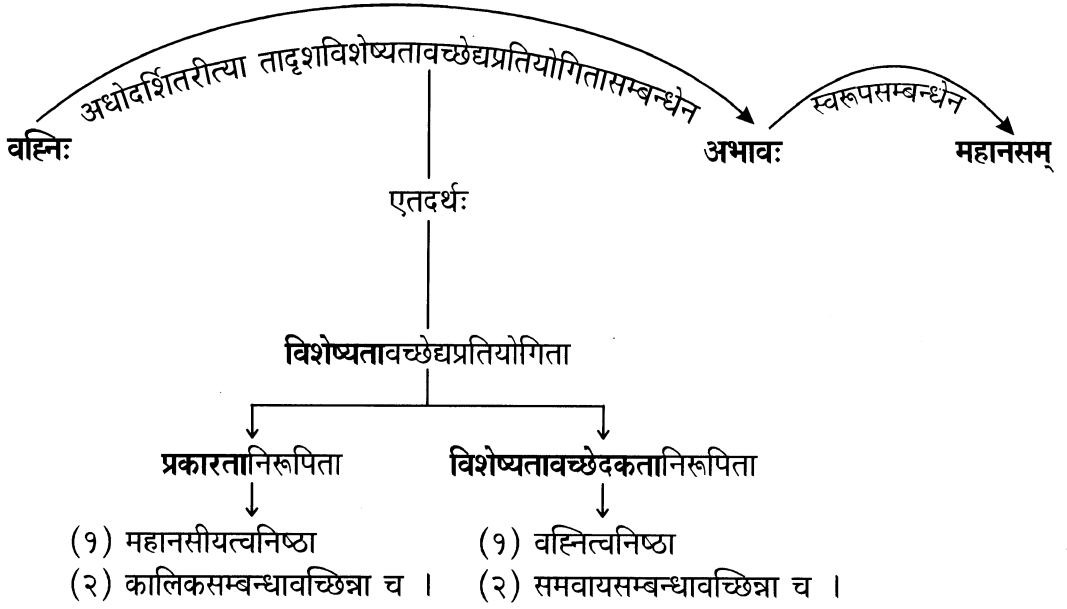
पूर्वोक्तरीत्या वह्नौ कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽपि वर्तते, अतः वह्निनिष्ठप्रतियोगिता तादृशविशेष्यताऽवच्छेद्या भवति, एतादृशप्रतियोगितासम्बन्धेन = प्रतियोगितानिरूपकत्वसम्बन्धेन वह्निः स्वाभावे प्रकारतया भासते, ततः तादृशसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारता वह्नौ भवति, तन्निरूपिता च विशेष्यता अभावत्वाऽवच्छिन्ना अभावनिष्ठा च भवति, एतादृशविशेष्यतावच्छेद्या प्रकारताऽपि अभावे एव वर्तते, तादृशनिश्चये महानसापेक्षया अभावस्य प्रकारतया भानात् ।

इत्थञ्च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवाय-सम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धा-वच्छिन्न(वह्निनिष्ठ)प्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपक-निश्चयत्वं वर्तते ।

तथा च तादृशनिश्चयस्य स्थापनैवम् -

अत्र पूर्वं च महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता वस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता इत्यादेः सम्बन्धकोटौ एव भानमुपदर्शितम्, सम्बन्धकोटौ तद्भानाऽभ्युपगमे प्रयोजनविशेषः विस्तरभयान्नोच्यते, व्युत्पत्तिवा-
दादिविद्याविदां सुज्ञेयमपि स्यादिति दिगेव दर्शिता अत्र ।

एतावता 'समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिनिष्ठप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते **इति स्थितम् ।**

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारता समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठ-विशेष्यतावच्छेदकतातः भिन्ना एव, न हि प्रकारतातः विशेष्यतावच्छेदकतायाः, विशेष्यता-वच्छेदकतातः प्रकारतायाः वा अभेदः अस्माकम् इष्टः, अवच्छेदकतायाः अभेदस्यैव प्रतिज्ञातत्वात् । तथा च महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति न हि तथा तदभेदबलात् तादृशवस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति, तयोरभेदस्या-ऽनभ्युपगमात्, अतः महानसीयत्वनिष्ठा प्रकारता एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति, न तु वस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकताऽपि ।

एवं वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता यथा समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्ना भवति, नैव तथा महानसीयत्वनिष्ठप्रकारताऽपि तदभेदबलात् समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, तयोरभेदस्यैवाऽ-नभ्युपगमात् । अतः वह्नित्वनिष्ठा विशेष्यतावच्छेदकता एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवति, न तु महानसीयत्वनिष्ठा प्रकारताऽपि ।

अतः 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चये यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धा-ऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते तथा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारता-निरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव सम्भवति ।

यदि हि महानसीयत्वस्य स्थाने वह्नित्वं प्रकारतया भासेत, वह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाः अवच्छेदकं च महानसीयत्वं भवति इति विवक्ष्यते तदा महानसीयत्वनिष्ठा विशेष्यतावच्छेदकता भवेत्, सा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, वह्नित्वनिष्ठा च समवायसम्बन्धावच्छिन्ना प्रकारता भवेत्, न हि एतयोः प्रकारत्व-विशेष्यत्वावच्छेदकत्वयोरभेदः येन कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना विशेष्यतावच्छेदकता यथा महानसीयत्वे वर्तते तथैव वह्नित्वेऽपि भवेत्, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना च प्रकारता यथा वह्नित्वे वर्तते तथैव महानसीयत्वेऽपि भवेत् ।

तथा च उक्तविवक्षायां 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' - इतिनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेत्, किन्तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिता-भावत्वावच्छेदाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव भवेत् ।

ततश्च यदि प्रकारता समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्ना प्राप्यते तर्हि सा महानसीयत्वनिष्ठा न

भवति, किन्तु वह्नित्वनिष्ठा एव भवति । यदि सा महानसीयत्वनिष्ठा भवेत् तदा समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्ना न भवति किन्तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना एव भवति । एवं यदि विशेष्यतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना प्राप्यते तर्हि सा वह्नित्वनिष्ठा न भवति, किन्तु महानसीयत्वनिष्ठा एव भवति । यदि विशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठा भवेत् तदा तादृशनिश्चये सा कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना न भवेत्, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्ना एव भवेदिति तादृशनिश्चये तादृशाऽभिप्रेतनिश्चयत्वं नैव वर्तते इत्यवसीयते ।

अथोक्तनिश्चये महानसीयत्वमपि प्रकारतया भासते, वह्नित्वमपि प्रकारतया भासते इति विवक्ष्यते तदा कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता च वह्न्यादिनिष्ठविशेष्यता भवति । यदि तादृशप्रकारताद्वितयमेकमेवेत्यभ्युपेयते तदा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता चापि वह्न्यादिनिष्ठविशेष्यता भवति ।

य
शो
ल
ता

एवं विवक्षायां नाभिप्रेतसिद्धिः भवति, यतः यथा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्य-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभाविनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारता-निरूपकत्वं 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' इति अत्र वर्तते तथा 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' इति अत्र न वर्तते, अर्थात् 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभाविनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकत्वं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभाविनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकत्वञ्चैतद् उभयमपि न स्यात्, प्रकारता-विशेष्यतावच्छेदकत्वयोरैक्यासम्भवात् । परन्तु तादृशनिश्चये प्रकारतैक्यसम्भवात् तदभ्युपगमाच्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वाव-

च्छेद्याभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-
प्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगिता-
सम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपक-
निश्चयत्वं च - एतदुभयमपि स्यात् ।

अतः तादृशप्रकारताद्वितयस्याऽभेदाभ्युपगमे नाभिप्रेतसिद्धिः ।

अथोक्तनिश्चये महानसीयत्वमपि प्रतियोगितावच्छेदकतया भासते, वह्नित्वमपि प्रतियोगिताव-
च्छेदकतया भासते तदा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता
समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता च विशेष्यीभूताभावीयप्रतियोगिता
भवेत्, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अभेदस्याऽभ्युपगतत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरू-
पिता चापि प्रतियोगिता भवति ।

तथा च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद्
महानसम्' इत्याकारकनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित
-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रका-
रतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेत्, कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वाऽवच्छिन्ना-
भावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं च भवेत् ।

किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिता-
भावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकत्वं तु नैव स्यात् ।

महानसीयत्वं वह्नित्वमपि च यदि प्रकारतावच्छेदकतया विवक्ष्येते, महानसीयत्व-वह्नित्वोभय-
विशिष्टस्य प्रतियोगिनः अभावे प्रकारतया भानात्, तदा महानसीयत्वे कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
प्रकारतावच्छेदकता वह्नित्वे च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकता स्याताम्, तन्निरूपित-
प्रकारतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धेन तादृशप्रतियोगी अभावे प्रकारतया अन्वेति, तादृशप्रकारताव-

दकतानिरूपित-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वाऽवच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यता-
वच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वम्, (७) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छे-
दकता-निरूपितसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रकारतावच्छेदप्रति-
योगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपक-
निश्चयत्वम्, (८) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रकारतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्न-
प्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं वा स्यादेव ।

किन्तु यथा ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाव-
वद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित
-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगिता-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं
वर्तते तथा ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभाववद्
महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चये नैव वर्तते । समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठविशेष्यता-
वच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रति-
योगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरू-
पकनिश्चयत्वञ्चापि नैव वर्तते ।

ततश्च “समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितकालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन
महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं
प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
विशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वा-
वच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वाक्रान्तः निश्चयः प्रतिबन्धकः” -
इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावभ्युपगमे ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्व-
विशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चयः नैव प्रतिबन्धकः स्यात्, ‘समवायेन
महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकः
यः निश्चयः तत्प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारता-

निरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-
प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारता-
निरूपकनिश्चयत्वस्य तत्राऽसत्त्वात् ।

स्याच्च 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद्
महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः तादृशज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः, तादृशज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकी-
भूतधर्मस्य पूर्वोक्तस्य तत्रावश्यम्भावात् ।

इत्थञ्च तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेद्यत्वप्रवेशमन्तरेणोक्तरीत्या प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाङ्गीकारेऽपि
'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' -
इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्यैव प्रतिबन्धकत्वं स्यात्, 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे
य सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्य
शो प्रतिबन्धकत्वं नैव स्यादिति न गौरवाऽवकाशः 'एकसम्बन्धेन एकरूपेण च भासमानधर्मेषु एव
ल एकावच्छेदकता' इतिनियमानङ्गीकारेऽपि, "समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारता-
ता वच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रकारता-
निरूपकनिश्चयं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
यः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिता-
निरूपकाभावप्रकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वम्" - इत्येवं भवताऽभ्युपगतप्रतिबध्य-प्रतिबन्धक-
भावात् "समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महान-
सीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं
प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिता-
भावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वम्" - इत्येवं
प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे शब्दलेशभेदप्रयुक्तविशेषसत्त्वेऽपि गौरवाऽऽपादकविशेषस्याऽसत्त्वादिति

‘एकसम्बन्धेन एकरूपेण च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्’ - इतिनियमतिरस्कारे बाधकाभावात् तार्णवह्न्यभावमादाय ‘पर्वतो वह्निमान् धूमाद्’ - इत्यत्राऽव्याप्तिः तदवस्था एव स्यात् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वानभ्युपगमे एतावतोक्तः एव पदार्थः तार्णत्वादिकमादाय पुनः प्रदर्शयते, पदार्थदृढतालक्षणलाभदर्शनात् । भवता पूर्वमुक्तमासीत् - ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिवारणाय तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वं प्रवेश्य प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः वाच्यः ‘एकसम्बन्धेन एकरूपेण च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्’ - इतिनियमाऽनभ्युपगमे इति गौरवम्, किन्तु एतन्मिथ्या, तादृशनियमाऽनङ्गीकारेऽपि तादृशाऽऽपत्तिवारणाय प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशः अनावश्यकः । प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः एवं वाच्यः -

“समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः” - इत्याकारकज्ञाने तार्णत्वे प्रकारता भासते वह्नित्वञ्च विशेष्यतावच्छेदकतया भासते, तादृश-प्रकारता-निरूपिता विशेष्यतावच्छेदकतानिरूपिता च विशेष्यता समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तद्वति वर्तते, सः च पर्वते प्रकारतया भासते इति तादृशविशेष्यतावच्छेद्या प्रकारता तादृशनिश्चये भासते । इत्यञ्च तादृशज्ञाने समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठ-प्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकत्वं वर्तते ।

‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चये पर्वते तादृशाऽभावः प्रकारतया भासते, तादृशाऽभावे च समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः प्रकारतया भासते प्रतियोगितासम्बन्धेन, तादृश-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता च विशेष्यतावच्छेद्या, तादृशविशेष्यता च समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपिता च वर्तते । तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगिता-

सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपक-
निश्चयत्वं वर्तते । तार्णत्वनिष्ठप्रकारता वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता च भिन्ना एव, न
हि एकत्वेन कोऽप्यभ्युपगच्छति । अतः तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रका-
रतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽव-
च्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रका-
रतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव वर्तते ।

य
शो
ल
ता

ततश्च “समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= ‘समवायेन
तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति)
समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यता-
वच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्ना-
भावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारताकनिश्चयत्वाक्रान्तः निश्चयः प्रतिबन्धकः भवति’ इत्येवं
प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः
तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्व-
विशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयः एव प्रतिबन्धकः स्यात्, तत्र तादृशज्ञानीयप्रति-
बन्धकतावच्छेदकीभूतस्य समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रका-
रतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वस्य सत्त्वात् ।

‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ -
इत्याकारकनिश्चयः नैव प्रतिबन्धकः स्यात् । तत्र तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतधर्मस्याऽ-
सत्त्वात् ।

तथा हि - तादृशनिश्चये पर्वते तादृशोऽभावः प्रकारतया भासते, तादृशाऽभावे च प्रतियोगिता-
सम्बन्धेन कालिकेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः सः प्रकारतया
भासते, तादृशप्रतियोगिता च यत्र वर्तते तत्र विशेष्यताऽपि वर्तते इति सम्बन्धतया गृहीतप्रतियोगिता
विशेष्यतावच्छेदा भवति, एवमेव तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्ना प्रकारताऽपि विशेष्यताऽवच्छेदा

भवति, तादृशप्रकारत्व-विशेष्यत्वयोः सामानाधिकरण्यात् । सा च विशेष्यता तार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता, तदवच्छेदकतायाः वह्नित्वे वर्तमानतया वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपिता च, तार्णत्वं विशेष्ये कालिकेन वर्तते इति तार्णत्वनिष्ठप्रकारता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति, वह्नित्वं च यतः विशेष्ये समवायेन वर्तते ततः विशेष्यतावच्छेदकताविशिष्टं भवतीति तादृशवह्नित्वनिष्ठा विशेष्यतावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवति ।

इत्थञ्च यदा तार्णत्वं प्रकारतया विवक्ष्यते वह्नित्वञ्च विशेष्यतावच्छेदकतया तदा तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेत् । तार्णत्वनिष्ठप्रकारता न हि वह्नित्वनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदकतातः अभिन्ना येन यथा वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवति तथैव तार्णत्वनिष्ठप्रकारताऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् । एवं वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता न हि तार्णत्वनिष्ठप्रकारतातः अभिन्ना येन यथा तार्णत्वनिष्ठप्रकारता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति तथैव वह्नित्वनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् ।

अतः तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वाऽवच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव स्यात्, तादृशनिश्चये भासमानतार्णत्वनिष्ठप्रकारतायाः कालिकसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वाऽसम्भवात्, वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतायाश्च समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नत्वेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वाऽसम्भवात् ।

यदि च तार्णत्वं विशेष्यतावच्छेदकतया वह्नित्वञ्च प्रकारतया विवक्ष्येते तदा प्रकारता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, विशेष्यतावच्छेदकता च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् । परन्तु सा प्रकारता तार्णत्वनिष्ठा नैव स्यात् किन्तु वह्नित्वनिष्ठा एव स्यात्, विशेष्यतावच्छेदकता च वह्नित्वनिष्ठा नैव भवेत्, किन्तु तार्णत्वनिष्ठा एव भवेत् । न हि समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतातः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकताऽभिन्ना येन यथा समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारता

वह्नित्वे अस्ति तथैव तार्णत्वेऽपि भवेत् । एवं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकतातः समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता न ह्यभिन्ना, येन यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकता तार्णत्वे वर्तते तथैव वह्नित्वेऽपि भवेत् । इत्थञ्च तार्णत्वस्य विशेष्यतावच्छेदकत्वे वह्नित्वस्य च प्रकारत्वे तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता-निरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात्, किन्तु सम-वायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यता-वच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्ना-भावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव स्यात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतायाः वह्नित्वे एव वर्तमानत्वेन तार्णत्ववृत्तित्वाऽसम्भवात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकतायाः तार्णत्वे एव वर्तमानत्वेन वह्नित्ववृत्तित्वाऽसम्भवाच्च ।

य
शो
ल
ता

अथ 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः यः तदभाववान् पर्वतः'
- इत्याकारकनिश्चये तार्णत्वमपि प्रकारतया भासते, वह्नित्वमपि प्रकारतया भासते - इति विवक्ष्यते तदा तादृशनिश्चये पर्वते तादृशाऽभाव प्रकारतया भासेत, तादृशाऽभावे समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः सः प्रकारतया प्रतियोगितासम्बन्धेन भासेत । सा प्रतियोगिता च यत्र वर्तते तत्रैव विशेष्यतायाः वर्तमानत्वेन सा विशेष्यतावच्छेद्या भवेत्, विशेष्यता च तार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता वह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता च भवेत्, विशेष्ये तार्णत्वस्य कालिकेन वृत्तेरभिप्रेतत्वात् तार्णत्वनिष्ठप्रकारता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, वह्नित्वस्य समवायेन वृत्तेरभिप्रेतत्वात् तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रकारता च समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् ।

ततश्च तादृशविवक्षायां तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्न-प्रकारतानिरूपिताभावत्वाऽवच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं स्यात् ।

यदि तादृशप्रकारता एका एव भवेत् तदा तार्णत्वनिष्ठप्रकारतातः वह्नित्वनिष्ठप्रकारतायाः अभिन्नत्वेन यथा तार्णत्वनिष्ठप्रकारता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति तथैव वह्नित्वनिष्ठप्रकारता-

ऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् । एवं वह्नित्वनिष्ठप्रकारतातः तार्णत्वनिष्ठप्रकारतायाः अभिन्नत्वेन यथा वह्नित्वनिष्ठप्रकारता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् तथा तार्णत्वनिष्ठप्रकारताऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् । ततश्च तादृशनिश्चये उक्तविवक्षायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमपि स्यात् ।

इत्थञ्च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयोरपि प्रकारतया विवक्षणे तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं च स्याताम्, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव वर्तते इति ।

समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः तार्णत्वविशिष्टः तस्य अभावे प्रतियोगितासम्बन्धेन प्रकारतया भासमानत्वेन तार्णत्व-वह्नित्वयोः प्रकारतावच्छेदकतया विवक्षणे तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपिता वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपिता तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्ना च या प्रकारता तन्निरूपितविशेष्यताऽभावे भवेत् । तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता तार्णत्वस्य प्रकारे कालिकेन वर्तमानत्वेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना, वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता च वह्नित्वस्य समवायेन वृत्तेरभिप्रेतत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्ना च भवति । तथा च तथाविवक्षायां तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं स्यात् ।

तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतातः अभेदे अभ्युपगम्यमाने

यथा वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवति तथैव तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेदेव । वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतातः अभेदे अभ्युपगम्यमाने यथा तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति तथैव वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् ।

तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमपि भवेत् ।

इत्थञ्च महानसीयत्वस्य वह्नित्वस्य च प्रकारतावच्छेदकतया विवक्षणे तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वाऽवच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं च भवेताम्, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव स्यात् ।

यदि 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चये यः अभावः भासते तत्प्रतियोगितया समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः भासते, अतः तार्णत्वमपि प्रतियोगितावच्छेदकतया वह्नित्वज्वापि प्रतियोगितावच्छेदकतया भासेते । तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च तादृशनिश्चये भासेते - इति विवक्ष्यते तदा यादृशप्रतियोगितासम्बन्धेन प्रतियोगिअभावे प्रकारतया अन्वेति तादृशप्रतियोगिता तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतानिरूपिता भवेत्, वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता च । तार्णत्वस्य प्रतियोगिनि कालिकेन वृत्तेर्विवक्षितत्वात् तार्णत्वनिष्ठा प्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, वह्नित्वस्य च प्रतियोगिनि समवायेन वृत्तेर्विवक्षितत्वाद् वह्नित्वनिष्ठा प्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् ।

ततश्च तथाविवक्षायां तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेत् ।

तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतातः अभेदे अभ्युपगम्यमाने वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता यथा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, तथैव तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् । एवं वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातोऽभेदे अभ्युपगम्यमाने तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते तथैव वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेदेव । तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वम् अस्ति ।

इत्थञ्च तथाविवक्षायां तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वम्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितकालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वञ्च स्याताम्, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-विशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव वर्तते ।

एतावता “कयाचिद् अपि विवक्षया ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चये

(१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-

सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्न-
प्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते
तथा ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’
इत्याकारकनिश्चये नैव स्यात्” - इति फलितम् ।

यदि (पूर्वोक्तरीत्या) प्रकारतातो विशेष्यतावच्छेदकता अभिन्ना भवेत्, तदा तार्णत्वनिष्ठप्रका-
रतातः वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतायाः अभिन्नत्वसिद्ध्या यथा तार्णत्वनिष्ठप्रकारता कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्ना भवति तथा वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्ना
भवेत्, वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतातः तार्णत्वनिष्ठप्रकारतायाः अभिन्नत्वसिद्ध्या यथा
वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, तथैव तार्णत्वनिष्ठप्रकारताऽपि
समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् । अतः ‘कालिकेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्व-
विशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारता-
निरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रति-
योगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरू-
पकनिश्चयत्वमपि स्यात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्न-
प्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमपि
स्यात्, किन्तु नास्ति विशेष्यतावच्छेदकता प्रकारता चाऽभिन्ना, अवच्छेदकताऽभेदस्यैव प्रति-
पादितत्वात् ।

इत्थञ्च ‘समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= ‘समवायेन तार्णत्व-
विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छे-
दकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाऽभाव-
निष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वाक्रान्तः प्रतिबन्धकः’ - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धक-
भावाऽभ्युपगमे ‘एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्’ - इतिनियम-
तिरस्कारेऽपि ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’

ગુ ધા ધ અથ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વપ્રકારતાનિરૂપિત-
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યત્વા-
વચ્છેદપ્રતિયોગિત્વસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતાભાવત્વાવચ્છેદ-
- ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ
તદભાવવાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્યૈવ પ્રતિબન્ધકત્વં સ્યાત્, તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવ-
ચ્છેદકીભૂતસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
વિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતાઽભાવ-
ત્વાવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રકારતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વસ્ય તત્ર સત્ત્વાત્, 'સમવાયેન વહ્નિત્વ-
વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકો નિશ્ચયઃ
નૈવ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેત્, તાદૃશપ્રતિબન્ધકતાઽવચ્છેદકીભૂતધર્મસ્ય તત્ર અસત્ત્વાત્ । તથા ચ
તાદૃશનિયમાઽનઙ્ગીકારેઽપિ તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદત્વપ્રવેશમન્તરેણાઽપિ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધક-
ભાવસ્ય વક્તું શક્યત્વેન ગૌરવં નાસ્તિ । અતઃ તાદૃશનિયમાઙ્ગીકારસ્યાઽનાવશ્યકત્વેન તાર્ણવહ્ન્ય-
ભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાશ્ચાઽભિન્નત્વ-
તા સિદ્ધ્યાઽવ્યાપ્તિતાદવસ્થ્યમિતિ ।

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकज्ञानं
प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशेष्यतत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशेष्यः तद्वान् पर्वतः'
- इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वप्रकारतानिरूपितकालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छेदप्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभाव-
त्वावच्छेदविशेष्यत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वेन = समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-

❖ અલગ રીતે પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધક ભાવ અંગીકાર ❖

વિ શબ્દાર્થ :- સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ(નિષ્ઠ)પ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધ-
અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ(વિશેષ્યતા)અવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિયોગિતાસંબંધ-
અવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિનિષ્ઠ)પ્રકારતાનિરૂપિત(અભાવનિષ્ઠ)અભાવત્વઅવચ્છેદવિશેષ્યતા-
અવચ્છિન્નપ્રકારતાશાલિનિશ્ચયત્વરૂપે (વિષય હંમેશા જ્ઞાનમાં વિષયતા સંબંધથી = સ્વનિષ્ઠ-
વિષયતાનિરૂપકત્વસંબંધથી રહે. તાદૃશ પ્રકારતા એ વિષય છે. તે જ્ઞાનમાં = નિશ્ચયમાં

વિશેષ્યત્વાવચ્છિન્નપ્રકારતાશાલિનિશ્ચયત્વેન પ્રતિબન્ધકતાયા વાચ્યત્વાન્ન
દોષ ઇતિ चेत् ?

गू
दा

નિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશે-
ષ્યતાઽવચ્છેદ્યપ્રતિયોગિતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતાભાવત્વાઽવચ્છિન્નાભાવ-
નિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યપ્રકારતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વેન, પ્રકારતાશાલિત્વં નિશ્ચયે સ્વનિરૂપકત્વસમ્બન્ધેન
જ્ઞેયમ્, પ્રતિબન્ધકતાયા: વાચ્યત્વાત્, તાદૃશનિશ્ચયત્વસ્ય ચ વિશેષ્યતાવચ્છેદકતાપ્રકારતૈક્યાઽન-
ભ્યુપગમેન ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન ય: વહ્નિત્વવિશિષ્ટ: તદભાવવદ્
મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે એવ વર્તમાનત્વાચ્ચ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ ય:
કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ: તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયેઽસત્ત્વાચ્ચ, ‘સમવાયેન
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન ય: વહ્નિત્વવિશિષ્ટ: તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં
પ્રતિ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન ય: મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ: તદભાવવદ્ મહાનસમ્’
- ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વાઽપત્તિવારણાય પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવે ય: તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતા-
વચ્છેદ્યત્વપ્રવેશ: કૃત: તત્પ્રયુક્તગૌરવલક્ષણો દોષ: ન, તાદૃશાઽપત્તિવિરહેણ તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છે-
દ્યત્વપ્રવેશસ્યૈવાકૃતત્વાત્ ।

य
शो
ल
ता

અવાન્તરપૂર્વપક્ષ: ‘એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકત્વમિ’તિ
નિયમાનઙ્ગીકારે પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવે તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશાઽવશ્યકતાં સિસાધયિષુ-
રાહ - અથ... ઇતિ चेद् ? નેત્યાદ્યુક્ત્યા સ્વમતપથપરિષ્કારપ્રકારમ્ ।

તસ્યાયમાશય: - અત્રાદૌ વિશિષ્ટવિશેષણકજ્ઞાનં કિંરૂપમ્ ? કતિ ચ તદ્ભેદા: ઇતિ

વિષયતાસંબંધથી રહે. માટે, પ્રસ્તુતમાં પ્રકારતાશાલિનિશ્ચય દર્શાવ્યો છે.) પ્રતિબંધકતા
કહેવાની. માટે, પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની જે આપત્તિ આપી હતી તે નહી
આવે.

वि
न
भ्रा

❖ પુન: ગૌરવ આપાદન ❖

(હવે, પુન: પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવમાં ગૌરવ અવાંતર પૂર્વપક્ષ પ્રદર્શિત કરશે :-)

ઉત્તર :- (ન, તથા.) (આ ઉત્તર મુખ્ય પૂર્વપક્ષની સામે પ્રશ્ન ઉઠાવનાર અવાંતર
પૂર્વપક્ષ તરફથી આપવામાં આવે છે -) ભાગ્યશાળી ! ન્યાયના સિદ્ધાંતોને બરાબર જાણ્યા

સમ્યગ્મનસિ અવધાર્યમ્ । વિશિષ્ટં યત્ર જ્ઞાને વિશેષણતયા ભાસતે = યત્ર વિશિષ્ટં વિશેષણં ભવતિ તજ્ઞાનં વિશિષ્ટવિશેષણકં જ્ઞાનં ભવતિ, યથા ‘દળ્ડી પુરુષઃ’ ઇત્યત્ર દળ્ડત્વવિશિષ્ટઃ દળ્ડઃ પુરુષે વિશેષણતયા ભાસતે ઇતિ તાદૃશં જ્ઞાનં વિશિષ્ટવિશેષણકં જ્ઞાનં કથ્યતે । કેનચિદપિ વિશેષણેન વિશિષ્ટસ્ય અન્યત્ર ધર્મિણિ વિશેષણવિધયાઽવગાહિજ્ઞાનમ્ = વિશિષ્ટસ્ય વૈશિષ્ટ્યમવગાહ્યતે યત્ર તાદૃશં જ્ઞાનં વિશિષ્ટવિશેષણકં જ્ઞાનમિતિ ભાવઃ ।

ય
શો
લ
તા

તદ્દ્વિદ્યા ભિદ્યતે - (૧) વિશેષણોપલક્ષિતપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનમ્, (૨) વિશેષણ-વિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનચ્ચ । તત્ર વિશેષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનં નામ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાનમ્, યથા ‘દળ્ડી પુરુષઃ’ ઇત્યત્ર દળ્ડત્વવિશેષણવિશિષ્ટસ્ય દળ્ડસ્ય વૈશિષ્ટ્યં પુરુષે ભાસતે, દળ્ડવિશિષ્ટપુરુષસ્ય તત્ર ભાનાત્, તથા ચ યદા ‘દળ્ડી પુરુષઃ’ - ઇત્યત્ર દળ્ડત્વવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યં પુરુષે ભાસતે તદા તજ્ઞાનં વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનમુચ્યતે । વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનં = વિશિષ્ટસ્ય વૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનં = વિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનમ્, અત્ર પ્રતિયોગિત્વં ન વિરોધિત્વમ્, યથા ઘટસ્યાઽભાવઃ = ઘટાભાવઃ = ઘટપ્રતિયોગિકાભાવઃ ઇત્યત્ર અભાવપ્રતિયોગિત્વં ઘટે યદ્ ભાસતે તદ્ અભાવ-વિરોધિત્વરૂપમ્ । પ્રકૃતે પ્રતિયોગિત્વં સમ્બન્ધિત્વરૂપમ્, યથા રામસ્ય પિતૃત્વમ્ = રામપ્રતિયોગિક-પિતૃત્વમ્, રામસમ્બન્ધિપિતૃત્વમિત્યર્થઃ, તથા ચ પ્રકૃતેઽપિ વિશિષ્ટસ્ય વૈશિષ્ટ્યમ્ = વિશિષ્ટ-

વિના પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ બનાવવા બેસો એટલે સખલના અનિવાર્ય થઈ જાય. તમારો પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ સર્વથા ચાલી શકે તેમ નથી. વાત વિગતે સમજવી પડશે -

ન્યાયજગતમાં વિશિષ્ટવિશેષણકજ્ઞાન અનેક રીતે પ્રસિદ્ધ છે. વિશિષ્ટવિશેષણકજ્ઞાન એટલે કે વિશેષણથી વિશિષ્ટનું કોઈક વિશેષ્યમાં વૈશિષ્ટ્યનું અવગાહન કરનાર જ્ઞાન. દા.ત. દંડી પુરુષ - આવા પ્રકારનું જ્ઞાન. દંડત્વવિશેષણથી વિશિષ્ટ દંડનું દંડીઆખ્યવિશેષ્યમાં વિશેષણ તરીકે અવગાહન કરનાર આ જ્ઞાન વિશિષ્ટવિશેષણક જ્ઞાન કહેવાય. વિશિષ્ટં વિશેષણં યત્ર જ્ઞાનાદૌ તજ્ઞાનં = વિશિષ્ટવિશેષણકં જ્ઞાનમ્ ।

વિ
લ
મા

આ જ્ઞાન બે પ્રકારના હોય - (૧) વિશેષણઉપલક્ષિતપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યઅવગાહી અને (૨) વિશેષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યઅવગાહી. આમાં વિશેષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિક-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહી જ્ઞાન એટલે કે વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહી જ્ઞાન. દા.ત. દંડી પુરુષ - આવા જ્ઞાનમાં દંડત્વવિશિષ્ટ દંડનું વૈશિષ્ટ્ય દંડીમાં ભાસે છે. વિશિષ્ટનું વૈશિષ્ટ્ય =

સમ્બન્ધિવૈશિષ્ટ્યમ્ = વિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યમ્ । દળ્ડઃ વિશિષ્ટઃ, તસ્ય વૈશિષ્ટ્યં પુરુષે ભાસતે, દળ્ડશ્ચ દળ્ડત્વવિશેષણેન વિશિષ્ટઃ ઇતિ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનમ્ = વિશેષણ-વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનમ્ । અત્ર દળ્ડે દળ્ડત્વં ન ઉપલક્ષણતયા જ્ઞાયતે, દળ્ડત્વં દળ્ડે વિશેષણમેવ અસ્તિ, તથૈવ તાદૃશજ્ઞાને ભાસતે અપિ, અતઃ દળ્ડત્વસ્ય વિશેષણતાવચ્છેદકત્વમપિ જ્ઞાયતે । તથા ‘દળ્ડી પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાને દળ્ડત્વં વિશેષણતા-વચ્છેદકતયા દળ્ડઃ વિશેષણવિધયા પુરુષશ્ચ વિશેષ્યવિધયા ભાસન્તે ઇતિ તાદૃશજ્ઞાનં દળ્ડત્વ-નિષ્ઠવિશેષણતાઽવચ્છેદકતાનિરૂપિતદળ્ડનિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટદળ્ડચવગાહિ વર્તતે । એતચ્ચ જ્ઞાનં શૃંઙ્ખલાબદ્ધમ્, તથા ચ તજ્ઞાનવિષયીભૂતાઃ સર્વેઽપિ પદાર્થાઃ પરસ્પરં સમ્બદ્ધાઃ ભવન્તિ, અતઃ દળ્ડત્વનિષ્ઠવિષયતા દળ્ડનિષ્ઠવિષયતા દળ્ડિનિષ્ઠવિષયતા ચ પરસ્પરં સાપેક્ષા, અતઃ દળ્ડત્વનિષ્ઠવિષયતાનિરૂપિતા યથા દળ્ડનિષ્ઠવિષયતા તથૈવ દળ્ડિનિષ્ઠવિષયતાઽપિ ભવતિ, દળ્ડત્વં સ્વાવચ્છિન્નવિશેષણતાનિરૂપકત્વસમ્બન્ધેન દળ્ડિનિ પુરુષે વર્તતે અતઃ દળ્ડત્વં વિશેષણતાવચ્છેદકં ભવતિ, પુરુષશ્ચ વિશેષ્યતયા ભાસતે ઇતિ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહ્યુક્તજ્ઞાને પુરુષાંશે વિશેષણતાવચ્છેદકતયા દળ્ડત્વં ભાસતે, પુરુષાંશે વિશેષણતાવચ્છેદકત્વેન દળ્ડત્વં વિશેષણં ભવતિ ઇત્યર્થઃ ફલિતઃ । દળ્ડત્વાવચ્છિન્ના યા દળ્ડનિષ્ઠવિશેષણતા તન્નિરૂપકત્વસ્ય દળ્ડિનિ વર્તમાનત્વાત્ તાદૃશજ્ઞાને ચ તથૈવ ભાનાત્ તાદૃશજ્ઞાને દળ્ડત્વં સ્વાવચ્છિન્નવિશેષણતા-

ય
શો
લ
તા

વિશિષ્ટપ્રતિયોગિક વૈશિષ્ટ્ય. દા.ત. ઘટનો અભાવ = ઘટપ્રતિયોગિક અભાવ. રામનું પિતૃત્વ = રામપ્રતિયોગિક પિતૃત્વ. માટે, વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન = વિશેષણવિશિષ્ટ-પ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન. આમાં, દંડીમાં દંડ વિશેષણ તરીકે જણાય છે. તથા દંડમાં દંડત્વ વિશેષણતાઅવચ્છેદક તરીકે જણાય છે. મતલબ કે, દંડી પુરુષ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાનનો આકાર આ પ્રમાણે થાય કે દંડત્વનિષ્ઠવિશેષણતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-દંડનિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટ દંડી. આવા પ્રકારના જ્ઞાનમાં દંડત્વ સ્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્ય સંબંધથી (દંડત્વવિશિષ્ટ દંડનું વૈશિષ્ટ્ય પુરુષમાં જાય છે માટે) પુરુષમાં વિશેષણ તરીકે જણાય છે. દંડત્વ માત્ર પ્રકાર રૂપે ન જણાતા વિશેષણતાઅવચ્છેદક રૂપે જણાય છે. માટે, પરસ્પરસંકલિત એવું આ જ્ઞાન વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહી જ્ઞાન કહેવાય છે.

વિ
ન
બ્રા

આ જ્ઞાનમાં, દંડત્વ વિશેષણ તરીકે દંડમાં ભાસિત થાય છે. કારણ કે દંડત્વ આ

નિરૂપકત્વસમ્બન્ધેન પુરુષે વિશેષણવિધયા ભાસતે, અતઃ એવ દણ્ડત્વં દણ્ડેઽપિ વિશેષણવિધયા ભાસતે ।

યદિ દણ્ડત્વં વિશેષણતાવચ્છેદકં ન ભવેત્ તદા દણ્ડત્વં દણ્ડે ઉપલક્ષણવિધયા ભાસતે ઇત્યુચ્યતે, ઉપલક્ષણસ્ય પ્રકારતાઽવચ્છેદકત્વાઽભાવાત્ । એતચ્ચાઽનુપદમેવ સ્પષ્ટીકરિષ્યતે । તથા ચ યદા દણ્ડત્વવિશિષ્ટદણ્ડવૈશિષ્ટ્યં દણ્ડિનિ પુરુષે અવગાહ્યતે તદા ‘દણ્ડી પુરુષઃ’ ઇતિ જ્ઞાનં વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિ જ્ઞાનમુચ્યતે, તદેવ વિશેષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિ ઉચ્યતે, દણ્ડત્વવિશેષણવિશિષ્ટદણ્ડપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યસ્ય દણ્ડિનિ અવગાહનાત્ । ઇત્યજ્ઞ વિશિષ્ટવિશેષણકજ્ઞાનપ્રભેદઃ યઃ વિશેષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનલક્ષણઃ સ એવ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનમિતિ સ્થિતમ્ ।

અધુના વિશેષણોપલક્ષિતપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનં નિરૂપણીયમ્, તસ્યાઽનેકે ભેદાઃ - (૧) ક્વચિદ્ વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાઽન્તરમિતિ રીત્યા જાયમાનં જ્ઞાનમ્... (૨) ક્વચિદ્ એકત્ર દ્વયમિતિ રીત્યા જાયમાનં જ્ઞાનં ભવતિ । એવમન્યેઽપિ ભેદાઃ ।

પ્રકૃતે વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમિતિ રીત્યા યજ્ઞજ્ઞાનં જાયતે તેન કાર્યમિતિ તદેવ નિરૂપણીયમ્ । અતઃ કથં હિ તાદૃશં જ્ઞાનં ભવતિ તન્નિરૂપ્યતે -

‘દણ્ડી પુરુષઃ’ ઇત્યાકારકજ્ઞાનમેવ યદા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિ ભવતિ તદા તત્ર દણ્ડત્વં વિશેષણતાવચ્છેદકવિધયા, દણ્ડઃ વિશેષણતયા પુરુષશ્ચ વિશેષ્યતયા ભાસન્તે ઇતિ ઉક્તમ્, યદા તજ્ઞાનમેવ ‘વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્...’ ઇતિ રીત્યા જાયતે તદા દણ્ડત્વં ન તત્ર વિશેષણતાવચ્છેદકતયા ભાસતે, કિન્તુ દણ્ડિપુરુષઃ વિશેષ્યતયા, તત્ર વિશેષણતયા દણ્ડઃ, તત્ર ચ વિશેષણતયા દણ્ડત્વં ભાસન્તે, યદા દણ્ડ-દણ્ડિનોઃ દણ્ડત્વ-દણ્ડયોશ્ચ વિશૃંઝ્વલા ઉપસ્થિતિઃ ભવતિ તદા એવં રીત્યા જ્ઞાનં ભવતિ, અત્ર દણ્ડત્વ-દણ્ડયોઃ વિશેષ્ય-વિશેષણભાવઃ દણ્ડ-દણ્ડિનોશ્ચ વિશેષ્ય-વિશેષણભાવઃ જ્ઞાયેતે, તત્ર દણ્ડત્વ-દણ્ડિનોઃ સાપેક્ષત્વં પરસ્પરં ન જ્ઞાનમાં વિશેષણતાઅવચ્છેદક છે. વિશેષણમાં જે વિશેષણ હોય તે જ વિશેષણતાઅવચ્છેદક બની શકે. માટે, દંડત્વ પ્રસ્તુત જ્ઞાનમાં વિશેષણતાઅવચ્છેદક તરીકે જણાતું હોવાથી આ જ્ઞાન દંડત્વવિશિષ્ટદંડના વૈશિષ્ટ્યનું અવગાહન કરનારું કહેવાય છે.

વર્તેતે । તતશ્ચ એતજ્ઞાને દણ્ડત્વનિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિતદણ્ડનિષ્ઠવિશેષ્યતા દણ્ડનિષ્ઠવિશેષણતા-
નિરૂપિતપુરુષનિષ્ઠવિશેષ્યતા ચ ભાસેતે, દણ્ડત્વનિષ્ઠવિષયતા દણ્ડનિષ્ઠવિષયતા ચ સાપેક્ષા
ભવેત્, દણ્ડ-પુરુષનિષ્ઠવિષયતાદ્વિકમપિ સાપેક્ષં સ્યાત્, કિન્તુ દણ્ડત્વ-દણ્ડિવૃત્તિવિષયતાદ્વિતયં
ન તથા । તથા ચ નાસ્તિ એતજ્ઞાને વિષયીભૂતપદાર્થાનામ્ એકા એવ શૃङ्खला, કિન્તુ દણ્ડત્વં ય
દણ્ડઃ પુરુષશ્ચ વિશૃङ्खलाઃ એવ ભાસન્તે । શો

તતશ્ચ ‘દણ્ડી પુરુષઃ’ ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં યદા ‘વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્’ લ
ઇતિ રીત્યા જાયતે તદા ‘દણ્ડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતદણ્ડનિષ્ઠવિશેષ્યતાસમાનાધિકરણપ્રકારતા- તા
નિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઃ દણ્ડી’ ઇત્યાકારઃ જ્ઞાને ભાસતે, કિન્તુ ‘દણ્ડત્વનિષ્ઠવિશેષણતાવચ્છેદ-
કતાનિરૂપિતદણ્ડનિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઃ દણ્ડી’ - ઇત્યાકારઃ ન ભાસતે ।
દણ્ડત્વં ન હિ અત્ર વિશેષણતાઽવચ્છેદકતયા ભાસતે, પુરુષ-દણ્ડત્વયોઃ વિશૃङ्खलતયોપસ્થિતેઃ ।

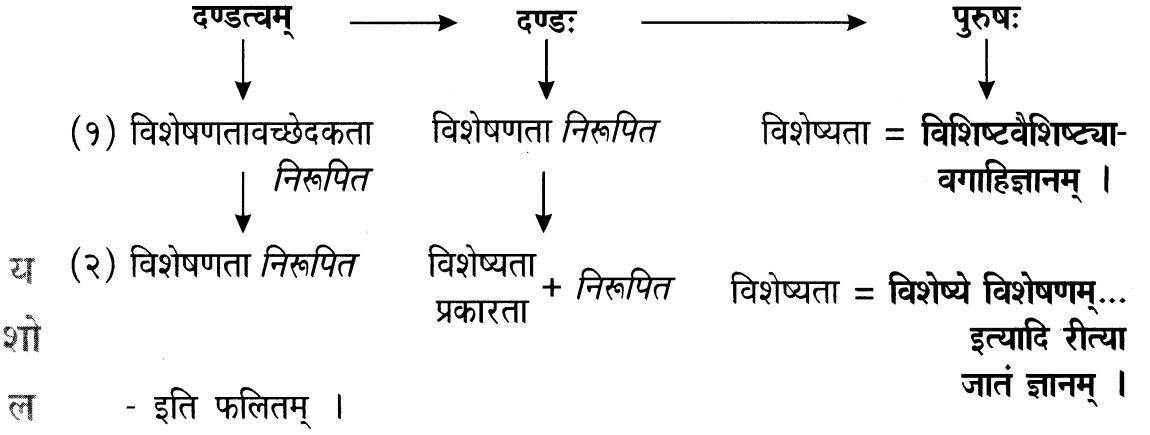
❧ જ્ઞાન થવાની પદ્ધતિના અનેક ભેદ ❧

જે પ્રથમ ભેદ છે વિશેષણઉપલક્ષિતપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન તેના અનેક
ભેદ છે. (૧) વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્... આ રીતે ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન,
(૨) એકત્ર દ્વયમ્... ઇત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન - આવા અન્ય ભેદો પણ ન્યાયજગતમાં
પ્રસિદ્ધ છે. આપણે પ્રથમ ભેદનું જ કામ છે. વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિ પ્રકારે કેવી
રીતે જ્ઞાન થાય ? તે આપણે જોઈએ :-

‘દંડી પુરુષ’ આ જ્ઞાન જ્યારે વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહી હોય ત્યારે તેનો આકાર કેવો વિ
હોય ? તેનું પ્રતિપાદન કરી દીધું. આ જ જ્ઞાન જ્યારે વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ
વિશેષણાન્તરમ્... આ રીતે ઉત્પન્ન થયું હોય ત્યારે દંડીમાં દંડ પ્રકાર રૂપે ભાસે અને દંડમાં
દંડત્વ વિશેષણ રૂપે ભાસે. (આ વિશેષણ ઉપલક્ષણ સ્વરૂપ સમજવું.) અહીં, દંડત્વ
પ્રકારતાઅવચ્છેદકતયા ન જણાય. જો દંડત્વ વિશેષણતાઅવચ્છેદક હોત તો તેનો સીધો
અન્વય પુરુષમાં થઈ શકત. પણ, દંડત્વ વિશેષણતાઅવચ્છેદક છે નહીં.

જેમ, દંડત્વવાન્ દંડ, દંડવાન્ પુરુષઃ - આવા જ્ઞાનમાં દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત
દંડનિષ્ઠવિશેષ્યતા અને દંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત દંડીનિષ્ઠવિશેષ્યતા જણાય છે તેવી રીતે
‘વિશેષ્યે વિશેષણં તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્...’ આ ન્યાયથી ઉત્પન્ન થયેલ દંડવાન્ પુરુષઃ
- આવા જ્ઞાનમાં દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્ન/અભિન્નપ્રકારતાનિરૂપિત-

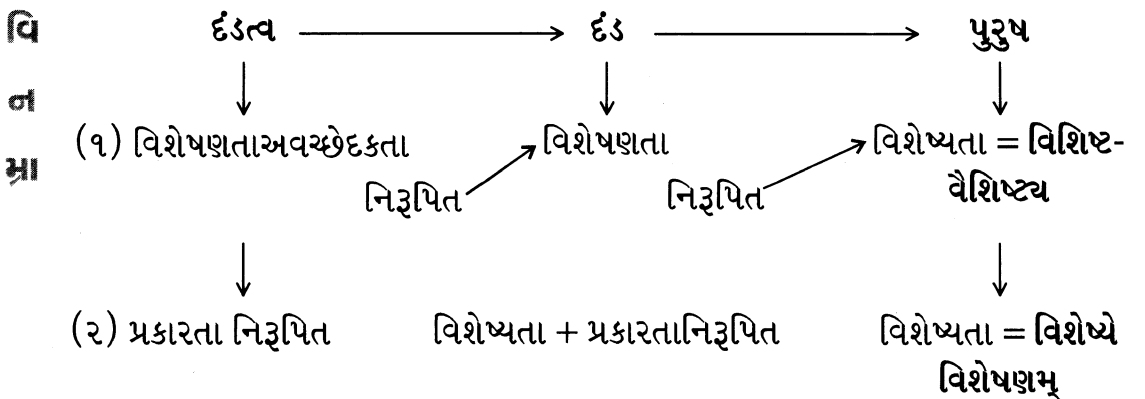
इत्थञ्च-

एतस्मिन् ज्ञाने यद्यपि दण्डत्वं दण्डे विशेषणविधया भासते तथापि दण्डत्वोपलक्षितः दण्डः कथ्यते = दण्डत्वस्योपलक्षणत्वमङ्गीक्रियते, यतः दण्डत्वं विशेषणतावच्छेदकविधया न भासते, ततः विशेषणताऽनवच्छेदकत्वेनैव तस्योपलक्षणत्वमङ्गीकृतम्, न तु 'काकवन्तो देवदत्तगृहाः' इत्यत्र यथा काकानामुपलक्षणत्वं तथा दण्डत्वस्य, दण्डत्वं विशेषणमेव, विशेषणतयैव तद् भासते, किन्तु दण्डत्वस्य विशेषणतावच्छेदकत्वाऽसम्भवादेव दण्डत्वोपलक्षितदण्डविशिष्ट-पुरुषविषयकज्ञानम् उच्यते ।

विशेष्यतावान् पुरुष - आवा प्रकारनो बोध थाय. पण, दंडत्वनिष्ठविशेषणताअवच्छेदकता- निरूपितदंडनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावान् पुरुष - आवा प्रकारनुं ज्ञान न थाय.

★ विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञाननुं निरूपण ★

દળડત્વસ્ય પુરુષસ્ય ચ વિશુદ્ધલોપસ્થિતિઃ વર્તતે, દળડ-પુરુષયોઃ શુદ્ધલાબદ્ધોપસ્થિતિરિતિ તત્ર વિશેષણ-વિશેષ્યભાવઃ, યદિ તસ્યામેવ શુદ્ધલાયાં દળડત્વમપિ સ્યાત્ તદા દળડત્વં વિશેષણતાવ-
ચ્છેદકવિધયા ભાસતે, કિન્તુ દળડત્વં ન તસ્યાં શુદ્ધલાયાં વિનિવેશ્યતે, યદા હિ કસ્યચિત્ પુંસઃ પુરુષ-દળડયોઃ વૈશિષ્ટ્યમવભાસતે, સ્થલ-કાલાદિયત્કિઞ્ચિદ્વ્યવધાનેન દળડત્વ-દળડયોઃ
વિશેષ્ય-વિશેષણભાવોઽવભાસિતસ્તદા ન પુરુષ-દળડ-દળડત્વાનામેકા શુદ્ધલા, અપિ તુ પુરુષ
-દળડયોઃ ભિન્ના શુદ્ધલા દળડત્વ-દળડયોશ્ચ ભિન્ના શુદ્ધલા ઇતિ કથં દળડત્વં પુરુષાંશે
વિશેષણતાવચ્છેદકરૂપેણ ભાસેત ? અતઃ દળડત્વં સ્વાવચ્છિન્નવિશેષણતાનિરૂપકત્વસમ્બન્ધેન પુરુષે
વિશેષણવિધયા નૈવ ભાસતે, દળડત્વનિષ્ઠવિષયતાયાઃ પુરુષનિષ્ઠવિષયતાનિરપેક્ષત્વાત્ । તથા
ચ દળડત્વોપલક્ષિતદળડસ્ય વૈશિષ્ટ્યમુક્તજ્ઞાને પુરુષે ભાસતે ઇત્યતઃ એતજ્ઞાનં દળડત્વોપલક્ષિતદળડ-
પ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાવગાહિ કથ્યતે । તથા ચ વસ્તુતઃ યદ્ વિશેષણં દળડત્વં તેનોપલક્ષિતઃ
યઃ દળડઃ તસ્ય વૈશિષ્ટ્યં હિ પુરુષે = વિશેષ્યે વર્તતે ઇતિ તાદૃશં જ્ઞાનં વિશેષણોપલક્ષિતપ્રતિ-
યોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિ ઉચ્યતે ઇતિ સાન્વર્થં નામ ।

ટૂંકમાં,

(૧) વિશેષણતાઅવચ્છેદકતા નિરૂપિત વિશેષણતા નિરૂપિત વિશેષ્યતા = વિશિષ્ટ-
વૈશિષ્ટ્ય.

(૨) પ્રકારતા નિરૂપિત વિશેષ્યતા + પ્રકારતા નિરૂપિત વિશેષ્યતા = વિશેષ્યે
વિશેષણમ્

આ દ્વિતીય પ્રકારમાં દંડત્વ દંડમાં ઉપલક્ષણ તરીકે ભાસે છે. એટલે જ દંડત્વ પ્રકારતાઅવચ્છેદક = વિશેષણતાઅવચ્છેદક તરીકે જણાતું નથી. પૂર્વે જણાવ્યું તેમ જો દંડત્વ દંડમાં વિશેષણ હોત તો દંડત્વ યોગ્ય ધર્મ હોવાથી વિશેષણતાઅવચ્છેદકરૂપે જણાઈ જ જાય. પણ, પ્રસ્તુતમાં તો વિશુંખલબોધ છે. પરસ્પરસંકલિત બોધ નથી. માટે, દંડત્વ વિશેષણરૂપે નહીં. પણ, ઉપલક્ષણ તરીકે ભાસે છે. યાદ રહે ! ‘કાગડાવાળું દેવદત્તનું ઘર છે’ - આ સ્થલે જે રીતે કાગડો દેવદત્તના ઘરનું ઉપલક્ષણ જ છે, તે વિશેષણ બનવા માટે યોગ્ય છે જ નહીં તે રીતે દંડત્વ દંડમાં ઉપલક્ષણ નથી. દંડત્વ જાતિસ્વરૂપ હોવાથી વિશેષણ જ છે. પણ, પ્રસ્તુતમાં તે ઉપલક્ષણ તરીકે જણાય છે. માટે, વસ્તુતઃ જે વિશેષણ છે તે દંડત્વથી ઉપલક્ષિત એવો દંડ, તેનું વૈશિષ્ટ્ય પુરુષમાં જણાય છે. આમ, આ જ્ઞાન વિશેષણઉપલક્ષિત-પ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન કહેવાય.

ફલિતાર્થઃ :-

‘દળ્ડી પુરુષઃ’

ય
શો
લ
તા

(૧) વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનમ્ ।

(૨) વિશેષ્યે વિશેષણમ્ ઇતિ રીત્યા
જાયમાનં જ્ઞાનમ્ ।

(૧) વિશેષણવિશિષ્ટસ્ય વૈશિષ્ટ્યં હિ ઇતજ્ઞાને
અવગાહ્યતે ઇતિ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાનં
કથ્યતે, યથા દળ્ડત્વવિશેષણેન વિશિષ્ટસ્ય
દળ્ડસ્ય વૈશિષ્ટ્યં યતો હિ પુરુષે ભાસતે અતઃ
‘દળ્ડી પુરુષઃ’ ઇતિ જ્ઞાનં વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યા-
વગાહિ ભવતિ ।

(૨) અતઃ દળ્ડાદિષુ વિશેષણેષુ વિશેષણીભૂતા
દળ્ડત્વાદયઃ વિશેષણતાઽવચ્છેદકાઃ ભવન્તિ ।

(૧) વસ્તુતઃ વિશેષણત્વેઽપિ વિશેષ્યતાઽનવ-
ચ્છેદકત્વેન ઉપલક્ષણતયાઽડ્ગીકારાદ્ વિશેષ-
ણોપલક્ષિતસ્ય વૈશિષ્ટ્યમત્ર ભાસતે ઇતિ વિશે-
ષણોપલક્ષિતપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનં
તદુચ્યતે, યથા દળ્ડત્વોપલક્ષિતઃ દળ્ડઃ દળ્ડિનિ
વિશેષણતયા ભાસતે, અતઃ તથા રીત્યા જાયમાનં
તજ્ઞાનં તાદૃશમુચ્યતે ।

(૨) ઉપલક્ષણતયોક્તાઃ હિ દળ્ડત્વાદયઃ પ્રકૃતે
વિશેષણતાવચ્છેદકતયા નૈવ પ્રાપ્યન્તે ।

★ બે પ્રકારના જ્ઞાન વચ્ચેની સ્પષ્ટ ભેદરેખા ★

ફલિતાર્થઃ :-

‘દંડી પુરુષ’

વિ
ન
મા

(૧) વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન

(૨) વિશેષ્યે વિશેષણમ્ ઇતિ રીત્યા
જાયમાન જ્ઞાન.

(૧) વિશેષણથી વિશિષ્ટ મુખ્ય વિશેષ્યમાં
વિશેષણ તરીકે ભાસે. દા.ત. દંડત્વથી વિશિષ્ટ
એવો દંડ પુરુષમાં વિશેષણ તરીકે જણાય.

(૨) તેથી, દંડત્વ વગેરે વિશેષણમાં
વિશેષણ બનનારા ધર્મો વિશેષણતાઅવચ્છેદક
બનશે.

(૧) વિશેષણથી (વાસ્તવમાં વિશેષણ
છતાં ઉપલક્ષણરૂપે જણાવવાને કારણે)
ઉપલક્ષિત એવો ધર્મ મુખ્યવિશેષ્યમાં વિશેષણ
તરીકે જણાય. દા.ત. દંડત્વથી ઉપલક્ષિત
દંડ દંડીમાં વિશેષણ તરીકે જણાય.

(૨) તેથી, વિશેષણમાં ઉપલક્ષણ તરીકે
જણાતા દંડત્વ વગેરે ધર્મો વિશેષણતા-
અવચ્છેદક નહીં બની શકે.

(૩) દળડત્વસ્ય વિશેષણતાવચ્છેદકત્વેન પુરુ-
ષાંશેઽપિ તદ્ વિશેષણવિધયા ભાસતે, દળડત્વ-
નિષ્ઠવિશેષણતા પુરુષનિષ્ઠવિશેષ્યતાસાપેક્ષા
ઇતિ દળડત્વનિષ્ઠવિશેષણતાવચ્છેદકતાઽપિ
પુરુષનિષ્ઠવિશેષ્યતાસાપેક્ષા । અતઃ વિશેષણતા-
ઽવચ્છેદકસ્યાઽપિ વૈશિષ્ટ્યં પુરુષે ભાસતે ।

(૪) અતઃ ઉક્તજ્ઞાને દળડત્વસ્ય વિશેષણતા-
વચ્છેદકત્વેન જ્ઞાનમાવશ્યકમ્, દળડઃ દળ્લિનિ
પ્રકારતયા ભાસતે, દળડત્વજ્ચ તત્ર પ્રકારતાવચ્છે-
દકતયા ભાસતે, તદનન્તરમેવ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યા-
ઽવગાહિજ્ઞાનં જાયતે, તથા ચ વિશેષણતાવચ્છેદક-

(૩) ઇતજ્ઞાને દળડત્વં દળ્લે ઇવ વિશેષણ-
વિધયા ભાસતે, દળડશ્ચ દળ્લિનિ ઇવ । દળડ-
નિષ્ઠવિષયતા દળ્લિનિષ્ઠવિષયતા ચ પરસ્પરં
સંલગ્ના = શૃઙ્ખલાબદ્ધા ભવતિ, દળડત્વનિષ્ઠ-
વિષયતા દળ્લિનિષ્ઠવિષયતા ચ તથા, કિન્તુ
દળડત્વનિષ્ઠવિષયતા પુરુષનિષ્ઠવિષયતા ચ ન
તથા, વિશૃઙ્ખલતયા દળડત્વ-પુરુષયોરુપસ્થિતેઃ ।

(૪) ઇતજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રકારતાવચ્છેદકપ્રકારકજ્ઞાનં
નાવશ્યકમ્, પ્રકારતયા ઇવ દળડત્વોપસ્થિતિર-
નિવાર્યા । અતઃ દળડત્વ-દળડ-પુરુષાણાં વિશૃ-
ઙ્ખલોપસ્થિતિસદ્ભાવે પુરુષે દળડઃ વિશેષણતયા
ભાસેત, દળ્લે ચ દળડત્વં વિશેષણતયા ભાસેત

ય
શો
લ
તા

(૩) દંડત્વ ઁ પુરુષમાં વિશેષણતા-
અવચ્છેદક હોવાથી તેનો સાક્ષાત્ સંબંધ
પુરુષમાં જણાય છે. વિશેષણ પુરુષમાં રહે
છે. વિશેષણતા પુરુષને આભારી છે, તેથી
વિશેષણતાઅવચ્છેદકતા પણ પુરુષને આભારી
થાય. આમ, વિશેષણતાઅવચ્છેદકનું વૈશિષ્ટ્ય
પુરુષમાં પણ ભાસિત થાય.

(૪) માટે, આ જ્ઞાનમાં વિશેષણતા-
અવચ્છેદકનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. મતલબ
કે, દંડ દંડીમાં પ્રકાર ભાસે. તથા દંડત્વનું =
પ્રકારતાઅવચ્છેદકનું તે રૂપે ભાન થાય તો
ઉક્ત વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન થાય.

(૩) દંડત્વ ઁ દંડમાં જ વિશેષણ તરીકે
જણાય. તથા દંડ માત્ર દંડીમાં જ વિશેષણ
તરીકે જણાય. દંડનિષ્ઠવિષયતા અને દંડીનિષ્ઠ-
વિષયતા પરસ્પર સંકલિત હોય તથા દંડત્વ-
નિષ્ઠવિષયતા અને દંડનિષ્ઠવિષયતા પરસ્પર
સંલગ્ન રીતે ભાસે. કિંતુ દંડત્વનિષ્ઠવિષયતાને
પુરુષ = દંડીનિષ્ઠવિષયતા સાથે કશા જ લેવા
દેવા નહીં.

(૪) આ જ્ઞાનમાં પ્રકારતાઅવચ્છેદકના
જ્ઞાનની કોઈ જરૂરત નથી. માત્ર પ્રકારનું
જ્ઞાન થવું જોઈએ. તેથી દંડત્વ, દંડ અને
પુરુષની વિશુંખલ ઉપસ્થિતિ હોય તો પણ
પુરુષ → દંડ → દંડત્વ આ રીતે = વિશેષ્યે...
ઈત્યાદિ રીતે ઉક્ત જ્ઞાન થઈ શકે.

વિ
ન
મ્રા

ય
શો
લ
તા

પ્રકારકજ્ઞાનમ્ એતજ્ઞાને પ્રયોજકં ભવતિ ।

(૫) તતશ્ચ ‘દળ્ડત્વનિષ્ઠવિશેષણતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપિતદળ્ડનિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિતવિશેષ્યતા-
વિશિષ્ટઃ પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકઃ ‘દળ્ડી પુરુષઃ’
- ઇત્યેવં વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિબોધઃ ભવતિ ।

(૬) અત્ર જ્ઞાને (૧) દળ્ડ-પુરુષયોઃ સંયોગ-
સમ્બન્ધઃ, (૨) દળ્ડત્વ-દળ્ડયોઃ સમવાયસમ્બન્ધઃ,
(૩) દળ્ડત્વ-પુરુષયોશ્ચ સ્વાવચ્છિન્નવિશેષણતા-
નિરૂપકત્વસમ્બન્ધઃ - ઇત્યેવં ત્રયઃ સમ્બન્ધાઃ

તદા વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા તાદૃશં
‘દળ્ડી પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકં જ્ઞાનં નિષ્પદ્યતે ।

(૫) તતશ્ચ ‘દળ્ડત્વનિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિત-
દળ્ડનિષ્ઠવિશેષ્યતાસમાનાધિકરણપ્રકારતાનિરૂ-
પિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઃ પુરુષઃ’- ઇત્યાકારકઃ
‘દળ્ડી પુરુષઃ’ - ઇત્યેવં ‘વિશેષ્યે વિશેષણમ્...’
ઇત્યાદિરીત્યા જ્ઞાયમાનઃ બોધઃ ભવતિ ।

(૬) અત્ર જ્ઞાને (૧) દળ્ડપુરુષયોઃ સંયોગ-
સમ્બન્ધઃ, (૨) દળ્ડત્વ-દળ્ડયોશ્ચ સમવાય-
સમ્બન્ધઃ - ઇત્યેવં દ્વૌ એવ સમ્બન્ધૌ ભાસેતે ।
અતઃ નૈતસ્મિન્ જ્ઞાને દળ્ડત્વં પુરુષેણ સમં સંલગ્નં
ભાસતે । તતશ્ચ એતજ્ઞાનીયં યદ્ વિષયતાત્રિતયં

(૫) ટૂંકમાં, દંડી પુરુષ - આવા જ્ઞાનનો
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિબોધ એટલે દંડત્વ-
નિષ્ઠવિશેષણતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતદંડ-
નિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવાન્ પુરુષ.

(૬) આ જ્ઞાનમાં - (૧) સંયોગસંબંધ
- દંડ તથા પુરુષ વચ્ચે, (૨) સમવાયસંબંધ
- દંડત્વ તથા દંડ વચ્ચે, (૩) સ્વઅવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યસંબંધ - દંડત્વ અને પુરુષ
વચ્ચે - આ ત્રણ સંબંધનું જ્ઞાન થાય છે. તેથી
જ દંડત્વ, દંડ અને પુરુષ ક્રમશઃ વિશેષ્ય-
વિશેષણભાવઆપન્ન તો થશે જ, સાથે સાથે
પરસ્પર સંલગ્ન પણ થશે. દંડત્વ પણ દંડી

(૫) ટૂંકમાં, દંડી પુરુષ - આવા
જ્ઞાનમાં વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિ રીતે
થતો બોધ એટલે દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-
વિશેષ્યતાવિશિષ્ટદંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-
વિશેષ્યતાવાન્ પુરુષ.

(૬) આ જ્ઞાનમાં - (૧) સંયોગસંબંધ-
દંડ તથા પુરુષ વચ્ચે (૨) સમવાયસંબંધ -
દંડત્વ તથા દંડ વચ્ચે - આ બે જ સંબંધ
જણાય છે. માટે, આ જ્ઞાનમાં દંડત્વ પુરુષ
સાથે સંલગ્ન રીતે જણાતું નથી. તેથી આ
જ્ઞાનની ત્રણ વિષયતા (૧) દંડત્વનિષ્ઠ
વિષયતા (૨) દંડનિષ્ઠ વિષયતા (૩) પુરુષ-
નિષ્ઠ વિષયતા - આ ત્રણેય વિષયતા પરસ્પર

વિ

ન

મ્

(१) दण्डत्वनिष्ठविषयता, (२) दण्डनिष्ठ-
विषयता, (३) पुरुषनिष्ठविषयता च - तत्
परस्परमुपश्लिष्टं न भवेत् । दण्डत्व-दण्ड-
-पुरुषाणां यदा विशृङ्खलोपस्थितिः जाता तदा
विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या उक्तज्ञानं
भवति । अत्र दण्डनिष्ठा प्रकारताऽऽख्यविष-
यता दण्डिनिष्ठविषयतासंलग्ना भवति, विशेष्य-
ताऽऽख्यविषयता च दण्डत्वनिष्ठविषयता-
संलग्ना भवति इति ध्येयम् ।

दण्डत्वनिष्ठविशेषणता दण्डनिष्ठविशेष्यता-

ઉપશ્લિષ્ટ ન થઈ. વિશુંખલ થઈ. એટલે જ દંડત્વં, દંડઃ, પુરુષશ્ચ આ રીતે વિશુંખલ = છૂટી - છૂટી દંડત્વ, દંડ અને પુરુષની ઉપસ્થિતિ થઈ હોય તો પણ વિશેષ્યે વિશેષણં... ઈત્યાદિ રીતે દંડી પુરુષ - જ્ઞાન થઈ શકે. દંડત્વપ્રકારક જ્ઞાનની આવશ્યકતા નથી.

દંડત્વ માત્ર દંડની અપેક્ષાએ જ પ્રકાર છે.

अ
अ
अ
अ

୩୩୩

ય
શો
લ
તા

સાપેક્ષાઃ । દળ્ડત્વજ્ચ પુરુષેઽપિ પ્રકારતયા
ભાસતે । અતઃ પુરુષઃ દળ્ડાઽપેક્ષયાઽપિ, દળ્ડ-
ત્વાઽપેક્ષયાઽપિ વિશેષ્યઃ ભવતિ । દળ્ડત્વજ્ચ
દળ્ડાપેક્ષયાઽપિ પુરુષાઽપેક્ષયાઽપિ ચ વિશેષણં
ભવતિ । વિશેષણતાવચ્છેદકજ્ચ દળ્ડત્વં વર્તતે
એવેતિ વિષયતાત્રિકમત્ર શૃઙ્ખલાઘટકવત્ પર-
સ્પરમુપનિબદ્ધમિતિ સ્પષ્ટમ્ । અતઃ નાઽત્ર
વિશૃઙ્ખલોપસ્થિતિઃ ।

(૮) તતશ્ચ એતસ્મિન્ જ્ઞાને

(૧)	(૨)	(૩)
દળ્ડત્વનિષ્ઠ-	—●—	દળ્ડનિષ્ઠ-
વિષયતા		—●—
		દળ્ડિનિષ્ઠ-
		વિષયતા

એષા શૃઙ્ખલા એકા એવ, ઘટકત્રયનિબદ્ધા ચ ।
ઘટકત્રિતયમપિ પરસ્પરં સાપેક્ષમ્, પ્રથમં દ્વિતીયેન
સમમ્, દ્વિતીયં તૃતીયેન સમમ્, તૃતીયમપિ પ્રથમેન
સમમ્... ઇત્યાદિરીત્યા સર્વેઽપિ સર્વેઃ સમં

સાપેક્ષા એવ ભવતિ, દળ્ડનિષ્ઠપ્રકારતાસાપેક્ષા
પુરુષનિષ્ઠવિશેષ્યતાસાપેક્ષા વા ન ભવતિ । દળ્ડ-
નિષ્ઠવિશેષ્યતા ચ દળ્ડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાસાપેક્ષા
એવ, ન તુ દળ્ડનિષ્ઠપ્રકારતાસંલગ્ના દળ્ડિનિષ્ઠ-
વિશેષ્યતાસંલગ્ના વા । દળ્ડનિષ્ઠપ્રકારતા ચ
દળ્ડિનિષ્ઠવિશેષ્યતાસાપેક્ષા એવ, ન તુ દળ્ડ-
નિષ્ઠવિશેષ્યતાસાપેક્ષા, દળ્ડત્વનિષ્ઠવિશેષણતા-
સાપેક્ષા વા । દળ્ડિનિષ્ઠવિશેષ્યતાઽપિ એવમેવ
દળ્ડનિષ્ઠપ્રકારતાસાપેક્ષા એવ, ન તુ દળ્ડત્વનિષ્ઠ-
પ્રકારતાસાપેક્ષા, દળ્ડનિષ્ઠવિશેષ્યતાસાપેક્ષા વા ।
ન હિ એતાઃ પરસ્પરં સંલગ્નાઃ ઇતિ સ્પષ્ટમ્ । અતઃ
અત્ર વિશૃઙ્ખલોપસ્થિતિઃ ।

(૮) તતશ્ચૈતસ્મિન્ જ્ઞાને

(૧)	(૨)
દળ્ડત્વનિષ્ઠવિષયતા	—●—
	દળ્ડનિષ્ઠવિષયતા
(૧)	(૨)
દળ્ડનિષ્ઠવિષયતા	—●—
	દળ્ડિનિષ્ઠવિષયતા

ઘટકદ્વિતયનિર્મિતે દ્વે શૃઙ્ખલે એતસ્મિન્ જ્ઞાને
વર્તતે । પ્રથમાયાં શૃઙ્ખલાયાં ઘટકદ્વયં યદ્
વર્તતે, તત્પરસ્પરં સાપેક્ષમ્, યચ્ચ દ્વિતીયશૃઙ્ખ-

વિ
ળ
મા

પણ વિશેષ્ય બને. અને દંડત્વની અપેક્ષાએ પણ
વિશેષ્ય બને. તથા દંડત્વ પુરુષની અપેક્ષાએ
પણ વિશેષણ બને અને દંડની અપેક્ષાએ પણ
વિશેષણ બને. સાથે, વિશેષણતાઅવચ્છેદક
તો બને જ. સ્પષ્ટ છે કે ત્રણેય પદાર્થોની વિષયતા
આ જ્ઞાનમાં પરસ્પર સંકળાયેલી છે.

દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાને માત્ર દંડનિષ્ઠવિશેષ્યતા
સાથે જ લાગેવળગે છે. પુરુષનિષ્ઠવિશેષ્યતા
સાથે કોઈ જ લેવા દેવા નથી.

સાપેક્ષાઃ, અતઃ એકા એવ શૃંખલા । અતઃ શૃંખલબદ્ધોપસ્થિતિરત્ર ભવતિ ।

લાઘટકીભૂતં વિષયતાદ્વિકં તત્ પરસ્પરં સાપેક્ષ-મિતિ સર્વેઽપિ સર્વેઃ સમં ન સાપેક્ષાઃ, પ્રથમ-શૃંખલાતઃ દ્વિતીયશૃંખલાયાઃ, તતઃ પ્રથમ-શૃંખલાયાશ્ચ નિરપેક્ષત્વાદિત્યત્ર વિશૃંખલોપ-સ્થિતિઃ ।

(૧) ‘દળ્ઢત્વવિશિષ્ટઃ દળ્ઢઃ’ ઇત્યાદિરીત્યા વિશેષણતાવચ્છેદકપ્રકારકં જ્ઞાનમાવશ્યકં ‘દળ્ઢી પુરુષઃ’ - ઇત્યેવં વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિબોધે । ન તુ દળ્ઢત્વમ્, દળ્ઢઃ, દળ્ઢી... ઇત્યેવં વિશૃંખ-લોપસ્થિત્યા તાદૃશં જ્ઞાનં કદાપિ જાયતે ।

(૧) એતજ્ઞાનં દળ્ઢત્વમ્, દળ્ઢઃ, દળ્ઢી. ઇત્યેતેષાં વિશૃંખલોપસ્થિત્યાઽપિ ભવતિ, ન તુ દળ્ઢત્વ-વિશિષ્ટદળ્ઢવિશિષ્ટસ્ય પૂર્વ જ્ઞાનમાવશ્યકમ્ । વિશૃંખલોપસ્થિતેરપિ અત્ર કારણત્વમ્ડગ્નીકૃતમ્ । તથા ચ ‘વિશેષ્યે વિશેષણમ્...’ ઇત્યાદિરીત્યા

(૮) આ જ્ઞાનમાં,

(૧) દંડત્વનિષ્ઠ- (૨) દંડનિષ્ઠ- (૩) પુરુષનિષ્ઠ-
વિષયતા વિષયતા વિષયતા

ત્રણ અંકોડાની આ સાંકળના દરેકે દરેક અંકોડા પરસ્પર એકબીજાને સાપેક્ષ છે. ૧, ૨ કે ૩ આમાંથી એક પણ અંકોડું ખસે કે આ સાંકળ વિખેરાઈ જાય. ૧ સાપેક્ષ ૨, ૧ સાપેક્ષ ૩, ૨ સાપેક્ષ ૩, ૩ સાપેક્ષ ૧, ૨ સાપેક્ષ ૧... ઈત્યાદિ આ જ્ઞાનમાં કહી શકાય છે. આ શૃંખલાબદ્ધ ઉપસ્થિતિ કહી શકાય.

(૯) આ જ્ઞાનની કારણકોટિમાં પણ એક મહત્ત્વપૂર્ણ બાબત છે. ‘દંડત્વવિશિષ્ટઃ દંડ’ - આ રીતે વિશેષણતાઅવચ્છેદક દંડત્વ જેમાં પ્રકાર બને તેવું જ્ઞાન જો હોય તો જ

(૮) આ જ્ઞાનમાં,

(૧) દંડત્વનિષ્ઠવિષયતા — (૨) દંડનિષ્ઠવિષયતા
(૧) દંડનિષ્ઠવિષયતા — (૨) દંડીનિષ્ઠવિષયતા

બે - બે અંકોડાની બે સાંકળ આ રીતે પરસ્પર સંલગ્ન છે. આ સાંકળમાં દંડત્વનિષ્ઠ-પ્રકારતા દંડનિષ્ઠવિશેષ્યતાને જ સાપેક્ષ છે. તેને દંડીનિષ્ઠવિશેષ્યતા સાથે કશું જ લાગતું-વળગતું નથી. તે જ રીતે દંડીનિષ્ઠ વિશેષ્યતાને પણ દંડનિષ્ઠ વિષયતા = પ્રકારતા સાથે જ લાગે-વળગે છે. દંડત્વનિષ્ઠ પ્રકારતા સાથે તેને અબોલા છે. આ થઈ વિશૃંખલ ઉપસ્થિતિ.

(૯) દંડત્વં, દંડઃ, પુરુષઃ - આ જ્ઞાનમાં દંડત્વ એ પ્રકાર રૂપે જણાતું નથી. વિશેષણતાઅવચ્છેદક અપ્રકારક એવા ઉક્ત જ્ઞાનથી પણ વિશેષ્યે વિશેષણં... ઈત્યાદિ રીતે

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

દળ્ડત્વવિશિષ્ટદળ્ડવિશિષ્ટસ્ય ઉપસ્થિતિઃ | જ્ઞાનં દળ્ડત્વાદીનાં વિશૃઙ્ખલોપસ્થિત્યા જાયતે
અનિવાર્યા ઇતિ । | ઇતિ ।

અત્ર સ્યાદારેકા - વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાને દળ્ડત્વમુપલક્ષણવિધયા ન ભાસતે, વિશેષણ-
વિધયા ભાસતે, વિશેષણતાવચ્છેદકઞ્ચ ભવતિ । ‘વિશેષ્યે વિશેષણમ્...’ ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનજ્ઞાને
દળ્ડત્વં દળ્ડે ઉપલક્ષણવિધયા ભાસતે । કથં હિ એષઃ વિશેષો ભવતિ ? વિશેષ્યે વિશેષણમ્...
ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનજ્ઞાનેઽપિ કિમર્થં તથા ન ભાસતે ? ઇતિ ।

અયુક્તા દ્વૈષાઽઽરેકા - પુરુષમતિવૈચિત્ર્યવિજૃમ્ભિતં હિ તત્, પુરુષમતિવૈચિત્ર્યાત્ કદાચિદ્
વિશૃઙ્ખલોપસ્થિત્યા ‘વિશેષ્યે વિશેષણમ્...’ ઇત્યાદિરીત્યા જ્ઞાનં ભવતિ, વિશેષણતાવચ્છેદકપ્રકારક-
જ્ઞાનાત્ કદાચિચ્ચ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાનં ભવતિ । વિશ્વે જાયમાનજ્ઞાનસઙ્ગઘૃહીતારં પ્રતિ
અયુક્તઃ હિ એષઃ પ્રશ્નઃ - જનાઃ કિમર્થમ્ એતાદૃશાનિ જ્ઞાનાનિ કુર્વન્તિ ઇતિ । તાદૃશજ્ઞાનાનાં
વૈલક્ષણ્યપ્રતિપાદનમેવ તત્કર્તવ્યમિતિ દળ્ડત્વ-દળ્ડ-દળ્ડિનાં વિશૃઙ્ખલોપસ્થિત્યા કદાચિદ્ ‘દળ્ડી
પુરુષઃ’ - ઇત્યેવં ‘વિશેષ્યે વિશેષણમ્...’ ઇત્યાદિરીત્યા જ્ઞાનમુપજાયતે, વિશેષણતાવચ્છેદકદળ્ડત્વ-

‘દંડી પુરુષ’ - આવા પ્રકારનું વિશિષ્ટ-
વૈશિષ્ટ્યઅવગાહી જ્ઞાન થઈ શકે.

દંડી પુરુષ - આવું જ્ઞાન થઈ શકે છે. વિશુંખલ
ઉપસ્થિતિ જ આવા વિશેષ્યે વિશેષણમ્...
ઈત્યાદિ પદ્ધતિએ ઉત્પન્ન થતાં જ્ઞાનમાં કારણ
છે.

✽ બે પ્રકારના જ્ઞાનમાં ભેદ હોવા પાછળનું પ્રયોજન ✽

અહીં પ્રશ્ન થાય કે - ‘વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાનમાં દંડત્વ ઉપલક્ષણ તરીકે ન
જણાતા વિશેષણ તરીકે જણાય છે. તથા વિશેષ્યે ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનમાં દંડત્વ
વિશેષણ તરીકે નહીં, કિંતુ ઉપલક્ષણ તરીકે જણાય છે - તેની પાછળ કારણ શું ? દંડત્વ
છે તો વિશેષણ જ. તો પછી વિશેષ્યે વિશેષણમ્ - ઈત્યાદિ પદ્ધતિથી જન્મતા જ્ઞાનમાં કેમ
વિશેષણ તરીકે ન જણાય ?’

આ શંકા વ્યાજબી છે. પણ, આમાં તો પુરુષવ્યુત્પત્તિ-મતિવૈચિત્ર્ય જ કારણ છે.
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રસ્તુતમાં દુનિયામાં જેવા - જેવા પ્રકારના જ્ઞાનો થાય છે, તે
સર્વેનો સંગ્રહ રજૂ કરવો છે. દુનિયાને આવા જ્ઞાનો કેમ થાય છે ? એ પ્રશ્ન સંગ્રહકારને
કરવો અપ્રસ્તુત છે. કારણ કે સંગ્રહકાર તો તમને દરેક જ્ઞાન પાછળની વિલક્ષણતાઓ,

प्रकारकज्ञानाच्च ‘दण्डी पुरुषः’ - इत्येवं विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिज्ञानं सम्पद्यते इति ।

तथा च ‘दण्डी पुरुषः’ - इत्यत्र विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिबोधे सज्जाते तादृशज्ञानस्य ‘दण्डत्वनिष्ठविशेषणतावच्छेदकतानिरूपितदण्डनिष्ठविशेषणतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टः दण्डी’ - इत्येवमाकारो भवति । तादृशज्ञानमेव विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या यदि जायते तदा तादृशज्ञानस्याकारः ‘दण्डत्वनिष्ठविशेषणतानिरूपितदण्डनिष्ठविशेष्यतासमानाधिकरणविशेषणतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टः पुरुषः’ - इत्येवं भवतीति स्थितम् ।

अत्र भीमाचार्येण न्यायकोशे यदुक्तं विशिष्टविशेषणकज्ञानशब्दव्याख्यानाऽवसरे “(विशिष्ट-विशेषणकज्ञानं =) विशेषणवद्विशेष्यस्य धर्मिणि वैशिष्ट्यविषयकं ज्ञानम् । यथा दण्डवान् पुरुषः इति ज्ञानम् । तद्विधम् - (१) विशेषणोपलक्षितप्रतियोगिकवैशिष्ट्यावगाहि, (२) विशेषणविशिष्ट-प्रतियोगिकवैशिष्ट्याऽवगाहि चेति । तत्राद्ये विशेषणज्ञानाऽसंसर्गाऽग्रहयोरेवाऽपेक्षा, न तु विशेषणतावच्छेदकप्रकारकधियोऽप्यपेक्षा । द्वितीये तु विशेषणतावच्छेदकप्रकारकधियोऽपेक्षा ।

क्वचिद् विशेष्ये यद् विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम् इतिरीत्या जायमानं ज्ञानं भवति । यथा दण्डवान् पुरुषः इति ज्ञानम् । अत्र ज्ञाने पुरुषांशे दण्डः दण्डे च दण्डत्वं विशेषणतया भासते, न तु दण्डत्वं पुरुषांशे विशेषणतावच्छेदकतया भासते । अत्र विशृङ्खलोपस्थितिः प्रयोजिका इति विज्ञेयम् ।

क्वचिद् एकत्र द्वयमिति रीत्या जायमानं ज्ञानं भवति, यथा ‘दण्डवान् पुरुषः’ इति ज्ञानम् । अत्र ज्ञाने च एकस्यां व्यक्तौ (पुरुषे) पुरुषत्वं दण्डश्च एतदुभयं विशेषणतयैव भासते, न तु विशेषण-विशेष्यतावच्छेदकभावेन । अत्र विशेषणत्वेन उभयोपस्थितिः प्रयोजिका इति बोध्यम् ।

क्वचिद् विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहि ज्ञानं भवति । अत्र ज्ञाने च विशेषणतावच्छेदकप्रकारकं ज्ञानं कारणं भवति इति ध्येयम् । यथा ‘दण्डवान् पुरुषः’ इति ज्ञानम् । अत्र च दण्डत्वात्मकविशेषणावच्छिन्नप्रतियोगिकवैशिष्ट्याऽऽख्यः सम्बन्धः संसर्गतया पुरुषांशे भासते । इदमेव ज्ञानं विशिष्ट-

विशिष्टताओ, विशेषताओ જ દર્શાવે છે. દુનિયા આવા પ્રકારના જ્ઞાનો કેમ કરે છે ? - એ તે - તે પુરુષને આધીન છે. કોઈ પુરુષની મતિ તથા પ્રકારની હોય કે જેમાં તેને દંડત્વ - દંડ - પુરુષની વિશુંખલ ઉપસ્થિતિ થઈ અને દંડવાન્ પુરુષ આવું જ્ઞાન વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે થયું. કોઈ પુરુષની મતિ તથા પ્રકારની હોય કે જેનાથી તેને દંડત્વપ્રકારક જ્ઞાન થયું અને તેના માધ્યમે દંડવાન્ પુરુષ આવા પ્રકારની વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્ય-અવગાહિ બુદ્ધિ થઈ.

વિશેષણકજ્ઞાનપ્રભેદઃ વિશેષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિ ભવતિ વિશેષણોપલક્ષિતપ્રતિ-
યોગિકવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિજ્ઞાનાદ્ ભિદ્યતે ચ इति बोध्यम्” (ન્યાયકોશઃ - પૃ.૭૮૦) इति तदत्रा-
ऽनुसन्धेयम् ।

ય
શો
લ
તા

કસ્યચિત્ પુંસઃ ‘દણ્ડઃ નાસ્તિ’ = ‘દણ્ડાભાવવાન્ પુરુષઃ’ - इत्याकारकं ज्ञानं जातम्,
अभावाऽवगाहिनिश्चयस्तु विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाही एव भवतीति नियमः, अन्यथा एकदण्डवत्यपि
पुरुषे दण्डाभाववानयमितिबुद्ध्यापत्तेरिति सूक्ष्ममूह्यम्, अत्र न बहु चर्च्यते, विस्तरभयात् ।
तथा च तादृशज्ञाने दण्डत्वावच्छिन्नस्य दण्डस्य अभावे, अभावस्य च पुरुषे वैशिष्ट्यं भासते ।
दण्डस्याऽभावे दण्डत्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकत्वसम्बन्धेन अन्वयः भवति । ततश्चेदं विशिष्ट-
वैशिष्ट्याऽवगाहिज्ञानं वर्तते ।

આ રીતે, વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્... આ પદ્ધતિએ (= વિશેષ્ય
= દંડીમાં વિશેષણ દંડ, દંડમાં અન્ય વિશેષણ દંડત્વ... આ રીતે વિશેષ્યમાં વિશેષણ
વગેરેના જ્ઞાનથી જે ‘દંડી પુરુષ’ આવા પ્રકારની બુદ્ધિ થાય તે વિશેષ્યે વિશેષણમ્...
ઈત્યાદિ પદ્ધતિએ ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિ કહેવાય.) દંડી પુરુષ - આવું જે જ્ઞાન થાય અને
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જે દંડી પુરુષ - આવું જ્ઞાન થાય - તે બન્ને વચ્ચેની ભેદરેખા
આપણે સમજી ગયા. આ વાત મગજમાં સ્થિર રાખજો.

આપણે જોઈ ગયા કે -

વિ
ન
આ

→ ‘દંડી પુરુષ’ - આવું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન = દંડત્વનિષ્ઠવિશેષણતા-
અવચ્છેદકતાનિરૂપિતદંડનિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવાન્ પુરુષ - આવું જ્ઞાન.

→ ‘દંડી પુરુષ’ - આવું વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે થતું જ્ઞાન = દંડત્વનિષ્ઠ-
પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટદંડનિષ્ઠવિશેષણતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવાન્ પુરુષ - આવું
જ્ઞાન.

✽ પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબંધક ભાવનું નિરૂપણ ✽

હવે, કોઈને જ્ઞાન થયું કે ‘દંડઃ નાસ્તિ’, ‘દંડઅભાવવાન્ પુરુષઃ’ આ જ્ઞાનમાં
દંડત્વવિશિષ્ટ દંડનું વૈશિષ્ટ્ય પ્રતિયોગિતાસંબંધથી અભાવમાં જણાય છે. તથા તેનું વૈશિષ્ટ્ય
પુરુષમાં છે. મતલબ કે દંડત્વઉપલક્ષિત દંડનું વૈશિષ્ટ્ય નથી જણાતું. કિંતુ દંડત્વવિશિષ્ટ
દંડનું વૈશિષ્ટ્ય જણાય છે. માટે, જ્યારે ‘દંડઃ નાસ્તિ’ = દંડઅભાવવાન્ પુરુષ આવું જ્ઞાન

एतज्ज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकं ‘दण्डः अस्ति’ = ‘दण्डी पुरुषः’ - इत्याकारकं विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिज्ञानमेव भवेत्, न तु विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानं ज्ञानं भवेत्, समानयोः प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाऽभ्युपगमेन विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिज्ञानं प्रति तादृशज्ञानस्यैव प्रतिबन्धकत्वौचित्यात् ।

ततश्चैवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः - ‘दण्डाभाववान् पुरुषः’ इत्याकारकज्ञाने पूर्वोक्तरीत्या दण्डत्वावच्छिन्नः दण्डः अभावे प्रतियोगितासम्बन्धेन विशेषणतया भासते, अतः दण्डे प्रतियोगिताऽपि भवेत्, विशेषणताऽपि, ततश्च तादृशप्रतियोगिता विशेषणताऽवच्छेद्या भवेत्, तादृश-विशेषणतावच्छेदकतया दण्डत्वं प्राप्यते, दण्डत्वस्य उपलक्षणत्वाऽभावेन प्रकृतविशिष्ट-वैशिष्ट्याऽवगाहिज्ञाने प्रकारतावच्छेदकतया तदुपलब्धेः सम्भवात् । तथा च दण्डत्वनिष्ठप्रकारता-वच्छेदकतानिरूपितप्रकारताऽवच्छेद्या प्रतियोगिता भवति । प्रकारतावच्छेदकता च समवाय-सम्बन्धावच्छिन्ना, समवायसम्बन्धेन दण्डत्वस्य प्रकारतावच्छेदकस्य दण्डे वृत्तेः । तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रकारताऽवच्छेद्या प्रतियोगिता भवति ।

હોય ત્યારે ‘દંડી પુરુષઃ’ - આવું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન ન થાય. એ વખતે ‘દંડી પુરુષઃ’ - આવું જ્ઞાન જો વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે કરવું હોય તો થઈ જ શકે છે. કારણ કે સમાનવિષયક જ્ઞાન જ પરસ્પર પ્રતિબંધક બને, એટલે કે જેવા પ્રકારના પદાર્થના અભાવનું જ્ઞાન હોય તેવા પ્રકારના પદાર્થનું જ્ઞાન તે વખતે ન થાય. ‘દંડઅભાવવાન્ પુરુષઃ’ - આ જ્ઞાન દંડત્વવિશિષ્ટ દંડના અભાવનું અવગાહન કરે છે. માટે, આવા જ્ઞાનના સમયે દંડત્વવિશિષ્ટ દંડનું અવગાહન કરનાર જ્ઞાન ન થાય. કિંતુ દંડત્વઉપલક્ષિત દંડનું અવગાહન કરનાર જ્ઞાન શા માટે ન થાય ? થાય જ. આમ, નિયમ થયો કે -

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નદંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાસંબંધ-અવચ્છિન્નદંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવગાહિ-નિશ્ચય (= દંડઅભાવવાન્ - આવા પ્રકારના નિશ્ચય) પ્રત્યે દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતદંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવગાહિનિશ્ચય (= દંડી પુરુષઃ - આવા પ્રકારનું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહી જ્ઞાન) પ્રતિબંધક થઈ શકે. દંડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતા-વિશિષ્ટદંડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવગાહિનિશ્ચય (= વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે થતું ‘દંડી પુરુષઃ’ - આવું જ્ઞાન) ન થઈ શકે.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

अतः तादृशज्ञाने समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारताऽवच्छेदकतानिरूपितप्रकारतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकत्वं वर्तते । यद्वा प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्ना या प्रकारता सा समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपिता - इत्येवं विवक्षणीयम्, तथा च तादृशज्ञाने समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकत्वं स्यात् ।

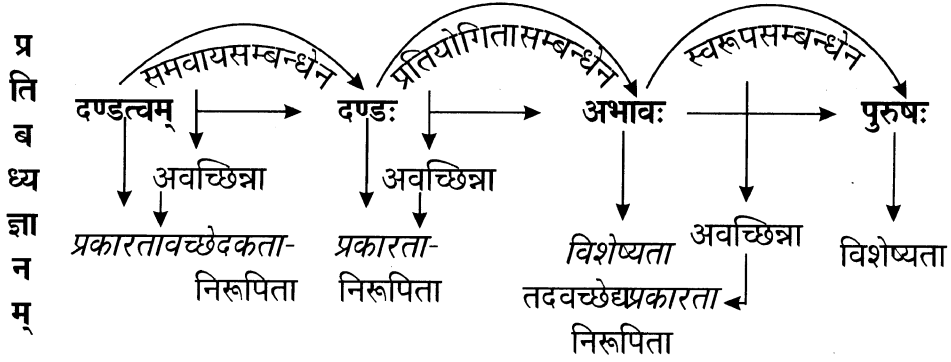
यदि दण्डत्वं दण्डे प्रकारविधया भासते इति दण्डनिरूपिता दण्डत्वनिष्ठा प्रकारता गृह्यते तदा तादृशज्ञाने समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकत्वं स्यात् ।

य एतादृशं ज्ञानं प्रति 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकं विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि ज्ञानमेव प्रतिबन्धकं शो स्यात्, विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानं तादृशं ज्ञानं नैव प्रतिबन्धकं स्यात् । त 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये पूर्वोक्तरीत्या समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकत्वं वर्तते । 'दण्डी पुरुषः' - इत्येवं विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरमित्यादिरीत्या जायमाने बोधे पूर्वोक्तरीत्या समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकत्वं वर्तते ।

'दण्डी पुरुषः' - इत्येवं ज्ञानं यदा विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि भवति तदा तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकत्वमपि वर्तते एव, प्रकारतावच्छेदकस्य प्रकारे वृत्तिताऽवश्यम्भाविनीति तत्र दण्डत्वस्य प्रकारतयाऽपि भानात्, तदपेक्षया विशेष्यस्य पुरुषापेक्षया प्रकारतयाऽपि भानाच्च । किन्तु 'दण्डी पुरुषः' - इत्येवं ज्ञानं यदा विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्... इति रीत्या जायते तदा तत्र समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकत्वमेव स्यात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्न-

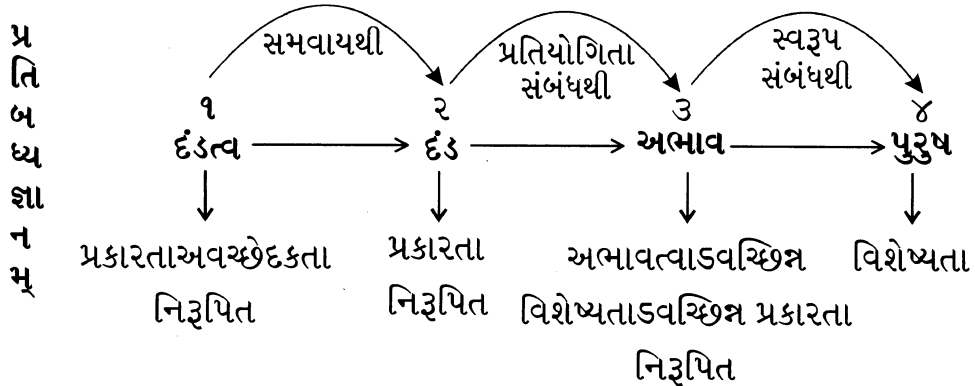
दण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
निरूपकत्वं नैव भवेत्, तादृशज्ञाने दण्डत्वस्य प्रकारतया भानेऽपि प्रकारतावच्छेदकतया अभानात् ।

ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोग-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकत्वं विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिबोधेऽपि वर्तते,
विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानबोधेऽपि वर्तते । समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठ-
प्रकारताऽवच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकत्वञ्च
विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये एव वर्तते, विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानबोधे
नैव वर्तते इति स्थितम् । स्थापना चेयम् -

बोधः - समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धा-
वच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकः
निश्चयः = 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकः निश्चयः ।

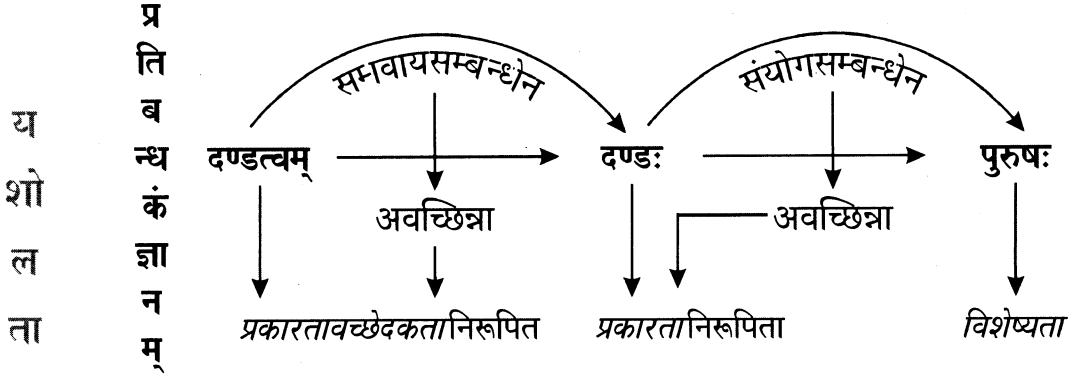
■ प्रतिबध्य-प्रतिबंधक ज्ञानोनी रेखांकन द्वारा समजूती ■

य
शो
ल
ता

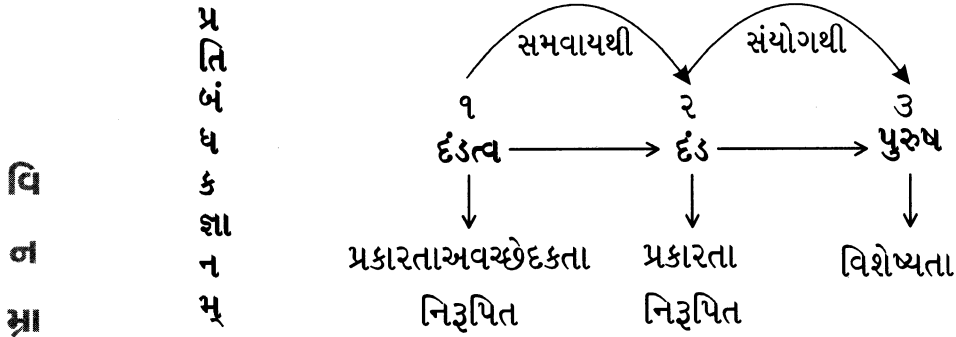
वि
न
भा

‘દળ્ડી પુરુષઃ’ ઇત્યાકારકઃ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિનિશ્ચયઃ -

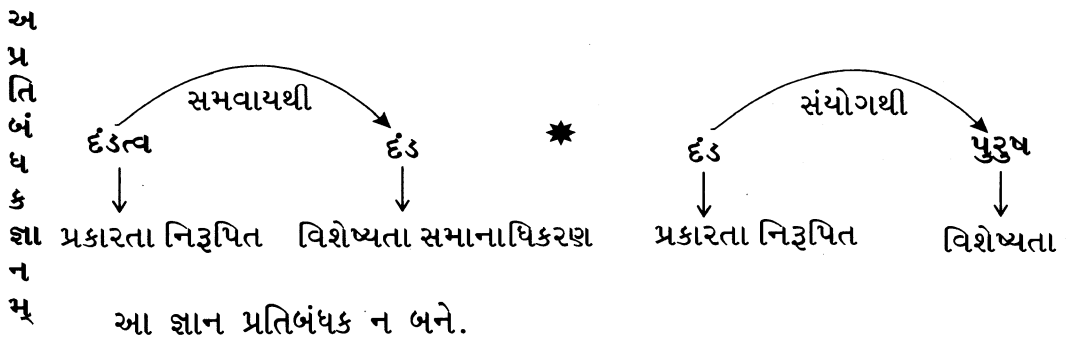
બોધઃ - સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદળ્ડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
દળ્ડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકઃ નિશ્ચયઃ = ‘દળ્ડી પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકઃ
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિનિશ્ચયઃ ।

આવા જ્ઞાન પ્રત્યે

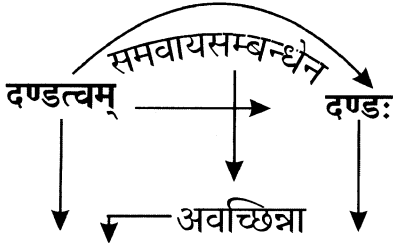

આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક બને.

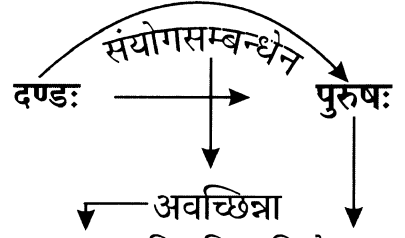
જો કે આ બન્ને જ્ઞાન પરસ્પર પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધક બની શકે. છતાં અત્યારે અભાવ-
અવગાહિજ્ઞાનને પ્રતિબંધ અને દ્વિતીય જ્ઞાનને પ્રતિબંધક બનાવેલ છે.

अ
प्र
ति
ब
न्ध
कं
ज्ञा
नं

★

प्रकारता निरूपित विशेष्यता समानाधिकरण प्रकारता निरूपित विशेष्यता

बोधः - समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोग-
सम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता(विशिष्टः पुरुषः इत्याकारकः)निरूपकः
निश्चयः = 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकः विशेष्ये विशेषणम्... इतिरीत्या जायमानः निश्चयः ।

अत्र यदि एवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः अभ्युपेयते यदुत - समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्व-
निष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपिताऽभाव-
त्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - य
इत्याकारकं ज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमाना- शो
धिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः इति ल
तदा 'दण्डाभाववान् पुरुषः' इत्याकारकज्ञानं प्रति 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकः विशेष्ये ता
विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरमिति रीत्या जायमानः बोधः, 'दण्डी पुरुषः' इत्याकारकविशिष्ट-
वैशिष्ट्यावगाहिबोधश्च प्रतिबन्धकतयाङ्गीकर्तव्यौ स्याताम् ।

'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारके विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिबोधे दण्डत्वं यथा प्रकारतावच्छेदक-
तया भासते, दण्डः प्रकारतया पुरुषश्च विशेष्यतया तथा दण्डत्वं प्रकारतया तदपेक्षया
दण्डः विशेष्यतया, सः एव प्रकारतया तदपेक्षया पुरुषश्च विशेष्यतया - इत्येवमपि भासते,
प्रकारतावच्छेदकीभूतस्य दण्डत्वस्य प्रकारत्वाऽवश्यम्भावात् । तथा च पूर्वोक्तरीत्या यथा
तादृशज्ञाने समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्न-
दण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते तथैव समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्व-
निष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपित-
विशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमपि स्यात् । तथा च 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञानं
प्रति 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयः प्रतिबन्धकः स्यात्, 'दण्डा-

भाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञाननिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
दण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारता-
निरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वस्य 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि-
निश्चयेऽपि सत्त्वात् 'दण्डाभाववान् पुरुषः' इत्याकारकज्ञानं प्रति भवति 'दण्डी पुरुषः' -
इत्याकारकः विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चयः प्रतिबन्धकः, उभयोः विशिष्टवैशिष्ट्याऽव-
गाहित्वे सति विरुद्धप्रकारकत्वात् ।

किन्तु तादृशप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञानं
प्रति 'दण्डी पुरुषः' इत्याकारकस्य विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्... इत्यादिरीत्या
जायमाननिश्चयस्याऽपि प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः स्यात्, यतः विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणाऽ-
न्तरमिति रीत्या जायमाने 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकनिश्चयेऽपि दण्डत्वं प्रकारतया भासते,
तदपक्षेया दण्डः विशेष्यतया, दण्डः एव पुनः प्रकारतया, तदपेक्षया च पुरुषः विशेष्यतया
इति तादृशनिश्चयेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरण-
संयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं स्यादेव । एतदेव
च 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञाननिष्ठप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकम्,
तथा च विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमाने 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकबोधे तादृश-
प्रतिबन्धकतावच्छेदकस्य सत्त्वात् तादृशनिश्चयः 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञानं
प्रति प्रतिबन्धकतया प्रतिपत्तव्यः, न हि 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकबुद्धिं 'दण्डी
पुरुषः' - इत्याकारकः विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानः बोधः प्रतिबध्नाति,
प्रतिबध्यज्ञानस्य विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहित्वात् । विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानः
निश्चयः विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानं बोधमेव प्रतिबध्नाति । अभावप्रकारक-
निश्चयश्च विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही एव भवति, विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबोधञ्च विशेष्ये
विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानः निश्चयः प्रतिबद्धं न शक्नोति ।

अतः 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धा-
वच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकज्ञानं
प्रति (= 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठ-
प्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-

निरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः’ - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे ‘दण्डाभाववान् पुरुषः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘दण्डी पुरुषः’ - इत्याकारकस्य विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानबोधस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः दुर्वारा, तत्र पूर्वोक्तरीत्या समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्व-निष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपित-विशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वस्य ‘दण्डाभाववान् पुरुषः’ - इत्याकारकज्ञाननिष्ठप्रतिबध्यतानिरूपित-प्रतिबन्धकतावच्छेदकस्य सत्त्वात् । ततः नैवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमः सङ्गतः ।

किन्तु यद्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपेयते यदुत - ‘समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठ-प्रकारतावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्ना-भावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= ‘दण्डाभाववान् पुरुषः’ - इत्याकारक-ज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्न-दण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः’ इति, तदा ‘दण्डाभाववान् पुरुषः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘दण्डी पुरुषः’ - इत्याकारकः विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाही निश्चयः एव प्रतिबन्धकः स्यात्, विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानः तादृशः निश्चयः नैव ।

‘दण्डी पुरुषः’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चये एव दण्डत्वं प्रकारतावच्छेद-कतया, दण्डः प्रकारतया, पुरुषश्च विशेष्यतया भासन्ते, तादृशनिश्चये दण्डे दण्डत्वस्य प्रकारतया भानेन तस्य प्रकारतावच्छेदकत्वात्, न हि यथा विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानबोधे दण्डत्वस्य दण्डे उपलक्षणतया भानेन दण्डत्वस्य प्रकारतानवच्छेदकत्वम्, तथैवाऽत्रापि दण्डत्वस्य प्रकारतयाऽभानम्, किन्तु दण्डत्वस्य दण्डे प्रकारतया भानाद् दण्डत्वं प्रकारतावच्छेदकं भवति । तथा च तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये पूर्वोक्तरीत्या समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्व-निष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-निरूपकनिश्चयत्वं वर्तते, एतदेव ‘दण्डाभाववान् पुरुषः’ - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतायाः अवच्छेदकम् । अतः तादृशविशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चयस्य ‘दण्डाभाववान् पुरुषः’ - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकाक्रान्तत्वाद् भवेदेव ‘दण्डी पुरुषः’ इत्याकारकः विशिष्ट-वैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चयः ‘दण्डाभाववान् पुरुषः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः । युक्तश्च द्वयोः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः ।

उक्तप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावस्याऽभ्युपगमेन 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकः विशेष्ये विशेषणम्... इतिरीत्या जायमानः बोधः नैव प्रतिबन्धकः भवितुमर्हति, तादृशरीत्या जायमाने बोधे दण्डत्वं नैव प्रकारतावच्छेदकतया भासते, यतः तादृशनिश्चये दण्डत्व-दण्ड-पुरुषाणां विषयता परस्परं निरूप्य-निरूपकभावाऽऽपन्ना नास्ति, दण्डत्वं दण्डे प्रकारतया भासते, तदपेक्षया दण्डः विशेष्यतया, पुरुषाऽपेक्षया प्रकारतया भासमानदण्डे दण्डत्वं न प्रकारतया भासते, किन्तु उपलक्षणतया एव, यद्यपि विशेष्यताऽऽक्रान्तः प्रकारताक्रान्तश्च दण्डः एकः एव, तथापि तयोः कथञ्चिद्भेदोऽपि, विशेष्यताक्रान्तत्वेन दण्डोपस्थितौ प्रकारताक्रान्तत्वेन तदुपस्थितेरनियमात्, प्रकृते च यस्मिन् ज्ञाने (= यस्यामुपस्थितौ) दण्डः पुरुषश्च विशेष्य-विशेषणभावापन्नतया गृह्यते न तस्मिन्नेव दण्डत्वं दण्डश्च विशेष्य-विशेषणभावापन्नतया गृह्यते, दण्डत्व-दण्ड-पुरुषाणां विशुद्धलोपस्थितेः प्रतिपादितत्वाद् इति दण्डे दण्डत्वस्य प्रकारतया भासमानत्वेऽपि प्रकारतया भासमानः यः दण्डः तत्र तु दण्डत्वम् उपलक्षणतया एव भासते इति कथ्यते । यच्च उपलक्षणं तन्न कदापि प्रकारतावच्छेदकं भवति, उपलक्षणस्य प्रकारतावच्छेदकत्वे मानाभावात् । तथा च विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानबोधे 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारके दण्डत्वं न प्रकारतावच्छेदकतया भासते । विशेष्यीभूत-दण्डापेक्षया दण्डत्वं प्रकारतया, विशेष्यीभूतपुरुषाऽपेक्षया च दण्डः प्रकारतया तादृशज्ञाने भासते, अतः तादृशज्ञाने पूर्वोक्तरीत्या समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-समानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते, किन्तु दण्डत्वस्य प्रकारतावच्छेदकतया तादृशज्ञानेऽभानात् तादृशज्ञाने समवायसम्बन्धावच्छिन्न-दण्डत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-निरूपकनिश्चयत्वं नैव वर्तते । उक्तप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावानुसारेण च 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञाननिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकः धर्मः समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव वर्तते, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नदण्डत्वनिष्ठप्रकारताऽवच्छेदकतानिरूपितसंयोग-सम्बन्धावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव अस्ति । अतः 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारके विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानबोधे 'दण्डाभाववान् पुरुषः' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूततादृशधर्मस्याऽसत्त्वाद् 'दण्डी पुरुषः' - इत्याकारकः

વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનઃ બોધઃ ‘દણ્ડાભાવવાન્ પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયં પ્રતિ નૈવ પ્રતિબન્ધકઃ ભવતિ । યુક્તઞ્ચૈતત્, ન હિ ‘દણ્ડાભાવવાન્ પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘દણ્ડી પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકસ્ય વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનસ્ય નિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકતા યુક્તા, અભાવાવગાહિતાદૃશજ્ઞાનસ્ય વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિત્વેન તત્પ્રતિબન્ધકતાયાઃ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિનિશ્ચયે એવ સમ્ભવાત્ ।

एतावता ‘સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નદણ્ડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નદણ્ડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતાઽભાવત્વાઽવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યપ્રકારતા-નિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= દણ્ડાભાવવાન્ પુરુષઃ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદણ્ડત્વ-નિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાસમાનાધિકરણસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદણ્ડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-વિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ’ - ઇત્યેવં પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ નૈવ અભ્યુપેતું શક્યતે, કિન્તુ ‘સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદણ્ડત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-દણ્ડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતાઽભાવત્વાવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘દણ્ડાભાવવાન્ પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદણ્ડત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-વચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદણ્ડનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ’ - ઇત્યેવમેવ પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવોઽભ્યુપગમ્યઃ **इति स्थितम्** । એતત્સર્વં યથા ‘દણ્ડી પુરુષઃ’ ઇત્યેતત્સ્થલમાશ્રિત્ય વિચારિતમ્, તથૈવ પ્રકૃતેઽપિ ભાવનીયમ્ । અતઃ અધુના પ્રકૃતં પ્રસ્તુમઃ -

આદૌ મહાનસીયત્વસ્ય જાતિત્વપક્ષમાશ્રિત્ય યથા ગ્રન્થકૃતા નિર્દિષ્ટં તથા દર્શયિષ્યામઃ । તદનુ તાર્ણત્વમુપાદાય તદેવ સર્વં નિરૂપયિષ્યામઃ ઇતિ અવધેયમ્ ।

(જ્યાં દંડ → પ્રકારતા - આ રીતે જણાવ્યું હોય ત્યાં દંડનિષ્ઠપ્રકારતા... ઈત્યાદિ રીતે સમજી લેવું.)

આ રીતે ‘દંડી પુરુષ’ - આ સ્થલમાં આપણે વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન અને વિશેષ્યે વિશેષણમ્... તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્... ઈત્યાદિ પદ્ધતિએ થતું જ્ઞાન વિચારી ગયા. હવે, પ્રસ્તુત સ્થલમાં વિચારવાનું છે.

આપણું જ્ઞાન છે - ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ, મહાનસવૃત્તિ ઘટાદિ, મહાનસમાં છે.’

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

य शो ल ता
 ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिवारणाय ‘समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपकः निश्चयः प्रतिबन्धकः’ - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावमनभ्युपगम्य ‘समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकं ज्ञानं प्रति (= ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः’ - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपगतः भवता (= अथेत्याद्युक्त्योपस्थितेन पूर्वपक्षेण) तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेदत्वप्रवेशप्रयुक्तगौरवभिया ।

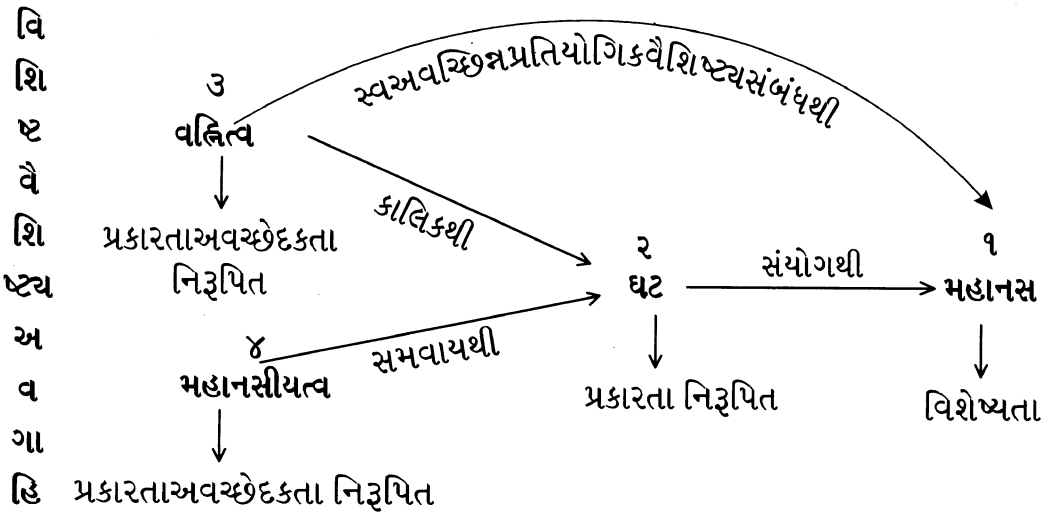
तथापि भवता तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेदत्वप्रवेशः कर्तव्यः एव स्यात्, ‘एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्’ - इति नियमस्य भवताऽनभ्युपगतत्वात् । तथा हि - ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः कः भवति ? तन्निर्णयार्थं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः दर्शयितव्यो भवता ।

‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकः बोधः विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही भवति, अभावप्रकारकत्वात्, ततश्च तं प्रति ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ इत्याकारको विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही निश्चयः एव प्रतिबन्धको भवितुम् अर्हति, ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकः

યઃ વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનઃ નિશ્ચયઃ સઃ નૈવ પ્રતિબન્ધકો ભવિતુમર્હતિ ઇતિ સ્પષ્ટમેવ । પ્રાગ્ યથા ‘દળ્ડી પુરુષઃ’ - ઇત્યાકારકઃ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહી નિશ્ચયઃ કથં ભવતિ તદ્ દર્શિતમ્, તદનુસારેણ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ ઇત્યાકારકઃ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિબોધઃ યથા ભવતિ તથા દર્શ્યતે -

સુખપ્રતિપત્ત્યર્થ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટતયા મહાનસ-વૃત્તિઃ ઘટઃ ગૃહ્યતે । તથા ચ તાદૃશજ્ઞાનં યદા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિ ભવતિ તદા તત્ર મહાનસં વિશેષ્યતયા, ઘટઃ પ્રકારતયા મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ચ પ્રકારતાવચ્છેદકતયા ભાસન્તે, યતઃ અત્ર મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-ઘટ-મહાનસાદીનાં ન વિશૃંખલા ઉપસ્થિતિઃ, અપિ તુ પરસ્પરં સાપેક્ષતયા, શૃંખલાબદ્ધતયેતિ યાવત્ । અતઃ એવ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-તદ્વિશિષ્ટઘટ-તદ્વિશિષ્ટમહાનસાદીનામુપસ્થિતિઃ તથૈવ ભવતિ, વહ્નિત્વં મહાનસીયત્વજ્ચ મહાનસવિશેષણી-ભૂતઘટાદૌ વિશેષણતયા ભાસેતે, અતઃ એવ પ્રકારતાવચ્છેદકતયા ભાસેતે, તે ચ સ્વાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિક-વૈશિષ્ટ્યસમ્બન્ધેન સાક્ષાદ્ મહાનસેઽપિ વિશેષણતયા ભાસેતે, યતઃ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વાવચ્છિન્નઃ યઃ ઘટઃ તત્પ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યસ્ય = તત્સમ્બન્ધિવૈશિષ્ટ્યસ્ય મહાનસે સત્ત્વાત્, મહાનસસ્ય

આ જ્ઞાન જ્યારે વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ હોય ત્યારે આ પ્રમાણે થાય -

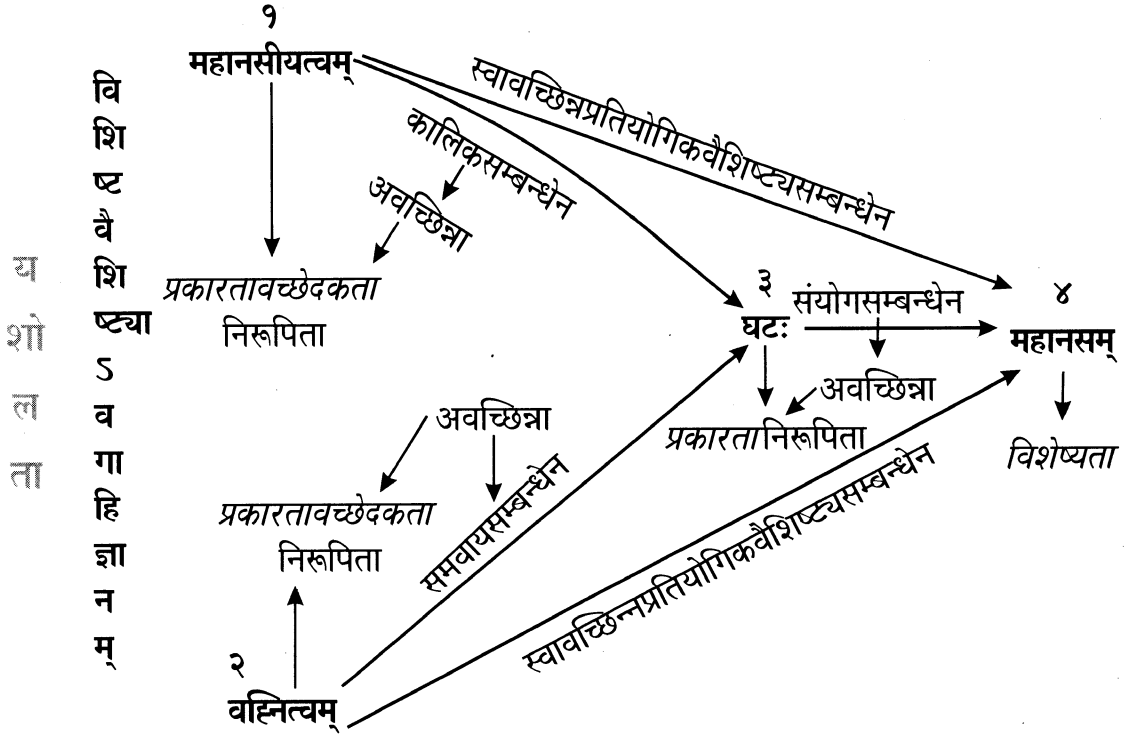

❧ વિશિષ્ટ વૈશિષ્ટ્ય અવગાહી પ્રસ્તુત જ્ઞાનની સમજણ ❧

આ જ્ઞાનમાં (૧) મહાનસ મુખ્ય વિશેષ્ય તરીકે ભાસે છે. ઘટ તેમાં વિશેષણ છે.

તદ્વિશિષ્ટત્વાત્ ।

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’-
ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્ય વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઽવગાહિનઃ સ્થાપના -

एतदर्थः - महानसं विशेष्यम्, तस्मिन् च विशेष्यता, सा च घटनिष्ठप्रकारतानिरूपिता, घटाऽपेक्षया महानसस्य विशेष्यत्वात्, घटश्च यतः संयोगसम्बन्धेन महानसे वर्तते ततः तस्मिन् प्रकारता भवति इति घटनिष्ठप्रकारता संयोगसम्बन्धावच्छिन्ना भवति, तादृशप्रकारतायाः अवच्छेदक-धर्मविधया वह्नित्वमपि प्राप्यते महानसीयत्वम् अपि । तथा च तादृशप्रकारता महानसीयत्वनिष्ठ-प्रकारतावच्छेदकतानिरूपिता वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपिता च भवति, महानसीयत्वं

तथा वह्नित्व અને મહાનસીયત્વ તેમાં વિશેષણતાઅવચ્છેદક છે. (૨) ઘટ સંયોગસંબંધથી મહાનસમાં રહે છે. માટે, સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતા ઘટમાં રહે.

(૩-૪) વહ્નિત્વ અને મહાનસીયત્વ - એ બન્ને પ્રકારતાઅવચ્છેદક છે. આ પ્રકારતા-અવચ્છેદકતા કાલિક અને સમવાય - આ બે સંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. ઉપરાંતમાં, સ્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યસંબંધથી વહ્નિત્વ તથા મહાનસીયત્વ મહાનસમાં પણ વિશેષણ રૂપે

ચ યતઃ સમવાયસમ્બન્ધેન ઘટે વર્તતે તતઃ તત્ પ્રકારતાવચ્છેદકં ભવતીતિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-વચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવેત્ । એવં વહ્નિત્વમપિ યતઃ કાલિકસમ્બન્ધેન ઘટે વર્તતે તતઃ એવ વહ્નિત્વં પ્રકારતાઽવચ્છેદકં ભવતીતિ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા કાલિક-સમ્બન્ધેન અવચ્છિન્ના ભવતિ । તતશ્ચૈવમાકારઃ - સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-વચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવદ્ મહાનસમ્ । એતન્નિશ્ચયસ્ય વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિત્વેન મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વે સ્વાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યસમ્બન્ધેન ઘટે વિશેષણતયા ભાસેતે ।

અધુના ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્દદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ યદા વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયતે તદા તત્ર કથં પદાર્થઃ અવભાસન્તે ? તદ્ દર્શયતે -

વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા યદા નિશ્ચયો ભવતિ તદા તત્ર મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-ઘટ-મહાનસાદીનાં વિશુદ્ધિલોપસ્થિતિઃ ભવતિ, અતઃ મહાનસમ્ ઘટવિશેષ્યતયા ભાસતે । મહાન-સીયત્વ-વહ્નિત્વાપેક્ષયા ચ ઘટઃ વિશેષ્યતયા ભાસતે । મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વે ઘટે પ્રકારતયા ભાસેતે । કિન્તુ યસ્મિન્ ઘટઃ પ્રકારતયા ભાસતે, મહાનસં ચ વિશેષ્યતયા તસ્મિન્નેવ જ્ઞાને શુદ્ધિલાભદ્ધતયા મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ઞ ન પ્રકારતયા ભાસેતે, કિન્તુ તે વિશેષ્યીભૂતઘટે એવ પ્રકારતયા ભાસેતે ઇતિ તે ઉપલક્ષણવિધયા ભાસેતે ઇતિ કથ્યતે, અતઃ એવ ન તયોઃ સ્વાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યસમ્બન્ધેન મહાનસે વિશેષણવિધયા ભાનં ભવતિ, અતઃ એવ ચ ન તે પ્રકારતાવચ્છેદકતયા પ્રાપ્યેતે ।

યદિ મહાનસીયત્વાપેક્ષયા યા વિશેષ્યતા ઘટે ભવતિ તદવચ્છેદકવિધયા વહ્નિત્વં કલ્પ્યતે તદા ન કશ્ચિદ્ બાધઃ, ઘટનિષ્ઠાયાઃ મહાનસીયત્વનિરૂપિતાયાઃ વિશેષ્યતાયાઃ અવચ્છેદકશ્ચ વહ્નિત્વધર્મઃ ભવિતુમર્હતિ એવ, ઘટનિષ્ઠાયાઃ મહાનસનિરૂપિતાયાઃ પ્રકારતાયાઃ અવચ્છેદકઃ વહ્નિત્વધર્મઃ મહાનસીયત્વધર્મો વા ભવિતું ન અર્હતિ, પ્રકારતા-તદવચ્છેદકત્વયોઃ પરસ્પરસાપેક્ષત્વ-

ભાસશે. આ સ્થલે અખંડ બોધ - ‘કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસંબંધ-અવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવાન્ મહાનસ’ - આવા પ્રકારનો થશે.

અહીં, વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ ઘટનું વૈશિષ્ટ્ય મહાનસમાં જણાય છે. આ

ય
શો
લ
તા

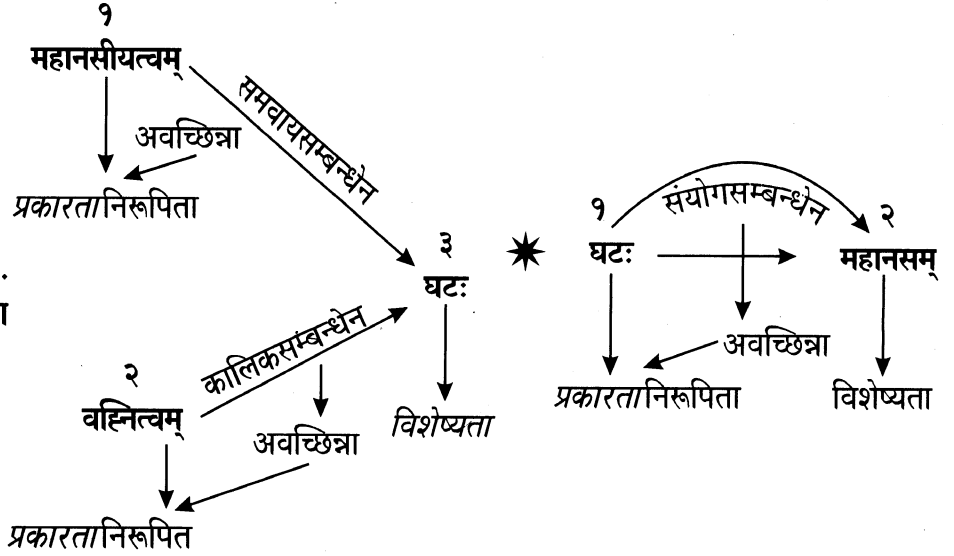
વિ
ન
મ

નિયમાત્, અત્ર તદભાવાચ્ચ । મહાનસીયત્વનિરૂપિતવિશેષ્યતા વહ્નિત્વવિશિષ્ટઘટે ભાસતે ઇતિ તદવચ્છેદકવિધયા વહ્નિત્વં પ્રાપ્યતે એવ । ઇત્યજ્ચ અત્ર અનેકે પ્રકારાઃ સમ્ભવન્તિ । તદ્વથા -

(૧) યદિ મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ચ પ્રકારતયા વિવક્ષ્યેતે તદા એવમાકારઃ । સ્થાપના ચેયમ્ -

ય
શો
લ
તા

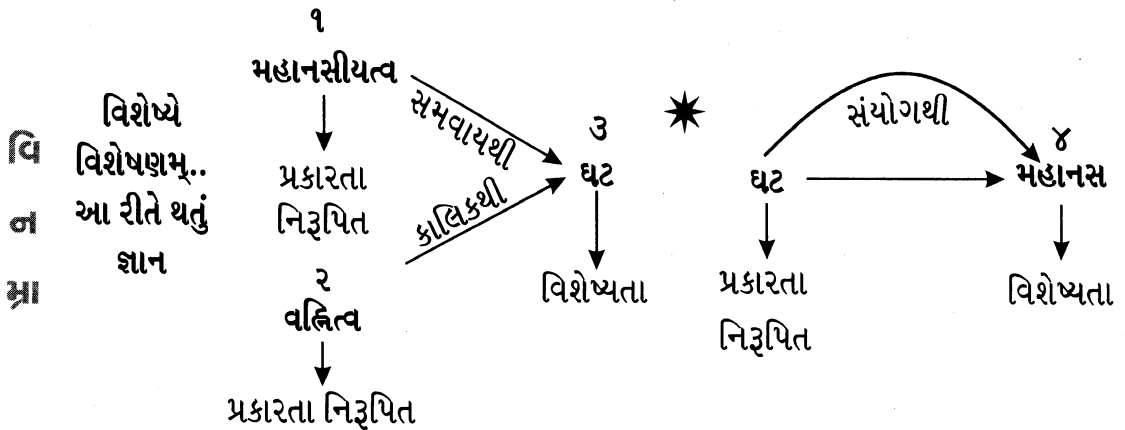
વિશેષ્યે
વિશેષણમ્...
ઇત્યાદિરીત્યા
જાયમાનં
જ્ઞાનમ્

અત્ર શૃङ्खलाद्वિતયમ્, તત્ર પ્રથમાયાં મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્ચ પ્રકારતયા ભાસેતે, મહાનસીયત્વં

જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વ - મહાનસીયત્વ ઘટમાં વિશેષણ તરીકે જણાય, ઉપલક્ષણ તરીકે નહીં.

‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આ જ જ્ઞાન વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્ - આ પદ્ધતિએ આ પ્રકારે થશે -

આ જ્ઞાનમાં (૧) મહાનસીયત્વ તથા (૨) વહ્નિત્વ એ ક્રમશઃ સમવાય અને

ઘટે સમવાયેન વર્તતે વહ્નિત્વજ્વ કાલિક્રેનેતિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવતિ, વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવતિ । એતત્પ્રકારતાદ્વિતયનિરૂપિત-વિશેષ્યતા ઘટે વર્તતે । દ્વિતીયસ્યાં શુદ્ધલાઘ્વાં ઘટે પ્રકારતા ભાસતે, ઘટશ્ચ સંયોગેન પ્રકારતયા અવભાસતે ઇતિ ઘટનિષ્ઠપ્રકારતા સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના વર્તતે । તાદૃશપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતા ચ મહાનસે વર્તતે ઇતિ ઘટનિષ્ઠસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટં મહાનસં ભવતિ । ઘટનિષ્ઠા પ્રકારતા વિશેષ્યતા ચ પરસ્પરસમાનાધિકરણા ભવતિ ઇતિ અખણ્ડબોધઃ એવમ્ -

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાસમાનાધિકરણસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-

કાલિકસંબંધથી (૩) ઘટમાં વિશેષણ છે. તથા ઘટ એ (૪) મહાનસમાં વિશેષણ છે. મહાનસીયત્વ કાલિક સંબંધથી પ્રકાર હોવાને કારણે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રકારતા થશે. આ પ્રકારતાથી નિરૂપિત ઘટનિષ્ઠવિશેષ્યતા છે. વહ્નિત્વ પણ ઘટમાં પ્રકાર છે. જ્યારે બે ધર્મ એક ધર્મમાં વિશેષણ બનતા હોય ત્યારે એક ધર્મને વિશેષણ અને બીજા ધર્મને વિશેષ્યતાઅવચ્છેદક કહી શકાય. મહાનસીયત્વની અપેક્ષાએ જે વિશેષ્યતા ઘટમાં જાય છે તેનો અવચ્છેદક ધર્મ વહ્નિત્વ થઈ શકે. હા ! વહ્નિત્વ પ્રકારતાઅવચ્છેદક ન થઈ શકે. કારણ કે વહ્નિત્વ વહ્નિમાં ઉપલક્ષણ રૂપે ભાસે છે. તથા મહાનસનિરૂપિત જે ઘટનિષ્ઠપ્રકારતા છે તેની સાથે વહ્નિત્વને પ્રસ્તુત જ્ઞાનમાં કોઈ લેવા દેવા નથી. માટે, આ જ્ઞાનનો આકાર આપણે બનાવી શકીએ કે →

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-વિશેષ્યતાવાન્ મહાનસ !

❀ કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રકારક નિશ્ચયની વિચારણા ❀

આ બન્ને આકાર મગજમાં સ્થિર કરી હવે નવાં સ્થળનો આકાર જોઈએ. ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ - આ જ્ઞાનનો તમે આકાર બનાવ્યો હતો કે - સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદ-પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિનિષ્ઠ)પ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદવિશેષ્યતા-અવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચય...

વિશેષ્યતાવદ્ મહાનસમ્ इति ।

(૨) यदि महानसीयत्वं प्रकारतया वह्नित्वञ्च विशेष्यतावच्छेदकतया विवक्ष्येते तदा एवमाकारः -

समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारता-
निरूपितविशेष्यताविशिष्टं महानसम् इति ।

(૩) यदि महानसीयत्वं विशेष्यतावच्छेदकतया वह्नित्वञ्च प्रकारतया विवक्ष्येते तदा एवमाकारः -

समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाव-
च्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासमानाधिकरणसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारता-
निरूपितविशेष्यतावद् महानसम् इति ।

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’
- इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः
तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयः एव प्रतिबन्धकः भवति, न तु

આ જ્ઞાનને તમે ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ
મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક માન્યું. હવે, થોડું ઊલટું કરીએ. આપણે
ઉક્ત અભાવઅવગાહિજ્ઞાનને પ્રતિબધ્ધ જ્ઞાન બનાવી દઈએ. આના પ્રત્યે પ્રતિબંધક કોણ
બને ? તે આપણે જોવાનું છે.

પ્રતિબધ્ધ જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વ એ વિશેષણ તરીકે જણાય છે, વિશેષ્યતાઅવચ્છેદક
તરીકે વહ્નિત્વ જણાય છે. તથા આ બન્નેથી વિશિષ્ટ ઘટનો પ્રતિયોગિતાસંબંધથી અભાવમાં
અન્વય થઈ જાય છે. આનું પ્રતિબંધક જ્ઞાન, જેમાં મહાનસીયત્વ વિશેષણ તરીકે જણાય,
વહ્નિત્વ વિશેષ્યતાઅવચ્છેદક તરીકે જણાય તથા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વથી વિશિષ્ટ ઘટ
મહાનસમાં વૃત્તિ તરીકે જણાય - તે જ્ઞાન બની શકે. એટલે કે,

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઘટનિષ્ઠપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચય
એ પ્રતિબંધક બને. આમ, પ્રતિબધ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે બનશે કે -

તાદૃશનિશ્ચયઃ વિશેષ્યે વિશેષણમ્.... इत्यादिरीत्या जायमानः इति प्राक् प्रतिपादितम् ।

તથા ચ ભવતા પૂર્વં યઃ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ ઉપદર્શિતઃ યદુત 'સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂ-પિતવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - इत्याकारकज्ञानं પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યપ્રતિયોગિતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકાર-તાનિરૂપિતાઽભાવત્વાવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાઽવચ્છેદ્યપ્રકારતાનિરૂપકઃ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ' इति, તદનુસારેણ પ્રકૃતે ભવતા એવં પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ દર્શનીયઃ ભવેદ્ યદુત -

‘સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યપ્રતિયોગિતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતાઽભાવ-ત્વાવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાઽવચ્છેદ્યપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં (= 'સમવાયસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકસમ્બન્ધેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - इत्याकारकज्ञानं પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઽવચ્છેદ્યસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-

જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઘટનિષ્ઠપ્રકારતા-અવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે તે તે જ્ઞાન 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી' - આવા પ્રકારના જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને.

યાદ રહે ! 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી' - આ જ્ઞાન મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટના વૈશિષ્ટ્યનું અભાવમાં અવગાહન કરનાર હોવાથી વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ છે. આ જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ પ્રકારતાઅવચ્છેદક તરીકે તો જણાય જ છે. ઉપરાંતમાં ક્રમશઃ પ્રકાર રૂપે અને વિશેષ્યતાઅવચ્છેદક રૂપે પણ જણાય છે. કારણ કે વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિબોધમાં વિશેષ્યમાં વિશેષણ અને વિશેષણમાં વિશેષણ તો હોય જ, ઉપરાંત પરસ્પર સંલગ્નતા પણ હોય. તેથી વિશેષણમાં વિશેષણનું વિશેષણતાઅવચ્છેદકરૂપે પણ ભાન થાય. માટે, 'સમવાયથી

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

વિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ' ઇતિ ।

ય
શો
લ
તા

યદ્વા 'સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઽવચ્છેદ્યપ્રતિયોગિતાસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતાઽભાવત્વાવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાઽવચ્છેદ્યપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= 'સમવાયસમ્બન્ધેન મહાનસીયત્વવિશેષ્યત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશેષ્યત્વે તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઽવચ્છેદકતાનિરૂપિતકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટ-

મહાનસીયત્વવિશેષ્ય અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશેષ્ય ઘટ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદ્યપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેશે.

આપણે પૂર્વે જોઈ જ ગયા છીએ કે 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશેષ્ય અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશેષ્ય ઘટ મહાનસમાં નથી' - આવા વિશેષ્યવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય પ્રત્યે 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશેષ્ય અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશેષ્ય ઘટ મહાનસમાં છે' - આવા પ્રકારનો વિશેષ્યવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય જ પ્રતિબંધક બની શકે. પણ, વિશેષ્ય વિશેષણ... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થનાર 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશેષ્ય અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશેષ્ય ઘટ મહાનસમાં છે' - આવા પ્રકારનો નિશ્ચય પ્રતિબંધક ન બને.

પ્રા

❖ અપ્રતિબંધકને પણ પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ ❖

કિંતુ તમે જે પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવની વ્યાપ્તિ બનાવી છે તે મુજબ વિશેષ્ય વિશેષણ... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થનાર 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશેષ્ય અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશેષ્ય ઘટ મહાનસમાં છે' - આવા નિશ્ચયને પણ પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે. કારણ કે પૂર્વે બતાવ્યું તે મુજબ વિશેષ્ય વિશેષણ... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશેષ્ય અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશેષ્ય ઘટ મહાનસમાં છે' - આ નિશ્ચયમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશેષ્યઘટનિષ્ઠપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું જ છે. તમારા મત મુજબ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત

નિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકઃ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ સ્યાદ્' ઇતિ ।

एवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाऽभ्युपगमे समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्ना महानसीयत्वनिष्ठा प्रकारता विशेष्यतावच्छेदकता वा न कालिकसम्बन्धावच्छिन्नायाः वह्नित्वनिष्ठायाः विशेष्यतावच्छेदकतायाः प्रकारतायाः वा अभिन्ना भवितुमर्हति येन महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता यथा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् तथैव वह्नित्वनिष्ठप्रकारतायाः अपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वापत्तिः । न वा तन्निवारणाय तत्तद्धर्मवृत्तित्तावच्छेद्यत्वप्रवेशः पूर्वोक्तरीत्या आवश्यकः स्यात् । विशेष्यताऽवच्छेदकता-प्रकार-

य
शो
ल
ता

-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઘટનિષ્ઠ-
પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જે જે જ્ઞાનમાં રહે તે તે જ્ઞાન 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને.

આમ, તમે બતાવેલો પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધક ભાવ માનવા જતા 'સમવાયથી મહાન-
સીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે
વિશેષ્યે વિશેષણ તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થનાર 'સમવાયથી
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે' - આવા જ્ઞાનને
પણ પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે.

વાસ્તવમાં તો 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ
મહાનસમાં છે' - આવા પ્રકારની વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહી બુદ્ધિ જ 'સમવાયથી મહાન-
સીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે
પ્રતિબંધક બની શકે છે. આ આપત્તિના નિવારણ માટે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ બદલવો
પડશે. પ્રતિબંધક કોટિમાં માત્ર વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય જ ગૃહીત થાય, વિશેષ્યે
વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતો નિશ્ચય ગૃહીત ન થાય તેવો પરિષ્કાર કરવો પડે.

વિ
ન
મ્રા

★ પ્રકારતાઅવચ્છેદક - ઉપલક્ષણ તરીકે ભેદ ★

પૂર્વે જોઈ જ ગયા છીએ કે વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિબુદ્ધિમાં મહાનસીયત્વ અને
વહ્નિત્વ ઘટમાં વિશેષણરૂપે ભાસિત થતા હોવાથી પ્રકારતાઅવચ્છેદક બને. જ્યારે વિશેષ્યે
વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે થતા જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ ઉપલક્ષણ રૂપે જ
જણાય છે. ઉપલક્ષણ તો ક્યારેય પ્રકારતાઅવચ્છેદક બની જ ન શકે. માટે, મહાનસીયત્વ

ત્વયોરૈક્યં નાઽભિમતમ્ । તથા ચોક્તરીત્યા પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ અનુસરણીયો ભવતા ।

કિન્તુ તાદૃશપ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવાઽભ્યુપગમે યથા ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિ પ્રતિબન્ધકં સિધ્ધેત્ તથૈવ વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનઃ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકોઽપિ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેત્ । તથા હિ - ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકઃ નિશ્ચયઃ યદા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહી ભવેત્ તદા પૂર્વોક્તરીત્યા તાદૃશનિશ્ચયે મહાનસીયત્વં પ્રકારતાવચ્છેદકતયા ભાસેત વહ્નિત્વમપિ તથૈવ । એવં મહાનસીયત્વં પ્રકારતયા, તદપેક્ષયા વિશેષ્યીભૂતઘટનિષ્ઠવિશેષ્યતાયાઃ અવચ્છેદકવિધયા વહ્નિત્વજ્વાપિ ભાસેયાતામ્, પ્રકારતાવચ્છેદકસ્ય પ્રકારત્વાવશ્યમ્ભાવાત્, એવં પ્રકારતાવચ્છેદકસ્ય વિશેષ્યતાવચ્છેદકત્વમપિ અવશ્યં સમ્ભવત્યેવેતિ યથા તાદૃશનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-વચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકત્વં વર્તતે તથૈવ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસી-યત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વિશેષ્યતાઽવચ્છેદ્યસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકત્વમપિ વર્તતે, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવચ્છેદ્યસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-

અને વહ્નિત્વ વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનમાં વિશેષણતાઅવચ્છેદક તરીકે ન જણાય. આ જ પાયાગત ફેરફારને લક્ષમાં રાખી આપણે પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબંધકભાવ બનાવીએ કે

વિ

“જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત

ળ

-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-(સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-

મા

ઘટનિષ્ઠ)પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ

અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની

શકે” - આવા પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબંધકભાવને સ્વીકારવાથી કોઈ તકલીફ નહીં પડે. સૌ પ્રથમ

ત્રણેય જ્ઞાનને આપણે નાણી લઈએ. દૂધનું દૂધ તથા પાણીનું પાણી થઈ જશે.

વિશેષ્યતાનિરૂપકત્વમપિ ચ વર્તેતે ।

તતશ્ચ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાડવગાહિનિ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાડવચ્છેદકીભૂતં યત્ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાડવચ્છેદ્યસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતા-નિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાડવચ્છેદ્યસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-ઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં વા તસ્ય વર્તમાનત્વેન તાદૃશનિશ્ચયઃ

(૧) 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી' - આ જ્ઞાન.

આ પ્રતિબન્ધ જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાન વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન છે. માટે, આ જ્ઞાન પ્રત્યે વસ્તુતઃ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન જ પ્રતિબંધક બને. આ જ્ઞાન વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ હોવાથી મહાનસીયત્વ, વહ્નિત્વ વગેરે પ્રકારતાઅવચ્છેદક રૂપે તો જણાય જ છે. ઉપરાંતમાં, વહ્નિત્વ વિશેષ્યતાઅવચ્છેદક રૂપે અને મહાનસીયત્વ પ્રકાર રૂપે પણ જણાય છે.

માટે, આ જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતકાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદ્યપ્રતિયોગિતા-સંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવગાહિ-નિશ્ચયત્વ તો રહે જ. ઉપરાંતમાં, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-સંબંધઅવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતઅભાવત્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છિન્નપ્રકારતા-શાદિનિશ્ચયત્વ પણ રહે.

(૨) 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે' - આવા પ્રકારની વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતી બુદ્ધિ.

આ બુદ્ધિમાં માત્ર સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિક-

ચ
શો
લ
તા

વિ
ન
શ્રા

ય તાદૃશાઽભાવાવગાહિજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકઃ ભવત્યેવ । અત્ર તુ ન કોઽપિ બાધઃ ।

શો કિન્તુ તાદૃશપ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવાભ્યુપગમે ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ
લ કાલિકેન વસ્તિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन महानसीयत्व-
ता विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानस्याऽपि प्रतिबन्धकत्वापत्तिः, तादृशनिश्चयस्य उक्त-

સંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિવનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઘટનિષ્ઠ(સંયોગ-
સંબંધઅવચ્છિન્ન)પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહે.

(૩) ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વક્તિવવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારની વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ બુદ્ધિ. આ જ્ઞાનમાં -

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વક્તિવનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઘટનિષ્ઠ(સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન)
પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ તો રહે જ. ઉપરાંતમાં,

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધ-
અવચ્છિન્નવક્તિવનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત(સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-ઘટનિષ્ઠ)પ્રકારતા-
વિ અવગાહિનિશ્ચયત્વ પણ રહે.

ન

✱ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન જ પ્રતિબંધક ✱

મ્રા

સ્પષ્ટ છે કે, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વક્તિવવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-
મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિવનિષ્ઠપ્રકારતા-
અવચ્છેદકતાનિરૂપિત(સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-ઘટનિષ્ઠ)પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વક્તિવવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વક્તિવવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે’ - આવું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન પ્રતિબંધક બની શકશે.

‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વક્તિવવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધ-
અવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિવનિષ્ઠવિશેષ્યતા-

પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકાક્રાન્તત્વાત્ । તથા હિ -

વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનનિશ્ચયે ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકે મહાનસીયત્વસ્ય વહ્નિત્વસ્ય ચોપલક્ષણત્વેન પ્રકારતાવચ્છેદકતયા ભાનં યદ્યપિ ન ભવતિ તથાપિ મહાનસીયત્વસ્ય પ્રકારતયા વહ્નિત્વસ્ય ચ તદપેક્ષયા વિશેષ્યીભૂતઘટનિષ્ઠવિશેષ્યતાયાઃ અવચ્છેદ-કતયા યદ્વા વહ્નિત્વસ્ય પ્રકારતયા તદપેક્ષયા વિશેષ્યીભૂતઘટનિષ્ઠવિશેષ્યતાયાઃ અવચ્છેદકવિધયા મહાનસીયત્વસ્ય ચ ભાનં ભવત્યેવ । તથા ચ તાદૃશનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાન-સીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વિશેષ્યતાવચ્છેદસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવચ્છેદસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપક-નિશ્ચયત્વં વા સ્યાદેવ, ઘટનિષ્ઠા પ્રકારતા વિશેષ્યતા ચ પૂર્વં સમાનાધિકરણતયા દર્શિતે, અત્ર તુ વિશેષ્યતાઽવચ્છેદ્યા પ્રકારતોપદર્શિતા, સમાનાધિકરણવિષયત્વયોઃ અવચ્છેદ્યાવચ્છેદકભાવાઙ્ગી-કારાન્નાત્ર કિમપિ નાવીન્યમિતિ એતન્નિશ્ચયત્વદ્વિતયમેવ પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકતયા પ્રાપ્યતે । અતઃ તાદૃશનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકાક્રાન્તત્વાત્ પ્રતિબન્ધકત્વમવશ્યં વાચ્યં સ્યાત્, તચ્ચ બાધિતમ્, ન હિ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાનં પ્રતિ તાદૃશઃ વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિ-

અવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટઘટનિષ્ઠપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેલું છે. આ જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત(સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-ઘટનિષ્ઠ)-પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું ન હોવાથી ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનું વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક ન બની શકે.

આ રીતે, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
શ્રી

રીત્યા જાયમાનઃ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકો ભવિતુમર્હતિ, વિજાતીયત્વાદિતિ પ્રાક્ પ્રતિપાદિતમેવ ।

અતઃ ભવતા દર્શિતઃ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ નૈવ સઙ્ગચ્છતે, ભવતા એવ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ દર્શનીયઃ યદુત -

ય સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધા-
શો વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
લ નિરૂપકાભાવનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ
તા કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકાર-
રતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકઃ નિશ્ચયઃ
પ્રતિબન્ધકઃ ઇતિ ।

એવ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવાભ્યુપગમે ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન

મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનું
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન જ પ્રતિબંધક બને, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને
કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારનું વિશેષ્યે વિશેષણમ્...
ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બને તે માટે આ પ્રમાણે પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધક
ભાવ માનવો અનિવાર્ય છે કે - ‘જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂ-
પિત(સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-ઘટનિષ્ઠ)પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલ હોય તે તે જ્ઞાન
‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ -
આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને.

પ્રા

❀ અપ્રતિબંધક પ્રતિબંધક થઈ જવાની આપત્તિ ❀

એક વાર આ પ્રતિબદ્ધ - પ્રતિબંધકભાવ અનિવાર્ય બની જતા પુનઃ અનેક ધર્મોથી
અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરનારાઓના
મતે અપ્રતિબંધક એવું પણ જ્ઞાન પ્રતિબંધક બની જવાની આપત્તિ આવે અને તે આપત્તિના
નિવારણ માટે તત્ત્વદ્વર્ધવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવમાં કરવો
પડે. હવે, આ દિશામાં આપણે વિચારવાનું છે.

वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकः विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही निश्चयः एव प्रतिबन्धकः स्यात्, विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानः निश्चयः नैव, यतः यदा विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या निश्चयः जायते तदा तत्र महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च प्रकारतया विशेष्यतावच्छेदकतयैव भासेते, न तु प्रकारताऽवच्छेदकतया, प्रकारीभूतः घटः यस्मिन् ज्ञाने प्रकारतया भासते ततो विशृङ्खलोपस्थितिः महानसीयत्व-वह्नित्वयोरिति विशेष्यीभूतघटे साक्षात् प्रकारतया भासमानयोरपि महानसीयत्व-वह्नित्वयोः प्रकारीभूतघटे उपलक्षणतया एव भानं भवति ।

उपलक्षणीभूतः धर्मश्च न कदापि प्रकारतावच्छेदकः भवति । यथा 'काकवद् देवदत्तगृहम्' इत्यत्र काकः देवदत्तगृहस्योपलक्षणः अतः एव देवदत्तगृहनिष्ठा या प्रकारता स्वविशिष्टभूतलादि-निरूपिता न काकावच्छिन्ना भवति, काकस्योपलक्षणत्वेन प्रकारतावच्छेदकत्वाऽसम्भवात् । यः कश्चिदपि धर्मः प्रकारतावच्छेदकः भवति तत्र मानं तस्य प्रकारतानियामकत्वं भवति, यः धर्मः प्रकारतानियामकः भवेत् सः प्रकारतावच्छेदकः भवेत् । यत्र यत्र स्वम् तत्र तत्र प्रकारता - इत्येवं नियामकत्वं यस्य धर्मस्य तस्य प्रकारतानियामकत्वं युज्यते, अन्यूनाऽनतिरिक्तवृत्तिधर्मस्य तथात्वमिति यावत् । काकस्य च नाऽन्यूनवृत्तित्वम्, अनतिरिक्तवृत्तित्वं चापि न, यदा काकः ततः उड्डयेत तदापि ततः गृहात् प्रकारता नाऽपसरति, न वा यत्र काकः उपविशेत् तत्र तादृशी प्रकारता समायायादिति, प्रतिदिनं काकानामागमनेन यद्गृहं तेनैवोपलक्ष्यते - परिचाय्यते यदुत यत्र काकाः आगच्छन्ति तद् देवदत्तगृहम् - तद्गृहं काकोपलक्षितम्, तदुद्दिश्य 'काकवद् देवदत्तगृहम्' इतिव्यपदेशः । यत्र च प्रातरेव तेषां वैपुल्येनाऽऽगमनं तत्रापि आकालं तत् काकवद्गृहतयैव व्यपदिश्यते, तथैव तद्गृहप्रसिद्धौ कुतोऽपि कारणात् काकानामागमनेऽपि तत् तथैव उपलक्ष्यते - व्यपदिश्यते इति अत एव काकानामुपलक्षणत्वम् । ततश्च काकसत्त्वाऽ-सत्त्वनियतो न काकवद्देवदत्तगृहव्यपदेशः, अत एव न काकस्य प्रकारतावच्छेदकत्वम्, उपलक्षण-स्याऽन्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वाऽभावादिति प्रकृतेऽपि उपलक्षणीभूतमहानसीयत्व-वह्नित्वयोः प्रकारता-वच्छेदकत्वं न सम्भवति ।

तथा च विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमाने निश्चये महानसीयत्वं वह्नित्वञ्चोभयमपि प्रकारतया, एकं प्रकारतया अन्यद् विशेष्यतावच्छेदकतया वा भासेत किन्तु कदापि वह्नित्वं महानसीयत्वं वा प्रकारतावच्छेदकतया नैव भासेतेति तादृशज्ञाने -

(१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपित-विशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं स्यात्, प्रकारत्वयोरभेदे -

(२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहान-सीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमपि स्यात्,

(३) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपित-विशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वम्,

(४) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाव-च्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपित-विशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वा स्यात्,

किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपित-विशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव भवेत् । एतदेव च तादृशाभावावगाहिज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छे-दकमिति प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मशून्यस्य 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकस्य विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानस्य निश्चयस्य 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकत्वं नैव स्यात् ।

यदा 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाही भवति तदा महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च प्रकारीभूतघटे प्रकारतया भासते, यस्मिन् ज्ञाने घट-महानसयोरुपस्थितिः तस्मिन्नेव महानसीयत्व-वह्नित्वयोरपि इति एते सर्वेऽपि शृङ्खलाबद्धतया उपतिष्ठन्ते । ततः महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च घटनिष्ठ-प्रकारतायाः अवच्छेदकविधया भासते । अतः तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेदेव ।

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ -
- ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકધર્મસ્ય ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ
કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાને સત્ત્વાત્
તાદૃશઃ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેદેવ । યુક્તઞ્ચ તત્, તાદૃશાઽભાવાઽવગાહિજ્ઞાનં પ્રતિ તાદૃશ-
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વાઙ્ગીકારે અનૌચિત્યાઽભાવાત્ । ‘વિશેષ્યે
વિશેષણમ્...’ ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનનિશ્ચયઃ તાદૃશઃ પૂર્વોક્તરીત્યા પ્રતિબન્ધકતયા ન કેનાપિ
જ્ઞાયતે ।

एतावता ‘સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન(ઘટનિષ્ઠ)પ્રતિ-
યોગિતાનિરૂપકાભાવનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં
પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપક-
નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ’ - ઇત્યેવમેવ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવઃ અભ્યુપગમ્યઃ **इति स्थितम् ।**

एतादृशप्रतिबद्ध्य-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे प्रकारतावच्छेदकतायाः भवन्मते एकत्वात् तत्तद्धर्म-
वृत्तितावच्छेद्यत्वमवश्यं निवेशनीयं भवेत् । तथा हि -

भवता यः प्रतिबद्ध्य-प्रतिबन्धकभावः अभ्युपगतः तदनुसारेण यः निश्चयः समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકાર-

તમારી માન્યતા છે કે ‘એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક
અવચ્છેદકતા રહે - આવો નિયમ નથી. કિંતુ અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન
ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતા રહી શકે છે.’ તમારી આ માન્યતા મુજબ ‘સમવાયથી મહાન-
સીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટ-
વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાનમાં ભાસમાન જે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-
અવચ્છેદકતા છે તે અને જે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા છે તે -
આ બન્ને પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક જ થશે. હવે, આપણે જૂના એક સ્થાને યાદ કરીએ.

‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

રતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકઃ ભવેત્ સઃ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः भवेत् । 'समवायेन वह्नित्वविशिश्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिश्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिश्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञाने समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં વર્તતે ।

भवता नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वम् अङ्गीक्रियते, तथा च वह्नित्वनिष्ठा या प्रकारतावच्छेदकता सा महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतातोऽभिन्ना एव, एवं महानसीयत्वनिष्ठा या प्रकारतावच्छेदकता सा वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतातोऽभिन्ना एव । अतः यथा महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते तथैव

છે' - આ જ્ઞાન વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ છે. માટે, આ જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત(સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિનિષ્ઠ)પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેશે. તમારી માન્યતા મુજબ અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતા સંભવતી હોવાથી 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં છે' - આવા પ્રકારના જ્ઞાનમાં ભાસમાન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-અવચ્છેદકતા એક જ સાબિત થશે. તેથી, મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં જે રીતે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે તે રીતે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પણ રહેશે. તથા વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં જે રીતે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે તે રીતે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પણ રહેશે. આ જ વાત થોડા જુદા શબ્દોમાં કહીએ તો સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા જે રીતે વહ્નિત્વમાં રહે છે તે રીતે મહાનસીયત્વમાં પણ રહેશે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા જે રીતે વહ્નિત્વમાં રહે છે તે રીતે મહાનસીયત્વમાં પણ રહી જશે.

આમ, 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વહ્નિ મહાનસમાં છે' - આવા જ્ઞાનમાં તમારી માન્યતા મુજબ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-નિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા-

વસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાઽપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્ના ભવેદેવ । યથા ચ વસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્ચિન્ના વર્તતે તથૈવ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્ચિન્ના ભવેદેવ । એવઞ્ચ નાનારૂપેણ ભાસમાનમહાનસીયત્વ-વસ્તિત્વવૃત્ત્યવચ્છેદકતાયાઃ એક્યાભ્યુપગમે તાદૃશવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાઽવચ્ચિન્નઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વમપિ સ્યાદેવ ।

એવં નાનાસમ્બન્ધેન ભાસમાનધર્મણુ એકાવચ્છેદકતાયાઃ ભવતા અઙ્ગીકૃતત્વેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નપ્રકારતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્ચિન્નપ્રકારતાવચ્છેદકતાતોઽભિન્ના એવ ભવેત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નપ્રકારતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નપ્રકારતાવચ્છેદકતાતઃ અભિન્ના એવ ભવેદિતિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નપ્રકારતાવચ્છેદકતા યથા વસ્તિત્વે વર્તતે તાદૃશવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાને તથૈવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નપ્રકારતાવચ્છેદકતાઽપિ વસ્તિત્વે ભવેત્ । યથા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નપ્રકારતાઽવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે વર્તતે તથૈવ વસ્તિત્વેઽપિ ભવેત્ । એવમપિ તાદૃશવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિજ્ઞાને સમવાયસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાનિરૂપિત(સંયોગસંબંધઅવચ્ચિન્ન-વક્તિનિષ્ઠ)પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહી જશે.

જે પ્રતિબંધ - પ્રતિબંધક ભાવ આપણે નક્કી કર્યો તે મુજબ ‘સમવાયસંબંધઅવચ્ચિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્ચિન્નવક્તિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત(સંયોગસંબંધઅવચ્ચિન્ન)પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જે જ્ઞાનમાં રહે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને. માટે, ‘સમવાયથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ વક્તિ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના જ્ઞાનને ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ ઘટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ દુર્વાર બને.

❖ એક સ્પષ્ટતા - કૌંસ અંગે ❖

એક વાતની સ્પષ્ટતા કરી દેવી જરૂરી છે કે - પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવમાં જે ઘટનિષ્ઠ પ્રકારતા, વક્તિનિષ્ઠ પ્રકારતા વગેરે લખીએ છીએ તે આપણી સમજ માટે છે. વાસ્તવમાં

વચ્છિન્ન-ઘટનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં ભવેદેવ ।

ય શો લ તા
 ભવતા યઃ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવોઽભ્યુપગતઃ તદનુસારેણ ભવતા 'સમવાયેન મહાનસીયત્વ-
 વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - इत्याकारकज्ञानं
 પ્રતિ 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' -
 इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वमवश्यमङ्गीकर्तव्यं भवेत्, तादृशाऽभावा-
 वगाहिज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतधर्मस्य समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारताव-
 च्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धा-
 वच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वस्य वर्तमानत्वात् । न च 'समवायेन
 મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - इत्याकारक-
 જ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્'
 - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानस्यापि प्रतिबन्धकत्वं युक्तम्, यतः यत्र घटः वर्तते

●
 ઘટનિષ્ઠ વગેરેનો પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવમાં પ્રવેશ કરાવી ન શકાય. તેથી જ અમે તે વાત
 કોંસમાં દર્શાવી છે. આની પાછળ કારણ એ કે જ્યારે 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
 અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે' - આવું કહેવામાં આવે ત્યારે પ્રાતિસ્વિક રીતે
 ઘટ જ પ્રકાર તરીકે નથી આવતો. કિંતુ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વવિશિષ્ટ દુનિયાની તમામ
 વસ્તુઓ આવે છે. તે બધાનું ઘટત્વ-પટત્વ વગેરે રૂપે જ્ઞાન નથી થતું. કિંતુ મહાનસીયત્વ
 - વહ્નિત્વ રૂપે જ ભાન થાય છે. માટે, પ્રતિબંધક જ્ઞાનના આકારમાં કે પ્રતિબદ્ધ જ્ઞાનના
 આકારમાં ક્યાંય પણ જ્યારે 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
 ઘટ મહાનસમાં છે' - ઈત્યાદિ રીતે ઘટ વગેરેનો પ્રાતિસ્વિક ઉલ્લેખ કર્યો હોય ત્યારે તે
 સમજવા માટે જ કરેલ છે - તેમ જાણવું. વાસ્તવમાં ઘટ વગેરે પ્રાતિસ્વિક પદાર્થના ઉલ્લેખ
 વિ વ ન મ્રા
 વિનાના જ્ઞાન વચ્ચે જ પ્રતિબદ્ધ - પ્રતિબંધકભાવની ચર્ચા પ્રસ્તુતમાં ચાલી રહી છે. માટે,
 તાદૃશઘટનિષ્ઠપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી
 મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ (વહ્નિ) મહાનસમાં છે' - આવા પ્રકારના જ્ઞાનમાં રહેતું ન હોવા છતાં
 પણ તાદૃશપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ
 અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ (ઘટ) મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે 'સમવાયથી
 વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ (વહ્નિ) મહાનસમાં છે' - આવા
 પ્રકારના જ્ઞાનને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ દુર્વાર બનશે.

તત્ર ઘટાભાવઃ નૈવ વર્તતે, યત્ર ચ ઘટાભાવઃ વર્તતે તત્ર ઘટઃ કદાપિ નૈવ વર્તતે ઇત્યતઃ ‘અત્ર ઘટઃ વર્તતે’ ઇતિ બુદ્ધિં પ્રતિ ‘અત્ર ઘટાભાવઃ વર્તતે’ - ઇત્યાકારિકા બુદ્ધિઃ ‘અત્ર ઘટઃ ન વર્તતે’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ ચ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેત્, ‘અત્ર ઘટાભાવઃ વર્તતે’, ‘અત્ર ઘટઃ ન વર્તતે’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ચ ‘અત્ર ઘટઃ વર્તતે’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવતિ । યત્ર ઘટઃ વર્તતે તત્ર પટોઽપિ વર્તિતુમર્હતિ, અતઃ ‘અત્ર ઘટઃ ન વર્તતે’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘અત્ર પટઃ વર્તતે’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકો ન ભવતિ, એવં યત્ર સમવાયેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવઃ વર્તતે તત્ર સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ સઃ યદિ નૈવ વર્તતે તદા ‘અત્ર સમવાયેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવઃ વર્તતે’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેત્, કિન્તુ નાસ્તિ એવમ્, યતઃ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસવૃત્તિઘટાદિઃ તદભાવઃ પર્વતે વર્તતે, પર્વતે સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ વહ્નિઃ સોઽપિ વર્તતે । તથા ચ ‘યત્ર સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવઃ વર્તતે તત્ર સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ સઃ નૈવ વર્તતે’ ઇતિ નાસ્ત્યેવ નિયમઃ ।

તથા ચ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વ-

❀ તત્તદ્વૃત્તિતાના પ્રવેશથી ગૌરવ ❀

આ આપત્તિના વારણ માટે તમારે આ રીતે પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબંધકભાવ અપનાવવો પડે કે -

“જે જે જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

વિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકો નૈવ ભવિતુમર્હતિ । ભવેચ્ચ ભવતાઽભ્યુપગતપ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવાનુસારેણેતિ અપ્રતિબન્ધકસ્યાઽપિ પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તિઃ દુર્વારા ભવન્મતે ।

एतन्निवारणाय तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वं भवता प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे निवेशनीयम् । तथा चैवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः - महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्ट-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-निरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्व-विशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारता-वच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः भवति ।

एवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः प्रतिबन्धकः नૈવ સ્યાત્ । તથા હિ - 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે ભાસમાનવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાઃ મહાનસીયત્વ-નિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાતઃ અભિન્નત્વેન વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાયામપિ કાલિકસમ્બન્ધાવ-ચ્છિન્નત્વં ભવેત્, મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાઃ એક્યાત્, કિન્તુ વહ્નિત્વનિષ્ઠ-

‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં પણ રહે છે અને વહ્નિત્વમાં પણ રહે છે. તે જ રીતે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં પણ રહે છે અને મહાનસીયત્વમાં પણ રહે છે. કિંતુ પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં જે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ આવે છે તે મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન જ આવે છે. વહ્નિત્વ-વૃત્તિતાઅવચ્છેદન નહીં. તથા પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં જે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ આવે છે તે વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન જ આવે છે, મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન નહીં.

પ્રકારતાવચ્છેદકતા યતઃ મહાનસીયત્વેऽપિ વર્તતે, તતઃ એવ તાદૃશપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાં કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે । તથા ચ એકાઽપિ પ્રકારતાવચ્છેદકતા યતઃ મહાનસીયત્વે વર્તતે તતઃ એવ સા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવતિ, યદિ સા મહાનસીયત્વે વર્તમાના નૈવ ભવેત્, કેવલવહ્નિત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા તાદૃશપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમેવ ભવેત્, કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં નૈવ ભવેત્ । તથા ચ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વોભયસ્મિન્ વર્તમાનપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે ઇતિ કથ્યતે, તથા ચ તાદૃશાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા ભવતિ, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા નાસ્તિ એવ ।

એવં તાદૃશપ્રકારતાવચ્છેદકતા યતઃ વહ્નિત્વે વર્તતે તતઃ એવ તસ્યાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, તથા ચ તાદૃશપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાં વહ્નિત્વવૃત્તિતા વર્તતે ઇતિ તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-ત્વમસ્તિ, યદિ સા પ્રકારતાવચ્છેદકતા કેવલમહાનસીયત્વે એવ વર્તમાના ભવેત્ તદા તાદૃશજ્ઞાને ભાસમાનપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં ન સ્યાદેવ, કેવલકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-ત્વમેવ ભવેત્ । તથા ચ તાદૃશપ્રકારતાવચ્છેદકતાયાં મહાનસીયત્વવૃત્તિત્વમપિ વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિત્વમપિ વર્તતે, તત્ર મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં વર્તતે । મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં નૈવ વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાઽવચ્છેદન ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વં નૈવ વર્તતે । અતઃ તાદૃશપ્રકારતા-વચ્છેદકતા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા ભવતિ ।

પ્રકારતાવચ્છેદકતાયાઃ એક્યેન મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા ચ પ્રકારતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વેઽપિ

તથા ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં પણ રહેશે અને મહાનસીયત્વમાં પણ રહેશે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં પણ રહેશે અને વહ્નિત્વમાં પણ રહેશે. કિંતુ પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં જે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે તે વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન જ રહે છે, મહાનસીયત્વ-વૃત્તિતાઅવચ્છેદન નહીં. તથા પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં જે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે તે મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન જ રહે છે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન નહીં.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

વર્તતે, વહ્નિત્વેऽપિ વર્તતે । તથા ચ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-
પ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વમેવ
ભવેત્, મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-
વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં નૈવ ભવેત્ ।

ય
શો
લ
તા

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’
- ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકઃ નિશ્ચયઃ સઃ એવ ભવેત્, યઃ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાય-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકઃ ભવેત્ ।
વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-મહાનસીયત્વ-
વૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકઃ નિશ્ચયઃ નૈવ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેત્ । તથા ચ ‘સમવાયેન
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં
પ્રતિ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’
- ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકત્વાઽઽપત્તિઃ નૈવ સ્યાત્ ।

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’
- ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિશ્ચયે યા પ્રકારતાવચ્છેદકતા ભાસતે સાઽપિ મહાનસીયત્વ

વિ
ન
મ્રા

સ્પષ્ટ છે કે, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
વિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘સમવાયથી
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનું જ્ઞાન
‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા
જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની જશે.

-વહ્નિત્વોભયસ્મિન્ વર્તમાના । કિન્તુ સા પ્રકારતાવચ્છેદકતા યતઃ મહાનસીયત્વે વર્તતે તતઃ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના વર્તતે, યતશ્ચ વહ્નિત્વે વર્તતે તતઃ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના વર્તતે । યદિ સા પ્રકારતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે વર્તમાના ન સ્યાત્ તદા સમવાયસમ્બન્ધેનાઽવચ્છિન્નાઽપિ ન ભવેત્, એવં યદિ સા પ્રકારતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વે વર્તમાના ન સ્યાત્ તર્હિ કાલિકસમ્બન્ધેન અવચ્છિન્નાઽપિ ન સ્યાત્ । અતઃ તાદૃશપ્રકારતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટા ચ ભવતિ । તથા ચ તાદૃશનિશ્ચયે મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં ભવેદેવ । એતદેવ તાદૃશાભાવાવગાહિજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકમ્ । અતઃ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યાવગાહી પ્રતિબન્ધકઃ ભવેત્ ।

યુક્ત્યૈતત્, યતઃ યત્ર સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસવૃત્તિઘટાદિઃ તદભાવઃ વર્તતે તત્ર સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ સઃ મહાનસીયઘટાદિઃ નૈવ ભવેત્, યથા પર્વતે સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસવૃત્તિઘટાદિઃ તદભાવઃ વર્તતે તર્હિ તત્ર સમવાયેન

કિંતુ, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું છે. કિંતુ મહાનસીયત્વ-વૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વ-વૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવ-ગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું નથી. માટે, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાન-સીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવી જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક ન બની શકે.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
બ્રા

મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ મહાનસવૃત્તિઘટાદિ સઃ નૈવ વર્તતે, અતઃ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકો ભવતિ ।

ઇત્યજ્વ નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકતાઙ્ગીકર્તૃમતે તત્તદ્ધર્મ-વૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વમ્ અન્તર્ભાવ્ય ‘મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિ-યોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-વિશેષ્યતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વ-વિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યકાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતા-નિરૂપકઃ નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકો ભવતિ’ - ઇત્યેવં પ્રતિબદ્ધ્યઃ-પ્રતિબન્ધકભાવો વાચ્યઃ, તથા ચ પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવગૌરવમનિવાર્યમ્, યદિ નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકાવચ્છેદકત્વમઙ્ગીક્રિયતે ।

યદિ ‘એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકત્વમ્’ - ઇતિ નિયમઃ અઙ્ગીક્રિયતે તદા તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યત્વપ્રવેશઃ નાવશ્યકઃ, ‘સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીય-ત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્

આ રીતે, ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવી જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની જાય તે માટે તમારા મતમાં તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતા-અવચ્છેદ્યત્વનો પ્રવેશ અનિવાર્ય હોવાથી પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુ થઈ જવાની આપત્તિ અપરિહાર્ય બનશે.

મહાનસમ્ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ પ્રતિબંધકઃ' - ઇત્યેવં પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધકભાવાઽ-ભ્યુપગમેઽપિ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીય-ત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબંધકત્વાપત્તેઃ વિરહાત્, યતઃ વહ્નિત્વં સમવાયેન ભાસતે મહાનસીયત્વજ્ઞ કાલિકેન, એવં વહ્નિત્વં વહ્નિત્વત્વેન ભાસતે, મહાનસીયત્વં મહાનસીયત્વત્વેન ચ ભાસતે ઇતિ નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનમહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વયોઃ ય શો લ તા વર્તમાના પ્રકારતાવચ્છેદકતા નૈવ અભિન્ના, તતશ્ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા એવ સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવેત્, ન તુ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાઽપિ તદભેદબલેન, અભેદસ્યૈવ તા વિરહાત્, એવં મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા એવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભવેત્, ન તુ તદભેદબલેન વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાઽપિ, અભેદસ્યૈવ વિરહાત્ । એવં સમવાયસમ્બન્ધાઽ-વચ્છિન્નપ્રકારતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વ એવ ભવેત્, ન તુ મહાનસીયત્વેઽપિ, કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નપ્રકારતાવચ્છેદકતા ચ મહાનસીયત્વે એવ ભવેત્, ન તુ વહ્નિત્વેઽપિ ।

તથા ચ 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકજ્ઞાને વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિશ્ચયરૂપે 'એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકત્વમ્' - ઇતિ નિયમાદરે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-વચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગ-

❖ એક અવચ્છેદકતા ન માનતા ગૌરવ નહીં ❖

જો એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય - આ નિયમ સ્વીકારો તો તત્ત્વદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યત્વનો અંતભાવિ કર્યા વિના પૂર્વોક્ત વિ ન બ્રા "જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેતું હોય તે તે જ્ઞાન 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને" - આટલો જ પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધકભાવ માનશો તો પણ કાર્ય સરી જશે. તે આ રીતે →

સમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વમેવ ભવેત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં નૈવ સ્યાત્ ।

ય શો લ તા ઉક્તપ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવાઽભ્યુપગમે ચ યઃ નિશ્ચયઃ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-નિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકઃ ભવેત્ સઃ એવ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः भवेत् । तथा च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' इत्याकारकनिश्चयस्य अतथात्वेन न हि "सः 'समवायेन मહानसीयत्व-વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः भवेद्" - इति आपादयितुं शक्यते, तादृशनिश्चयस्य तादृशाऽभावावगाहिज्ञानीय-प्रतिबन्धकताऽवच्छेदकधर्मानाक्रान्तत्वात् ।

‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન છે. તેથી વહ્નિત્વ-નિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ જ રહે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ ન રહે. તથા મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ જ રહેશે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ નહીં રહે. આ જ વાત થોડા જુદા શબ્દોમાં કહીએ તો - સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહે, મહાનસીયત્વમાં નહીં. અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા માત્ર મહાનસીયત્વમાં જ રહે, વહ્નિત્વમાં નહીં. આ રીતે, આ જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેશે.

આમ, અમારી માન્યતા મુજબ

‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ

‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ના ભાસતે એવ, અતઃ તાદૃશનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં વર્તતે એવ, તથા ચ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્ભાવવદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’ - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ ભવેદિતિ તાદૃશપ્રતિબન્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવાડ્યુપગમે ન કાડ્યનુપપત્તિઃ ।

इत्थञ्च ‘एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्’ - इतिनियमानादरे प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशकृतं गौरवमपरिहार्यम्, तादृशनियमादरे च तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वाऽप्रवेशकृतं लाघवमिति तादृशनियमः अङ्गीकर्तव्यः एव, तादृशनियमाङ्गीकारे च महानसीयवह्न्यभावीया महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च भिन्ना भिन्ना एव, तार्णवह्न्यभावीयाऽपि तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च भिन्ना भिन्ना एव, तथा च अस्माकं लक्षणाऽनुसारेण

રહેલું હોવાથી ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવું જ જ્ઞાન પ્રતિબંધક બનશે.

‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેલું હોવાથી, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું ન હોવાથી ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની શકે.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

મહાનસીયવહન્યભાવીયાયાઃ તાર્ણવહન્યભાવીયાયાશ્ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વસામા-
 નાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટયસમ્બન્ધેન
 સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વેઽપિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિ-
 યોગિતાવચ્છેદકતાયાશ્ચ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાભાવાન્ન તાદૃશઃ મહાનસીયવહન્યભાવઃ
 તાર્ણવહન્યભાવો વા ગ્રહીતું શક્યતે, યેન તમાદાય અવ્યાપ્તિઃ સ્યાદિતિ નિર્દુષ્ટમેવાઽસ્માકં લક્ષણમિતિ
 યાવત્તાત્પર્યં મનસિકૃત્યાહ - નેતિ ।

❀ લાઘવ સહકારથી અવચ્છેદકતાભેદ સિદ્ધ ❀

આમ, પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધકભાવમાં તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યત્વના અપ્રવેશથી કરાયેલ
 લાઘવ તર્કના બળે ‘એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા
 હોય. અનેક ધર્મોથી અથવા તો અનેક સંબંધ રૂપે ભાસમાન ધર્મોમાં એક અવચ્છેદકતા ન
 સંભવી શકે’ - આ નિયમ સ્વીકારવો જ રહ્યો. આ નિયમના આધારે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય
 મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન-ભિન્ન સાબિત થશે.
 માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્ય વગેરે ચાર સંબંધથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
 સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ નહીં શકે. તેથી અવ્યાપ્તિ પણ નહીં આવે. સાધ્યતા-
 અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયો-
 ગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - અમારું આ લક્ષણ નિર્દોષ સાબિત થશે. અને
 પૂર્વપક્ષે રજૂ કરેલ ‘સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરવા છતાં (પર્વતો વહ્નિમાન્
 ધૂમાત્) - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર નહીં કરી
 શકાય’ - આ વાત અસંગત સાબિત થશે.

❀ સારાંશ - સાર શબ્દોમાં ❀

(૧) વિશેષણવદ્વિશેષ્યકજ્ઞાન બે પ્રકારે - (ક) વિશેષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્ય-
 અવગાહિ જ્ઞાન, (ખ) વિશેષણઉપલક્ષિતપ્રતિયોગિકવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન.

(૨) જો “જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત
 -કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટનિષ્ઠ-
 પ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી
 વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને” - આ પ્રમાણે

પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધક ભાવ સ્વીકારો તો ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રત્યે વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે.

(૩) આ આપત્તિના નિવારણ માટે “જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે” - આ પ્રમાણે પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધક ભાવ સ્વીકારવો પડે.

(૪) આ પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધકભાવ મુજબ ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન જ પ્રતિબંધક બની શકશે. કારણ કે આ જ્ઞાનમાં જ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનું જ્ઞાન થાય છે. ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવું વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્... ઈત્યાદિ રીતે જે જ્ઞાન થાય તેમાં મહાનસીયત્વાદિનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા જણાતી ન હોવાથી આ જ્ઞાન પ્રતિબંધક નહીં બની શકે.

(૫) જો ‘એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય’ - આવો નિયમ ન માનો તો ઉક્ત પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધકભાવ મુજબ ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવું વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની જાય તે માટે “જે - જે જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે - તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને” - આ પ્રમાણે તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો અંતર્ભાવ કરવા પૂર્વક પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધક ભાવ બનાવવો અનિવાર્ય બનતા ગૌરવ દોષ દુષ્પરિહાર્ય બનશે.

તેથી લાઘવ સહકારના બળે ‘એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય’ - આ નિયમ સ્વીકારવો જ રહ્યો. આ નિયમના આધારે મહાન-સીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન સાબિત થતા અમારા લક્ષણ મુજબ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં મહાનસીય-વહ્નિઅભાવ લઈ જ નહીં શકાય. અવ્યાપ્તિનો સવાલ જ નથી ઊઠતો.

અત્યાર સુધી આપણે જે ચર્ચા કરી તે ‘મહાનસીયત્વ સમવાય સંબંધથી રહે. કારણ કે મહાનસીયત્વ જાતિ છે’ - આ માન્યતાના આધારે કરી. જે મહાનસીયત્વને જાતિસ્વરૂપ નથી માનતા તે લોકોના મતે પૂર્વે બે અન્ય દૃષ્ટાંતો બતાવેલા. પ્રસ્તુત નૂતન પરિષ્કારો તેમાં કેવી રીતે જોડવાના ? તે વાત સંક્ષેપમાં જોઈ લઈએ :-

(નોંધ :- સંસ્કૃત ‘યશોલતા’વૃત્તિમાં હવેની વાતો ‘શબ્દાર્થ’ પછી આવશે. જ્યારે પ્રસ્તુત ગુજરાતી ‘વિનમ્રા’ વ્યાખ્યામાં આ પદાર્થ પતી ગયા પછી શબ્દાર્થ આવશે. વાચકે ઉભયની તુલના કરતાં રહેવું મુનાસિબ છે.)

વિ

×× તાર્ણત્વને લઈને વિચારણા ××

ન

દૃષ્ટાંત - (૧) મહાનસીયત્વની જગ્યાએ તાર્ણત્વ મૂકી પૂર્વેની વિગત જ જોવાની છે.

મ્રા

પ્રતિબંધ્ય જ્ઞાન = ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી.’ આ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન છે. જો ફક્ત આ રીતે પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધક ભાવ માનો કે “જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-નિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતા-વિશિષ્ટનિષ્ઠપ્રકારતાઅવગાહિ (= શાલિ) નિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આ જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને” તો વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આ જ્ઞાનને પણ ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે.

વાસ્તવમાં, ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા પ્રકારની વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિબુદ્ધિ પ્રત્યે ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા પ્રકારની વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ

બુદ્ધિ જ પ્રતિબંધક બની શકે. વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતી ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા પ્રકારની બુદ્ધિ પ્રતિબંધક ન બની શકે.

આ આપત્તિનું નિવારણ કરવા માટે પ્રતિબંધ - પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે માનવો જોઈએ કે “જે - જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત - કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે - તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે.”

આ પ્રમાણે પ્રતિબંધ - પ્રતિબંધકભાવ માનવાથી ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવું વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક ન બની શકે. કારણ કે વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ ઉપલક્ષણ તરીકે જણાય, વિશેષણ તરીકે નહીં. ઉપલક્ષણીભૂત ધર્મ પ્રકારતાઅવચ્છેદક ન બની શકતો હોવાને કારણે મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા આવી જ નહીં શકે.

વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાનમાં વિશેષણતાઅવચ્છેદકનું જ્ઞાન થતું હોવાથી ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવું વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાને અને વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-અવચ્છેદકતાને વિષય બનાવે છે. માટે, આ જ્ઞાન જ ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે.

જો ‘અનેક ધર્મોથી તથા અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતા હોઈ શકે’ - આવું માનો તો ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાનમાં જે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા જણાય છે તે જે રીતે વહ્નિત્વમાં રહે તે રીતે તાર્ણત્વમાં પણ રહે. તથા જે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા જણાય છે તે જે રીતે તાર્ણત્વમાં રહે તે રીતે વહ્નિત્વમાં પણ રહે.

આમ, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ -

આ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ તો રહેલું જ છે. ઉપરાંતમાં, તમારી માન્યતા મુજબ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ પણ રહેશે.

હવે, પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ જોઈએ.

‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આ જ્ઞાનમાં - કે જે વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ છે તેમાં - સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રતિબંધક બનશે.

વિ

ન

મ્રા

ઉપરાંતમાં, તમારી માન્યતા મુજબ ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાનમાં પણ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાનને પણ પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ દુર્વાર બનશે.

✽ તત્ત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યત્વનો પ્રવેશ અપરિહાર્ય ✽

આ આપત્તિના નિવારણ માટે તમારે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે બનાવવો જોઈએ કે -

“જે જે જ્ઞાનમાં તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને.”

‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાન જે પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા તેમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પણ રહેલું છે. અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પણ રહેલું છે. તાર્ણત્વમાં રહેલી અને વહ્નિત્વમાં રહેલી પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. છતાં પ્રસ્તુત પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વમાં રહે છે. માટે, તેમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે. એટલે કે તાર્ણત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદન પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. તથા કાલિકસંબંધથી વહ્નિમાં કે ઘટમાં રહેનાર વહ્નિત્વમાં પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા રહે છે. માટે, તેમાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. એટલે કે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન રહેલું છે. આ જ રીતે,

‘કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. એટલે કે તમારી માન્યતા મુજબ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વમાં પણ રહે, વહ્નિત્વમાં પણ રહે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા પણ તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં બન્નેમાં રહે. કિંતુ આ પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા સમવાયથી વહ્નિમાં રહેનાર વહ્નિત્વમાં રહે છે માટે જ તેમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ આવે છે. તથા કાલિકથી વહ્નિઆદિમાં રહેનાર તાર્ણત્વમાં રહે છે. માટે, આ પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે. આમ, આ જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસમાન પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે અને તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે છે.

આ હકીકતને લક્ષ્યમાં રાખી હવે પ્રતિબંધ્ય-પ્રતિબંધકભાવ વિચારીએ - ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આ જ્ઞાનમાં તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યજ્ઞાન પ્રતિબંધક બનશે.

‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ -

આવા જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી, તાર્ણત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદસમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ ન રહેતું હોવાને કારણે ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક નહીં બની શકે.

આ રીતે અનેક ધર્મો રૂપે તથા અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરનારાઓના મતે ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની જાય તે માટે પૂર્વોક્ત રીતે તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વના અંતર્ભાવપૂર્વક જ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ કહેવો પડશે. માટે, તમારા મતમાં ગૌરવ સ્પષ્ટ છે.

મ્રા

★ અવચ્છેદકતાભેદ સ્વીકારતા લાઘવ ★

જો અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર ન કરો. કિંતુ એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મમાં જ એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરો તો તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો અંતર્ભાવ કર્યા વિના પણ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ સ્વીકારી શકાય છે. પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ - “જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા પ્રકારના જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને.” આ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ સ્વીકારવામાં પણ અમારા મતે કોઈ આપત્તિ નથી. તદ્યથા - ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વ-નિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું છે. માટે, ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ

અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે' - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક બની શકશે.

‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા અમારા મતે ભિન્ન ભિન્ન જ છે. કારણ કે (જ્યારે ભાસે ત્યારે) તાર્ણત્વત્વ અને વહ્નિત્વત્વ - આ બે ભિન્ન ભિન્ન ધર્મો રૂપે ભાસમાન તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વમાં એક પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા સંભવે જ નહીં. આમ, પ્રસ્તુત જ્ઞાનમાં ભાસમાન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા માત્ર ને માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહે, તાર્ણત્વમાં ન રહે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા માત્ર ને માત્ર તાર્ણત્વમાં જ રહે, વહ્નિત્વમાં ન રહે. આમ, ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેશે. સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું નથી. માટે, ‘સમવાયથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી તાર્ણત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવું જ્ઞાન પ્રતિબંધક ન બની શકે.

❀ એક ધર્મ રૂપે ભાસમાન ધર્મમાં જ એક અવચ્છેદકતા ❀

સ્પષ્ટ છે કે,

જો ‘એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોઈ શકે’ - આ સિદ્ધાંત સ્વીકારો તો પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવમાં તત્ત્વદ્વધર્મઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ અનાવશ્યક બની જાય છે.

જો ઉક્ત સિદ્ધાંત ન સ્વીકારો તો પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવમાં તત્ત્વદ્વધર્મઅવચ્છેદતાનો પ્રવેશ અનિવાર્ય બની જતા ગૌરવ તમારા પગ ચૂમતું (!) આવી પડશે.

આમ, લાઘવ સહકારથી ‘એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા સંભવે’ - આ નિયમ સ્વીકારવો જ રહ્યો !

ॐ આશ્રયતા સંબંધને આશ્રયીને વિચારણા ॐ

દૃષ્ટાંત - (૨) પૂર્વે ધર્મકોટિમાં ફેરફાર કરી દૃષ્ટાંત-૧ જોયું. હવે, સંબંધકોટિમાં સમવાયની જગ્યાએ આશ્રયતાને મૂકી મહાનસીયત્વને સંબંડઉપાધિસ્વરૂપ સ્વીકારનારાઓના મતે દૃષ્ટાંત - ૨ જોઈએ. પ્રતિબંધ જ્ઞાન બનશે - ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિક-સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન. જો ફક્ત આટલો જ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ સ્વીકારો કે “જે જે જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધ-અવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટનિષ્ઠપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોય તે તે જ્ઞાન ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે.”

તો ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનમાં પણ આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવિશિષ્ટનિષ્ઠપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં છે’ - આવા વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનને પણ પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ આવે.

વાસ્તવમાં ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વ-વિશિષ્ટ પ્રસ્તુત પ્રદેશમાં નથી’ - આવા પ્રકારની વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ બુદ્ધિ પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારની વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ બુદ્ધિ જ પ્રતિબંધક બની શકે. ‘આશ્રયતા-સંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારની વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતી બુદ્ધિ પ્રતિબંધક ન બની શકે.

આ આપત્તિના નિવારણ માટે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે માનવો જોઈએ કે “જે જે જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ

રહેલું હોય તે તે જ્ઞાન ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે.

આ પ્રમાણે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ માનવાથી ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્ય-અવગાહિજ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વ-વિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનું વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન પ્રતિબંધક નહીં બની શકે. કારણ કે વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા ઉક્ત જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વ તથા વહ્નિત્વ ઉપલક્ષણ તરીકે જણાય છે. વહ્નિના વિશેષણ તરીકે નહીં. જો વિશેષણ તરીકે જણાતા હોત તો મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ ઉભયમાં પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા આવી શકત. કિંતુ ઉપલક્ષણ ધર્મો પ્રકારતાઅવચ્છેદક બની ન શકતા હોવાથી મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનું ભાન થશે જ નહીં.

આમ, ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનમાં ‘આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેશે જ નહીં. તેથી ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાન-સીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનું વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન પ્રતિબંધક નહીં બની શકે.

‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ વિશેષણ રૂપે જણાતા હોવાથી પ્રકારતાઅવચ્છેદક બની જ શકે. માટે, વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ ઉક્ત જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રતિબંધક બની જશે.

❀ એક અવચ્છેદક માનતા આપત્તિ ❀

જો ‘અનેક ધર્મો રૂપે તથા અનેક સંબંધોથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતા હોઈ શકે છે’ - આ વાત સ્વીકારો તો ‘આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાનમાં જે રીતે આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ વહ્નિત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં જણાય છે તે જ રીતે મહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં પણ જણાય તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ જે રીતે મહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં જણાય છે તે જ રીતે વહ્નિત્વનિષ્પ્રકારતા-અવચ્છેદકતામાં પણ જણાય. એટલે કે આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા જે રીતે વહ્નિત્વમાં રહે છે તે રીતે મહાનસીયત્વમાં પણ રહેશે. અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતા-અવચ્છેદકતા જે રીતે મહાનસીયત્વમાં રહે છે તે રીતે વહ્નિત્વમાં પણ રહેશે. કારણ કે તમારા મત મુજબ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા અને આશ્રયતાસંબંધ-અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે.

વિ

ન

મ્રા

આમ, ‘આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાનમાં જે રીતે આશ્રયતાસંબંધ-અવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે તે જ રીતે આશ્રયતાસંબંધ-અવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ પણ રહેશે. માટે, ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનું વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાન પ્રતિબંધક બની જશે. તમારા સિદ્ધાંત મુજબ ઉક્ત પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવમાં આ આપત્તિ આવવી જ રહી !

❀ ગૌરવગ્રસ્ત પ્રતિબદ્ધ - પ્રતિબંધક ભાવ ❀

આ આપત્તિના નિવારણ માટે તમારે પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ આ રીતે બનાવવો પડે કે --

જે જે જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યઆશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ્યકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-

પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહે તે તે જ્ઞાન ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને.

‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક હોવાથી આશ્રયતાસંબંધ-અવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્નેમાં રહે છે. એ જ રીતે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા પણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ બન્નેમાં રહે છે. કિંતુ, પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ છે. માટે, આશ્રયતાસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ છે. તેથી મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન જ પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહે. વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન પ્રસ્તુત પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ ન જ રહે. આ જ રીતે પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ છે. માટે, પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વથી વિશિષ્ટ છે. એટલે કે પ્રસ્તુત પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન જ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ નથી રહ્યું.

આ જ રીતે ‘આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતા-અવચ્છેદકતા અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક હોવાને કારણે આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ ઉભયમાં રહી જશે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા પણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - ઉભયમાં રહી જશે. કિંતુ, પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ છે તે કારણે પ્રકારતા-અવચ્છેદકતામાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. આથી, પ્રસ્તુત પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન જ આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. મહાનસીયત્વવૃત્તિતા-અવચ્છેદન આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ નથી રહ્યું. તથા પ્રસ્તુત પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં રહે છે. માટે, તેમાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે. આથી, પ્રકારતા-અવચ્છેદકતામાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન જ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદન નહીં. આ હકીકતને લક્ષ્યમાં રાખી હવે પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ વિચારીએ -

વિ
ન
મ્રા

‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદઆશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનો વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય પ્રતિબંધક બનશે જ.

‘આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચયમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદ-આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું છે. કિંતુ, મહાનસીયત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદઆશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાઅવચ્છેદકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું નથી. તેથી, **વિ ન** ‘આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનો વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય પ્રત્યે પ્રતિબંધક ન બની શકે.

આ રીતે જો અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા પ્રકારનો વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય પ્રતિબંધક ન બની જાય તે માટે તત્ત્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ કરીને જ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ કહેવો પડશે.

★ એક ધર્મ + સંબંધથી ભાસમાન ધર્મમાં જ એક અવચ્છેદકતા ★

જો અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં એક અવચ્છેદકતાનો

સ્વીકાર ન કરો. કિંતુ એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરો તો તત્ત્વદ્વર્ધવૃત્તિતાઅવચ્છેદકત્વનો અંતર્ભાવ કર્યા વિના પણ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ બનાવી શકાય છે. અને તે નિર્દોષ હોવાથી સ્વીકારી પણ શકાય છે.

પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ - જે જે જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-નિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિવનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેતું હોય તે તે જ્ઞાન ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વક્તિવવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા પ્રકારના વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય પ્રત્યે પ્રતિબંધક બની શકે. આવો પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ સ્વીકારવામાં પણ અમારા મતે કોઈ આપત્તિ નહીં આવે. તદ્યથા -

‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વક્તિવવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિવનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેલું હોવાથી ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વક્તિવવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વક્તિવવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવો વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય પ્રતિબંધક બનશે.

‘આશ્રયતાસંબંધથી વક્તિવવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાનમાં અમારા મત મુજબ આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિવનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન હોવાને કારણે આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વક્તિવમાં જ રહેશે, મહાનસીયત્વમાં નહીં. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા માત્ર મહાનસીયત્વમાં જ રહેશે, વક્તિવમાં નહીં.

આમ, ‘આશ્રયતાસંબંધથી વક્તિવવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાનમાં આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નવક્તિવનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતા-અવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેશે. કિંતુ, આશ્રયતાસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્પ્રકારતા-

ગુ ન, તથાવિધાભાવવત્તાબુદ્ધૌ 'વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્'

ય હેતુમાહ - તથાવિધાભાવવત્તાબુદ્ધૌ = સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-
શો કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રતિયોગિતા-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતાભાવત્વાવચ્છિન્નાભાવનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાને =

અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેશે નહીં. ફલતઃ 'આશ્રયતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે 'આશ્રયતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે' - આવો વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિનિશ્ચય પ્રતિબંધક નહીં જ બની શકે.

સ્પષ્ટ છે કે,

જો અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરો તો પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવમાં તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ કરાવવો પડતો હોવાથી તમારે ગૌરવને અનિવાર્ય અનિષ્ટ રૂપે સ્વીકારવું જ રહ્યું.

જો 'એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય.'
વિ આ નિયમ સ્વીકારો તો પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવમાં તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ
ન જરૂરી ન હોવાથી લાઘવ જિગરજ્ઞાન દોસ્ત બની જાય છે.

મા આમ, લાઘવ સહકારથી પણ 'એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય' - આ નિયમ સ્વીકારવો જ રહ્યો ! પરિણામે, મહાનસીય-વહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન સાબિત થતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ અમારા લક્ષણ મુજબ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવ ન પકડાતા અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

✽ શબ્દાર્થ = શબ્દશઃ અર્થ ✽

શબ્દાર્થ :- ન = સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન... ઈત્યાદિ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ તમે સ્વીકારી નહીં શકો. કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઅવચ્છેદપ્રતિ-

इति रीत्या जायमानायाः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टवत्ताबुद्धेः प्रतिबन्धकतापत्तिवारणाय 'तत्सम्ब-

गू
ढा

‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति, सप्तम्यर्थः प्रतियोगित्वम्, ततश्च तथाविधाभाववत्ताबुद्धिप्रतियोगिक-प्रतिबन्धकतावान् तादृशनिश्चयः इत्यर्थः ।

विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम् इति रीत्या जायमानायाः समवायेन महानसीयत्व-विशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टवत्ताबुद्धेः = ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चयस्य विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरमित्यादिरीत्या जायमानस्य प्रतिबन्धकताऽऽपत्तिवारणाय, न हि विशिष्ट-वैशिष्ट्यावगाह्यभावविषयकबुद्धिं प्रति विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमाननिश्चयस्य प्रतिबन्धकता युक्ता, ‘समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता-निरूपिताऽभावत्वाऽवच्छिन्नाऽभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-निरूपकः निश्चयः प्रतिबन्धकः भवति’ - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः यथा भवता पूर्वं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः दर्शितः तदनुसारेण अभ्युपगन्तव्यः, तथाऽभ्युपगमे च ‘समवायेन

य
शो
ल
ता

योगितासंबंधअवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितअभावत्वअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छिन्नप्रकारता-शाब्धि(= तथाविध)अभाववत्ता बुद्धिमां = टूंकमां, ‘समवायथी महानसीयत्वविशिष्ट अने कालिकथी वह्नित्वविशिष्ट महानसमां नथी’ - आवा प्रकारनी बुद्धिमां (= बुद्धि प्रत्ये) विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादि रीते उत्पन्न थती ‘समवायथी महानसीयत्वविशिष्ट अने कालिकथी वह्नित्वविशिष्ट महानसमां छे’ - आवा प्रकारनी बुद्धि प्रतिबंधक न बनी जाय ते माटे ते - ते संबंधथी अवच्छिन्न ते ते धर्मोमां रडेली प्रकारताअवच्छेदकतानिरूपक

वि
ण
भा

ગૂઢા વધાવચ્છિન્ન-તદ્ધર્મનિષ્ઠાવચ્છેદકતાકપ્રકારતાશાલિનિશ્ચયત્વેન પ્રતિ-
બન્ધકત્વં વાચ્યમ્ ।

મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારક-
જ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્
મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકસ્ય વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનસ્ય નિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધ-
કતાઽપત્તિઃ, તાદૃશનિશ્ચયે વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાતેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપિતવિશેષ્યતાવચ્છેદ-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વસ્ય
પ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકસ્ય સત્ત્વાત્ । એતદાપત્તિવારણાય તત્સમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-તદ્ધર્મનિષ્ઠાવચ્છેદકતાક-
પ્રકારતાશાલિનિશ્ચયત્વેન = સમવાયાદિતત્તત્સમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વાદિતત્તદ્ધર્મનિષ્ઠપ્રકારતા-
વચ્છેદકતાનિરૂપકપ્રકારતાવિશિષ્ટનિશ્ચયત્વેન પ્રતિબન્ધકત્વં વાચ્યમ્ = 'સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાઽભાવનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતા-
નિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ
તદભાવવદ્ મહાનસમ્' ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઽ-
વચ્છેદકતાનિરૂપિતકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ' - ઇત્યેવં પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવઃ
અભ્યુપગન્તવ્યઃ ઇત્યર્થઃ ।

નત્વેવં પ્રતિબદ્ધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવાભ્યુપગમે 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન
વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે
સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકસ્ય વિશેષ્યે વિશેષણમ્,
તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમિતિ રીત્યા જાયમાનસ્ય નિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકતાપત્તિવારણં કથં નુ ભવતિ ?
ઇતિ चेद् ? न, વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાને 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે

વિન (નિરૂપક અને નિરૂપિત ઉભય શબ્દપ્રયોગ થઈ શકે છે.) પ્રકારતાશાલિ (વિષયિતાસંબંધથી
ન વિશિષ્ટ સમજવું. 'અવગાહિ' પણ કહી શકાય.) નિશ્ચયત્વ રૂપે પ્રતિબંધકતા કહેવી જોઈએ.

તથા સતિ ઉપલક્ષણસ્ય પ્રકારતાવચ્છેદકત્વે માનાભાવેન નાપત્તિઃ । ગૂ

સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદ-કતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વલક્ષણપ્રતિબન્ધ-કતાવચ્છેદકવિરહેણ તાદૃશનિશ્ચયસ્ય પ્રતિબન્ધકતાઽપત્તિવારણસમ્ભવાત્ ।

નનુ 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છે-દકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં વર્તતે, 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકઃ એવ નિશ્ચયઃ યદા વિશેષ્યે વિશેષણમ્, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયતે તદા તત્ર તાદૃશનિશ્ચયત્વં ન વર્તતે ઇત્યત્ર કિં નુ કારણમ્ અસ્તીતિ આશંકાયમાહ - તથા સતિ = તત્તત્સમ્બન્ધાવચ્છિન્નતત્ત-દ્ધર્મનિષ્ઠાઽવચ્છેદકતાકપ્રકારતાશાલિનિશ્ચયત્વેન પ્રતિબન્ધકત્વેઽભ્યુપગતે સતિ = 'સમવાયસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિ-યોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂ-પિતવિશેષ્યતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન યઃ વહ્નિત્વ-વિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ' - ઇત્યેવં પ્રતિબધ્ય-પ્રતિબન્ધકભાવેઽભ્યુપગતે સતિ 'નાપત્તિઃ' - ઇત્યન્વયઃ ।

વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા યદા 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકઃ નિશ્ચયઃ ઉપજાયતે તદા પૂર્વોક્તરીત્યા

✽ ઉપલક્ષણ પ્રકારતાઅવચ્છેદક ન બને ✽

આવી પ્રતિબંધકતા કહેવાથી 'ઉપલક્ષણ ધર્મ પ્રકારતાઅવચ્છેદક બને' - તે બાબતમાં કોઈ પ્રમાણ ન હોવાથી પૂર્વોક્ત આપત્તિ (= 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી' - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે વિશેષ્યે વિશેષણમ્...

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

તત્ર મહાનસીયત્વં વહ્નિત્વજ્વોપલક્ષણતયા ભાસેતે, અતઃ એવ એતજ્ઞાનં વિશેષણોપલક્ષિતવૈશિષ્ટ્યાઽ-
વગાહિ કથ્યતે, ન તુ વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિ, અતઃ એવ ન્યાયકોશે ભીમાચાર્યેણ તથાવિધભેદઃ
ઉપદર્શિતઃ, સઃ ચ સન્દર્ભઃ પ્રાક્ (પૃ. ૧૨૭૩) પ્રદર્શિતઃ એવ, ઉપલક્ષણસ્ય પ્રકારતાવચ્છેદકત્વે
માનાભાવેન, કસ્યાપિ ધર્મસ્ય પ્રકારતાવચ્છેદકત્વે માનં પ્રકારતાઽન્યૂનાઽનતિરિક્તવૃત્તિત્વમ્,
ઉપલક્ષણસ્ય તન્ન સમ્ભવતિ ઇતિ ઉપલક્ષણસ્ય પ્રકારતાવચ્છેદકત્વે પ્રત્યક્ષાદિપ્રમાણાભાવેન =
ઉપલક્ષણનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાગ્રાહકપ્રમાણાભાવેન તાદૃશજ્ઞાને મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વાદિકં ન
પ્રકારતાવચ્છેદકતયા ભાસેતે, ગ્રાહકાઽભાવે ગ્રાહ્યાભાવાવશ્યમ્ભાવાત્, ન હિ ગ્રાહ્યસત્ત્વં ગ્રાહકસત્ત્વં
કદાપિ વ્યભિચરતિ, તથા ચ વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇત્યાદિરીત્યા જાયમાનજ્ઞાને તાદૃશે મહાનસીયત્વં
વહ્નિત્વજ્વ પ્રકારતાવચ્છેદકતયા ન ભાસેતે, કિન્તુ પ્રકારતયા વિશેષ્યતાવચ્છેદકતયૈવ વા ભાસેતે,
અતઃ તાદૃશજ્ઞાને સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિત-
વિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં નૈવ વર્તેતે, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાઽવચ્છેદ્યસંયોગસમ્બ-
ન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વમેવ સ્યાત્ ।

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપક-
નિશ્ચયત્વં હિ તાદૃશાભાવાઽવગાહિજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકમ્, ન તુ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહા-
નસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠવિશેષ્યતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-
વિશેષ્યતાવચ્છેદ્ય-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વમ્ । તથા ચ
'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્' -
ઇત્યાકારકનિશ્ચયઃ વિશેષ્યે વિશેષણમ્... ઇતિ રીત્યા યદા જાયતે તદા તસ્ય પ્રતિબન્ધકતા-
વચ્છેદકધર્માઽઽક્રાન્તત્વાઽભાવાન્નાપત્તિઃ = ન તસ્ય 'સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ
યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકત્વા-
પત્તિઃ ઇત્યર્થઃ ।

વિ ઈત્યાદિ રીતે ઉત્પન્ન થતા 'સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
ન મહાનસમાં છે' - આવા જ્ઞાનને પ્રતિબંધક માનવાની આપત્તિ નહીં આવે.

‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्येव निश्चयः यदा विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाही भवति तदा महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च न तत्रोपलक्षणतया भासेते, किन्तु ते द्वेऽपि विशेषणतया, अतः एव प्रकारतावच्छेदकतया च भासेते, अतः तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारता-वच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धा-वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतं वर्तते इति ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारक-ज्ञानं प्रति ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयः प्रतिबन्धकः भवति इति ।

ननु ‘समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिता भावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= ‘समवायेन महानसीयत्व-विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशे-ष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपक-निश्चयः प्रतिबन्धकः’ - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाङ्गीकारे ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चयस्य ‘विशेष्ये विशेषणम्...’ इत्यादिरीत्या जायमानस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तेः वारणाय अङ्गीक्रियतां ‘समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारता-निरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः’ - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः, किन्तु का तत्राऽऽपत्तिः अस्माकं नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु

ગુ

તત્રૈકાવચ્છેદકત્વસ્વીકારે કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

●

અપિ એકાવચ્છેદકત્વમડ્ગીકુર્વતામ્ ? इत्याशङ्कायामाह - तत्र = 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहान-
सीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-
निरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं
प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिश्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिश्टः तदभाववद्
महानसम् - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता-
निरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारताऽवच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्न-
प्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावे या
प्रकारतावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठा वह्नित्वनिष्ठा च वर्तते तत्र **एकवचछेदकत्वस्वीकारे** =
यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकवचछेदकता अङ्गीक्रियते तर्हि
'समवायेन महानसीयत्वविशिश्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिश्टः यः तद्वद् महानसम्' -
इत्याकारकविशिश्टवैशिश्ट्याऽवगाहिज्ञाने यथा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारता-
वच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्ब-
न्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते तथैव 'समवायेन वह्नित्वविशिश्टत्वे
सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिश्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिश्टवैशिश्ट्याऽवगाहि-
निश्चयेऽपि भवेत्, वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतातः
अभिन्नत्वेन तस्यां समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नत्ववत् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि वर्तते, एवं महान-
सीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतातोऽभिन्नत्वेन तस्यां कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्ववत् समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि वर्तते ।

अतः 'समवायेन वह्नित्वविशिश्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिश्टः तद्वद् महानसम्'
- इत्याकारकनिश्चये यथा समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिक-

●

वि
न

આ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવમાં જો એક અવચ્છેદકતા સ્વીકારો (અથવા તો 'સમવાયથી
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે') - આવા વિશિષ્ટ-
વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિસ્થલે એક અવચ્છેદકતાનો = એક પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનો સ્વીકાર કરો)

समवायेन वह्नित्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबुद्धेः प्रतिबन्धकत्वापत्तेर्वारणाय

गू

सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेत् तथैव भवन्मते समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितसंयोग-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमपि तत्र भवेदिति तादृशनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्माक्रान्तत्वात् 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिबुद्धेः = 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः ।

‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकः निश्चयः यदा विशेष्ये विशेषणम्..... इत्यादिरीत्या जायते तदा तादृशनिश्चये महानसीयत्व-वह्नित्वयोरुपलक्षणतया भानं भवति इति न ते प्रकारतायाः अवच्छेदकविधया प्राप्येते । तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वम्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वा भवेत्, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-तो कालिकी महानसीयत्वविशिष्टोते छते समवाययी वह्नित्वविशिष्टना वैशिष्ट्यनुं अवगाहन करनारी (= ‘कालिकी महानसीयत्वविशिष्ट अने समवाययी वह्नित्वविशिष्ट महानसमां छे’ - आवा प्रकारनी विशिष्टवैशिष्ट्यअवगाहि) बुद्धिने प्रतिबंधक मानवानी आपत्ति दूर करवा

य
शो
ल
तावि
न

ગૂ તત્તદ્વૃત્તિત્વાવચ્છેદ્યસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય નિવેશનીયતયા

નિરૂપકનિશ્ચયત્વં નૈવ સ્યાત્, નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતાઙ્ગી-
કારેઽપિ ।

અતઃ યદિ ‘સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકા-
ભાવનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે
સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - इत्याकारकज्ञानं પ્રતિ) સમવાય-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
પ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ
પ્રતિબન્ધકઃ’ - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः अभ्युपगम्यते તદાપિ ‘સમવાયેન મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - इत्याकारकज्ञानं
પ્રતિ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’
- इत्याकारकनिश्चयस्य विशेष्ये विशेषणम्, તત્રાપિ વિશેષણાન્તરમ્..... इत्यादिरीत्या जाय-
માનસ્ય ન પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તિઃ ભવતીતિ તદ્વ્યવચ્છેદાર્થ ‘વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહી’તિ ઉક્તમ્,
વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિ તાદૃશનિશ્ચયે ચ તાદૃશાઽપત્તિઃ યથા ભવતિ તથા પ્રાક્
પ્રતિપાદિતમેવ ।

‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ મહાનસમ્’
- इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य ‘समवायेन महांसीयत्वविशिष्टत્वे सति यः
કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્ મહાનસમ્’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं
પ્રતિ પ્રતિબન્ધકત્વાપત્તેઃ વારણાય પૂર્વોક્તરીત્યા તત્તદ્વૃત્તિત્વાવચ્છેદ્યસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય = મહાનસીય-
ત્વાદિતત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયાદિસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય પ્રકારતાવચ્છેદકતાવિશેષણવિધયા
નિવેશનીયતયા, તથા ચ ‘મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-
તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદ્યસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરવો જરૂરી બની જવાથી ગૌરવ તો
તમારા મતમાં (= અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક અવચ્છેદકતા
સ્વીકારનારાઓના મતમાં) તદવસ્થ જ રહેશે. ગૌરવને તમે દૂર નહીં કરી શકો.

ગૌરવતાદવસ્થ્યાત્ /

ગૂ

વચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા-
નિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકજ્ઞાનં
પ્રતિ (= સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવદ્
મહાનસમ્' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટ-
પ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતા-
વચ્છેદકતાનિરૂપિતસંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ
- इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः वाच्यः, तथा सति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति
यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन
वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्ट-
वैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः न भवति, यतः तादृशनिश्चये भासमान-
महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावचछिन्नत्वसत्त्वेऽपि तत् समवायसम्ब-
न्धावचछिन्नत्वं वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेनैव तस्यां वर्तते, एवं वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायां
कालिकसम्बन्धावचछिन्नत्वसत्त्वेऽपि तत् कालिकसम्बन्धावचछिन्नत्वं महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदेनैव
तस्यां वर्तते ।

य
शो
ल
ता

अतः तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावचछिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकતાનિરૂપિત
-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતા-
નિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકત્વં નાનાસમ્બન્ધેન નાનારૂપેણ ચ ભાસમાનધર્મેષુ એકાવચ્છેદકતાઙ્ગીકારે
ભવેત્, કિન્તુ મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂ-
પિત-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગ-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં નૈવ વર્તતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવચ્છેદસમ-
વાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવચ્છેદકાલિકસમ્બ-
ન્ધાવચ્છિન્નત્વવિશિષ્ટપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતા-

(આ રીતે અવાંતર પૂર્વપક્ષે પોતાની વાત પુનઃ સાબિત કરી. હવે ફરીથી એક
પ્રશ્નકાર આ અવાંતર પૂર્વપક્ષની સામે ઊભો થશે. જેનો જવાબ અવાંતર પૂર્વપક્ષ જ આપી
દેશે. તે સાથે જ ચી શરૂ થયેલા અવાંતર પૂર્વપક્ષની પૂર્ણાહુતિ થશે.)

વિ
વ

निरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात् ।

उक्तप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावानुसारेण महानसीयत्ववृत्तिताऽवच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
विशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्ट-
प्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः एव
'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्'
- इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः भवेदिति न तादृशज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे
सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्'- इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि-
निश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः ।

इत्थञ्च 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद्
महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्व-
विशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्य विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनः प्रतिबन्धकत्वापत्तेः
य वारणाय प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशस्यावश्यं कर्तव्यत्वेन तादृश-
शो तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशप्रयुक्तगौरवतादवस्थ्यान्, पञ्चमी हेत्वर्थे । तथा च 'समवायेन
ल महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं
ता प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्'
- इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतावारणाय तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशमङ्गीकृत्य 'महानसी-
यत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितवह्नित्ववृत्तिताव-
च्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता-
निरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन
वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्ब-
न्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तिताऽवच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
विशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारता-
निरूपितविशेष्यतानिरूपकः निश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावो नाऽस्माकं
नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकतामङ्गीकुर्वताम् अवश्यमङ्गीकर्तव्यः,
तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशमकृत्वा 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता-
निरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्न-

प्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाङ्गीकारेऽपि तादृशापत्तिनिवारणसम्भवादिति लाघवसहकारेण न 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्' इतिनियमाङ्गीकाराऽऽवश्यकता इत्यादि न युक्तम्, तादृशापत्तिवारणाय तत्तद्धर्मवृत्तिताऽवच्छेद्यत्वप्रवेशस्याऽनावश्यकत्वेन तत्प्रवेशकृतगौरवविरहेऽपि 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानस्य प्रतिबन्धकताऽऽपत्तिवारणाय तत्तद्धर्मवृत्तिताऽवच्छेद्यत्वप्रवेशस्याऽऽवश्यकतया गौरवतादवस्थ्यादिति प्रघट्टकार्थः ।

यदि एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकता अङ्गीक्रियते तदा तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशो नास्त्येवाऽऽवश्यकः इति स्पष्टमेव प्राक् प्रतिपादितञ्च । तथा च लाघवसहकारेण 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्' - इतिनियमः अवश्यमभ्युपेतव्यः, तथा सति महानसीयवह्न्यभावीया महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च भिन्ना एवेति न तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः, तस्याऽग्राह्यत्वात् । तथा च 'स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणं निर्दुष्टम् इति यावत्तात्पर्यमुन्नेयम् ।

अधुना एषः एव पदार्थः महानसीयत्वस्य जातित्वानङ्गीकर्तुमते तार्णत्वमादाय उपदर्शयते, पदार्थभेदलेशस्य अभावे अपि तथाविधप्रज्ञाशालिशिष्याणां पदार्थदृढतादिलाभदर्शनात् ।

'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिवारणाय 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमान-

धर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्' - इतिनियमानङ्गीकारे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वमन्तर्भाव्य प्रतिबध्य-
प्रतिबन्धकभावः वाच्यः । तादृशगौरवपरिहाराय यदि 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारता-
वच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्ब-
न्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति
यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
तार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-
विशेष्यताऽवच्छेद्य-प्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशे-
ष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः उच्यते
तदा एतत्प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे तत्तद्धर्मवृत्तित्वावच्छेद्यत्वप्रवेशाऽऽवश्यकता न भवेत् ।

तथापि अन्यत्र तत्प्रवेशस्याऽवश्यं कर्तव्यत्वेन गौरवं तदवस्थमेव स्यात् । तथा हि -
'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारक-
निश्चयः विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही अपि भवति, 'विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्...' -
इतिरीत्याऽपि जायते । यदा विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाही भवति तदा तार्णत्वं वस्तित्वञ्च प्रकारताव-
च्छेदकतया भासेते, अन्यथा केवलप्रकारतया इति पूर्वोक्तविवरणेन स्पष्टतया ज्ञायते ।

नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकताऽङ्गीकुर्वता भवता
तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशपरिहाराय यथा प्रतियोगिताऽवच्छेदकत्वमन्तर्भाव्य प्रतिबध्य-प्रति-
बन्धकभावः उक्तः तथैव 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वस्तित्वविशिष्टः
तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतादर्शनाय एवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः
वाच्यः स्याद् यदुत -

'समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठ-
विशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽ-
भावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे
सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता-
निरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः
प्रतिबन्धकः' इति ।

यदा 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयः विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाही भवति तदा तत्र तार्णत्वं वह्नित्वञ्च प्रकारतायाः अवच्छेदकविधया भासेते, तार्णत्वं यतः समवायेन स्वाश्रये वर्तते अतः स्वाश्रयनिष्ठप्रकारतायाः अवच्छेदकं भवति इति समवायसम्बन्धावच्छिन्ना तार्णत्वनिष्ठा प्रकारतावच्छेदकता भवति, वह्नित्वञ्च यतः कालिकेन स्वाश्रये वर्तते ततः स्वाश्रयनिष्ठप्रकारतायाः अवच्छेदकं भवतीति कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना तन्निष्ठप्रकारतावच्छेदकता भवति, तादृशप्रकारताऽवच्छेदकतानिरूपिता प्रकारता संयोगसम्बन्धावच्छिन्ना भवति । तथा च तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते ।

'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयः एव यदा विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्.... इति रीत्या जायते तदा तत्र प्रकारतावच्छेदकतया तार्णत्वं वह्नित्वं वा न भासते, किन्तु पर्वताऽपेक्षया समवायेन तार्णत्वविशिष्टः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टश्च यः तार्णवह्निः तृणजन्यमन्यत् किमपि वा तत्प्रकारतया भासते, तदपेक्षया तार्णत्वं वह्नित्वञ्च प्रकारतया भासेते तार्णत्वं वह्नित्वञ्च स्वावच्छिन्नप्रतियोगिकवैशिष्ट्यसम्बन्धेन पर्वते न प्रकारतया भासेते इति विशृङ्खलोपस्थित्या तेषां विषयताः सर्वाः अपि परस्परं सम्बद्धा न भवन्ति ।

तथा च यदि तार्णत्वं वह्नित्वञ्च प्रकारतया विवक्ष्येते तदा तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य(= समानाधिकरण)संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं स्यात् ।

तत्प्रकारत्वयोरभेदे तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं स्यात् ।

यदि तार्णत्वं प्रकारतया तदपेक्षया विशेष्यीभूततृणजन्यनिष्ठविशेष्यतायाः अवच्छेदकविधया च वह्नित्वं विवक्ष्येते तदा तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धा-

वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेत् ।

यदि वह्नित्वं प्रकारतया तदपेक्षया विशेष्यीभूततार्णवस्तुनिष्ठविशेष्यतायाः अवच्छेदकविधया च तार्णत्वं विवक्ष्येते तदा तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेत् ।

किन्तु तादृशनिश्चये पूर्वोक्तरीत्या न कोऽपि धर्मः प्रकारतावच्छेदकः भवितुमर्हति इति तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव वर्तते । तादृशः एव निश्चयः यदि विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही भवति तदा तत्र तार्णत्वं वह्नित्वञ्च प्रकारताऽवच्छेदकतया भासेते एव, प्रकारतया विशेष्यतावच्छेदकतयाऽपि च भासेते इति तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये

य (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्न-
शो वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपक-
ल निश्चयत्वम्,

ता (२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
निरूपकनिश्चयत्वम्,

(३) समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
निरूपकनिश्चयत्वम्,

(४) समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
निरूपकनिश्चयत्वञ्चैते चत्वारोऽपि धर्माः वर्तन्ते ।

‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ -
इत्याकारकज्ञानं प्रति, भवतोपदर्शितप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावानुसारेण, सः एव निश्चयः प्रतिबन्धकः
भवेत् यः समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-

विशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकः भवेत् । ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयश्चास्ति समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकः, अतः भवेत् सः प्रतिबन्धकः ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति । युक्तञ्च तत्, तादृशाभावविषयकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतायाः अनुभवसिद्धत्वात् ।

किन्तु तादृशप्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयस्य विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्... इत्यादिरीत्या जातस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः, यतः पूर्वोक्तरीत्या विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमाने ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते एव, तदेव हि प्रतिबन्धकतावच्छेदकमिति ।

यदि समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयस्यैव ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकत्वमुच्यते तदा ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयस्य विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः दुर्वारा ।

एतदापत्तिनिवारणाय भवता तादृशः प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः अभ्युपगम्यः यत्र प्रतिबन्धकतावच्छेदकः धर्मः विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये एव भवेत्, विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमाने निश्चये नैव भवेत् । यदि प्रकारतावच्छेदकतायाः अन्तर्भावं कृत्वा प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धक-

भावः निरूप्यते तदा तादृशप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावानुसारेण प्रतिबन्धकतावच्छेदकः धर्मः विशिष्ट-
वैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये एव भवेत्, विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमाने ज्ञाने नैव
भवेत् ।

तथा चैवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावो वाच्यः - 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रति-
योगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-
संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति
(= समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्या-
कारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारताऽवच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
निरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः भवति' इति । प्रकारतावच्छेदकतामन्तर्भाव्य हि एवं प्रतिबध्य-
प्रतिबन्धकभावः दर्शितः, पूर्वोक्तरीत्या अयं सुज्ञेयः एव इति ।

य
शो
ल
ता

अभ्युपगम्यते यदि तादृशः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः तदा 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे
सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयस्य विशेष्ये विशेषणम्...
इत्यादिरीत्या जातस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः नैव भवेत्, यतः यथा प्रागुपदर्शितं तथा तादृशनिश्चये
प्रकारतावच्छेदकतया तार्णत्वस्य वस्तित्वस्य वा भानं नैव भवति, तथा च तादृशनिश्चये
समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्व-
निष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं
कुतः भवेत् ? तादृशनिश्चये तार्णत्वं वस्तित्वं च प्रकारतया विशेष्यतावच्छेदकतया एव वा
भासेते इति तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता-
निरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव भवेत् ।

अधुना यः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः उपदर्शितः तदनुसारेण समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्व-
निष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-
संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे
सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञाननिष्ठप्रतिबध्यता-

निरूपितप्रतिबन्धकतायाः अवच्छेदकम्, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यसंयोगसम्बन्धा-वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमिति विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानस्य 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्माऽनाक्रान्तत्वान्न 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः तादृशनिश्चयो भवितुमर्हति ।

ततश्च 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानस्य 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तेः वारणाय 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्न-प्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-विशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-निरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावं परित्यज्य 'समवायसम्बन्धावच्छिन्न-तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताव-च्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशे-ष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः एव अभ्युपगन्तव्यः ।

अत्र यदि 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्' - इति नियमः नाङ्गीक्रियते, किन्तु नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकता

अङ्गीक्रियते तदा उक्तप्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावानुसारेण 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः स्यात्, यतः नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारे 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञाने या वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता भासते या च तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता भासते - तदेतत्प्रकारतावच्छेदकताद्वितयमपि अभिन्नमेव स्यात् । अतः यथा तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धेनावच्छिन्ना वर्तते तथैव वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेदेव, यथा वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते तथैव तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेदेव ।

य ततश्च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः'
 शो - इत्याकारकज्ञाने समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते तथैव समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमपि भवेत् । इदमेव 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतायाः अवच्छेदकमिति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वमिति प्ररूपयतां मते प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्माऽऽक्रान्तत्वात् 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकता तादृशनिश्चयस्यावश्यमङ्गीकर्तव्या स्यात् ।

न च 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्यापि प्रतिबन्धकता युज्यते, तद्विषययोः मिथो विरुद्धत्वाभावात् । तथा हि - समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः

काष्ठजन्यः वह्निः पर्वते वर्तते, काष्ठजन्यो हि वह्निः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टश्च भवति एव । पर्वते च तदा तृणजन्यं किमपि न विद्यते, अतः समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टं किमपि पर्वते नास्ति इति तदभावो वर्तते । तथा च पर्वते समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावोऽपि अस्ति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः सोऽपि पर्वते वर्तते । एवञ्च भूतले घट-पटोभयसत्त्वसम्भवेन ‘अत्र घटः नास्ति’, ‘अत्र पटः अस्ति’ - इत्यादिज्ञानानां न प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः सम्भवति तथा पर्वते उभयस्याऽपि सत्त्वेन ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयश्चोभयमपि सम्भवति ।

तथा च ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वं न युज्यते । किन्तु भवता यः प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः उपदर्शितः तदनुसारेण तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः स्यादेव नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकताङ्गीकारे ।

य
शो
ल
ता

अत्रापि ‘समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्यैव प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः सम्भवति नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकताङ्गीकारे, न तु विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्.... इत्यादिरीत्या जायमानस्य ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयस्याऽपि, यतः एतादृशरीत्या जायमाननिश्चये तार्णत्वं वह्नित्वञ्च न प्रकारतावच्छेदकतया भासेते, किन्तु प्रकारतया विशेष्यताऽवच्छेदकतया वा । तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वम्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरू-

पितकालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यसंयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्न-
प्रकारता(निरूपितविशेष्यता)निरूपकनिश्चयत्वम्, समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारता-
निरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यसंयोगसम्बन्धाव-
च्छिन्नप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं वा भवेत् ।

किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपक-
निश्चयत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपक-
निश्चयत्वं वा नैव भवेत्, प्रकारतावच्छेदकतया कस्यापि भानाऽसम्भवात् तादृशनिश्चये विशेष्ये
विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्..... इत्यादिरीत्या जायमाने । पूर्वं यः प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः
उपदर्शितः अस्ति तदनुसारेण 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतायाः अवच्छेदकः धर्मः समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता-
निरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेवाऽस्ति, नान्यत् किमपि
इति 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमि'ति नियममङ्गीकृत्य
नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वमङ्गीकुर्वतां मतेऽपि 'समवायेन
वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चये
विशेष्ये विशेषणम्..... इत्यादिरीत्या जाते प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मः नैव वर्तते इति न तस्य
प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः ।

किन्तु 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः'
- इत्याकारकः एव निश्चयः यदि विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाही भवति तदा तत्र प्रतिबन्धकतावच्छेदक-
धर्मसम्भवान्नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वमङ्गीकुर्वतां मते
'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारक-
ज्ञानं प्रति तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः भवतीति यथा पूर्वं
महानसीयत्वमादाय एषः पदार्थः उपदर्शितः तदनुसारेण अत्र बोध्यमिति अवधेयम् ।

यदि 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमि'ति नियमः अङ्गीक्रियते तदा नेयमापत्तिः, यतः 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमेऽपि 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः नास्ति, यतः अस्माभिः एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियते, ततः वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतातः भिन्ना एव ।

अतः तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, न तु तदभेदबलेन वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवेत्, तदभेदस्यैवाऽभावात् । एवं वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, न तु तदभेदबलेन तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि, अभेदस्यैवाऽभावात् । एवं समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकता एव वह्नित्वनिष्ठा भवेत्, न तु तदभेदबलेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकताऽपि, अभेदस्यैवाऽभावात्, एवं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकता एव तार्णत्वनिष्ठा भवेत्, न तु तदभेदबलेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकताऽपि, अभेदस्यैव अभावात् ।

तथा च अस्माकं मते तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव भवेत्, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमपि । 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मः

समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव वर्तते, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमिति ।

तथा च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमिति नियममङ्गीकुर्वतामस्माकं मते प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्माऽसत्त्वात् 'समवायेन तार्णत्व-विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः दूरतोऽपास्ता भवति । 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारक-विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य तु प्रतिबन्धकत्वं सम्भवति 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति, 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयस्य विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनः प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतसमवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोग-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वविशिष्टत्वात् ।

इत्थञ्च 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्' - इति नियमः यदि अङ्गीक्रियते तदा उक्तप्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमेऽपि नास्त्येव 'समवायेन तार्णत्व-विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारक-विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः ।

यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियते तदा उक्तप्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे स्यादेव 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन

वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः, तन्निवारणाय प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशः अवश्यं कर्तव्यः । तथा सति नेयमापत्तिः । तथा हि - ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये प्रकारतावच्छेदकता एका एव वर्तते, अतः वह्नित्वनिष्ठा या प्रकारतावच्छेदकता समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्ना अस्ति सैव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नाऽपि वर्तते, या च तार्णत्वनिष्ठा प्रकारतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते, सैव समवायसम्बन्धावच्छिन्नाऽपि भवति । किन्तु तादृशप्रकारतावच्छेदकता यतः वह्नित्वे वर्तते ततः एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ना सा वर्तते, तादृशप्रकारतावच्छेदकता एव तार्णत्वेऽपि वर्तमाना अस्ति, तथापि सा तार्णत्वे वर्तते अतः नैव तस्यां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते ।

अतः तादृशप्रकारतावच्छेदकतायां वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते - इति कथ्यते । एवं तादृशप्रकारतावच्छेदकता यतः तार्णत्वे वर्तते ततः एव तस्यां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते इति तादृशप्रकारतावच्छेदकतायां तार्णत्ववृत्तितावच्छेदेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमस्तीति कथ्यते । तथा च तादृशनिश्चये तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव वर्तते । तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये प्रकारतावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यं नास्ति, तादृशप्रकारतावच्छेदकतायां वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहात्, न हि सा प्रकारतावच्छेदकता यतः वह्नित्वे वर्तते ततः कालिकसम्बन्धेन अवच्छिन्ना भवति । एवं तादृशप्रकारतावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वं तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यं न वर्तते, तादृशप्रकारतावच्छेदकतायां तार्णत्ववृत्तितावच्छेदेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽसत्त्वात्, न हि सा प्रकारतावच्छेदकता यतः तार्णत्वे वर्तते अतः तस्यां समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वं वर्तते ।

तथा च तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारता-

वच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव सम्भवति । यतश्चैवं ततः यदि तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वन्तर्भाव्य 'समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः - इत्याकारकज्ञानं प्रति) तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपगम्यते तदा नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकतामङ्गीकुर्वतां मतेऽपि 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः नास्ति एव ।

यतः पूर्वोक्तरीत्या 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव वर्तते, तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव वर्तते ।

'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकः धर्मस्तु अधुनोपदर्शितप्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावानुसारेण तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव वर्तते, वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारता-

वच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव वर्तते ।

तथा च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्माऽनाक्रान्तत्वेन 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति न तादृशविशिष्ट-वैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः । 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये प्रकारतावच्छेदकतायां तार्णत्ववृत्तितावच्छेदं समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते, यतः तादृशप्रकारतावच्छेदकतायां तार्णत्ववृत्तितावच्छेदेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते । यतश्च तादृशप्रकारतावच्छेदकता तार्णत्वे वर्तते ततः तस्यां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं भवति । एवं तादृशप्रकारतावच्छेदकतायां वह्नित्ववृत्तितावच्छेदं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते, वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन तस्यां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य सत्त्वात्, यतश्च तादृशप्रकारतावच्छेदकता वह्नित्वे वर्तते ततः तस्यां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वर्तते ।

य
शो
ल
ता

ततश्च तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये तार्णत्ववृत्तितावच्छेदसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेदकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते । एतदेव 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानीयप्रतिबन्धकतायाः अवच्छेदकमिति प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मविशिष्टत्वात् 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयः 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकः स्यादेव ।

युक्तञ्च तत्, यतः पर्वते यदि समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः तृणजवह्न्यादिः भवेत् तदा समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावस्तु नैव स्यात्, न हि यत्र तृणजवह्निः वर्तते तत्र तदभावोऽपि स्यादिति यदि 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः'

- इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयो भवेत् तदा 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं नैवोपजायते इति 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकता युज्यते ।

इत्थञ्च 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्' - इतिनियमन-
ङ्गीकुर्वताम्, नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकतामङ्गीकुर्वतां
मतेऽपि तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशमादृत्य 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोग-
सम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (=
य समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः - इत्याकारक-
शो ज्ञानं प्रति) तार्णत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित
ल -वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्ब-
ता न्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धक-
भावाभ्युपगमे 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान्
पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः
तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकताऽऽपत्तेः वारणं
सम्भवति, तथापि एवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाऽभ्युपगमे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशप्रयुक्तं
गौरवमपरिहार्यमेव ।

यदि एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमिति नियमः अङ्गीक्रियते
तदा तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशप्रयुक्तं गौरवं नास्ति, तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशं विनाऽपि
उक्ताऽऽपत्तिविरहेण तत्प्रवेशस्याऽकर्तव्यत्वात् । तथा च लाघवमेतन्निग्रमाङ्गीकारे इति लाघव-
सहकारेण एषः नियमः अवश्यमभ्युपेतव्यः । तादृशनियमाङ्गीकारे च महानसीयवह्न्यभावीया
महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च भिन्ना भिन्ना एव

सिध्येत्, एवं तार्णवह्न्यभावीया तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेद-
कता च भिन्ना भिन्ना एव स्यादिति 'स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वान-
वच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताभिन्नाऽ-
वच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणाऽभ्युप-
गमेऽपि महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावं वादाय 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र नाऽव्याप्तिः,
महानसीयवह्न्यभावीयायाः तार्णवह्न्यभावीयायाश्च वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामा-
नाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः तार्णत्वनिष्ठप्रति-
योगितावच्छेदकतायाश्च साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टभिन्नतार्णत्वादिनिष्ठावच्छेदकताऽनिरूपितत्वविरहात्तादृशाऽभावयोरप्राप्तत्वादिति
निर्दुष्टमेव सिध्येदेतल्लक्षणम् इति यावत्तात्पर्यमनुसन्धेयमत्र पूर्वापरसन्दर्भस्मृतिमता सिंहावलोकन-
न्यायेन इति ।

य
शो
ल
ता

पूर्वं हि ग्रन्थकृता महानसीयघटादिप्रकारज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्व-
मुररीकृत्य प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः प्रदर्शितः, तत्र च गौरवमापादितम्, प्रकृते च तादृशमहानसीय-
घटाद्यभावज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वं तज्ज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वञ्च ऊररीकृत्य प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभाव
उपदर्शितः, तत्र च गौरवमापादितम्, यतः अभावावगाहिनिश्चयस्य विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वाऽ-
वश्यम्भावात्, अभावावगाहिज्ञानस्य 'विशेष्ये विशेषणम्...' इत्यादिरीत्याऽजायमानत्वाच्च प्रति-
योगितावच्छेदकत्वमनन्तर्भाव्य प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाङ्गीकारेऽपि नास्त्येव काचिदापत्तिः, भावाव-
गाहिज्ञानस्य तु विशेष्य विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानत्वात् तस्य प्रतिबन्धकत्वं यत्र
भवेत् तादृशः प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः दर्शितः इति विभावनीयम् । स्पष्टीभविष्यति चेदमग्रे ।

यदि एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमिति नियमाऽनङ्गी-
कारेऽपि प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशप्रयुक्तं गौरवं परिहृतं भवेत् तदा
तादृशानियमस्वीकारः अनावश्यकः भवेत्, तादृशगौरवपरिजिहीर्षया तादृशानियमस्य स्वीकृतत्वात्,
तथा च नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकता अङ्गीकर्तुं शक्यते,
ततश्च महानसीयवह्न्यभावीया महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-

ય
શો
લ
તા

વચ્છેદકતા ચાઽભિન્ના એવ ભવેત્, એવં તાર્ણવહન્યભાવીયાઽપિ તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચૈકા એવ ભવેત્ । તાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ એક્યસિદ્ધૌ તસ્યાઃ સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈત્ત્વતુષ્ટ્યસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વમપિ સિધ્યેત્, તતશ્ચ તાર્ણવહન્યભાવીય-પ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વસત્ત્વાત્ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવો ધર્તુ શક્યતે, તદધિકરણે ધૂમહેતોઃ વૃત્તિત્વેન લક્ષણાઽસમન્વયાત્ તાદૃશસમ્બન્ધચતુષ્ટ્યઘટિતલક્ષણ-મવ્યાપ્તિગ્રસ્તં સ્યાત્ । એવં સ્વસમીહિતસિદ્ધેઃ મૂલતયા એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકત્વમિતિ નિયમાઙ્ગીકારં વિના એવ પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબન્ધકભાવે તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતા-વચ્છેદત્વપ્રવેશપ્રયુક્તગૌરવપરિહારં મન્વાનઃ સમ્બન્ધચતુષ્ટ્યઘટિતલક્ષણપ્રતિક્ષેપિનનુવાદિમૂલપૂર્વપક્ષ-પક્ષપાતી કશ્ચિચ્છઙ્કતે । તચ્છઙ્કાં પરિજિહીર્ષયાદૌ તામુપસ્થાપયન્નાહ - ન ચેત્યાદિ ।

ઇદં હિ હૃદયં તસ્ય - નનુ ‘સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિશ્ચયસ્ય ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકતાઽઽ-પત્તિઃ સ્યાત્, ‘સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવ-નિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપકજ્ઞાનં પ્રતિ (= ‘સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ’ - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા-

✧ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક નહીં ✧

વિ
જ
મા

પ્રશ્ન :- (ન ચ.) (આ પ્રશ્ન મુખ્ય પૂર્વપક્ષની સામે અવાજ ઉઠાવનાર અવાંતર પૂર્વપક્ષની સામે પૂછવામાં આવે છે -) મૂળ વાત શું હતી ? ને તમે શું વાત સાબિત કરવા બેઠા ! મૂળ વાત આપણી એ ચાલતી હતી કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક છે કે ભિન્ન ભિન્ન છે ? તમે મહાન-સીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક ન સ્વીકારી. અમે, તે બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક જ માનીએ છીએ. આમ, આપણી ચર્ચા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને લક્ષ્યમાં રાખી ચાલી રહી હતી અને તમે સીધા પ્રકારતાઅવચ્છેદકતામાં પહોંચી ગયા. જુઓ ! અમારી માન્યતા એ છે કે - અનેક ધર્મો

નિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाऽभ्युप-गमे, यतः 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन तार्णत्वविशिष्टः तद्वान् पर्वतः' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः तार्णत्वनिष्ठ-प्रकारतावच्छेदकतातोऽभिन्नत्वेन वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्ववत् कालिकसम्बन्धेनाऽपि अवच्छिन्नत्वम्, एवं तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठ-प्रकारतावच्छेदकतातोऽभिन्नत्वेन तस्याः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्ववत् समवायसम्बन्धेनाऽपि अवच्छि-न्नत्वम् । तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिરूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिરूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता-निरूपितविશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચयत्वं 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्व-विशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतसमवायसम्बन्धावच्छिन्न-तार्णत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिરूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता-निरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिરूपितविશેષ्यતાનિરૂપકનિશ્ચयत्वं च वर्तते इत्यतः तादृश-विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य 'समवायेन तार्णत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववान् पर्वतः' - इत्याकारकनिश्चयं प्रति प्रतिबन्धकत्वापत्तिः भवति - इत्येवं भवता

ય
શો
લ
તા

રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોઈ શકે. પણ, પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા તો અનેક ધર્મોથી ભાસમાન અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં એક હોય જ નહીં. એ તો એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક હોય.

અમારી માન્યતા જ્યારે આ છે ત્યારે પ્રતિબન્ધ-પ્રતિબંધકભાવમાં તત્ત્વદ્વધર્મવૃત્તિતા-અવચ્છેદત્વનો પ્રવેશ શા માટે કરાવવો પડે ? કારણ કે અમારા મતે પણ 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે' - આવા વિશિષ્ટ-વૈશિષ્ટ્યઅવગાહિ જ્ઞાનમાં વિષય બનનારી મહાનસીયત્વનિષ્ઠકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતા-અવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન જ છે. તેથી, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહેશે, મહાન-સીયત્વમાં નહીં રહે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદકતા માત્ર મહાનસીયત્વમાં રહેશે, વહ્નિત્વમાં નહીં રહે.

વિ
ન
સ્રા

આપત્તિરુપદર્શિતા ।

ય શો લ પ્રકારતાવચ્છેદકતાયાઃ એક્યમ્ । યદિ નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એકપ્રકારતાવચ્છેદકત્વં નાઙ્ગીક્રિયતે તદા નોક્તાઽપત્તિઃ સ્યાત્, યતઃ પ્રકારતાવચ્છેદકતાયાઃ નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ ભેદાભ્યુપગમે 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકનિશ્ચયે યા વહ્નિત્વનિષ્ઠા પ્રકારતાવચ્છેદકતા સા તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાતઃ ભિન્ના એવ સ્યાત્, તતશ્ચ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધેનૈવ અવચ્છિન્ના ભવેન્ન તુ તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાઽભેદબલેન કાલિકસમ્બન્ધેનાઽપિ અવચ્છિન્ના ભવેત્, અભેદસ્યાઽનભ્યુપગમાત્ । એવં યા તાર્ણત્વનિષ્ઠા પ્રકારતાવચ્છેદકતા સા વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાતઃ ભિન્ના એવ સ્યાત્, તતઃ તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધેનૈવ અવચ્છિન્ના ભવેત્, ન તુ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાઽભેદબલેન સમવાયસમ્બન્ધેનાઽપિ અવચ્છિન્ના ભવેત્, અભેદસ્યૈવાઽનભ્યુપગમાત્ । તથા ચ તાદૃશવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાઽવગાહિનિશ્ચયે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત

❧ પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક જ ❧

આ રીતે “જે જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહેતું હોય તે તે જ્ઞાન ‘સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આ જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને.” તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાઅવચ્છેદત્વનો અંતર્ભાવ કર્યા વિના પણ પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ બનાવશો તો પણ કોઈ આપત્તિ ન આવે. કારણ કે ‘સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ જ રહેલું છે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રકારતાઅવગાહિનિશ્ચયત્વ રહ્યું જ નથી. તો પછી ‘સમવાયસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં નથી’ - આવા જ્ઞાન પ્રત્યે ‘સમવાયસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ મહાનસમાં છે’ - આવા જ્ઞાનને પ્રતિબંધક માનવાનો પ્રશ્ન જ નથી ઊઠતો.

-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતા-નિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વમેવ સ્યાત્, યન્નાસ્તિ 'સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકમ્, તાદૃશજ્ઞાનીયપ્રતિબન્ધકતાવચ્છેદકં ચ યત્ સમવાયસમ્બન્ધાઽવચ્છિન્નતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપકનિશ્ચયત્વં તન્નૈવ તત્ર વર્તતે, તથા ચ ન સ્યાદેવ 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનસ્ય વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યાવગાહિનિશ્ચયરૂપસ્ય 'સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ પ્રતિબન્ધકત્વાઽપત્તિઃ ।

ય
શો
લ
તા

ઇત્યજ્વાઽસ્માભિઃ 'એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકાવચ્છેદકત્વમ્' - ઇતિનિયમઃ કથજ્વિદગ્ગીક્રિયતે કથજ્વિન્ન, અવચ્છેદકતાપદેન પ્રકારતાવચ્છેદકતાગ્રહણે તત્સ્વીકારાત્, પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાગ્રહણેઽસ્વીકારાત્ । પ્રકારતાવચ્છેદકતા એકરૂપેણ એકસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ એવ એકા, નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ ન એકપ્રકારતાવચ્છેદકત્વમ્, પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તુ નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ અપિ એકા એવ ભવતિ । તથા ચ પ્રકારતાવચ્છેદકતાયાઃ એક્યાભ્યુપગમે ઉક્તરીત્યા 'સમવાયેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવવાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકજ્ઞાનં પ્રતિ 'સમવાયેન વહ્નિત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન તાર્ણત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ પર્વતઃ' - ઇત્યાકારકવિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યા-

આ રીતે, 'અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોઈ શકે છે' - અમારા આ સિદ્ધાંતને માનવામાં પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુભૂત થવાની આપત્તિને અવકાશ નથી. સાથે સાથે મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક સાબિત થવાથી તદનુસારે તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ એક સાબિત થવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ તમારા લક્ષણ મુજબ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં તાર્ણવહ્નિઅભાવ પકડાઈ જતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે !

વિ
ન
મ્રા

वगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकताऽऽपत्तेः वारणमपि भवति, प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि भेदानभ्युपगमेन तार्णवह्न्यभावीया तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च भिन्ना भिन्ना नैव स्यात्, तार्णत्व-वह्नित्वयोः नानारूपेण भासमानत्वेऽपि, तन्निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ऐक्याऽभ्युपगमात् । तथा च तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव पूर्वोक्तरीत्या भवेत् । अतः तार्णवह्न्यभावग्रहणसम्भवात्तमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा, ततश्च भवता उपदर्शितं लक्षणमपि दुष्टमेव सिध्येदिति ।

ननु नानासम्बन्धेन नानारूपेण च भासमानधर्मेषु अपि एकप्रतियोगितावच्छेदकताङ्गीकारे प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशप्रयुक्तगौरवं तु दुष्परिहार्यमेव । तथा हि - 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति कः प्रतिबन्धकः स्यात् ? तन्निर्णयार्थं यदि 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपगम्यते तदा 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानस्य 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः स्यात् ।

तथा हि - यदा विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्... इत्यादिरीत्या 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारक-निश्चयः उपजायते तदा तत्र महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च प्रतियोगितावच्छेदकतया नैव भासेते,

किन्तु प्रकारतया विशेष्यतावच्छेदकतया च भासेते, तादृशप्रकारता-विशेष्यतावच्छेदकतानिरूपिता च विशेष्यता प्रतियोगिनि भवति, अतः तादृशप्रतियोगिवृत्तिप्रतियोगिता विशेष्यताऽवच्छेद्या भवति, तादृशप्रतियोगितासम्बन्धेन च प्रतियोगी अभावे प्रकारतया भासते, अभावनिष्ठा प्रकारताऽपि विशेष्यताऽवच्छेद्या भवति । अभावश्च स्वाधिकरणे प्रकारतया भासते, एवं विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या तादृशज्ञाने पदार्थाः भासन्ते, अतः विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या यदा 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः जायते तदाऽपि तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्य-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते एव, यदा 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही भवति तदापि तत्र समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते एव ।

अतः उक्तरीत्या प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाऽभ्युपगमे 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकः विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही निश्चयोऽपि विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्... इत्यादिरीत्या जातो निश्चयोऽपि च प्रतिबन्धकः भवेत्, किन्तु 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्यैव प्रतिबन्धकता युक्ता, तादृशनिश्चयः यदा विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायते तदा न तस्य प्रतिबन्धकत्वं युक्तम्, विजातीयत्वात् । तथा च 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकस्य विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि

विशेषणाऽन्तरम्..... इत्यादिरीत्या जातस्य निश्चयस्य प्रतिबन्धकताऽऽपत्तिः तादृशप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाऽभ्युपगमे ।

एतन्निवारणाय 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारताऽवच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता-निरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम् - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाऽभावनिष्ठप्रकारता-निरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' इति प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपगन्तव्यः ।

ततश्च यदा 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्..... इत्यादिरीत्या जायते तदा तत्र महानसीयत्वं वह्नित्वं वाऽभावीयप्रतियोगितायाः अवच्छेदकतया न भासते, ततः तादृशनिश्चये प्रतियोगितावच्छेदकतायाः एवाऽभानात् समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाऽभावनिष्ठप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं कुतः सम्भवेत् ? 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः यदा विशिष्टवैशिष्ट्यावगाही भवति तदा तत्र महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च प्रतियोगितावच्छेदकतया भासते इति तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं सम्भवति एव ।

इत्थञ्च तादृशरीत्या प्रतियोगितावच्छेदकतामन्तर्भाव्य प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाऽभ्युपगमे 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयः एव प्रतिबन्धकः भवेत्,

विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जातः तादृशनिश्चयः नैव प्रतिबन्धकः स्यात् ।

अत्र यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकप्रतियोगितावच्छेदकत्व-मङ्गीक्रियते तदा तादृशप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावानुसारेण 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारक-विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयः यथा प्रतिबन्धकः भवति तथैव 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्या-वगाहिनिश्चयोऽपि प्रतिबन्धकः स्यात्, यतः नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकप्रतियोगितावच्छेदकत्वाऽभ्युपगमे तादृशनिश्चये वह्नित्वनिष्ठा महानसीयत्वनिष्ठा च प्रतियोगितावच्छेदकता एका एव स्यात्, ततश्च यथा वह्नित्वनिष्ठा प्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते तथैव महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवाय-सम्बन्धेनावच्छिन्ना भवेत्, महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतातः अभिन्नत्वात् । एवं यथा महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्ना वर्तते तथैव वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवेत्, वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातोऽभिन्नत्वात् ।

य
शो
ल
ता

तथा च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये यथा समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभाविनिष्ठप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं वर्तते तथैव समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभाविनिष्ठ-प्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमपि स्यात्, इदमेव 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकम् ।

ततश्च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्माऽऽक्रान्तत्वात्

‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकताऽऽपत्तिः स्यादेव, यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमान-धर्मेषु अपि एकप्रतियोगितावच्छेदकताऽभ्युपगम्यते तर्हि ।

एतन्निवारणाय प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेदत्वप्रवेशः अवश्यं कर्तव्यः, तथा चैवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः - महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्ट-प्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेदकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति / समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम् - इत्याकारकविशिष्ट-वैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति) महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेदकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः । एतादृशप्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकनिश्चयस्य विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनः प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः नैव स्यात्, यतः तादृशविशिष्ट-वैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये प्रतिबन्धकता एका एव वर्तते, अतः महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते तथा वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, यथा च वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते तथैव महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि वर्तते ।

किन्तु तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्ववृत्तितावच्छेदेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव वर्तते, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् अपि, वह्नित्ववृत्तितावच्छेदेन च समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव वर्तते, न तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् । तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्ववृत्तिता वह्नित्ववृत्तिता चैतदुभयमपि विद्यते, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायाञ्च यतः महानसीयत्ववृत्तिता

वर्तते ततः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि वर्तते, यतश्च वह्नित्ववृत्तिता वर्तते ततः समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि वर्तते । यदि तत्र वह्नित्ववृत्तिता न स्यात्, केवलं महानसीयत्ववृत्तिता एव स्यात् तदा तत्र कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वमेव स्यात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं नैव स्यात्, एवं यदि तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्ववृत्तिता न स्यात्, वह्नित्ववृत्तिता एव स्यात्, तदा समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव स्यात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं नैव स्यात्, तथा च निश्चीयते यदुत तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टा वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टा च वर्तते, तत्र वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं वा नास्ति ।

तथा च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञाने एकप्रतियोगितावच्छेदकत्वबलात् समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपित-विशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमपि वर्तते, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमपि वर्तते, किन्तु तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशे तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्य-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यसमवाय-सम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात्, महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्यसमवाय-सम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठ-प्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव स्यात् ।

'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मः पूर्वोक्तप्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावानुसारेण महानसीयत्व-वृत्तितावच्छेद्यसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्य-

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव अस्ति, वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्य-
समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्यकालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपका-
भावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव अस्ति । तथा च 'समवायेन वह्नित्व-
विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्ट-
वैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकताऽवच्छेदकधर्माऽनाक्रान्तत्वान्न 'समवायेन महानसीयत्व-
विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति
तादृशनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः स्यात् ।

य
शो
ल
ता

'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्'
- इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानेऽपि एका एव प्रतियोगितावच्छेदकता भासते, तत्र
तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता यतः महानसीयत्वे वर्तते ततः एव समवायसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवति,
यतश्च वह्नित्वे वर्तते ततः एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति, ततश्च तादृशप्रतियोगितावच्छेदक-
तायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं महानसीयत्ववृत्तितावच्छेद्यं भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्च
वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यं भवति । अतः तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये महानसीयत्ववृत्तिताव-
च्छेद्यसमवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-वह्नित्ववृत्तितावच्छेद्यकालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपका-
भावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं भवेत्, एतदेव च प्रतिबन्धकतावच्छेदकम् ।
अतः 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्'
- इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयः प्रतिबन्धको भवेदेव ।
युक्तञ्च तत् ।

इत्थञ्च तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वम् अन्तर्भाव्य प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावकथने 'समवायेन
महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं
प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्'

- इत्याकारकनिश्चयस्य स्यात् प्रतिबन्धकत्वम्, न स्याच्च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः प्रतिबन्धकः इति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिवारणाय नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकप्रतियोगितावच्छेदकत्वाङ्गीकर्तृमते तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेदत्वप्रवेशः प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावे अवश्यं कर्तव्यः इति गौरवं दुर्निवारम् ।

यदि एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमिति नियमः अङ्गीक्रियते तदा 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम् - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमेऽपि 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य न प्रतिबन्धकत्वापत्तिः ।

यतः 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मः 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये एव सम्भवति, 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये नैव सम्भवति यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वं नाङ्गीक्रियते किन्तु एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियते तदा, यतः 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन

महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चये प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयं भासते, वस्तित्वे या प्रतियोगितावच्छेदकता ततः महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना एव, महानसीयत्वे च या प्रतियोगितावच्छेदकता ततः वस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना, तथा च वस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, न तु महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि, वस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातः महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अभिन्नत्वाभावात्, एवं महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एव कालिकसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवति, न तु वस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि, अभेदाभावात् ।

तथा च तादृशनिश्चये विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात्, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वम् अपि वर्तते । 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मः समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेवाऽस्ति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वं नास्ति ।

तथा च तादृशनिश्चयस्य 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मानाक्रान्तत्वात् 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वं नैव युज्यते ।

‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयेऽपि न एका एव प्रतियोगितावच्छेदकता, ततश्च महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातः वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना एव, वह्नित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातश्च महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना एवेति महानसीयत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एव च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् । तथा चाऽस्मिन् निश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-निरूपकनिश्चयत्वं स्यात् । एतदेव च प्रतिबन्धकतावच्छेदकमिति ‘समवायेन महानसीयत्व-विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकता सम्भवति, युक्तञ्च तत् ।

य
शो
ल
ता

इत्थञ्च ‘एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकप्रतियोगितावच्छेदकत्वम्’ इति नियमाङ्गीकारे तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेदकत्वाऽप्रवेशप्रयुक्तं लाघवमपि निराबाधम् । लाघवसहकारोऽपि अत्र अतः एव भवति ।

तथा च प्रकारतावच्छेदकतायाः नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अनेकत्वमनभ्युप-गम्य एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वाभ्युपगमेऽपि प्रतियोगिताव-च्छेदकतायाः नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकत्वाऽभ्युपगमे गौरवं दुष्परिहार्य-मिति प्रतियोगितावच्छेदकताऽपि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु भिन्ना भिन्ना प्रतिपत्तव्या तादृशगौरवपरिहाराय, ततश्च महानसीयवह्न्यभावीया महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च तथा तार्णवह्न्यभावीया तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च भिन्ना भिन्ना एव स्युरिति ‘स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः’ - इत्येवं लक्षणाऽभ्युपगमेऽपि तार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः एव स्वसामानाधि-

करण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वसम्भवेन, तादृशाऽभावीयतार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः तथात्वाऽभावेन न तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः इति चेद् ?

मैवम्, प्रतियोगितावच्छेदकतायाः नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकत्वाऽभ्युपगमेऽपि तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशप्रयुक्तगौरवविरहात् । तथा हि - भवता उक्तम् - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठ-प्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकप्रतियोगितावच्छेदकत्वमिति नियमानङ्गीकारे 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः स्यादिति सत्यमेव ।

किन्तु नाऽस्माभिरुक्तरीत्या प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपगम्यते, अपि तु एवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपगम्यते - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्य-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपेयते, तथा च नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारे 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे

सति यः कालिकेन वस्त्वित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्त्वित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारक-निश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः नास्ति एव ।

यतः पूर्वोक्तरीत्या प्रकारता-विशेष्यतावच्छेदकत्वयोरैक्यस्य कस्याऽपि अनभिमतत्वेन 'कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्त्वित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारक-विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चये यदि महानसीयत्वं प्रकारतया वस्त्वित्वञ्च विशेष्यतावच्छेदकतया विवक्ष्यते तदा महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवति न तु वस्त्वित्वनिष्ठ-विशेष्यतावच्छेदकताऽपि, एवं वस्त्वित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, न तु महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता । तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्त्वित्व-निष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-विशेष्यताऽवच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्त्वित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहा-नसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽ-भावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नैव स्यात् ।

यदि हि महानसीयत्वं विशेष्यतावच्छेदकतया वस्त्वित्वञ्च प्रकारतया विवक्ष्यते तदा महान-सीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता एव कालिकसम्बन्धेन अवच्छिन्ना भवति, वस्त्वित्वनिष्ठप्रकारता एव च समवायसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवति, न तु महानसीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतेव वस्त्वित्वनिष्ठ-प्रकारताऽपि कालिकसम्बन्धेन अवच्छिन्ना भवेत्, न वा वस्त्वित्वनिष्ठप्रकारतेव महानसीयत्व-निष्ठविशेष्यतावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवति, अभेदस्याऽनभ्युपगमात् । तथा च तादृशनिश्चये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-समवाय-सम्बन्धाऽवच्छिन्नवस्त्वित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्न-प्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात्, न तु समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवस्त्वित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिता-ऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमपि ।

यदि हि महानसीयत्वं वस्तित्वमुभयमपि प्रकारतया विवक्ष्यते तदाऽपि महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता कालिकसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, वस्तित्वनिष्ठप्रकारता च समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, न तु महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता वस्तित्वनिष्ठप्रकारतेव समवायसम्बन्धावच्छिन्नाऽपि भवेत्, न वा वस्तित्वनिष्ठप्रकारता महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतेव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नाऽपि भवेत् । तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात्, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वमपि ।

य
शो
ल
ता

इत्थञ्च 'समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चये 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकताऽवच्छेदकं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वं नास्ति इति न स्यादेव 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः ।

अपि तु 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्तु प्रतिबन्धकः स्यात्, यतः तादृशनिश्चये महानसीयत्वं यदा प्रकारतया वस्तित्वञ्च विशेष्यतावच्छेदकतया विवक्ष्यते तदा तत्र महानसीयत्वनिष्ठप्रकारता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना एवावभासते, वस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकता च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भासते इति तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितकालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगिता-

सम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपक-
निश्चयत्वं स्यादेव, एतदेव च प्रतिबन्धकतावच्छेदकमिति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे
सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन
महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारक-
निश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वं स्यात्, युक्तञ्च तत् ।

इत्थञ्च 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
निरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयः प्रतिब- य
न्धकः' - इत्येवं प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावानुसारेण नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु शो
अपि एका एव प्रतियोगितावच्छेदकता - इत्यभ्युपगमेऽपि तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेदत्वप्रवेशानादरेऽपि ल
च 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' ता
- इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयः एव प्रतिबन्धकः स्यात्, न तु 'समवायेन वह्नित्वविशि-
ष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयोऽपि
इति किं गौरवं येन एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमिति नियमो
मयाऽभ्युपेयः इति ।

ननु 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
निरूपकज्ञानं प्रति / समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता-
निरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
तद्वद् महानसम्' इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित

-कालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदप्रतियोगिता-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयः
प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति
यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति
विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्... इत्यादिरीत्या जायमानस्य 'समवायेन महानसीयत्व-
विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्य
प्रतिबन्धकत्वापत्तिः स्यात्, विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानेऽपि तादृशनिश्चये
समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशे-
ष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेदप्रतियोगितासम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताऽभावत्वा-
वच्छिन्नाऽभावनिष्ठविशेष्यतावच्छेदप्रकारतानिरूपकनिश्चयत्वसत्त्वात् । न चैतद् युज्यते, विशिष्ट-
वैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायमानस्य निश्चयस्य प्रतिबन्धक-
त्वस्य कुत्राप्यदृष्टत्वादित्युक्तमेव प्राक्, किमर्थं विस्मरति ? पुनः पुनः नानारूपेण नानासम्बन्धेन
च भासमानधर्मेषु अपि एकप्रतियोगितावच्छेदकत्वाङ्गीकाराय प्रयतते भवानिति चेद् ? न,
अयुक्तोक्तेः, उक्तविस्मृतेश्च ।

न हि कदापि अभावावगाहिज्ञानं विशेष्ये विशेषणम्..... इत्यादिरीत्या जायते, किन्तु
विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि एव भवति इति पूर्वमुक्तमेव, अभावावगाहिज्ञानस्य तादृशरीत्या जाय-
मानस्य अभ्युपगमे प्रतियोगिताऽवच्छेदकस्य ज्ञानमेव न स्यात्, तथा च प्रतियोगितावच्छेदकाव-
च्छिन्नस्याऽभावः नैव भासते, केवलं प्रतियोगिनः एवाऽभावः भासेत इति एकघटवत्यपि भूतले
'घटाभावः' इतिव्यवहारप्रसङ्गः, तदतिरिक्तघटस्याऽभावस्य तत्र सत्त्वात्, प्रतियोगितावच्छेदक-
घटत्वावच्छिन्नस्य अभावविरहेऽपि भवताऽभ्युपगतरीत्या तादृशव्यवहारसम्भवादिति प्रसिद्धा
परिभाषा - न हि कदापि अभावावगाहिज्ञानं विशेष्ये विशेषणम्... इत्यादिरीत्या जायते,
तादृशं ज्ञानं तु विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि एव भवति । तथा च 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे
सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति विशेष्ये विशेषणम्...
इत्यादिरीत्या जायमानस्य 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः
तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः न सङ्गच्छते, तादृश-
निश्चयस्यैवाऽसम्भवात् ।

अतः एव पूर्वं ग्रन्थकृताऽपि 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकस्य विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्... इत्यादिरीत्या जायमाननिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिमसम्भवादेवाऽनुक्त्वा 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकस्य विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्... इत्यादिरीत्या जायमाननिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः दर्शिता ।

तथा च यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकप्रकारतावच्छेदकता नाङ्गीक्रियते किन्तु एकप्रतियोगितावच्छेदकता अङ्गीक्रियते, अङ्गीक्रियते च 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति / समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यताऽवच्छेद्यसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतावच्छेद्यप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठविशेष्यताऽवच्छेद्यप्रकारतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावः, तदापि न 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः, अन्या काऽप्यापत्तिः वा ।

इत्थञ्च तार्णवह्न्यभावीया तार्णत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता चाऽभिन्ना एव स्यात्, ततश्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेद-

काऽनवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽ-
निरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणाऽभ्युपगमे तार्ण-
वह्न्यभावमादाय 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्राऽव्याप्तिः स्यादेव, यथा चैषाऽव्याप्तिः
भवति तथा पूर्वं प्रतिपादितत्वेऽपि तथाविधविस्मरणशीलशिष्यानुग्रहार्थं पूर्वोक्ताऽनुसन्धानार्थं च
संक्षेपतः तन्निरूप्यते -

उक्तलक्षणानुसारेण यदभावीयप्रतियोगितानिरूपिकाः याः याः अवच्छेदकताः ताः सर्वाः
अपि यदि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वै-
तच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाः स्युः तदैव तादृशः अभावः धर्तुं शक्यते इति
तादृशतार्णवह्न्यभावीया तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एकैव प्रतियोगितावच्छेदकता सम्बन्धचतुष्टयेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

य प्रथमः सम्बन्धः - स्वसामानाधिकरण्यम् ।

शो साध्यतावच्छेदकता 'पर्वतो वह्निमान्, धूमाद्' - इत्येतत्स्थले वह्नित्वे वर्तते, तार्णवह्न्यभावीय-
ल प्रतियोगितावच्छेदकता च तार्णत्वे वह्नित्वे च इति साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वस्य
ता तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तार्णवह्न्यभावीय-
ता प्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

द्वितीयः सम्बन्धः - स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकीभूतवह्नित्वस्य वह्नौ साध्ये समवायेन वृत्तेः वह्नित्वनिष्ठा साध्यतावच्छेदकता
समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः समवायः, तार्णवह्न्य-
भावीयप्रतियोगितावच्छेदकीभूतौ तार्णत्व-वह्नित्वधर्मौ उभौ अपि तार्णवह्नौ प्रतियोगिनि समवायेनैव
वर्तते इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

तृतीयः सम्बन्धः - स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातिनिष्ठत्वेन सर्वेऽपि धर्माः साध्यताव-

न च प्रकारतावच्छेदकत्वस्य नैकत्वं स्वीक्रियत इति वाच्यम्; गू

छेदकतायाः अनवच्छेदकाः एव, तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि शब्दतः अनुल्लिख्यमानतार्णत्व-वह्नित्वजातिनिष्ठत्वात् सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्नत्वमेवेति तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मैरनवच्छिन्नत्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

चतुर्थः सम्बन्धः - स्ववृत्तित्वम् ।

पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च शब्दतः अनुल्लिख्यमानतार्णत्व-वह्नित्वजातिनिष्ठत्वेन साध्यतावच्छेदकतायां तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

इत्थञ्च तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव, तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां विरहात्, तथा च तार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं पर्वतादिः यत्र धूमः विद्यते इति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिरतः एव भवता प्रदर्शितं तादृशं लक्षणं न निर्दुष्टम् इति यावत्तात्पर्यमुन्नेयमिति एतत्सर्वं मनसिकृत्याऽऽह - **प्रकारतावच्छेदकत्वस्य नैकत्वं स्वीक्रियते** = नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु न एकप्रकारतावच्छेदकता अङ्गीक्रियते, अपि तु एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियते, ततश्च 'समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम् - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-

य
शो
ल
ता

ય
શો
લ
તા

વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રકારતાવચ્છેદકતાનિરૂપિત-સંયોગસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતવિશેષ્યતાનિરૂપક-
નિશ્ચયઃ પ્રતિબન્ધકઃ' - इत्येवं 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्व-
विशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे
सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्य विशेष्ये विशेषणम्,
तत्रापि विशेषणान्तरम्..... इत्यादिरीत्या जायमानस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिवारणायाऽवश्यम्
अभ्युपगन्तव्यप्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावानुसारेणाऽपि 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्व-
विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्ट-
वैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः नैव स्यात् ।

नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकप्रतियोगितावच्छेदकत्वाङ्गीकारेण
तार्णवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिरपि दुर्वारा इति आशयः ।

परिहरति - इति न च वाच्यमित्याद्युक्त्या । अयमाशयः - अहो अपूर्वं हि भवतो
देवानांप्रियत्वम् । किमर्धजरतीयन्यायः भवतामतीव इष्टः ? यद्वा अस्माकं लक्षणं प्रति अतीव
विद्वेषः येन एवं विरूपं कल्प्यते यदुत नानारूपेण नानાસમ્બન્ધેન च भासमानधर्मेषु एकप्रकारता-
वच्छेदकत्वं न सम्भवति, किन्तु एकप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तु भवत्येव । यदि नानारूपेण
नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकप्रकारतावच्छेदकता अभ्युपगम्यते तदा एकप्रतियोगिता-

❧ अर्धजरतीयन्यायની આપત્તિ ❧

ઉત્તર :- (પ્રતિ.) (મુખ્ય પૂર્વપક્ષની સામે જે અવાંતર પૂર્વપક્ષ ઉપસ્થિત થયેલ છે તે
હવે પોતાની સામે પ્રશ્ન કરનારને ઉત્તર આપે છે -) વાહ ! અર્ધદેવાનાં પ્રિય ! વાહ !
વિ અર્ધજરતીયન્યાય તમારી રગ-રગમાં વહી રહેલો લાગે છે. 'પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા એક
ન ધર્મરૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક હોય જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક હોઈ શકે' - આવી તમારી
મ્રી અધકચરી માન્યતા રાખવા પાછળ પ્રયોજન શું છે ? સિવાય કે અમારા ઉપરનો વિદ્વેષ.
શાંત ચિત્તે વિચારશો તો સ્પષ્ટતયા સમજાઈ જશે કે ન્યાય દરેક જગ્યાએ સમાન રીતે લાગુ
પડતો હોવાથી જો અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં પણ એક
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સંભવતી હોય તો અનેક ધર્મો રૂપે અને અનેક સંબંધથી ભાસમાન

વચ્છેદકતાઽપિ અભ્યુપગમ્યા, યદિ એકપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નાભ્યુપગમ્યતે તદા એકપ્રકારતાઽવચ્છેદકતાઽપિ નાઽભ્યુપગમ્યા । પૂર્વોક્તરીત્યા તત્તદ્ધર્મવૃત્તિતાવચ્છેદત્વપ્રવેશપ્રયુક્તગૌરવ-પરિજિહીર્ષયા નાનારૂપેણ નાનાસમ્બન્ધેન ચ ભાસમાનધર્મેષુ નૈવ એકાવચ્છેદકતા અઙ્ગીકર્તવ્યા । તથા ચ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ભિન્ના ભિન્ના એવ સ્વીકર્તવ્યા, તદેક્યાઙ્ગીકરણાય ભવતા કૃતઃ પ્રયત્નઃ અસ્માન્ પ્રતિ ભવતઃ તીવ્રવિદ્વેષમેવ સૂચયતિ નનુ ? યેન એવમર્ધજરતીયન્યાય-મઙ્ગીકૃત્યાઽપિ વિલપ્યતે, અસ્તુ યદુક્તં તદુક્તમ્, કિન્તુ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાર્ણત્વનિષ્ઠા ભિન્ના વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ ભિન્ના ઇત્યેતાવતા ફલિતમ્, અવશ્યમભ્યુપેયજ્વ ।

ધર્મોમાં પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા પણ એક સંભવે. જો એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મમાં જ એક પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા રહેતી હોય તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ એક ધર્મરૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક સંભવી શકે. દષ્ટાંત ટાંકીને કહીએ તો - ‘પર્વતમાં મહાનસીયવહ્નિનો અભાવ છે’ - આ જ્ઞાનમાં મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ રહેશે અને પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા પણ રહેશે. કારણ કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવની અપેક્ષાએ મહાનસીયવહ્નિ પ્રતિયોગી પણ છે અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવમાં મહાનસીયવહ્નિ પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વૃત્તિ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિ મહાનસીયવહ્નિઅભાવની અપેક્ષાએ પ્રકાર પણ છે. પરિણામે, મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ પ્રકારતાઅવચ્છેદક પણ છે અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક પણ છે. સ્પષ્ટ છે કે મહાનસીય-વહ્નિનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા જો મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં ભિન્ન ભિન્ન હોય તો મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા અભિન્ન કેવી રીતે હોઈ શકે ?

જો મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠપ્રકારતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં અભિન્ન માનો તો પ્રતિબંધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુભૂત થઈ જવાની આપત્તિ તો સ્પષ્ટ જ છે. માટે, નિયમ આ પ્રમાણે સિદ્ધ થાય કે - ‘એક ધર્મ રૂપે અને એક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં જ એક અવચ્છેદકતા હોય (પછી તે અવચ્છેદકતા પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા હોય કે પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા પણ તે એક હોય) અને અનેક ધર્મોરૂપે કે અનેક સંબંધથી ભાસમાન ધર્મોમાં એક અવચ્છેદકતા ન જ હોય. (પછી તે પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા હોય કે પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા, પણ તે એક ન હોઈ શકે.)’ આ નિયમના આધારે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન સાબિત થશે.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

य
शो
ल
ता

एतेन “ननु नानारूपेण भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियते, किन्तु नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु नैव एकावच्छेदकत्वम् । तथा सति यदि ‘समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम् इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपित-विशेष्यतानिरूपकः निश्चयः प्रतिबन्धकः’ - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धकभावोऽभ्युपगम्यते; तदापि ‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानं प्रति ‘समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वाऽऽपत्तिः न स्यात्, यतः तादृशनिश्चये वह्नित्वं समवायेन अवभासते, महानसीयत्वञ्च कालिकसम्बन्धेनेति तन्निष्ठा प्रकारतावच्छेदकता एका = अभिन्ना भवितुं नार्हति, वह्नित्वनिष्ठा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना प्रकारतावच्छेदकता भिन्ना, महानसीयत्वनिष्ठा कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना प्रकारतावच्छेदकता च भिन्ना, ततश्च वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, महानसीयत्व-निष्ठप्रकारतावच्छेदकता नैव, अभेदाभावात्, एवं महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकता एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, न तु वह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि, अभेदाभावादेव ।

तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपित-विशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात्, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेद-कतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्न-प्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वम् अपि । तथा च तादृशनिश्चये ‘समवायेन महानसी-यत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्’ - इत्याकारकज्ञानीय-

वि तदनुसारे, तार्क्ष्वह्निअभावीय तार्क्ष्वत्वनिष्ठ अने वह्नित्वनिष्ठ प्रतियोगिताअवच्छेदकता
न पक्ष भिन्न भिन्न साबित थशे. भाटे, अव्याप्ति नही आवे. ते आ रीते →

प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वस्याऽभावात् 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्ट-वैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः ।

‘समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्’ - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयेऽपि महानसीयत्वं समवायसम्बन्धेनाऽवभासते, वस्तित्वञ्च कालिकेनेति तन्निष्ठा प्रकारताऽवच्छेदकता भिन्ना भिन्ना एव स्यात्, नानारूपेण भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारेऽपि नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु तदनङ्गीकारात् । तथा च महानसीयत्वनिष्ठा प्रकारतावच्छेदकता एव समवायसम्बन्धेनाऽवच्छिन्ना भवेत्, न तु वस्तित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि, एवं वस्तित्वनिष्ठा प्रकारतावच्छेदकता एव कालिकसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवेत्, न तु महानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताऽपि, तथा च तादृशनिश्चये समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव स्यात्, न तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपितकालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमपि ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयत्वमेव 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकमिति प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मविशिष्टत्वात् 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रतिबन्धकं स्यात्, युक्तञ्च तत्, नापत्तिः कापि ।

इत्थञ्च नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वानङ्गीकारेण 'समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्य-तानिरूपकज्ञानं प्रति (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम् - इत्याकारकज्ञानं प्रति) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रकारता-वच्छेदकतानिरूपित-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतानिरूपित-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकनिश्चयः प्रतिबन्धकः' - इत्येवं प्रतिबन्ध-प्रतिबन्धक-भावः यदि अभ्युपगम्यते तदापि 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्व-विशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति न 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि-निश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिः स्यात् ।

य
शो
ल
ता

नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वं नाङ्गीकृतम्, नानारूपेण भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वम् अङ्गीकृतमिति तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता अभिन्ना एव सिध्येत्, यतः तार्णत्वं वह्नित्वञ्चोभयमपि नानारूपेण यद्यपि भासते, किन्तु न नानासम्बन्धेन, समवायलक्षणै-कसम्बन्धेनैव भासमानत्वात्, तथा च तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका एव स्यात्, नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वानङ्गीकारेऽपि नानारूपेण भासमानधर्मेषु एकावच्छेद-कत्वाङ्गीकारादिति पूर्वोक्तरीत्या स्यादेवाऽव्याप्तिः भवताऽभ्युपगतलक्षणाऽनुसारेण" इति आशङ्काऽपि निरस्ता,

विचारयतु, एवं कल्पने किं कारणम् ? अन्यत्र विद्वेषात्, अभिनिवेशाद्वा, यदि नानारूपेण भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियते तर्हि नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु अपि तथैवाङ्गी-क्रियताम्, युक्तेरुभयत्र तुल्यत्वात्, यदि नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु नैकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियते तदा नानारूपेण भासमानधर्मेषु अपि नाङ्गीक्रियताम्, अन्यथा अर्धजरतीयन्यायापातात् । पूर्वोक्तरीत्या नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारे तत्तद्धर्मवृत्तिताव-च्छेद्यत्वप्रवेशः अवश्यं कर्तव्यः इति नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेद-कत्वं नैवाङ्गीकार्यम्, किन्तु एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम-

હ્રીકાર્યમ્, તથા ચ ન તાર્ણવહન્યભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ ।

યથા ચ નાઽવ્યાપ્તિઃ તથા પૂર્વ પ્રતિપાદિતત્વેઽપિ તથાવિધશિષ્યજનાઽનુગ્રહાર્થ પદાર્થદૃઢતાર્થ ચ પુનઃ પ્રદર્શયતે સંક્ષેપતઃ -

તાર્ણવહન્યભાવીયા તાર્ણત્વનિષ્ઠા વહ્નિત્વનિષ્ઠા ચ પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યદિ સ્વસામાનાધિકરણ્યાદિસમ્બન્ધચતુષ્ટયેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્ તદૈવ તાર્ણવહન્યભાવગ્રહણં સમ્ભવેત્, 'સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતચ્ચતુષ્ટય-સમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવાધિકરણ-નિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવઃ' - इत्येवं लक्षणानुसारेण । तथा चादौ वह्नित्वनिष्ठा प्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतावિशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

✽ તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિનું વારણ ✽

(જો કે આ લક્ષણસમન્વય અમે પૂર્વે દેખાડી જ ગયા છીએ. છતાં (૧) વચ્ચે ઘણી - ઘણી વાતો પ્રાસંગિક આવી ગઈ હોવાને કારણે વિસ્મરણશીલ વિદ્યાર્થીઓને વિસ્મરણ થઈ ગયું હોય તે સ્વાભાવિક છે. (૨) આ સાથે અવાંતર પૂર્વપક્ષ સંપૂર્ણ થશે. તેથી અંતે અંતે તેમનું લક્ષણ બેસાડી દેવું જરૂરી છે. (૩) તાર્ણવહ્નિઅભાવનું સ્પષ્ટીકરણ તો જ થઈ શકે તેમ છે. માટે, ચલો જોઈએ કે અવાંતર પૂર્વપક્ષ કેવી રીતે લક્ષણસમન્વય કરે છે?-) અમારું લક્ષણ છે -

અમારું લક્ષણ છે -

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય,

(૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ,

(૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને

(૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

તથા તાર્ણવહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે છે - (૧) તાર્ણત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા, (૨) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા. જો આ બંને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ઉક્તસંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-

ય
શો
લ
તા

વિ
જ
મ્

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્યમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતા ‘પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાદ્’ - इत्येतत्स्थले वह्नित्वे वर्तते, તાર્ણવહન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ વહ્નિત્વે એવ વર્તતે इति સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણ-વહ્નિત્વવૃત્તિત્વસ્ય તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાત્ સ્વસામાના-ધિકરણ્યસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટા ભવત્યેવ ।

(૨) સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ સમવાયઃ, સાધ્યતાવચ્છેદકીભૂતવહ્નિત્વસ્ય વહ્નૌ સાધ્યે સમવાયેન વૃત્તેઃ । તાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકીભૂતવહ્નિત્વસ્યાઽપિ સમવાયેનૈવ વૃત્તેઃ તન્નિષ્ટા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયેનૈવાઽવચ્છિન્ના ભવેદિતિ તાર્ણવહન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિ-યોગિતાવચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસત્ત્વાત્ સ્વાવચ્છેદક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતા-વચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેદેવ ।

ભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી જાય. સૌ પ્રથમ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ બનાવીએ.

પ્રથમ સંબંધ છે → સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા રહે છે વહ્નિત્વમાં. તથા પ્રસ્તુત-વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ તે વહ્નિત્વમાં જ રહે છે. આમ, તાર્ણવહ્નિઅભાવીય-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્ય સંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે → સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ સાધ્ય એવા વહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી રહેતું હોવાથી સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે. તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા પણ સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. કારણ કે વહ્નિત્વ (= પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક)

(૩) સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનવહ્નિત્વજાતૌ વર્તમાનત્વેન ન કેનાઽપિ ધર્મેણાઽ-
વચ્છિન્ના સાધ્યતાવચ્છેદકતા ભવેત્ । સર્વેઽપિ ધર્માઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકાઃ એવ ભવેયુઃ ।
તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકવહ્નિત્વજાતેરપિ શબ્દતઃ અનુલ્લેખેન તન્નિષ્ઠા પ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતા સર્વેરપિ ધર્મેરનવચ્છિન્ના એવ ભવેદિતિ તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકસર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વસત્ત્વાત્ સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-
સમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા
ભવેદેવ ।

(૪) સ્વવૃત્તિત્વમ્ ।

તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનવચ્છેદકસર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વસ્ય પૂર્વોક્તરીત્યા
તાર્ણવહ્નિમાં (= પ્રતિયોગીમાં) સમવાયસંબંધથી રહે છે. આ રીતે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ
રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે → સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં વહ્નિત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ ન થવાને કારણે તથા
વહ્નિત્વ જાતિસ્વરૂપ હોવાથી વહ્નિત્વત્વ વગેરે કોઈ પણ ધર્મ રૂપે વહ્નિત્વનું જ્ઞાન નહીં થાય.
પરિણામે, વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક દુનિયાના કોઈ પણ ધર્મ નહીં થાય.
તાર્ણવહ્નિઅભાવનું પણ ગ્રહણ કરતાં વહ્નિત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ નથી થતો. માટે, તાર્ણવહ્નિ-
અભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વત્વ વગેરે દુનિયાના તમામ ધર્મોથી
અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ રહેલું હોવાથી
સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવ-
ચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે → સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામકસંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

પૂર્વે જોઈ ગયા તે મુજબ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના

ય
શો
લ
તા

સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાત્ સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયવહ્નિત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાં વૃત્તિઃ ભવેદેવેતિ સ્વવૃત્તિત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ તાદૃશ-
તાર્ણવહન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્ ।

તથા ચ તાર્ણવહન્યભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદ-
કસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતત્ત્વચ્છતુષ્ટયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટા ભવતિ । અધુના તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવ-
ચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તચ્ચિન્ત્યતે -

અવચ્છેદક કોઈ ધર્મ નથી અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ દુનિયાના તમામ
ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં તાર્ણવહ્નિઅભાવીય-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ
રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીય વહ્નિત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થશે. ફલતઃ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી
તાર્ણવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ
જશે.

×× તાર્ણત્વનિષ્ઠ પ્ર.અવ.ને આશ્રયીને વિચારણા ××

વિ
ન
મા

આમ, તાર્ણવહ્નિઅભાવીય જે વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તે ઉક્તસંબંધ-
ચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. હવે તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા જોઈએ. સંબંધ આપણે આ ક્રમમાં જોઈશું.

(૧) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩)
સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવ-
ચ્છિન્નત્વ.)

પ્રથમ સંબંધ → સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

પૂર્વે બતાવી ગયા છીએ તે મુજબ તાર્ણત્વ, પાર્ણત્વ, માણેયત્વ વગેરેને જાતિસ્વરૂપ
માનવામાં આવ્યા છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ સાધ્યમાં = વહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી વૃત્તિ
હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ તો સમવાય છે જ. તથા તાર્ણવહ્નિમાં (=
પ્રતિયોગીમાં) તાર્ણત્વ (= પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક) પણ સમવાયસંબંધથી વૃત્તિ હોવાથી

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્યમ્ ।

તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાર્ણત્વે એવ વર્તતે, ન વહ્નિત્વે, વહ્નિત્વજ્વ સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ અધિકરણમિતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવહ્નિત્વવૃત્તિત્વસ્ય તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વિરહાત્ સ્વસામાનાધિકરણ્યસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવેત્ ।

તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાયસંબંધથી જ અવચ્છિન્ન થશે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્નત્વ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ → સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં વહ્નિત્વ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ હોવાથી તાદૃશવહ્નિત્વમાં રહેનાર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અવચ્છેદક ધર્મો દુનિયાના કોઈ નહીં હોય. તથા તાર્ણવહ્નિઅભાવનું ગ્રહણ કરતા તાર્ણત્વ પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ હોવાથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ નિરવચ્છિન્ન જ બનશે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે → સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ-સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.)

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - બન્ને નિરવચ્છિન્ન હોવાથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. તેથી, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. ફલતઃ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી પણ તાર્ણવહ્નિ-અભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

(૨) સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્ ।

ય
શો
લ
તા

તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધેનાઽવચ્છિન્ના, તાર્ણ-
ત્વસ્ય તાર્ણવહનૌ સમવાયેન વૃત્તેઃ । તથા ચ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
ત્વસ્ય તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાત્ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધા-
ચતુર્થ સંબંધ છે → સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા રહે છે વહ્નિત્વમાં. જ્યારે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વાભાવિક છે કે તાર્ણત્વમાં રહે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના
અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અવૃત્તિ
હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

❁ તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય ❁

સારાંશ - સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપક

(૧) તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ નથી થતી.

વિ
ન
મ્રા

(૨) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ થાય છે.

આમ, ઉક્ત તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ એવી
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે, સાથે સાથે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન તાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત
છે. અમારા લક્ષણ મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહેતું હોય તે અભાવ
લઈ શકાય, તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ નથી રહેતું. માટે, તાર્ણવહ્નિઅભાવ
નહીં લઈ શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલદ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ
હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે.

ટૂંકમાં,

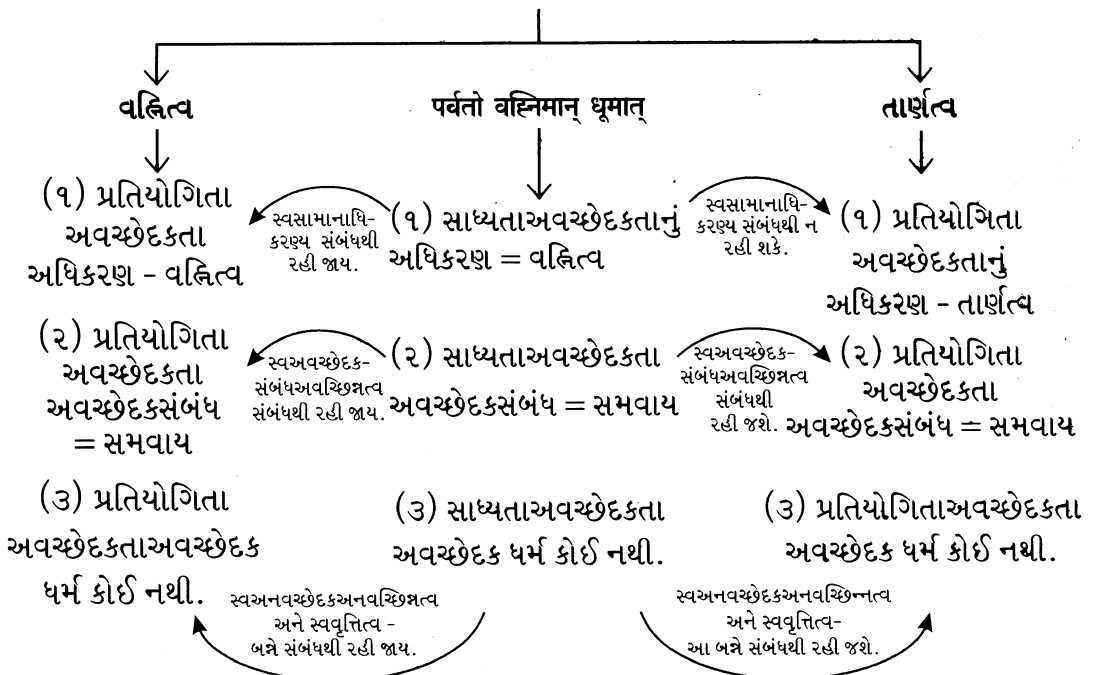
વચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટા એવ ભવેત્ ।

(૩) સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વમ્ ।

તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાર્ણત્વજાતેઃ શબ્દતઃ અનુલ્લેખેન તન્નિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાયાઃ કેનાઽપિ ધર્મેનાઽનવચ્છિન્નત્વાત્ તાર્ણવહન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં
સાધ્યતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદકસર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વં સ્યાદેવેતિ સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન
તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેદેવ ।

તાર્ણવહ્નિઅભાવ

- પ્રતિયોગી - તાર્ણવહ્નિ
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅધિકરણ
- ધર્મ

આ રીતે તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને કોઈ અવ્યાપ્તિ આવતી નથી.

ય
શો
લ
તા

(૪) સ્વવૃત્તિત્વમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતાયામપિ તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનવચ્છેદક-
સર્વધર્માનવચ્છિન્નત્વસત્ત્વાત્ સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્યભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાં વૃત્તિઃ ભવેદેવેતિ સ્વવૃત્તિત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશતાર્ણવહન્ય-
ભાવીયતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેદેવ ।

❀ સંબંધયતુષ્ટયઘટિત લક્ષણ નિર્દુષ્ટ ❀

માટે, (અવાંતર પૂર્વપક્ષનું લક્ષણ -)

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય,

(૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ,

(૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને

(૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

વિ
ન
મ્રા

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ
અમારું લક્ષણ સંપૂર્ણ નિર્દોષ સાબિત થશે. સાથે, ‘સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ
કરાવવા છતાં પણ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને
આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર નહીં થઈ શકે’ - મુખ્ય પૂર્વપક્ષની આ વાત પણ અસંગત સાબિત
થાય છે. કારણ કે પૂર્વોક્ત લક્ષણ કે જે સંપૂર્ણતયા નિર્દોષ છે, ક્યાંય પણ અવ્યાપ્તિ વગેરે
દોષોથી ગ્રસ્ત નથી તેના દ્વારા પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને
લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ શકે છે.

❀ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક માનતા અવ્યાપ્તિ ❀

(આ અવ્યાપ્તિ અવાંતર પૂર્વપક્ષે તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને ભિન્ન ભિન્ન સાબિત કરી દૂર કરી. માની લો કે તાર્ણત્વનિષ્ઠ
અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસી-
યત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. તો પણ અવાંતર પૂર્વપક્ષ
તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ એક નાનકડા પરિષ્કાર કરવા દ્વારા દૂર કરી શકે
છે. તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક હોય

તથા ચ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-સ્વાનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વૈતત્રિતયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વેऽપિ તાદૃશતાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વસામાનાધિકરણ્યસમ્બન્ધેન સાધ્યતાઽવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વાત્ સમ્બન્ધચતુષ્ટયેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા તાદૃશાવચ્છેદકતા નૈવ ગૃહ્યતે ઇતિ તાર્ણવહ્ન્યભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટતાર્ણત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વમપિ સ્યાત્, સાધ્યતાવચ્છેદકતા-

તો (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. તે આ રીતે →

(૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ બે - તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ. મતલબ કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં તો રહે જ છે. ઉપરાંતમાં, તાર્ણત્વમાં પણ રહે છે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિત્વ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (કે જે તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેલી છે અને એક જ છે તે) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ સાધ્ય એવા વહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી રહેતું હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે. તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ બન્ને જાતિ સ્વરૂપ હોવાથી તે તાર્ણવહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી જ રહેશે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સમવાય સંબંધ જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ બનશે. પરિણામે, તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ હોવાથી તાદૃશવહ્નિત્વમાં રહેલી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ હોય તથા તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક પણ કોઈ જ ધર્મો ન હોય. કારણ કે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનજાતિસ્વરૂપ તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેલ છે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
શ્રી

ય વિશિષ્ટવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વમપિ સ્યાત્, ન તુ સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
 શો વિશિષ્ટભિન્નાનિરૂપિતત્વમિતિ તાદૃશઃ તાર્ણવહન્યભાવઃ ધર્તુ નૈવ શક્યતે, વહન્યભાવઃ એવ
 લ પૂર્વોક્તરીત્યા ગ્રાહ્યઃ, તદધિકરણે ચ ધૂમહેતુરવૃત્તિરેવેતિ લક્ષણસમન્વયાત્ સર્વથા નિર્દુષ્ટમેવાડસ્માકં
 તા લક્ષણમિતિ અવાન્તરપૂર્વપક્ષસ્ય સમ્બન્ધચતુષ્ટયઘટિતલક્ષણપ્રસ્થાપકસ્યાશયઃ ।

અનવચ્છિન્નત્વ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદક-
 અનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદ-
 કતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૪) પૂર્વવત્ જ તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક
 દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅન-
 વચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં તાર્ણવહ્નિઅભા-
 વીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ થઈ જશે. ફલતઃ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીય-
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આમ, તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તે
 વિ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં
 ન રહી જશે. પરિણામે તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. આ આપણે
 મા તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક માનો તો
 તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને કેવી રીતે અવ્યાપ્તિ આવે છે ? તે જોયું.

❧ પરિષ્કારથી અવ્યાપ્તિનિવારણ ❧

આ અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા અવાંતર પૂર્વપક્ષે તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને
 વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને ભિન્ન ભિન્ન સાબિત કરી. જો તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને
 વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક જ સ્વીકારવી હોય તો સંબંધકોટિમાં સ્વસામાના-
 ધિકરણની જગ્યાએ સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વનો પ્રવેશ કરાવો તો પણ તાર્ણવહ્નિઅભાવીય-
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થવાને કારણે અવ્યાપ્તિ ન
 આવે. તે આ રીતે -

તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (કે જે તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેલી

છે, અભિન્ન જ છે તે) પૂર્વોક્ત રીત્યા (૧) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વ અને (૩) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. કિંતુ સ્વઅનધિકરણ-અવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ છે. વહ્નિત્વ-સિવાયના તાર્ણત્વસમેત તમામે તમામ ધર્મો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનધિકરણ જ છે. જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો વહ્નિત્વની સાથે સાથે તાર્ણત્વમાં પણ વૃત્તિ છે. આ રીતે, સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાના અનધિકરણ એવા તાર્ણત્વમાં પણ તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે. આમ, તાર્ણવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતામાં (૧) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વ) - આ સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ જ જશે. તેથી તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવને લઈને લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

વિ
ન
મ્રા

ફલિતાર્થ :- જો તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન હોય તો (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ લક્ષણ મુજબ પણ તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાતા વહ્નિઅભાવને લઈને લક્ષણસમન્વય થઈ જશે, અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

જો તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક જ માનો તો પણ (૧) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅન-વચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણ-

ગૂ

પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકત્વેऽપિ તદાપત્તેરિતિ વિભાવ્યતે;

ય
શો
લ
તા

एतत् सर्वं मनसिकृत्याह - इति = नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु न एकप्रकारता-
वच्छेदकत्वम्, किन्तु प्रतियोगितावच्छेदकता एका भवति - इत्येवं न च वाच्यम्, तथा सति
प्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि तदापत्तेः = नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अनेकत्वाऽऽ-
पत्तेः, युक्तेरुभयत्र तुल्यत्वात्, अन्यथा अर्धजरतीयन्यायापातः इति नानारूपेण नानासम्बन्धेन
च भासमानधर्मेषु नैकावच्छेदकत्वं सम्भवति इति स्थितम्, तथा च तार्णवह्न्यभावमादाय नास्त्येवाऽ-
व्याप्तिरिति निर्दुष्टं लक्षणं सम्बन्धचतुष्टयघटितम् ।

एवं ग्रन्थकृता नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वं निराकृत्य
तार्णवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः दूरीकृता, यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि

અવૃત્તિત્વ - આ લક્ષણ મુજબ તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાતા વહ્નિઅભાવને લઈને લક્ષણ-
સમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવી શકે. આ વાત પ્રસજ્જતઃ પ્રસ્તુતમાં જણાવી છે
- તેમ જાણવું.)

✽ પ્રશ્ન - ઉત્તર શબ્દાર્થમાં ✽

વિ
ન
મ્રા

શબ્દાર્થ :- પ્રશ્ન :- અરે ભાઈ ! અમે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને એક માનીએ
છીએ, પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાને એક નથી માનતા, પ્રકારતાઅવચ્છેદકતા તો ભિન્ન ભિન્ન જ
છે. માટે, પ્રતિબદ્ધ-પ્રતિબંધકભાવ ગુરુભૂત થઈ જવાની આપત્તિ અમારા મતમાં નથી
આવતી.

ઉત્તર :- આવું નહીં કહેવું. કારણ કે જો પ્રકારતાઅવચ્છેદકતાને તમે એક ન માનો
તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને પણ એક ન માની શકાય.

આ રીતે અવાંતર પૂર્વપક્ષે પોતાનું લક્ષણ નિર્દોષ ઘોષિત કર્યું. મુખ્ય પૂર્વપક્ષ હવે આ
લક્ષણમાં એક નવા જ સ્થલે અવ્યાપ્તિ પ્રદર્શિત કરશે. તેથી અવાંતર પૂર્વપક્ષનું લક્ષણ
રદબાતલ ઠરશે. અને પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને
આવતી અવ્યાપ્તિ ઊભી જ રહેશે. આ સાથે મુખ્ય પૂર્વપક્ષની સમાપ્તિ થશે. અવાંતર પૂર્વપક્ષ
હવે પુનઃ નહીં આવે. ચલો ! જોઈએ - અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણમાં કેવી રીતે કયા સ્થલમાં
મુખ્ય પૂર્વપક્ષ અવ્યાપ્તિ આપે છે ?

एकावच्छेदकत्वमेवाङ्गीक्रियते तदापि न तार्णवह्न्यभावमादाय 'पर्वतो वह्निमान्, धूमाद्' - इत्यत्राऽव्याप्तिः सम्भवति, स्वसामानाधिकरण्यस्थाने स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वनिवेशात् । तथा चैवं लक्षणम् -

स्वानधिकरणाऽवृत्तित्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्ति-
त्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपका-
भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पूर्वोक्तरीत्या साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वेन स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, साध्यतावच्छे-
दकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वेन स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, साध्यतावच्छेदकतायां
तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नायां तादृशतार्णवह्न्यभावीय-
प्रतियोगितावच्छेदकतायाः वृत्तित्वेन स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं सम्भवति,
किन्तु तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छे-
दकताविशिष्टा नैव भवेत्, यतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तार्णत्वेऽपि वर्तते,
वह्नित्वेऽपि वर्तते, साध्यतावच्छेदकता तु केवलवह्नित्वे एव वर्तते, न तार्णत्वे । तथा च
तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधि-
करणवह्नित्वभिन्नतार्णत्ववृत्तित्वसत्त्वात्, साध्यतावच्छेदकताधिकरणभिन्नवृत्तित्वसत्त्वात् स्वान-
धिकरणावृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-
दकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं नैव सम्भवति ।

य
शो
ल
ता

ततश्च स्वानधिकरणाऽवृत्तित्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-
स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपकावच्छेदकता साध्यतावच्छे-
दकताविशिष्टा नैव भवेदिति तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं नैव शक्यते, किन्तु वह्न्यभावः एव
ग्राह्यः । वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता केवलवह्नित्वे एव वर्तते, नान्यत्र कुत्रचिदिति
साध्यतावच्छेदकतानधिकरणाऽवृत्तित्वस्य तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्
तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा
भवेदेव, एवं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-

वच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, साध्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नायां वृत्तित्वसत्त्वाच्च स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्यादेव । ततश्च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या एकैवावच्छेदकता तस्याः सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेवेति तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं जलहृदः, धूमस्तत्राऽवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयात् यो का अव्याप्तिः ?

ल इत्थम् अवान्तरपूर्वपक्षेण सम्बन्धचतुष्टयघटितं स्वलक्षणं समर्थितम्, अधुना ननुवादी मुख्यता पूर्वपक्षः 'यदि च इति विभाव्यते तदापि....' इत्याद्युक्त्या नूतनस्थले एव तादृशलक्षणस्याऽव्याप्तिं निर्घोषयिष्यति, तेन च तल्लक्षणं परित्याज्यं भवेत् । ततश्च 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र या महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः अस्ति सा तदवस्थैव भवेत् । तदनु मुख्यपूर्वपक्षस्य यक्तव्यता सम्पूर्णा भवेत्, अवान्तरपूर्वपक्षः न तादृशाऽव्याप्तिं पराकर्तुं प्रयतिष्यते, वज्रलेपायितत्वात् तस्याः । तदनन्तरमुत्तरपक्षरूपेण केषाञ्चिन्मतं प्रदर्शयिष्यति ग्रन्थकारः यः मुख्यपूर्वपक्षप्रदत्तामापत्तिं मिराकरिष्यति इति अवधेयम् ।

(अनुसन्धानम् अग्रेतनखण्डे)

• • •

ઊઠાનની પરિસીમા
'GSLV' છે,
ઊંચાઈની પરિસીમા
'એવરેસ્ટ' છે,
ઊંઢાઈની પરિસીમા
'પેસેફિક' છે,
તેમ વ્યાપ્તિના વિશ્વમાં
તરૂંની ઊઠાનની....
તરૂંની ઊંચાઈની....
તરૂંની ઊંઢાઈની.....
પરિસીમા છે :

“ગૂઢાર્થતરવાલોક”

– પ્રકાશક –

શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ

